MONDROS'TAN MÜDANYA'YA KADAR

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI
YAYINLARI

MONDROS'TAN MUDANYA'YA KADAR
I

Dr. SELÂHATTİN TANSEL

İKİNCİ BASILIŞ

M.E.B.

DEVLET KİTAPLARI

MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ — ANKARA 1977

Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulunun 19 Nisan 1977 gün ve 144 sayılı kararı ile bastırılması uygun görülmüş, Yayımlar ve Basılı Eğitim Malzemeleri Genel Müdürlüğünün 9 Mayıs 1977 gün ve 6432 sayılı emirleriyle 5.000 adet basılmıştır.

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

I — Birinci Dünya Savaşı'nın Son Aylarında Osmanlı İmparatorluğu ve Mondros Mütâreke - nâmesinin İmzalanması ... 1 - 31

II — Mondros Mütâreke'sinin Uygulanması ve Bu Uygulamanın Türkiye'de Meydana Getirdiği Huzursuzluk ..... 32 - 83

III — Mondros Mütâreke'sinin Uygulanması ve Türkiye'deki Azınlıklar .... 84 - 135

IV — Mondros Mütâreke'sinin Uygulanması Karşısında Türk Milleti ..... 136 - 150

İKİNCİ BÖLÜM

I — İ'tilâf Devletleri'nin Osmanlı İmparatorluğu Hakkındaki Kötü Niyetleri ve Bu Niyetlerini Uygulamaları ..... 151 - 221

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I — İşgallerin Yurt İçindeki Yankıları, İlk Tepkiler ve İlk Direnmeler ..... 222 - 296

İndeks ..... 297 - 320

SUNUŞ

Cumhuriyetin 50. Yıldönümünü idrak ettiğimiz şu günlerde yapılan kutlama faaliyetlerine Kültür Müsteşarlığımız, diğer çalışmaları yanında, ayrıca bir dizi yayınla katılmaktadır.

Bu dizide, Atatürk, Kurtuluş Savaşımız, Cumhuriyet Türkiyesi ve inkilâplarla ilgili konuları işleyen eserler yayınlanacaktır.

Cumhuriyet devrinde yapılan ve 50. Yıldönümü dolayısiyle temeli atılan veya gerçekleştirilen maddî eserlerle sanat eserleri yanında belgesel nitelikteki fikrî eserlerin de önemli bir yeri olmalıdır.

Cumhuriyetimizin kurucusu Büyük Atatürk, fikrî eserlere ve genellikle yayına ne derecede önem verdiğini, daha Cumhuriyetin ilânından önce, 1 Mart 1923 günü Türkiye Büyük Millet Meclisini açarken çalışma ve yayınlarından övgü ile bahsettiği, Telif ve Tercüme Hey'etinin Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde kurulmuş olmasından anlıyoruz. Telif ve Tercüme Hey'etinin görevi, bugün Başbakanlık Kültür Müsteşarlığının bünyesindeki 1000 Temel Eser ve Kültür Yayınları Komisyonu ile Tercüme Kurulunca yürütülmektedir.

Büyük Atatürk, 1933 yılı yılbaşı gecesi Millî Eğitim Bakanı tarafından kendisine üç kitap armağan edilmesi üzerine : (Bu anda duyduğum saadet büyüktür. Millî Eğitim Bakanımızın bu armağanından dolayı teşekkür ederim. Kendisinden ve diğer bakanlarımızdan her an böyle armağanlar beklerim) demiştir.

Bu sözler her zaman hatırlanması ve Cumhuriyetin 50. Yıldönümünde mutlaka yerine getirilmesi gerekli büyük bir direktiftir.

Büyük Ata'nın aziz hatırasına Cumhuriyetin 50. Yıldönümünde küçük birer armağan olarak sunduğumuz bu dizideki kitapların, sanat eserleri, ilim ve kültür yapıları ve diğer hizmet tesisleri kadar kalıcı, Cumhuriyet Türkiyesi için gerekli ve yapıcı olduğuna, özellikle çeşitli alanlarda birer belge olarak 50 yıllık çalışmaları yansıtacağına yürekten inanıyorum.

İsmail Hakkı TEKİNEL
Devlet Bakanı

ÖNSÖZ

1922 haziranında Bursa Milletvekillerinden biri, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bir önerge vererek, "Harekât-ı Milliye'mizin nasıl başladığını ve ne suretle geliştiğini çoğumuz bilmiyoruz" demiş ve Millî Hareket'in tarihini yazmak üzere uzmanlardan bir heyet kurulmasını, bu hey'et'e gerekli bilgi ve belgelerin verilmesini istemişti (1). Fakat aradan elli yıl geçmiş olduğu halde ne böyle bir yola gidildi ne de İstiklâl Savaşı'mıza ait belgelerin tamamı yayımlandı. Belki de bundan dolayı, İstiklâl Savaşı'na dâir yazılmış olan eserlerin bir çoğunda olaylar, tarih metodlarının gösterdiği yolda değil, daha çok sempati veya antipati duyguları altında, ele alındı, yorumlar buna göre yapıldı. Gerçi bunların dışında kalan bazı değerli eserler vardır. Fakat bunlarda da, açıklanması gereken bir çok olaylardan ve meselâ Türk Milletinin bu savaş süresince gösterdiği fedakârlıklardan, her biri bir destana konu olacak kadar eşsiz olan kahramanlıklardan, bu savaş sırasında Yunanlılar'ın ve Ermeniler'in, Türk Müslüman halka yaptıkları zulüm ve işkencelerden ya hiç söz edilmemiş veya çok az söz edilmiştir. Türk İstiklâl Savaşı'na dair, bazı dergilerde çıkan inceleme ve araştırma yazılarında ise, İstiklâl Savaşı'nın mâhiyetini ve bütününü değil, sadece makaleye konu olan herhangi bir olayı öğrenmek mümkündür. Şu halde, Türk İstiklâl Savaşı'nın iç ve dış sebeplerini, bu savaşın yurdumuzda meydana getirdiği sonsuz heyecanı, yine bu savaş için katlanılan fedakârlıkları, uğranılan maddî ve manevî ziyan ve zararları, bunların sonucu meydana gelen derin ızdırabı, zaferden duyulan büyük sevinci dile getiren bir esere sahip olmadığımızı ve bir çok yönlerde aydınlık

---

(1) T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, C. 21, S. 139.

içinde bulunmadığımızı söylemek gerekir. Bununla beraber, böyle bir eserin yazılmasındaki güçlükleri takdir etmiş ve 1966'da yayımlanan bir kitabımda, "İstiklâl Savaşı tarihimizin kolay yazılamayacağını ve yazmak için de henüz zamanın erken" olduğunu söylemiştim (2). Fakat o zaman bir yazarımız, benim bu düşünceme katılmamış, gerekli eleştirileri yapmış, bazı tavsiyelerde bulunmuş ve yeni eserler vermem için "Kaleme sarılmamı", "Arşivlere dalmamı" öğütlemişti (3). Sayın yazarın haklı tarafları çoktu. Fakat ben, bu öğütlerden sadece "Kaleme sarılma" işlemini yerine getirebileceğimi düşünerek hemen o tarihte çalışmalara giriştim. Ancak bu kez kesin olarak anladım ki, İstiklâl Savaşı'nın tarihini yazmak gerçekten güçtür. Çünkü mevcut belgelere göre bile, bugün varılmış olan kanıların bir çoğu hiç olmazsa noksandır. Bunları tamamlamak veya yeni hükümlere doğru adım atmak ise, yukarda da işaret olunduğu gibi olaylar çok kere kişilerin gözlem ve anlattıklarına göre ele alındığı için, kolay bir iş değildir. Gerçi tarih, biraz da gözlemlerin ve anıların yan yana gelmesiyle oluşur. Fakat ne bir gözlem ne en yetkili bir kişinin söyledikleri veya anıları, bir gerçeği ifâde etseler bile, o devrin veya o olayın bir parçası sayılabilirler. Bu sebeple herhangi bir olayı özellikle Türk İstiklâl Savaşı'nı, sadece bunları dikkate alarak değerlendirmek elbette tam isabetli olamaz. Çünkü Türk İstiklâl Savaşı, Türkiye'ye göz dikenlerle Türkler'in mücâdelesidir; "Vatanlarında, vatansız kalanların, vatan yapma mücâdelesidir" (4); vatanı kurtarma yolunda ayrı görüşlere sahip olan Türkler'in, ortak düşmana karşı olan mücâdelesidir. Ayrıca, İstiklâl Mücâdelesi'nin devam ettiği süre içinde, İstanbul ile Ankara'nın, daha doğru bir deyişle saltanatçılarla cumhuriyetçilerin bir rejim savaşına girdikleri de düşünülürse, Türk İstiklâl Savaşı'nın

---

(2) Selâhattin Tansel, Atatürk ve Kurtuluş Savaşı, 1919 - 1922. Ankara 1966. Önsöz.

(3) Sayın Naşit Uluğ'un, 23 Nisan 1966 tarihli Dünya Gazetesindeki yazısı.

(4) Bu sözler Albay Bekir Sami Bey'e aittir. Bak. A. Fuat Cebesoy, Millî Müdâdele Hatıraları, S. 129.

değerlendirilmesi büsbütün güçleşmektedir. Bununla beraber "Mondros'tan Mudanya'ya kadar" adını taşıyan bu kitapta, bugüne kadar eksik bırakılmış olan konuların tamamlanması denemesine, daha sonra yapılacak olan araştırmalara hizmet deceği düşünülerek, cesaretle girişilmiş, elde edilebilen belgeler ve gerekli eserler incelendikten ve yüzde yüze yakın bir kanaata varıldıktan sonra bile, daha ele geçmemiş bir çok belgenin bulunabileceği dikkate alınarak, kesin hükümlere gidilememiştir, sadece aşağıdaki soruların cevapları verilmeğe çalışılmıştır :

1 — Kurtuluş için mücâdele ne zaman ve nerede başlamıştır?

2 — Kurtuluş Savaşı'nın başlamasında ve millî teşkilâtın kurulmasında kimlerin payı vardır?

3 — Yunanlılar'a karşı duyulan nefret İstanbul ve Ankara'dakiler arasında aynı değil midir?

4 — Mustafa Kemal Paşa, yalnız Pontus meselesi için mi Anadolu'ya gönderilmiştir?

5 — Osmanlı devlet adamlarından bazılarının, Millî Mücâdele hareketini idâre edenlere karşı cephe almalarının sebepleri nelerdir? Eğer bu kitapta yukardaki soruları cevaplayabilen bilgiler verilebilmişse ve şimdiye kadar yazılan eserlerin değinmedikleri veya noksan bıraktıkları konular biraz daha incelenebilmişse, kitabın yazarı, kendini mutlu sayacaktır.

Dört ciltten ibaret olan bu eserin birinci cildinde, 1918 yılı sonundaki, Osmanlılarla ilgili, olaylarla Mondros Mütârekesi'nin imzalanması; uygulanması; uygulanma sırasında azınlıkların durumu, İ'tilâf Devletleri'nin Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki kötü niyetleri, İzmir'in işgali ve bu işgal karşısında Türk Milleti'nin tutumu ele alınmıştır. İkinci ciltte, Mustafa Kemal Paşa'nın, 1919 yılı haziranından bu yılın sonuna kadar yaptığı çalışmalar ve bu arada geçen önemli olaylar incelenmektedir. 1920 olayları üçüncü ciltte toplanmıştır. Dördüncü

cilt ise 1921 olayları ile 11 Ekim 1922'ye kadar geçen olayları kapsamaktadır.

Bu eserin yayımlanması için gerekli yardımı esirgemeyen Kültür Müsteşarı Sayın Mehmet Önder'e, eseri inceleyip rapora bağlayan ve bu suretle değerli mütalaalarından faydalanmama imkân hazırlayan Müfettiş Sayın Kâmil Su'ya, eserin yayımlanmasını karara bağlayan Kültür Yayınları Komisyonu'nun Sayın üyeleri ile eserin basılmasında hizmeti geçenlere teşekkürü bir borç sayarım.

BİRİNCİ BÖLÜM

I

Birinci Dünya Savaşı'nın Son Aylarında Osmanlı İmparatorluğu ve Mondros Mütâreke - nâmesinin İmzalanması

Beşinci Sultan Mehmet Reşat ve "İttihad ve Terakki Cemiyeti" hakkında bazı mütalaalar.

1918 yılı, Osmanlı İmparatorluğu için, dışta ve içte kritik bir yıl olmuştur. Bu arada Beşinci Sultan Mehmet Reşad'ın ölümü olayını da (3 temmuz 1918) önemli saymak gerekir. Çünkü, ömrünün büyük kısmını "baskı altında ve bir köşeye çekilmiş olarak geçirmiş", altmış yaşında padişah olmuş (1) ve Osmanlı Devleti'nin de katıldığı Birinci Dünya Savaşı'nın sonuncu yılı ortalarına kadar Osmanlı tahtını işgal etmiş olan bu sultanın, devlet idaresinde herhangi bir rolü olmadığı, hattâ birçok önemli olaylardan haberi bile bulunmadığı, sadece iktidarda bulunan "İttihad ve Terakki Fırkası" tarafından alınmış olan kararlardan kendisine sunulanları onaylamış olduğu anlaşılmaktadır. Eğer onun saflığını ve "talihsizliğini" (2) bir kusur saymamak gerekirse o takdirde Osmanlıları Birinci Dünya Savaşı'na atanları İttihad ve Terakki Fırkası içinde aramak gerekir. Öte yandan Osmanlılar'ın Birinci Dünya Savaşı'na girip girmemeleri meselesi hâlâ tartışılan konular arasındadır. Çünkü bu savaşa girmeği gereksiz bulanlar olduğu gibi Almanlar safında savaşa girmeği büsbütün hatalı sayanlar da vardır. Fakat o devre ait belgeler, henüz tamamen bilinmediğine göre varılmış olan çeşitli kanı ve yargıların yanlış olma ihtimali de akla gelebilir. Bununla beraber, 1914 yılından önceki Osmanlı İmparatorluğu haritasına göz atanlar, Birinci Dünya Sa-

(1) Ali Fuat Türkgeldi, S. 151.

(2) Aynı Eser, S. 151.

vaşı sonunda kaybedilen büyük toprak parçalarını görünce Türkleri bu savaşa sokanları suçsuz sayamaz ve bu sebeple de onları affedemez. Böyle olacağını anlamış oldukları içindir ki, Birinci Dünya Savaşı'na katılmakta birinci derecede rol oynamış olan birkaç kişi, savaşın kaybedildiğini anlar anlamaz başlarının dertlerine düşmüş ve yurt dışına kaçmışlardır (3). Halbuki bu memlekette yaşayanlardan dört milyona yakın insan, onların izlediği politikanın gerçekleşmesi için, silâh altına alınmıştı. Bunlardan 550 000'ni cephelerde şehit düşmüş, 2 167 841 kişisi yaralanmış, 891 364'ü sakat kalmış, 103 731'i kayıp ve 129 644'ü esir olmuştu. Esirlikte ölenlerle birlikte şehitlerin sayısı 600 bine yaklaşıyordu (4).

Yeni Pâdişah iş başında.

Birinci Dünya Savaşı'nda dökülen Türk kanından ve öteki felâketlerden sadece ızdırap duyan ve bunun dışında hiç bir şey yapmayan Sultan V. Mehmet Reşad'ın ölümü üzerine, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış politikasında büyük değişiklikler olacağı anlaşılıyordu. Çünkü Sultan Abdülmecid'in oğullarından (5) Mehmet Vahidüddin (altıncı Mehmet), 4 Temmuz 1918'de Osmanlı İmparatorluğu tahtına oturdu. Bu padişah, kendinden öncekine asla benzemiyordu. Onunla yakından temasta bulunanların dediklerine göre o, zeki ve anlayışlı idi (6). Mustafa Kemal Paşa bile onunla bir şeyler yapılabileceğini düşü-

---

(3) Bak. S. 41.

(4) İ. Hami Dânişmend, 4. s. 453. "Türkiye Devleti, Cihan Savaşı içinde kaldığı dört yıl üç gün zarfında 385000 evlâdını şehit vermiştir. Bunların büyük bir kısmı Çanakkale ile Sarıkamış topraklarında yatmaktadır. Ayrıca Filistin çöllerinde, Süveyş'te Irak ve İran cephelerinde, Galiçya'da nice Türk evlâdı şehit düşmüş, kaybolmuştur. Mütârekenin akdinde hastanelerde 180256 yaralı yatmakta idi. Kayıp ve esir sayısı ise 1.565.000 dir. Bak. Ö. S. Coşar, İstiklâl Harbi Gazetesi, numara I. Türkiye'de 3 milyon kişi silâh altına alınmış, bunlardan 800.000'i ölmüştür. Bak. Stefan Velikov. S. 44.

(5) Sultan Vahidüddin, Sultan Abdülmecîd'in otuzüç kadar çocuğundan yirmi üçüncüsü idi. Bak. İ. Hâmi Dânişmend. 4. S. 441.

(6) Ali Fuat Türkgeldi, S. 297. Ayrıca bak. İ. Hâmi Dânişmend, 4. S. 441.

nüyor (7) ve "Vatanın, milletin, ordunun oyuncak" olmaktan kurtulabileceğini umuyordu (8). Halbuki Sultan Vahidüddin, kendisinin padişahlık için nazırlanmamış ve gerekli öğrenimi görmemiş olduğunu, sıhhatının ve yaşının da bu iş için elverişli bulunmadığını kabûl ediyordu (9). Bununla beraber, padişah olur olmaz o, ordu ve donanmaya bir "Hatt-ı Hümâyûn" göndererek

---

(7) Mustafa Kemal Paşa Sultan Vahidüddin için "Bende hasıl olan kanaat şu idi ki bu adamla kendisini tenvir etmek ve kendine yakından ve samîmi müzâheret etmek şartı ile bazı işler yapmak mümkündür" diyordu. Bak. Necip Fazıl Kısakürek, S. 72.

(8) Lütfi Sîmavi Bey, Başmabeyinciliğe tayin olunduğu vakit Mustafa Kemal Paşa Karlsbad'dan ona aşağıdaki mektubu yazdı: "Muhterem Beyefendi. Başmabeyinciliğe tayin buyrulduğunuzu kemâl-i meserretle haber aldım. Zât-i Şâhânenin hakk-ı sâmîlerindeki mahabbet ve itimadları, ma'lûm-i âcizânem olduğundan zaten buna intizâr ediyordum. Cenâb-ı Hak bu suretle kurbiyyet-i Şâhânede bulunmanızı vatan için feyyaz kılsın.

Cülûs-i Hümâyûn ve bayram münasebetlerile atebe-i seniyyeye vukubulan tebrikât ve ta'zimatımın arzedilip edilmediğini bilmiyorum. Çünkü o zaman zât-i devletlerinin henüz Berlin de bulunduğunuzu tahmin ediyorum.

Efendimizin Taht'a cülûsları, bendenizde vatanımızın saadet ve selâmeti nokta-i nazarından fevkalâde ümitler tevlid etti. Sultan-ı merhum'un ziyâ-ı ebedîsinden müteessir olmakla beraber; vatanın, milletin, ordunun bâzîçe olmaktan halâs edileceği kanaat-i tammesi teessür-i vâkii ta'dil eylemiştir. Birlikte vuku'bulmuş olan Almanya seyâhati neticesindeki rahatsızlık, en nihayet bendenizi Karlsbad'a sevketti. Elhamdülillâh iyileştim. Beş on güne kadar İstanbul'a avdet etmek tasavvurundayım. Ubûdiyyet-i çâkerânemin zât-i Şâhâneye arzını rica eder ve zât-ı âilelerinize takdîm-i ihtirâmat eylerim beğim. Karlsbad, 19 Temmuz 1918. Ordu Kumandanı, Mustafa Kemal". Bak. Lütfü Sîmâvî, S. 137.

(9) Sultan Mehmet Vahîdüddin, Şeyh-ül-İslâm Musa Kâzım Efendi'ye bu hususta "Ben bu makam için hazırlanmadım. Çocukluğumdan beri vücutça rahatsız olduğumdan lâyıkîyle tahsil edemedim, sinnim kemâle erdi, dünyada emelim kalmadı. Biraderle hangimizin evvel gideceğimiz ma'lûm olmadığından bu makama intizarda değildim. Fakat takdir-i İlâhî ile teveccüh etti. Bu ağır vazifeyi deruhde eyledim. Şaşmış bir haldeyim, bana dua ediniz" demişdi. Bak. İbnül Emin Mahmud Kemal Inal, S. 2096.

"emir ve komutayı ele" aldığını bildirdi (10); Enver Paşa'nın "Başkumandan vekili unvanını, Başkumandanlık Erkân-ı Harbiyye Reisi" (Başkomutanlık Kurmay Başkanı) şekline çevirdi (11); ölen padişahın toprağa verilmesinden sonra usulen kabinenin istifasını kendisine arzeden Sadrazam Talât Paşa'ya, "Hey'et-i Vükelâ'yı" (Vekiller Heyeti/Bakanlar Kurulu) değiştirmiyeceğini ve tahta çıktığını açıklayacak olan yazının hükûmetçe düzenlenmesini söyledi (12). Fakat hazırlanan bu yazıya saray tarafından çok dikkate değer bazı hükümler eklenmişti. Bunlara göre padişah, yeni kabineden Müslümanlığın gerçek kurallarının ve Osmanlı Devleti'nin onur ve itibarının korunmasına çok dikkat gösterilmesini, "Tevzi-i adâlet" ve güvenlik sağlanması hususunda daha fazla gayret harcanmasını, zarûrî ihtiyaç maddelerinin ucuzlatılması için acele tedbirler alınmasını, üretimin artırılmasını, siyâsî suçluların affedilmesini, adi suçlardan dolayı cezalandırılmış olanların da cezalarının üçte birinin affedilmesini, savaş bölgeleri dışındaki yerlerde sıkıyönetim'in kaldırılmasını, devlet hizmetinde çalı-

---

(10) Sultan Vahidüddin'in ordu ve donanmaya beyannâmesi: "Ordu ve donanma-yi Hümâyûn'uma. Emîr-ül-mü'minin ulu Hâkan ve başkumandanımız kardeşim Sultan Mehmet Han Hamis hazretlerinin hepimizi ağlatan ziyâ'iyle emrü kumandanızı ele alıyorum. Senelerden beri bin müşkilât içinde Osmanlı ve İslâm tarihine hânedânım için şanlı sahifeler ilâve eden siz arslanlar yurdunun kahraman yavrularına memnuniyyet-i şâhânemi beyân eder ve bu uğurda Hakkın rahmetine kavuşarak er meydanlarında can vermiş olan şühedâyı kemal-i hürmetle anarım. Din ve vatanımızın selâmeti içün şimdiye dek pek kanlı bir surette kahraman müttefiklerimizle omuz omuza devam ettiğimiz muvaffakiyyetle dolu harb seneleri her halde azalmaktadır, fakat henüz bitmemiştir. İşte bu güne kadar olduğu gibi Cenâb-ı Hakk'ın haklı davamızda daima bizimle beraber olacağında zerrece şüphe etmeyerek aynı savlet-i Hayderâne ile düşmanla savaşmaya devam ediniz. Her yerde kemal-i şehâmetle taşıdığınız sancağım size daima zafer ve muvaffakıyyet yolu göstersin. İnâyet-i Bârî ve imdad-ı ruhâniyyet-i Peygamberî siz kahraman askerlerimin muîn ve zahîrî olsun. Mehmet Vahidüddin". Bak. Lütfü Sîmâvî, S. 135.

(11) İ. Hami Danişmend, 4, S. 442.

(12) Ibnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 1940.

sacak olanların namuslu kimselerden seçilmelerini, kanûnî bir sebep olmadıkça kimsenin işinden uzaklaştırılmamasını veya değiştirilmesi yoluna gidilmemesini istiyordu (13). Bu istekler, yeni Hükümdarın devlet işleri ve memleket meseleleri karşısında pasif kalmıyacağına bir işaretti. Ancak, bu isteklerden bir kısmı onun yetkilerini aşıyordu; bu sebeple de bunlardan bazıları kabinece değiştirilmişti. Fakat Padişah buna ses çıkarmadı. Onun bu hareketi ve ittihadcı bir kişiyi "Sadâret" (Başbakanlık) makamında bırakması, o andaki politikanın bir gereği olarak kabul olunabileceği gibi, iyiyi ve doğruyu gördüğü vakit kendi düşüncelerinde ısrar etmiyeceğini de akla getirebilirdi. Dersim Milletvekili Lütfü Fikri Bey, belki de Padişah'ın bu özelliğini dikkate alarak, ona öğütlerle dolu ve çok dikkate değer bir yazı sunmuştu. Lütfü Fikri Bey bu yazısında Padişahı "ilk Meşrutiyet Padişahı" olarak kabul ediyor ve meşrutiyetin prensipleri üzerinde durarak "Meşrutiyet hiç bir vakit hukuk ve yetkilerin saltanat makamından alınması ve bir grubun zorbalığına verilmesi demek olamaz. İttihad ve Terakkî Cemiyeti, kendisinin iddia ettiği gibi, halkın çoğunluğunun efkârını temsil eder olsa bile bu ancak serbest bir seçim sonucunda belirmelidir" dedikten sonra vakit geçirilmeden serbestçe yapılacak bir seçime gidilmesini ve halkın bu siyasî hakkını hiç kimseden korkmadan kullanmasını istiyordu (14). İttihadcıları sevmiyen ve onlara muhâlif bulunan Lütfü Fikri Bey, İttihadcılara karşı şiddetli davranılmasını isteyen bir sınıfın bu isteklerine uyulmamasını da Pâdişah'a tavsiye ediyordu. Çünkü böyle bir hareket, memlekete faydadan ziyade zarar getirirdi. Ayrıca ittihadcılar, "Türediler kabilinden" kimseler de değillerdi, tersine olarak, "Gayet derin köklü ve memleketin derin damarından hayat alan bir takım ağaçlar" idiler, bu sebeple de, "Hayırlı bir şekil ve sûrete" sokulabilecek olan bu kimselerin mahvedilmemesi gerekirdi (15).

---

(13) Ali Fuat Türkgeldi, S. 156.

(14) Lütfi Sîmîvî, S. 158.

(15) Lütfi Fikri Bey'in arîzasından bir kısım : "Şüphesiz bu gün memlekette devre-i ihtilâliyyede görülen su-i isti'maller ve şiddet-i

Bu arîzadaki tavsiyelere, İttihadcıları hiç sevmiyen yeni Pâdişah'ın, ne derece değer verdiğini bilemiyoruz. Fakat gerçek şudur ki, Sultan Vahidüddin, hemen İttihadcılar aleyhine harekete geçmemiş ve hatta bir süre Sadrâzam Tâlât Paşa'yı, görevinden uzaklaştırmamıştır. Bu davranışlara belki de İttihadcıların hâlâ memlekette kuvvetli olmaları ve zayıf bir ihtimale göre de Pâdişah'ın Ta-

---

huşûnet yüzünden İttihad ve Terakki Cemiyeti aleyhine büyük bir cereyan vardır. Yine şüphe edilemez ki bu cereyanda bulunan adamların birçoğu şiddetle arzu ederler ki, zât-i Hümâyûnları bu bapta icraata kıyâm buyurasınız ve tarihte Patrona Halil ve Kabakçı Mustafa gibi türedilere karşı yapılan şedid icraatla İttihad ve Terakki Cemiyyetini hüküm ve nüfuzdan iskat buyurasınız. Halbuki şiddet-i teessür ve infiâle bağışlanmak lâzımgelen bu kabîl temenniyâtın icrâsı, memleket için hayır şöyle dursun bil'akis yeniden bir çok felâket ve musîbeti celp ve tahrik eder. Çünkü teessür ve teellüm ile ta'mîk-i madde edemiyen bu birçok kimselerin zannı gibi ittihadcılar, kat'iyyen tarih-i Osmânî'de görülen türediler kabîlinden esassız, gelüp geçici kimseler değildirler. Onların menşe'lerini, memlekette asırlardan beri devam eden tehakküm ve istibdadda aramalıdır. O tehakküm ve istibdad nihayet zaman ve ahvâlin, bütün muhit-i maddî ve ma'nevinin yardımı ile aks-i tesir husûle getirdi ve ittihadcıları tevlid etti. Binaenaleyh onlar büyük bir kuvve-i inkılâbiyyedir; gayet derin köklü ve memleketin derin damarından hayat alan bir takım ağaçlardır, kat'iyyen kat'edilemezler; ancak memleket için hayırlı bir şekil ve sûrete getirilebilirler.

İttihad ve Terakkî'nin, kulları gibi muhâlifleri, muârız-ı siyâsîlerine karşı kat'iyyen hakkı ve insafı elden bırakmak fikrinde değillerdir. İttihadcıların bize karşı on seneden beri revâ gördükleri nice bin muâmeleyi, devre-i ihtilâliyyelere has ve gayr-i kabil-i def' ahvalden addederek onlara karşı bir hiss-i intikam beslemeyi selâmet-i vatan nokta-i nazarından pek muzır görürüz. Ve ancak sâye-i mülûkânelerinde meşrutiyyet makinesinin kemâ - hiye - hakkıhâ işlediğini görmek ve o dâire dâhilinde muârız-ı siyâsiyyemizle mücâdehatta bulunmak isteriz.

Arîzamın ibtidâsında dediğim vechile efendimiiz ilk meşrutiyyet pâdişâhı olmak üzre gördüğümüzden ve bütün meşrûtî memleketlerde hükümdarların daima memleketin muhtelif fırka ve hizb-i siyâsileri ile temâsa gelerek onların efkâr ve âmallerine muttali' olmaları pek esaslı bir teâmül olduğundan cülûs-i Hümâyûnları üzerine kulları gibi bir takım muhâliflerin ne düşündüklerini ve Efendimizden ne beklediklerini Atebe-i Hümâyûnlarına arzetmeyi münasip gördüm. 23 ağustos 1918." (Bak Lütfü Sîmâvî, S. 158 - 160).

lât Paşa'yı takdir etmesi (16) sebep olmuştur. Bununla beraber Pâdişah'ın, Talât Paşa hakkındaki takdir duyguları ve Talât Paşa'nın Almanya'ya kaçtığı sıralarda "Ah, Talât ile el - ele verseydik şu devleti kurtarırdık" (17) demesi ne derece samîmidir bilinemez. Çünkü aynı Pâdişah, Talât Paşa'nın önerdiği tayinlerin çoğunu uygun görmemiş (18), daha sonra da onun i'dâm kararını yerinde bularak onaylamıştı (19).

---

(16) Pâdişah, Sadra'zam İzzet Paşa'dan şikâyet ederken "Makamın, mevkiin ve şahsiyyetin ehemmiyetini Talât Paşa - biraz geç ise de daha iyi anlamıştı" diyordu. Bir defasında da "Bu memleketi idare için meğer iki adam lâzımmış, biri Sultan Hamîd, diğeri Talât Paşa. Amma ben onlar gibi idare edemem. Talât Paşa bizim halkımızı iyi anlamıştı, o hakikaten müstesna bir şahsiyyet idi" demişti. Bak. Ali Fuat Türkgeldi, S. 171, 197.

(17) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 1964.

(18) Ali Fuat Türkgeldi, S. 162 - 163.

(19) İdâmın tasdikine ait "İrâdei Seniyye" aşağıdadır. Hükümet-i Osmaniyyenin şekl-i kanûnîsini vücûda getiren kuvâ-yi selâse fevkinde dördüncü bir kuvve-i tehdidiyye vücûda getirilmek suretiyle tağyir edilmiş olmasından dolayı, maznûnun aleyhim olup hâl-i firarda bulunan ve İttihad ve Terakki şahs-ı ma'nevîsini temsil eden meclis-i umûmî âzâsından esbak Sadra'zam Talât Paşa ile esbak Harbiyye Nâzırı silk-i askerîden matrûd Enver ve esbak Bahriye Nâzırı kezâlik silk-i askerîden matrûd Cemal ve Maarif Nâzırı esbakı doktor Nâzım Efendilerin i'damlarına ve fer'an zî-medhal esbak Mâliye Nâzırı Câvid ve esbak Ticaret ve Zirâat Nâzırı Mustafa Şeref Beylerin onbeşer sene müddetle küreğe konulmalarına ve hukuk-ı medeniyyeden bil-iskat emvâl-i mahcûzelerinin usûli dairesinde idâre ettirilmesine ve Meclis-i A'yân Reis-i sâbıkı Rifat ve esbak Posta ve Telgraf Nâzırı Hâşim Beylerin berâetleriyle berâet kararının umûr-i me'mûrelerine âid husûsattan dolayı ileride Dîvân-ı Âlî'de muhâkemelerine mâni' teşkil edememesine dâir Dersaâdet'deki Dîvân-ı Harb-i Örfî'den Rif'at ve Hâşim Beyler hakkında vicâhen ve diğerleri hakkında gıyâben verilen karar, firârîler ele geçtiklerinde tekrîr-i muhâkeme edilmek üzere tasdik ve esbak şeyh-ül-İslâm Mûsa Kâzım Efendi'nin mezkûr Dîvân-i Harb'ce vicâhen mahkûm olduğu onbeş sene kürek cezâsı, mükerren Meşîhat-ı İslâmiyye'yi ihrâz eylemekle beraber, meslek-i ilmîden bir mevki-i mahsûs hâiz bulunmasına inzimam eden şeyhûhet ve ma'lûlliyyetine binâen ve Kanûn-i Esâsînin yedinci maddesiyle müeyyed hukuka istinâden nefy-i muvakkate tahvîl edilmiştir." 13 temmuz 1919." Bak, Takvim-i vekayi, 3597.

Osmanlı orduları geriliyor.

Yeni Hükümdâr'ın tah'ta oturduğu sıralarda savaş, Osmanlılar ve müttefikleri aleyrine dönmüş bulunuyordu. Bunu gören ittihadcılardan bazıları ve bu arada şeyhül-İslâm Mûsa Kâzım Efendi "Ben durumu iyi görmüyorum, ah şunun içinden az zararla çıkabilsek" demek suretiyle (20) felâketin çok yaklaşmış olduğunu açıklamakta idi. Çünkü Irak'taki İngiliz birlikleri 1918 martında Bağdat'ın yüz kilometre kuzeybatısına varmış ve 7 Mayıs'ta Kerkük'ü işgal etmişlerdi. Sûriye'deki İngiliz kuvvetleri ise şubat 1918 denberi taarruz hâlinde idiler. Gerçi onlar birinci ve ikinci Şerîa Savaşlarında başarı kazanamamışlardı. Ancak bundan sonra İngiliz ordusu, bir taraftan Hind askerleriyle bir taraftan da Fransız birlikleriyle kuvvetlendirildi. Öte yandan "Mekke Emîr'i Hüseyin'in oğlu Faysal, Hicaz kuvvetleriyle Amman'ı aldıktan sonra Türk ordusunu arkadan vurmaya" başlamıştı (21). İşte 19 Eylül 1918'de İngilizlerle yaptıkları Nablus Savaşını bu şartlar altında kaybeden Osmanlılar, Şam, Hama, Humus gibi önemli şehirleri de terkederek hızla Haleb'e doğru çekildiler. Onların Halep'te tutunacakları da şüpheli idi. Çünkü, Osmanlı Orduları Grup Komutanı Liman Von Sanders, birliklere gönderdiği bir emirle "Sebepsiz toprak terkedilmemesini; fakat üstün kuvvetler karşısında kalındığı takdirde savaşın, Haleb'in kuzeyindeki dağlık" bölgede kabul edilmesini bildirmişti (22). Fakat Osmanlıları daha çok kaygılandıran hal, Trakya'dan gelen tehlike idi. Çünkü İ'tilâf kuvvetleri, Yunanistan'dan İstanbul'a doğru harekete geçerek Türkler'le Almanlar arasındaki kara yolunu kesmiş ve Doğu Trakya sınırlarına yaklaşmışlardı (23). Onların karşısına çıkabilecek Osmanlı kuvvetleri ise yedi sekiz bin kişiyi geçmemekte idi. Öte yandan 26 Eylül 1918'de Bulgarlar'ın, İ'tilâf Devletleri'ne mütâreke teklif etmeleri ve 30 Eylül'de Selânik'te bir mütâreke imzalamaları Osmanlılar'ı büsbütün güç duruma düşür-

---

(20) Ali Fuat Türkgeldi, S. 163.

(21) İ. Hâmî Dânişmend, 4, S. 445.

(22) A. F. Cebesoy, S. 14.

(23) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, 1985.

dü. İşte bu sıralarda, yani eylülün son günlerinde "İttihad ve Terakkî Cemiyeti Umûmî Meclisi" İstanbul'da bir toplantı yapmış ve durumu müzâkere etmişti. Bu toplantıda Şeyhül-İslâm Mûsa Kâzım Efendi "Bulgarlar durumu berbat ettiler" dediği vakit, Sait Halim Paşa "evet" demek sutetiyle onun sözlerini tasdik etmiş (24) ve onarılmaz bir perişanlık içinde bulunulduğunu anlatmak istemişti (25).

Osmanlıların barış teşebbüsleri ve Ta'lât Paşa Kabinesinin çekilmesi.

Öte yandan Talât Paşa Kabinesinde, son gelişmemeler karşısında bile, nasıl hareket edilmesi gerekeceğine dâir bir fikir birliği yoktu. Bakanlardan ba'zıları, savaşın devamına taraftar görünüyor, ba'zıları da savaşın sürdürülmesinin mümkün olmadığı kanısını taşıyordu (26). Halbuki müttefikleri olan Almanlar, 1918 ekiminin dördüncü günü gecesi İsviçre, Avusturyalılar ise beş ekim'de İsveç aracılığı ile Amerika Birleşik Cumhuriyeti'ne başvurarak barış istemişlerdi. Bu durum karşısında Osmanlılar'ın savaşı sürdürmeleri mümkün değildi. Bu sebeple onlar da İngilizlere başvurarak barış istemeye karar verdiler. İngilizlere başvurulmak istenmesinin sebepleri arasında herhalde, bu sıralarda İstanbul'da bulunan İzmir Vâlisi Rahmi Bey'in payı vardı. Çünkü ötedenberi savaşa karşı bulunan ve birçok defa Ta'lât Paşa'ya yanlış yolda yüründüğünü söyliyen bu vâli (27), İngilizlerin dostu idi; İzmir'de bu-

---

(24) Celâl Bayar, I, S. 9.

(25) Sadra'zam Ahmet İzzet Paşa bu hususta şunları söylemektedir :

"Tabiî ilk ve en mühim işimiz mütâreke akdi idi. Bulgarların çözülmesi ve mütâreke akdeylemesi ile Fransızlar, kemâl-i sür'atle yürüyerek Almanların Sırbiyye'de asker tahşîdine de vakit bırakmadan muvâsala-i berriyyeyi kat'etmiş; Alman cephesi, Fransa'yı büsbütün terk ve tahliyeye mecbur olacak raddede tezelzüle uğramış, Avusturyalılar mütareke müzakeratına girişmiş, Romanya içinde Almanlar, kendi kendilerini zayıf görmeğe başlamış idiler. Franchet d'Esperey ordusunun bir kısmı da Rumeli-i Şarkî'yi istîlâ ederek Trakyâ-yi Şarkî hududuna takarrub ediyorlardı." Bak. İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 1985. 30 ekim'de İngiliz öncüleri Meriç kıyılarına varmışlardı. Bak. G. Jaeschke, I, S. I.

(26) Celâl Bayar, I, S. 13. Yeni Pâdişâh, tahta çıkar çıkmaz barış yapmak istemişti. Bak, Belleten, XXIII ve XXX, 145, 113.

(27) Aynı eser, 41.

lunan İngiliz esirlerine karşı yaptığı iyi muameleden ötürü, İngiltere hükûmetinden teşekkür bile almıştı. Ayrıca o, mütâreke hususunda, Fransız uyruklu tüccar M. Edmond Giraud ile görüşmüştü. Bu tüccar, Yunan Başvekili Venizelos'un, İzmir ve hinterlandının Yunan nüfûz bölgesi olarak kabul edilmesi için, harekete geçtiğini, eğer İtalyanlar bu teşebbüse engel olamazlarsa, Yunan isteklerinin gerçekleşebileceğini; bundan ötürü mütâreke için hemen İngilizler'e başvurulması gerektiğine inandığını söylüyordu (28). Mütâreke için mutlaka İngilizler'e başvurulması zorunluluğunu Osmanlı Hükûmeti de kabul ettiği içindir ki, sonunda Vâli Rahmi Bey'i İngilizler'le görüşmeye memûr etti. Bunun üzerine Rahmi Bey, 5 ekim'de "Vilâyet Yabancı İşler Müdürü Charles Karabiber Bey ile Fransız uyruklu M. Edmond Giraud'yu, Ta'lât Paşa'nın sulh teklifini kapsayan bir mektub ile", Midilli'deki İngiliz Temsilcisine göndermişti (29). Fakat Temsilci, bu husus için Atina'ya kadar gidilerek İngiliz Elçisi ile görüşülmek gerektiğini söyledi. Ancak İngiliz Elçisi, Atina'ya gelmiş olan Karabiber Bey'le görüşmek istememiş ve Giraud'ya da, Osmanlı Hükûmeti'nin barış istemekte çok geç kaldığını söylemişti (30). B usıralarda idi ki Osmanlılar'ın İsviçre Elçisi, "Savaşa sebeb olan kabinenin iktidarda kaldığı süre içinde Büyük Devletler katında barışa el atmanın olumlu sonuç vermiyeceğini..." bildirdi (31). Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı "Mustafa Kemal Paşa da, Pâdişâh'a bir telgraf çekerek Talât Paşa'nın çekilmesini ve onun yerine" Müşîr Ahmet İzzet Paşa'nın (Mareşal Ahmet İzzet) getirilmesinin yerinde olacağını hatırlatmıştı (32). Bu uyarmaların nasıl bir etki meydana getirdiği bizce bilinmemektedir. Ancak, gerçek olan şu-

(28) Cemal Kutay, I, S. 67, 68.

(29) Celâl Bayar, I, S. 41.

(30) Aynı eser, S. 41.

(31) Bern elçiliğinden saraya gelmiş olan bu telgrafı Pâdişah Talât Paşa'ya verdi. Bak. Cemal Kutay, I, S. 78.

(32) Lütfi Sîmâvî, S. 164. Talât Paşa'yı Pâdişah, Enver Paşa'yı da Veliahd Abdülmecit Efendi istifa ettirmiştir. Bak. Ali Fuat Türk-

dur ki; Kabine daha ziyâde işine devam edememiş ve 8 Ekim 1918'de isti'fa etmiştir (33). Bu durum karşısında Sultan Vahidüddin, Kur'ân-ı Kerîm'den bir âyet okuduktan sonra (34) Talât Paşa'dan yeni kabinenin kimin tarafından kurulması hakkındaki düşüncesini sormuş; o da, Tevfik veya İzzet Paşalardan birisinin iş başına getirilmesinin uygun olacağı cevabını vermişti (35). Bunun üzerine Sultan Vahidüddin, yeni kabineyi kurmaya Tevfik Paşa'yı me'mûr etmiş; fakat, kabinenin kuruluşuna kadar Talât Paşa kabinesinin göreve devam etmesini istemişti. Bu sebeple Talât Paşa kabinesi, işleri bir süre daha yürüttü. İşte bu hükûmet, kan dökülmesine son verilmek üzere, İspanya hükûmetine (36), Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'un 8 Ocak 1918'de Kongre'ye sunduğu ondört maddelik barış programı ve 27 Eylül 1918'de verdiği demeçte ortaya koyduğu prensipler içinde (37) müzakerelere girişmeye istekli olduğunu bildirdi ve Amerika Cumhurbaşkanı katında, barışın yeniden kurulmasına ve mütârekenin imzalanması işine aracılık etmesini bu hü-

---

geldi, S. 65. Pâdişah'ın ilk icrââtı arasında Enver Paşa'nın üzerinden Başkomutanlığı almak da vardır. Bir gün Pâdişah Enver Paşa'ya "Yazıklar olsun size, memleketi batırdığınız gibi hânedânımızın şeref ve haysiyyetini de ayaklar altına aldınız, ne yüzle karşıma çıkıyorsunuz; derhal isti'fa ediniz; çekiliniz milletin başından artık. İllâllâh elinizden diye haykırmıştı". Bak. Tarık Mümtaz Göztepe, S. 19, 26.

(33) Celâl Bayar, I, S. 16.

(34) "Ve asâ en tekrehû..." diye başlıyan bu âyet, "Hoşa gitmeyen şeyler hayırlı olabilir" diye tercüme olunmaktadır. Bak. Celâl Bayar, I, S. 16.

(35) Celâl Bayar, I, S. 15.

(36) İspanya Hükümeti, Birinci Dünya Savaşı boyunca Birleşik Amerika'da Türk haklarını korumayı kabul etmişti.

(37) Wilson'un 8 ocak 1918 tarihli beyannamesinin 12. maddesinde "hal-i hazırdaki Osmanlı İmparatorluğunun Türk olan aksamına bilâ itiraz bir hâkimiyyet temini fakat elyevm Türk boyunduruğuna tâbi' bulunan diğer milletlere emniyet-i mutlaka içinde mevcudiyetleri ve mezahimsiz olarak tamâmi-i inkişafları imkânının taht-ı tekeffüle alınması, Çanakkale Boğazının, beynelmilel teminat altında bütün milletlerin sefâin-i ticariyesinin serbestçe müruru için açık kalması" denilmektedir. Wilson'un 27 eylül 1918'deki demecinde de

kûmetten rica etti (38). Fakat bu yolda girişilen bütün teşebbüsler bir sonuç vermedi ve Amerika ne bu mektuba, ne de 12 Ekim 1918'de Osmanlılar'ın Bern Elçiliği tarafından yapılmış olan başvurmaya cevap verdi (39). Ancak, barış istemekte çok geç kalınmış olduğunu söylemesine rağmen, İngiltere'nin Atina Elçisi Lord Granveille, Türkler'in mütâreke istediklerini acele Lordra'ya ulaştırmıştı. Bunun üzerine İngilizler, Türkler'le yapılacak mütâreke konuşmalarında tek söz sahibi olmak amacı ile, bazı tedbirlere başvurdular (40) ve Atina'daki elçilerine de

---

aşağıdaki esaslar vardır: 1) "Adâletin dost ve düşman arasında siyyanen tevzîi, 2) Yalnız bir milletin ve yahud milletlerden bir zümrenin menfaat-ı mahsusası umumun menâfiine tevâfuk etmediği takdirde müsâleha-i nihâiyyenin hiçbir kısmına esas teşkil edememesi, 3) Cemiyyet-i akvâm âile-i müşterekesi arasında cemiyyet, ittifak, hususî mukavele - nâme veya anlaşmalar olmaması, 4) Cemiyyet dâhilinde, cemiyyet tarafından iktisâdî ceza şeklinde mukarrer olmadıkça, hususî, iktisâdî anlaşmalar, boykotajlar, iktisadî ayrılmaların men'i, 5) Milletler arasında her ne suretle olursa olsun akdedilen bi-l-umum i'tilâf ve muahedelerin tamamiyle umûmun ittilâına arzı". Bak. Âlî Türkgeldi, S. 15.

(38) İspanya'ya, tavassut etmesi için yazılan mektubun metni : "Zîrde vâzı'ulimza devlet-i Osmaniyye Maslahatgüzârı, hükûmet-i metbûasından aldığı emir üzerine Hükûmet-i Kraliyyeden (İspanya Hükûmeti) şurasını rica ile kesb-i şeref eder ki: Osmanlı Hükûmetinin Cemâhîr-i Müttehide-i Amerika Reis-i Cumhurundan sulhun emr-i iadesini üzerine almasını ve bil-cümle hükûmât-ı muhasamayı bu talebden haberdar ederek, kendilerini mûzâkerâta başlamak üzere murahhaslar tayinine davet etmesini rica ettiğini, Cemâhîr-i Müttehide-i Amerika Reis-i Cumhuru Efendiye tebliğ etsin. Hükûmet-i Osmaniyye, Cemâhîr-i Müttehide-i Amerika Reis-i Cumhurunun 8 kânûnısânî 1918 tarihinde Kongre'ye gönderdiği beyannâmesinde ve muahharan vâki'olan beyânâtında ve husûsiyle 27 eylül tarihli nutkunda çizdiği programı müzâkerâta esas olmak üzre kabûl eyler. Sefk-i dimâ'a nihayet verilmek üzre Hükûmet-i Osmaniyye, karada, denizde ve havada derhal umûmî mütâreke akdine delâlet edilmesini rica eyler". Bak. Celâl Bayar, I, S. 14.

(39) Âlî Türkgeldi, S. 22. Barış için yapılan teşebbüslerin hiç birisine Amerika cevap vermedi. Bak. İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 1981 Amerika, İspanya vasıtası ile yapılan müracaata "Mütâreke akdine kadar bu teklife cevap verilmeyeceğini" bildirdi. Bak. Cemâl Kutay, I, S. 68.

(40) İngiltere Başvekili Lloyd George, daha 6 ekim 1918 de Yük-

"Türkiye'nin mütâreke isteklerini tetkik etmek üzere, Akdeniz İngiliz Donanması Kumandanı Amiral Sir Somerset Arthur Gaugh Calthorpe'a yetki verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin sorumlu makamlarının Amiral'e müracaatlarının bil - vasıta tebliği mümkündür" dediler (41).

Hükûmet kurulamıyor.

Tevfik Paşa'nın çok çalışmasına ve her gün sarayla temasta bulunmasına rağmen, yeni kabine bir türlü kurulamamakta idi, İttihatçılardan bazılarının bu kabineye sokulmak istenmiş olması bunun en başta gelen sebebi olarak gösteriliyordu (42). Gerçekten, Sadrazam Talât Paşa, yeni kabineyi kurmaya memur edilen Tevfik Paşa'ya, "Cavit, Hayri ve Rahmi Beyleri kabineye almalısınız" demişti (43). Talât Paşa yeni kabineye özellikle Câvit Bey'in "Maliye Nâzırı" (Maliye Bakanı) olarak girmesini istiyor ve bu hususu Sultan Vahidüddin de kabul etmiş bulunuyordu (44). Halbuki Tevfik Paşa, ittihadçıların dışında bir kabine kurmak isteğinde idi. Bu sebeple ittihatçı olmayan ve fakat o devrin büyük devlet adamı sayılabileceklerin birçokları ile görüştü, kabinede görev almalarını teklif etti, fakat bunların hemen hepsi, bu kritik anlarda kabineye girmeyi reddetmişti (45).

---

sek Harb Konseyinden, Boğazların "Fransız Mareşali Franchet d'Esperey'in yüksek kumandasında, İngiliz Generali Milne tarafından işgal edilmesini ve Türklerle imzalanacak olan mütarekenin de Amiral Calthorpe tarafından yürütülmesi müsadesini almıştı". Bak. T. Bıyıkoğlu, I, S. 5.

(41) Cemâl Kutay, I, 89.

(42) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 1714.

(43) Talât Paşa'nın bu hususdaki sözleri aşağıdadır : "İsti'fa-nâme cebimdedir, şimdi takdim edeceğim. İşe yarayacak adamlar hep İttihad ve Terakkî Cemiyeti'ne mensub olanlardır. Bunun haricinde adam bulamazsınız. Câvid, Hayri ve Rahmi Beyleri ve sâirlerini kabineye almalısınz" demişti. Bak. İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 1715.

(44) Ali Fuat Türkgeldi, S. 166.

(45) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, 1918.

"Pâdişah'ın "Meclis-i Meb'ûsân" da and içmesi.

Hükûmet'in kurulamadığı şu sıralarda geçen iç olayların en önemlilerinden birisi 10 Ekim 1918'de Osmanlı "Meclis-i Meb'ûsânı'nın" toplanması (46) ve bu Meclis'de Sultan Vahidüddin'in and içmesidir. Gerçekten Velîahd Abdülmecid Efendi ile birlikte ilk defa Meclis'e gelen Sultan Vahidüddin, Hünkâr Locasındaki yerini aldıktan sonra, Sadrazâm Talât Paşa, onun söylevini Milletvekillerine okudu. Bu söylevinde Pâdişâh, özellikle, düşmanlar tarafından cephelerinin yarılması üzerine Bulgarlar'ın mütâreke imzaladıklarını, bu hâlin Osmanlı Hükûmeti'ni yeni bir takım askerî tedbirler almaya zorladığını ve barış yapılması için de Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'a başvurmaya sevkettiğini açıklamakta idi (47). Söylevin okunması bittikten sonra, Padişâh "Riyâset Kürsüsü'ne (Başkanlık Kürsüsü)" gelerek Anayasa gereğince and içmiş ve andın son kelimelerinin Meclisde hazır bulunanlar tarafından da tekrar edilmesini istediği için, bu dilek yerine getirilmişti (48).

Mustafa Kemal Paşa'nın istekleri.

Kabinenin kurulması için harcanan çabalar boşa gidiyordu. Tevfik Paşa'nın karşılaştığı güçlükleri görmüş olan Mustafa Kemal Paşa, 14 Ekim 1918'de "Seryâver-i Hazret-i Şehr-yârî Nâci Beyefendi'ye" (Padişâh'ın Baş Yaveri) bir telgraf göndererek, Osmanlı ordularının savaş gücünü kaybetmiş olduğunu, düşman baskısının gün geçtikçe arttığını, bu sebeple hemen barışa gidilmesi gerektiğini, aksi takdirde yurdun baştanbaşa kaybedilmesi ihtimâli bulunduğunu belirtti ve Sadâretin İzzet Paşa'ya verilerek yeni kabineye kendisi ile birlikte Fethi, Tahsin, Rauf, Azmi, Canbolat Beyler'in girmesini, Şeyh-ül-İslâmlık makamına Hayri Efendi'nin getirilmesini istedi ve bu

---

(46) Meclis, "Teceddüd-i saltanat vukuundan dolayı" toplantıya çağrılmıştır. Bak, Ali Fuat Türkgeldi, s. 165.

(47) Bu söylev, 3365 numaralı Takvim-i Vekayi, sayfa 1 de vardır. Yeni padişah, Tahta oturur oturmaz, münferid bir barış yapmak için bir çok teşebbüslerde bulunmuştu. Bak, Belleten, 31, 5, 113.

(48) Padişah'ın andının metni aşağıdadır: "Şer-i Şerîfe ve Kanun-i Esâsi ahkâmına riâyet ve vatan ve milletime sadâkat edeceğime v'Allahi". Bak, İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 1942.

isteklerin Pâdişâh'a duyurulmasını rica etti (49). Mustafa Kemal Paşa'nın ricası yerine getirilmişti. Fakat Pâdişâhın, bu telgrafı İzzet Paşa'ya göstermesine (50), Enver Paşa'nın, "orduyu Mustafa Kemal Paşa'dan başkası idare edemez" demesine (51) ve Mustafa Kemal Paşa'nın, kabineye girme hususunda doğrudan İzzet Paşa'ya başvurmasına rağmen İzzet Paşa, Yıldırım Orduları Komutanlığına ta'yin edileceği gerekçesi ile, Mustafa Kemal Paşa'nın bu dileğini reddetmişti (52).

İzzet Paşa Kabinesi ve ilk planda yapmak istedikleri.

Tevfik Paşa'nın, hükûmeti kurması mümkün olmayınca Pâdişah, "A'yan a'zâsından" (Senato Üyesi) ve ittihatçılara meyli olan Müşîr İzzet Paşa'yı, hükûmeti kurmaya me'mûr etti. Daha sonra, büyük bir ittihadcı düşmanı olduğu anlaşılan bu Pâdişah'ın, İzzet Paşa'yı neden bu işe me'mûr ettiğini bugünkü belgelere dayanarak açık-

---

(49) Mustafa Kemal Paşa'nın gönderdiği telgraf aşağıdadır: Seryâver-i Hazret-i Şehr-yâri Naci Beyefendiye.

Talât Paşa Kabinesinin meflûç bir halde, Tevfik Paşa Hazretlerinin de muayyen bir kabine teşkilinde müşkilâta ma'rûz bulunmakta olduğunu haber alıyorum. Ordular muhârebe kudretinden mahrûm ve zaten kuvây-i mevcûde müdafaadan âciz bir hale getirilmiştir. Düşman her gün daha müsâit ve ezici şürût ihraz etmektedir. Müttefikan, olmadığı takdirde münferiden ve behemahal sulhü tekarrur ettirmek lâzımdır. Bunun için fevt olunacak bir an dahi kalmamıştır. Aksi takdirde memleketin kâmilen elden çıkması ve devletimizin gayr-i kabil-i telâfi mehâlike ma'rûz kalması baîd-ül-ihtimal değildir. Muhterem Pâdişah'ımıza olan sadâkat ve merbûtiyyetim ve vatanımın te'min-i selâmeti i'tibâriyle arzederim ki Tevfik Paşa Hazretleri fi-l-hakîka müşkilâta tesâdüf etmişlerse, Sadâret'in derhal İzzet Paşa Hazretlerine tevcîhi ve müşârün-ileyh'in de esâsı, Fethi, Tahsin, Rauf, Azmi, Canbulat, Şeyh-ül-İslâm Hayri ve âcizlerinden mürekkeb bir kabine teşkil etmesi zarûridir. Zevât-i mezkûrenin vücûde getireceği kabine vaziyyete hâkim olabileceği zann ve i'tikadındayım. Tevfik Paşa Hazretleri, size isimlerini saydığım zevâta müracaat ettiği takdirde mazhar-ı teshîlât olabilir zannederim. Münâsib ise, bu zevâtın Şevketmeâb Efendimize arzını rica ederim. "14 Teşrînievvel 918 (14 ekim 1918). Fahri Yâver-i Hazret-i Şehr-yârî Mustafa Kemal" Bak. Nimet Arsan, S. 13.

(50) Falih Rıfkı Atay, I, Hâkimiyyet-i Milliye, 5 nisan 1926.

(51) Celâl Bayar, I, S. 21.

(52) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 13.

lamak çok güçtür. Acaba buna, memlekette ve İstanbul'da hâlâ ihmal edilmiyecek derecede bir kuvvet hâlinde bulunan İttihad ve Terakkî teşkilâtı mı (53) sebep olmuştur? Yukarda da söylendiği gibi bu hususu açıklamak cidden zordur. Ancak o günkü kritik durum dikkate alınırsa Pâdişah'ın, particiliği bir tarafa iterek, birlik hâlinde bulunmanın devletin çıkarlarına en uygun düşen bir hareket olacağını anladığını kabul etmek gerekir. Nitekim o, değerleri inkâr edilemiyen ve fakat tanınmış birer İttihadcı olan bazı kişilerin de kabineye alınmasına razı olmuştur (54). İşte bu suretle isim yapmış kişilerden kurulan ve İttihadcıları tuttuğundan kinâye olarak "dümdâr" (55) adını alan bu kabine, 19 Ekim 1918 cumartesi günü "Meclis-i Meb'ûsân" da programını okudu ve bunu ta'kiben İzzet Paşa bir açıklama yaptı. Programdan ve bu açıklamadan hükûmetin; Wilson prensiplerini benimsediği; Arab'larla meskûn olan topraklarda, "Hilâfet ve Saltanat makamına bağlı kalmak şartiyle", muhtar (hareketinde serbest olan) bir idâre şekli düşündüğü, savaş esnâsında bazı zorunlar yüzünden sürülmüş olanların geri dönmelerini yerinde bulduğu, "İdârî ve askerî kararlarla" sürülmüş olan bazı kimselerin serbest bırakılmalarını uygun gördüğü, siyâsî mahkûmların affı gibi meseleleri acele olarak ele almağı gerekli saydığı ve fakat bir mütârekenin imzalanmasını her işten daha öne aldığı anlaşıldı (56). Hükûmete göre her şeyden önce bir mütâreke imzalanması için kuvvetli sebepler vardı. Bunların başında Osmanlı Ordularının ve müttefiklerinin cephelerdeki güç

---

(53) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 1983.

(54) Kabine aşağıdaki kişilerden kurulmuştu : Sadrazam ve Harbiye nâzırı İzzet Paşa, Şeyh-ül - İslâm Dağıstanlı Ömer Hulûsi Efendi, Adliye Nâzırı Hayri Efendi, Şurây-i Devlet Reisi Reşid Âkif Paşa, Hâriciyye Nâzırı Nâbi Bey, Dâhiliyye Nâzırı Fethi Bey, Bahriyye Nâzırı Rauf Bey, Mâliye Nâzırı Câvid Bey, Evkaf Nâzırı Abdürrahman Şeref Bey, Maarif Nâzırı Seyyid Bey, Nâfıa Nâzırı Ziya Paşa, İâşe Nâzırı Celâl Muhtar Bey. Bak. İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 2004.

(55) Kuyruk tutan, Artçı anlamındadır.

(56) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 1985.

durumları geliyordu. Ancak barış için, Osmanlı Hükûmeti'nin yaptığı teşebbüslerden henüz bir sonuç alınamamıştı.

Mütâreke için bir arabulucu.

İşte bu sıkıntılı günlerde General Townshend, Sadrazâm'la görüşmek istedi. Townshend, Kût-ül-Amâre'de esir edilen bir İngiliz generali idi. Esirlik günlerini büyükada'da geçirmekte olan ve görmüş olduğu iyi muameleye karşılık vermek istiyen bu general, 14 Ekim'de Sadrâzam İzzet Paşa'dan bir mülâkat istemiş (57), 15 Ekim'de de eskidenberi tanıdığı Rauf Bey'e bir mektup göndererek, esirliği süresince gördüğü "Hoş ve şerefli muameleye karşılık olarak, İngiltere ile müzâkerelere girişildiği takdirde, Osmanlı Hükûmeti'ne yardıma hazır olduğunu" bildirmişti (58). Şimdilik başka bir belge bulunmadığına göre, General Townhend'in bu arabuluculuk teklifi dostluğunun bir sonucu idi. Bu arabuluculuk teklifinin altında General'in, hürriyete biran önce kavuşacağı işi de rol oynamış olabilirdi. Fakat ister bir dostluk, ister biran önce hürriyete kavuşma isteği, isterse bilmediğimiz herhangi bir sebeple olsun generalin bu müracaatı, Osmanlı Hükûmetince o an için bulunmaz bir fırsat gibi kabul olundu. Çünkü; Osmanlı Hükûmeti, mütâreke yapabilmek için, çeşitli yollardan teşebbüse geçmiş, fakat olumlu bir sonuç elde edememişti. Halbuki şu anda general Townshend, hem mütâreke için bir zemîn hazırlayacağını, hem de Osmanlılar için "Şerefli şartlar elde edilmesi için" çaba harcayacağını, Rauf Bey'e gönderdiği mektupta bildi-

(57) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 1986.

(58) Townshend, S. 477. Daha önce S. F. New Combe adındaki İngiliz albayı, Talât Paşa Hükûmetine, mütareke meselesini görüşme teklifinde bulunmuş ve bazı şartlar ileri sürmüştü. Bu zat, Talât Paşa Hükûmeti çekildikten sonra İzzet Paşa'ya da mütareke teklifinde bulundu; fakat sonunda O, "Daha yüksek rütbeli bir subayın bu işi daha iyi yapabileceğini" kabul ettiği için ortadan çekildi. Bak. Kinross, I, S. 206.

riyordu (59). Ancak İngiliz, Fransız ve İtalyan Başbakanları daha 7 Ekim 1918'de Osmanlılarla yapılacak mütârekenin şartlarını karara bağlamış bulunuyorlardı (60), bu şartların esaslı surette değiştirileceği düşünülemezdi. Fakat gizli olan bu karardan elbette haberi olmayan İzzet Paşa, "Şerefli şartlar elde edilmesi için" çalışacağını va'deden Townshend ile buluşmayı kabul etmiş ve 17 Ekim 1918 günü saat iki buçukta kendisiyle Bâbıâli'de görüşebileceğini bildiren mektubunu, deniz subayı Tevfik Bey ile 16 ekim akşam üzeri Townshend'e göndermişti (61). İki general arasındaki görüşme, Townshend'in dediğine göre, çok samîmî olmuş, İzzet Paşa "Gözleri yaşla dolu olarak" Türkiye'nin düştüğü kötü durumu kendisine açıklamıştı. Yine Townshend'in dediğine göre İzzet Paşa, İngilizler'e her zaman değer veren bir âileden geldiğini söylemiş, İngiltere'ye karşı Türkiye'nin savaşmasını bir cinâyet olarak vasıflandırmış, Çanakkale Boğazı'nın, İ'tilâf Devletleri donanmalarına açılabileceğini, Irak ve Sûriye'ye muhtariyet verilmesinin mümkün olacağını söyledikten sonra, Türkiye lehine "Şerefli şartlar elde edilmesi" hususunu ona bırakmıştı (62). Bu suretle İzzet Paşa, bir binayı kesin olarak yıkmağa karar vermiş olanlardan aynı binanın onarılmasını istiyor ve bunun, dost kabul edilen bir İngiliz generalinin araya girmesiyle mümkün olabileceğini sanıyordu. Bu çok acınacak bir hal idi. Çünkü iş başında bulunan İngiliz devlet adamlarının Osmanlılar hakkında dostça bir düşünceye sahip olmadıkları bilinen bir gerçekti. İzzet Paşa'nın ve onunla birlikte hareket edenlerin bu gerçeği bilmedikleri veya bilemedikleri düşünülemiyeceğine göre, General Townshend'in arabuluculuğunun, Osmanlı İmparatorluğu lehinde herhangi bir fayda sağlayacağını kabul etmeleri, herhalde umutsuzluklarından ve

(59) Townshend, S. 477.

(60) David Walder, S. 73.

(61) Townshend, S. 477. Görüşme, İzzet Paşa'nın Türbe'deki konağında yapıldı. Bak. Cemal Kutay, I, S. 89.

(62) Townshend, S. 478.

kurtuluç için başka çare kalmadığına inandıklarından ileri gelmiş bulunuyordu..

Sadrazamla yapılan görüşmeden sonra General Townshend, mütârekenin ana hatları üzerinde Rauf Bey'le konuştu. Townshend'in dediğine göre Rauf Bey, mütârekenin esaslarını aşağıdaki şekilde düşünüyordu : 1) "İngiltere ile dost olmak arzusunda olan Türkiye, bu devletin himayesini isteyecek (63), 2) "İngiltere askerî hareketlerini hemen durduracak, 3) "Osmanlı Hükûmeti İ'tilâf ordularının işgali altındaki topraklara zat-ı Şâhâne'nin hukuk hükümrânîsi altında olarak muhtâriyyet verecek, 4) "Türkiye mâlî siyasî ve sınâî bağımsızlığa mâlik olacak, 5) "İhtiyaç hâlinde, bir sıkıntının giderilmesi için Türkiye'ye malî yardımda bulunulacaktır" (64). Bunlara karşılık General Townshend, Çanakkale Boğazı'nın İngiliz gemilerine açılmasını, Irak ve Sûriye'ye muhtâriyyet verilmesini, Avrupa Türk sınırının 1913'deki sınır olmasını ve İngiliz esirlerinin serbest bırakılmasını istiyordu (65). Rauf Bey, "Bu şartlar, benim düşündüklerimden daha ağır değildir" derken İzzet Paşa, bunlar karşısında duyduklarını "Müthiş" kelimesiyle ifade etmişti (66). Bununla beraber Osmanlı devlet adamları, 18 Ekim'de Townshend'i, yetkililerle görüşmek üzere yola çıkardılar. Fakat İzzet Paşa herhalde yine de rahat ve huzûra kavuşamamıştı. Bu itibarla, vaktiyle Şam'da Fransız Konsolosluğu yapmış olan Marcel Savoie adındaki Fransızı, Mareşal Franchet d'Esperey'e gönderdi (67). Ancak gönderilen bu kişi önce Bulgarlar, sonra da câsûs sanılarak Fransızlar tarafından tutuklanmış, bu sebeple de, zamanında Selâ-

Rauf Bey-Townshend görüşmesi.

(63) G. Jacschke, 4. S, 8. İzzet Paşa'nın veya Rauf Bey'in İngiliz himâyesini istedikleri şüphelidir. Herşeyden önce İzzet Paşa bu hususu yalanlamıştır. Bir himâye bahis konusu ise bu Protectorate ma'nasına değildir. Bak. Âlî Türkgeldi, S. 28.

(64) Townshend, S. 480.

(65) Aynı eser, S. 480.

(66) Cemal Kutay, I, S. 92.

(67) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 1986.

nik'e gidememişti (68). Bunlardan başka Hahambaşı Naum Efendi, Amerika'ya gitmek üzere Paris'e gönderilmiş (69), Bern Ateşemiliteri Halil Bey de, Fransızlar'la görüşmek üzere görevlendirilmişti (70).

Bandırma üzerinden, 19 Ekim'de öğleyin İzmir'e varan Townshend, oradan Midilli'ye gitmiş (71) ve 20 Ekim'de, İngilizler'in Akdeniz Filosu Komutanı Amiral Calthorpe ile görüşmüştü (72). Sonuç olumlu idi, yani Townshend ile birlikte Midilli'ye gitmiş ve 22 Ekim'de İzmir'e dönmüş olan Tevfik Bey, mütâreke yapılması hususunda Amiral Calthorpe'a, İngiliz hükûmeti tarafından yetki verildiği haberini İstanbul'a getirmişti (73). Öte yandan Amiral Calthorpe, Sadrazam'a bir telgraf göndererek mütâreke için Türk delegelerinin gönderilmesini istedi (74) ve bir zamandanberi ısrarla peşinde koşulan bir iş bu suretle sonuçlanmış oldu. Ancak şimdi de mütâreke müzâkereleri için gönderilecek delegelerin seçilmesi bir mesele halini aldı. Çünkü Sadrazam, Nurettin Paşa'nın delege olarak gönderileceğini söylediği vakit Pâdişah, "Asker göndermek uygun olur mu? Birbirlerinin kanını döken ve aynı meslekten olan bir kişi aradaki düşmanlığı nasıl durdurur?" mütalaasıyle Nurettin Paşa'nın delegeliğini reddetmiş ve Dâmat Ferit Paşa'nın bu işe me'mûr edilmesini ileri sürmüştü (75). Halbuki Sadrazam'a göre Ferit Paşa, bu işi başarabilecek bir kişi değildi, bu bakımdan Ferit Paşa'nın delege olarak atanmasına razı olmadı ve "Bu zât delidir, bu gibi görevler kendisine yükletile-

Mütâreke müzâkereleri için tayin edilen delegeler ve kendilerine verilen direktif.

(68) Âli Türkgeldi, S. 29.

(69) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 1987.

(70) Âli Türkgeldi, S. 29.

(71) Celâl Bayar, I, S. 41. "Townshend Bozcaada'ya ve oradan da bir Türk bahriye motoru ile Midilli'ye götürüldü". Bak. Kinross, I. S. 207.

(72) David Walder, S. 74.

(73) Celâl Bayar, I, S. 41.

(74) Âli Türkgeldi, S. 29.

(75) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 1987.

mez" dedi ise de (76) Pâdişah, "Biz onu idâre ederiz" (77) demek suretiyle fikrinde direndi, "ta'limat" almak üzere de onu Sadârete göndereceğini söyledi. İzzet Paşa, bu direnme karşısında fazla birşey söyleyememiş ve ertesi gün Ferit Paşa ile görüşmüştü. Ancak bu görüşme sırasında Ferit Paşa o kadar yersiz ve anlamsız konuşmuştu ki, bunlar İzzet Paşa'nın tamamiyle haklı olduğunu gösteriyordu. Gerçekten Dâmat Ferit Paşa, eğer Amiral Calthorpe'a, "Devletin toprak bütünlüğü üzerine mütâreke yapılmasını kabul ettiremezsem hemen bir savaş gemisi isteyip doğruca Londra'ya" gider ve İngiltere Kralı ile buluşarak, ben senin babanın eski dostu idim; isteklerimin kabulünü senden beklerim der ve tekliflerimizi kabul ettirirdim (78) demişti. Pâdişah, bu sözleri öğrenmiş olmasına rağmen İzzet Paşa'ya, "Ben onu hüsn-i idâre ederim" diyerek (79) gene kanâat değiştirmedi. Bununla beraber mesele, sadrazam tarafından "Meclis-i Vükelâ'ya (Bakanlar Kurulu) götürülmüş ve orada" bu atamanın mümkün olmadığı sonucuna varılarak, durum Pâdişah'a bildirilmişti. İşin bir hükûmet isti'fâsına kadar varacağını tahmin eden Pâdişah, ancak bundan sonradır ki; Dâmat Ferit Paşa'nın delegeliğinden vazgeçmiş ve Rauf Bey'le birlikte "Hariciye Müsteşâr'ı Reşat Hikmet (İçişleri Bakanlığı Müsteşarı), kurmay yarbay Sa'dullah Beyler'in" delegeliklerini kabul etmişti.

Delegelere aşağıdaki direktifler verilmişti : 1) Yunan savaş gemileri dışında, Boğazlar tüccar ve savaş gemilerine açık bulundurulacak, savaş gemileri Marmara'da iki günden fazla kalmayacak ve Boğaz istihkâmları Osmanlı kuvvetleri elinde bulunacaktı. Fakat bu son teklif kabul edilmezse o zaman, barış yapıldıktan sonra çekilmek şartiyle, "kontrolör olarak belli bir sayıda" İngiliz subayının Boğazlarda bulunmasına izin verilecekti. 2) Güvenliği sağlayacak kuvvetler dışında, öteki Türk kuvvetlerinin terhisi

(76) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 1987. Belleten, 28. 150.

(77) Ali Fuat Türkgeldi, S. 168.

(78) Aynı eser. S. 169.

(79) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 1987.

kabul olunacaktı. 3) Mütârekenin imzalandığı gün cephelerde saldırı duracaktı. 4) Osmanlı Devleti'nin idaresine karışılmayacak ve Türk topraklarında herhangi bir noktaya asker çıkarılmayacaktı. 5) İ'tilâf Devletlerinden Türkiye'ye para yardımı sağlanmağa çalışılacaktı (80). Pâdişah bu direktiflere Halifeliğin, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Osmanoğulları soyunun haklarının korunması gibi bazı

---

(80) "İstanbul'dan hareketten evvel hey'et-i mürahhasa'ya âtide münderiç sekiz maddelik bir ta'lîmat verilmişti : 1) Boğazların küşâdı. Mütâreke esnâsında boğazların süfün-i ticâriyye ve harbiyyeye küşâde olması esâsını kabul ediyoruz. Yalnız Yunan harb gemilerinin dühullerine müsâde edemeyiz. Boğazların istihkâmâtı Osmanlı kuvve-i askeriyyesi tarafından muhâfaza edilecektir. Hasım tarafından şiddetli ısrar vuku'bulacak olur ise kontrolör sıfatiyle muayyen mikdarda İngiliz zabitlerinin bulunmasına da muvafakat edilebilir. Bunların akd-i sulh'ü müteâkib boğazları terketmeleri şartı protokol'e idhâl olunacaktır. Çanakkale ve Karadeniz boğazlarından girecek olan harb sefîneleri iki boğaz arasında iki günden ziyade kalmayarak Karadeniz ve Adalardenizi'ne geçeceklerdir.

2) Askerin terhîsi. Askerin terhîsine dâir olan teklifi esas itibâriyle kabul edeceğiz. Âsâyiş-i dâhilîyi muhâfaza için vakt-i hazar'daki mikdârı tecâvüz etmiyecek kuvve-i askeriyye silâh altında kalacaktır. Orduda bulunan ecnebî zâbitan ve neferat memleketlerine muayyen zamanda iâde edilecektir.

3) Mütârekenin yevm-i akdindeki cebehât-ı harbiyye tecâvüz edilmiyecektir ve bi-t-tabi" mütâreke umum cephelere ve İngiltere ile müttefiklerine şâmil olacaktır.

4) Gerek dâhilde gerek karasularında emniyyet ve âsâyişin muhafazasını Hükûmet tekeffül ve teahhüd eder. İdâre-i Hükûmete hiç bir suretle müdâhaleleri kabul edilmiyecektir. Memleketin hiçbir noktasına kuvve-i askeriyye ihraç olunmayacaktır.

5) Karadeniz havzasında Almanların avdet taarruzlarına ve turuk-ı bahriyyeyi tehlikeye ilka eylemeleri ihtimaline karşı, sevâhilimizde ve karasularımızda tedâbir-i tedâfüiyye ahzı bize aittir. Lâkin İngilizler kendilerine kanaat - bahş olacak tarzda hakk-ı teftişe mâlik olabilirler.

6) Mütârekeyi müteâkip serbesti-i ticâret ve sefâini mutlak suretde kabul ediyoruz. Memleketimize hubûbat ve sâir mevadd-ı gıdaiyye idhâlini tesri" eylemelerini teklif edeceğiz.

7) Mütârkeyi müteâkib Almanya'nın Türkiye'ye ikrâzâta devam etmiyeceği muhakkak olduğundan muâvenet-i nakdiyyede bulunulması.

hususların da eklenmesini istemiştî (81). Fakat İzzet Paşa "kendisinin de esas maksadının" saltanat ve Osmanlı hukukunu korumak olduğunu ve özellikle buna dikkat edileceğini, bu gibi hususların mütârake konuşmalarında yeri olmadığını söyleyerek bu istekleri reddetti (82).

Delegelerin hareketi ve mütârekenin imzalanması.

Türk delegeleri, "Peykişevket" savaş gemisi ile 1918 ekim ayının yirmi dördüncü perşembe günü gecesi saat bire çeyrek kala Galata rıhtımından hareket ettiler, ertesi gün sabahleyin Bandırma'ya, akşam üstü de trenle İzmir'e vardılar. 26 Ekim 1918'de Muzaffer adlı bir römorkör'le yola çıkan bu hey'et, yolda İngilizler'in Liverpool kruvazörüne geçmiş ve aynı gün akşam saat dokuzda Midilli'de Mondros limanına varmıştı.

Beş oturum süren toplantılar, 27 ekim sabahından itibaren, daha önceden Osmanlılara verilmemiş olan Mütâreke Projesi metni"nin okunması ile başladı (83), bu metin üzerinde esaslı herhangi bir değişikliğin yapılamayacağı da hemen anlaşıldı. Halbuki metindeki şartlar gayet ağırdı. Amiral Calthorpe ise sadece bu şartları Türk delegelerine imza ettirmeğe me'murdu. Bu sebeple incele-

---

8) Nâmus-ı millî'yi rencîde edecek her nevi' mütâlebât reddolunacaktır. Alman ve Avusturya - Macaristan kuvây-i askeriyyesi ile sefâret me'murları ve konsoloslarının Türkiye'yi terketmeleri için lâ-akal iki ay müddet ta'yin edilecektir. Türkiye dahilinde bulunan Alman ve Avusturya - Macaristan tebaasının memleketlerine gitmeğe mecbur edilmeleri işbu hükûmetlerin bizim tebaamız hakkında aynı suretle muâmele etmelerini mucip olacağından halbuki mikdarı belki onbeş yirmi bini geçen Osmanlı tebaasının bilhassa talebenin şu sırada avdetleri kat'iyyen kabil olamıyacağından bu yolda vuku'bulan bir teklif reddedilecektir." Bak. Âlî Türkgeldi, S. 32.

(81) Pâdişâhh'ın eklenmesini istediği hususlar şunlardır : 1 - Hilâfet-i celîle ve Saltanat-ı seniyye ve Hânedân-ı Osmânî hukukunun tamâmî-i mahfuzıyyetinin te'mîni, 2 - Bazı eyâlât'a verilecek muhtâriyyet idâresinin şekil ve mâhiyyeti te'mîn olunarak muhtâriyyetin yalnız idârî olup siyâsî olmaması; şâyet hiçbir çare ve imkân bulamayıp da siyâsî olacaksa istiklâliyyet daha ehven olacağı ve eğer siyâsî muhtariyyeti kabul edecek olursak âlem-i islâm'a ihânet etmiş olacağımız fikrindeyim". Bak. Ali Fuat Türkgeldi. S. 170.

(82) Ali Fuat Türkgeldi, S. 170.

(83) Türk İstiklâl Harbi, 1, S. 32 - 35.

nen maddeler üzerinde küçük bazı değişikliklerden başka bir şy yapılamıyordu. Osmanlı delegelerine göre bu şartlar aynen kabul edilmez ise kendileri "ya imzaya veya geri dönmeğe da'vet" olunacak (84), bu takdirde elde edilecek küçük değişikliklerden de yoksun kalınacaktı. Ayrıca, eğer İngilizler savaşa devam ederek İstanbul'a girerlerse o zaman ileri sürecekleri şartlar "Bağımsızlık ve varlığınızla bağdaşamayacak kadar ağır olabilirdi" (85). Onun için delegeler bu ciddî durumu İstanbul'a bildirdiler (86). Yirmidokuz ekim'de onlara İstanbul'dan onbir maddelik bir "ta'limat" gönderildi. İstihkâmların işgalinde İtalyan ve özellikle Yunan askerinin bulundurulmaması, bu işgal yapılırken İngiliz ve Fransızlar'la birlikte Türk birliklerinin de bulunması, İstanbul'un mütârekenin yedinci maddesi dışında bırakılması, Yunan gemilerinin Türk Limanlarından faydalandırılmaması, Toros tünellerinin işgal edilmemesi gibi hususlar bunların en önemlileri idi (87). Fakat bunların hemen hemen hiç birisi kabul olunmadı. Amiral Calthorpe sadece, Boğazların işgali sırasında Osmanlı birliklerinin bulunmasını ve Yunan gemilerinin Boğazlardan geceleyin geçmelerini hükûmetine yazacağını

---

(84) Âlî Türkgeldi, S. 56.

(85) Türk İstiklâl Harbi, I, S. 35.

(86) Osmanlı delegeleri İstanbul'a gönderdikleri telgrafta şunları bildirdiler : "Mütâreke şartları gayet ağır ve son derece elîmdir. Andlaşma şartları İ'tilâf Devletleri arasında evvelden kararlaştırılmış ve tesbit edilmiş olduğundan İngiliz amirali bu şartları bize imza ettirmeğe me'murdur; Mütâreke maddelerini müştereken tetkik ediyorsa da müzâkereyi kabul etmiyor. İzâhâtımız üzerine ufak değişiklikler yapılmakta ise de kararların ruhunu değiştirmiyorlar. Bu şartları kabul etmediğimiz takdirde ya imzaya veya evdete da'vet olunmamız muhakkaktır, bu takdirde elde edebileceğimiz küçük ta'dillerden de mahrum olacağız İngilizlerin harekâta devamları halinde harben İstanbul'a girerlerse, vaz'edecekleri şartlar istiklâl ve mevcudiyyetimizle kabil-i te'lif olmayacak kadar ağır olabilir. Halbuki bu gün İngilizlerin bize karşı durumlarında ilerisi için bir dereceye kadar ümid verecek gibi biraz samîmiyyet hissolunuyor. İlk dört maddenin aynen kabulünde ısrar ediyorlar, diğerlerinde ise cüz'î ta'dilât mümkin olacaktır. Derhal imza etmek veya dönmek zorunda kalacağız". Bak. Türk İstiklâl Harbi, I, S. 35.

(87) Türk İstiklâl Harbi, I, S. 36.

söyledi; İstanbul ve İzmir Limanlarına Yunan gemilerinin girmiyeceğini sandığını da sözlerine ekledi. Ancak onun, müzâkerelerin uzamasından sinirlendiği anlaşılıyordu. Çünkü o, 30 ekim günü yapılan müzâkereler sırasında, o gün akşam saat dokuza kadar mütârekenin ya imza veya reddedilmesini istemişti. Halbuki Osmanlı delegeleri İstanbul'dan yeni direktif beklemekte idiler. Fakat onun bu "Şifâhî ültimatomu" karşısında, Osmanlı delegeleri, mütârekenin reddi veya kabulü hususunda İstanbul'dan gönderilecek cevabı beklemeden, mütârekeyi imzaladılar (88). Yirmi beş maddeden ibaret olan ve İ'tilâf Devletleri adına İngilizler'in Akdeniz Donanması Komutanı Vis Amiral (Vice Amiral) Calthorpe tarafından imza edilen bu mütârekenin hükümleri çok ağırdı (89). Fakat Amiral Calthorpe tarafından imzalanmış başka ve gizli bir belge vardı. (90). Türkler'i az çok teselli eder şekilde yazılmış ve Türk delegasyonu başkanı Rauf Bey'e verilmiş olan bu belgede Calthorpe, Çanakkale ve Karadeniz Boğazları istihkâmlarının yalnız İngiliz ve Fransız askerleri tarafından işgalini İngiliz hükûmetinin kabul ettiğini, işgal kuvvetleri yanında Türk kuvvetlerinin bulunmasını da hükûmetine duyurduğunu, İstanbul ve İzmir'e Yunan askeri gönderilmemesi hakkında Türk dileğini 'desteklemek suretiyle' hükûmetine bildirdiğini (91), Osmanlı Hükûmeti, güvenliği koruyabildiği sürece İstanbul'un işgal edilmiyeceğini, Osmanlılarla İngilizler arasında dostça ilişkilerin kurulması hususunda büyük bir gayretle çalışacağını ifade ediyor, bu mektubun, Pâdişah ve Sadrazam'dan başka kimseye gösterilmemesini istiyordu (92). Gerçekten Amiral Calthorpe, mütârekenin 1, 4, 7, 16, 19

---

(88) Âlî Türkgeldi, S. 60.

(89) Mütârekenin metni için Bak. Âlî Türkgeldi, S. 69.

(90) Alî Türkgeldi, S. 66.

(91) Calthorpe, Rauf Bey'e "Mümkünse hiçbir Yunan harb gemisinin İstanbul veya İzmir'e gitmemesi hususundaki azimkâr arzunuzu" hükûmetime bildirdim demişti. Bak. Türk İstiklâl Harbi, I, S. 200.

(92) Alî Türkgeldi, S. 67.

ve 24. maddelerinin uygulanmaları hususunda Osmanlılar lehine hükûmetinden bazı isteklerde bulunmuştu (93). Onun bu tutumu ve mütârekenin imzalandığı gün Rauf Bey'in, İngilizler verdikleri sözlere sadâkat gösterecekmidirler şeklindeki sorusuna olumlu cevap vermesi (94), Rauf Bey'de İngilizler'e karşı bir güven duygusu sağlamıştı. Bundan dolayıdır ki o, mütârekeyi imza edip İstanbul'a döndüğü vakit, gazetelere verdiği beyanatta, mütârekeyi imzaya giderken bu günkü gibi sevinçli döneceğimi tahmin etmiyordum. Müzâkereler sırasında İngilizler çok açık kalbli ve samimî hareket ettiler. Bu mütâreke ile "devletimizin istiklâli, saltanatımızın hukuku tamâmiyle kurtarılmıştır. Bu mütâreke yenen ile yenilen arasında yapılmış bir mütâreke değil savaş halinden çıkmak isteyen denk iki kuvvetin aralarındaki düşmanlığı durdurmaları hali gibi bir şeydir" demiş ve İngilizler'in Osmanlılar'ı yaşatma fikrinde olduklarına inandığını, İstanbul'a tek bir düşman askerinin çıkmayacağını, Adana'nın işgal edilmeyeceğini sözlerine eklemişti (95). Bu sözlerden anlaşıldığına göre Rauf Bey, İngilizler'e gerçekten inanmış bulunuyordu. Agamemnon zırhlısında General Townshend'e söylediği sözler de bu inancını göstermekte idi (96). Ancak, Amiral Calthorpe'un ne Türk isteklerini uygun gören mektubu, ne de İngilizler'in verdikleri sözlere

Rauf Bey'in iyimserliği ve mütârekeden memnun olanlar.

---

(93) Bu istekler için Bak. Ali Türkgeldi, S. 66.

(94) Melzig, S. 8.

(95) Yenigün gazetesi, 2 kasım 1918.

(96) Rauf Bey Townshend'e şunları söyledi : "Avdetinizde Lord Curzon'u görerek Türkiye'nin İngiltere için pek sadık bir müttefik olabileceğini rica ederim söyleyiniz. İstanbul'dan ayrılırken Zât-ı Şâhâne behemehal sulh yapmaklığımızı irâde buyurmuşlardı. Bize mâli muâvenette bulunacağınızı ümid ederiz. Zaten bizim istiyeceğimiz şimdilik çok değil, ancak Almanya'nın bizim için ihdas etmesi muhtemel olan müşkilât-i mâliyeyi atlatabilecek kadar bir meblâğ olacaktır. Bize herhalde i'timâd edebilirsiniz. Rumlarla Ermenilere her hususta hukuk-ı mütesâviye bahşedeceğiz. Bu, bizim menâfi-i hayatiyyemiz muktezâsındandır. Bu hususatın Lord Curzon'a izâhını sizden rica ederiz. Çünkü siz vaz'iyyete tamâmen vâkıf ve dâhilî mücâdelâtın adem-i tehaddüsü lüzûmunu takdîr edersiniz. Türkiye, Arap umûruna karışmak niyyetinde değildir, bunlara muhtâriyyet ve-

sadık kalacaklarına dâir va'dları, Türk delegasyonu başkanı için yeter sayılmamalı idi. Çünkü, devletlerin çıkarları bahis konusu olduğu vakit diplomatların, imzaladıkları metinleri bile te'vil ettikleri çok kez görülmüş olan hallerdendir. Böyle olunca Rauf Bey'in İngiliz Amiral'ine bu kadar güvenmesi şaşılacak bir iştir. Fakat onun bu gafleti, 9 Kasım 1918'de İngiliz hükûmeti tarafından Amiral Calthorpe'a gönderilen "Majeste (İngiliz) Hükûmeti'nin Osmanlı İmparatorluğu ile yapılacak barış hakkındaki düşünceleri sert ve kesindir" şeklindeki direktif (97) öğrenildikten sonra, her halde son gafleti olmuştur. Bununla beraber Rauf Bey'in memnuniyyeti ithimal, mütâreke hükümlerinin bazılarının biraz yumuşatılmasında kendisinin payı olduğunu düşünmesinden ve biraz da âmirleri tarafından bu başarısından dolayı takdir edilmiş olmasından ileri geliyordu. Çünkü; delegeler, Mildilli'den İzmir'e döndükleri vakit, Sadrazam İzzet Paşa'dan bir teşekkür yazısı almışlardı (98). Durumdan çok memnun olduğu anlaşılan İzzet Paşa, daha sonra Amiral Calthorpe'a da bir letgraf göndererek Türk delegelerine gösterdiği ilgiden dolayı memnunluğunu bildiriyor, ileride kurulacak dostça "ilişkileri ve âhengi bir daha hiç bir olayın bozmamasını" Allah'dan "niyâz" ediyordu (99). Onun bu telgra-

---

rilebilir. Ancak siz de takdîr edersiniz ki Arablar kendikendilerini idâreden âcizdirler. Binâenaleyh verilecek muhtâriyyetin Zât-i Şâhhâne'nin hukuk-ı hükümrânîsi tahtında olması lâzımdır". Bak. Townshend, 487.

(97) Jaeschke, I, S. 3. Belleten, 30, S. 118. 31 ekim 1918'de İngiltere "Harb kabinesi Caltrarpe'a, müzakereleri kudret ve başarı ile yaptığından dolayı bir tebrik telgrafı göndermeğe" karar vermiş ve "İstanbul'un işgal edilmeyeceğine dair herhangi bir senetle Türk Hükümetine teminat verilmemesini" istemişti. Bak. G. Jaeschke, 4,5 S. 28.

(98) Âli Türkgeldi, S. 64.

(99) Sadrazam'ın telgrafı aşağıdadır : "Ekselans. Delegelerimizin İstanbul'a vâsıl oldukları şu anda, nezdinizde gördükleri dostâne kabulden dolayı, Ekselansınıza en samîmî teşekkürleri ifâde etmeği bir vazife addediyorum. Akdedilmiş bulunan mütârekenin İngiltere ile Türkiye arasında gerekli bir sulhün başlangıcı olacağına kani' bulunmaktayım. İstikbalde iki memleket arasındaki dostâne münâsebetleri ve âhengi bir daha hiçbir hâdisenin bozmaması için Cenâb-ı Hakk'a niyâz ederim". Bak. Celâl Bayar, I, S. 83.

fını sadece bir nezâket telgrafı olarak kabul etmek mümkün değildir. Çünkü o, oldukça uygun şartlarla imzalanmış olduğunu kabul ettiği bu mütarekenin (100), ileride İngiltere ile Türkler arasında dostça ilişkilerin ve âhengin kurulmasına hizmet edeceğini kabul etmekte ve onu aslâ onur kırıcı görmemekte idi. Çünkü bu Sadrazam, mütârekeden önce Townshend ile görüştüğü vakit ona, onur ve şerefimizi kırıcı şartları kabul edemeyiz; biz başkaları gibi değiliz, namusumuz vardır ve onur kırıcı şartlar kabul etmektense arkamızı duvara dayar; sonuna kadar savaşırız demişti (101). 17 ekim 1918'de böyle düşünen bir Sadrazam. 14 gün sonra, Mondros mütârekesini kabullenmekte bir sakınca görmedi. Şu halde Mondos mütârekesi ona göre onur kırıcı değildi, hatta başarılı bir hareketti. Nitekim o, 2 Kasım 1918'de Vilâyetlere gönderdiği bir sirkülerde bu başarıya kapalıca değiniyordu. Çünkü ona göre "Müttefiklerimizinkine yeğ" tutulabilecek bir mütâreke imzalanmıştı (102). Bunun böyle olduğunu yalnız İzzet Paşa ve Rauf Bey değil, o devredeki idârecilerden başkaları da kabul ediyorlardı. Nitekim İstanbul'a dönen delegeleri Galata rıhtımında karşılayan Şura-yı Devlet Reisi (Danıştay Başkanı) Reşid Âkif Paşa, başarılarından dolayı onları tebrik etmiş (103), Dışişleri Bakanı Nâbî Bey de "Mütâreke Osmanlı Devleti'nin hükümranlık haklarına dokunmaz" demişti (104). Antal-

---

(100) Ali Fuad Türkgeldi, S. 176.

(101) Sadrazam'ın Townshend'e söylediği sözler aşağıdadır: "Haysiyyet ve şerefimizi kesredecek şerâiti kabul edemeyiz. Biz başkaları gibi değiliz, namusumuz vardır ve haysiyyet-şiken şerâit kabul etmektense arkamızı duvara dayar; sonuna kadar harbederiz. Siz onlara karşı harbettiğiniz içün Türklerin îcâb-ı halde neler yapabileceklerini elbette bilirsiniz. Asırlardan beri yerleşmiş bulunduğumuz İstanbul ve Avrupa-yı Türkî'den bizi çıkarmağa kalkışmayınız; böyle şerâiti kabul edemeyiz". Bak. Townshend, S. 484.

(102) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 1908.

(103) Âlî Türkgeldi, S. 64.

(104) Jaeschke, I, S. 1. 30 ekim 1918'de Sadrazam, Parlamento'da yapılan gizli toplantıda, mütareke hükümlerinin mülâyim olduğunu söylemiş ve oybirliği ile tasvibini sağlamıştı. Bak. Âlî Türkgeldi, 63, 68. Belleten, 28, 151.

ya mütesarrıfı Furuzan Bey ise, "Mütâreke şekil ve şartlarının gerçekten bir başarı olduğunu" kabul ediyordu (105). İşin en garip tarafı, çok yıllar sonra, İsmet İnönü de bu mütâreke için "gerçekten mütâreke metni okunduğu zaman açık ifade ile göze batacak mahzurlar taşımadığı intibâı uyanıyordu" demektedir (106).

Pâdişâh delegeleri kabul etmedi.

"Meb'ûsan ve Â'yân" (Milletvekilleri ve Senatörler) meclislerinin onayladıkları bu mütârekeyi Pâdişah Vahideddin de uygun görmüş, fakat mütârekeye imza koyan delegeleri, 10 Kasım 1918'de "arz-ı ta'zimat" (saygılar sunmak) için saraya geldikleri vakit, kabul etmemişti (107). Acaba Pâdişah'ın bu davranışı, yapılan işin beğenilmediğinin bir işareti mi idi (108). Bunu ta'yin etmek güçtür, fakat böyle olsa bile onun bu davranışı, mütarekeyi tasvib ettiğine göre, tarih huzurunda kendisinin sorumsuz kabul edilmesine elbette yardım etmeyecektir. Gerçi mütâreke hükümleri kabul olunurken ilgililer Wilson prensiplerini hesaba katmışlardı, hattâ o kadar hesaba katmışlardı ki, bunlara bel bağlayanlardan bazıları, Doğu Trakya'nın bütününün Türkler'e bırakılacağına, Batı Trakya'da da bir kısım haklar tanınacağına bile inanmışlardı (109). Bu büyük bir hata idi. Çünkü Amerika Cumhur Başkanı Wilson, daha 19 aralık 1916'da, Birinci Dünya Savaşı'nın amacını ve barış şartlarının neler olacağını İ'tilâf Devletlerinden sorduğu vakit onlar, 10 ocak 1917'de kendisine cevap vermişler, bu arada Türkler'in idâresi altında yaşayan milletler kurtarılacak ve "Batı medeniyetine yabancı olan Osmanlı İmparatorluğu" Avrupa top-

---

(105) T. Gökbilgin, I, S. 4.

(106) İ. İnönü, Ulus Gazetesi, 31 Mart. 1968.

(107) Ali Fuad Türkgeldi, S. 172. İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 1989.

(108) Pâdişah, Rauf Bey ve arkadaşlarını, Dâmâd Ferit Paşa'nın delege olarak kabul edilmemesine sinirlendiği için kabul etmedi. Bak. Lütfü Simâvî, S. 174, 176. Mütareke şartlarını öğrendiği vakit padişahın, şartlar ağır olmakla beraber kabul edelim, dediği rivâyet edilir. Bak. Belleten. 28. S. 191.

(109) T. Bıyıkoğlu, 2, I, S. 124.

raklarından atılacaktır demişlerdi (110). Şu halde Amerika Cumhurbaşkanı Wilson, İ'tilâf Devletleri'nin Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki kötü niyetlerini bile bile ve izledikleri politikayı uygun görerek Birinci Dünya Savaşı'na girmiş oluyordu. Onun için kendi prensiplerinden Osmanlılar'a ait olanının uygulanacağı umulazamdı. Öyle ise Amerika Cumhurbaşkanının ve İ'tilâf Devletleri'nin, kendi haklarındaki düşüncelerini bilmiyen Osmanlı devlet adamlarını davranışlarından ötürü biraz olsun haklı bulmak gerekmez mi idi. Bu soruya olumlu cevap vermek mümkün değildir. Çünkü asıl yanlış hareket, yenenlerin yenilenler hakkında insaflı davranacaklarını kabul etmekle başlamaktadır. Onun için biz Osmanlı devlet adamlarını, Wilson prensiplerine samimi olarak inandıklarından; bel bağladıklarından ve netice itibâriyle saflıklarından ve bilgisizliklerinden ötürü kınayacağız. Çünkü bu nitelikleridir ki, onları tarihte bir örneği az görülen böyle bir mütârekeyi imzaya götürmüştür, yine bu nitelikleridir ki, Osmanlılar lehine tek bir hükmü bulunmayan bu mütârekenin özellikle yedinci ve yirmi dördüncü maddelerinin korkunçluğunu anlamalarına imkân bırakmamıştır. Halbuki bunlardan birisi İ'tilâf Devletleri'ne Türkiye'de, lüzum gördükleri "sevk-ul-ceyş" ("Ordu birliklerinin hazır bulunması gereken yerleri kararlaştırıp bu birlikleri oralara yürütme işi") noktalarını işgal etme hakkını veriyor; öteki de, bir karışıklık çıktığında Doğu Anadolu'nun aynı devletler tarafından işgal edilebileceğini hükme bağlıyordu. Mütâreke nâmenin İngilizce metnindeki yirmi dördüncü maddesinde ayrıca "in the six armenian vilâyets" (altı Ermeni vilâyetinde) diye bir deyim de vardı (111). Bundan anlaşıldığına göre daha şimdiden Anadolu'nun doğusundaki bir kısım topraklar bir Ermeni memleketi olarak kabul olunuyordu. Bazılarına göre bu anlaşma, "mütâreke olarak bir hiçti; yalnızca cephelerdeki çatışmalara son veren askerî bir sözleşme idi ve da-

(110) T. Bıyıkhoğlu, 2,1, S. 125.

(111) H. Güvendik, S. 67. Altı Ermeni vilâyeti deyimiyle kasdedilen yerler Erzurum, Van, Bitlis, Harput, Sivas ve Diyarbakır illeridir).

ha bir süre bu cephelerde kararlar" amiral ve generaller tarafından verilecekti (112). Bazılarına göre Türkiye, İngiliz kuruvazörü Agamemnon'un güvertesinde utanç verici bir muâhede" imzalamıştı (113). Fritz Rössler'e göre de, bu mütâreke ile Türkiye'nin yıkılışı imzalanmış oluyordu (114). "Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'ya göre ise "Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye bu mütâreke ile kendisini kayıtsız ve şartsız düşmanlara teslim etmeğe razı olmuştu (115). Fakat bütün bu mütâlaalara rağmen, böyle bir mütârekeye imza konmakta acele edilmeseydi Osmanlılar hakkında verilecek hüküm ne olurdu sorusunu cevaplamak yine de çok güçtür. Bununla beraber İ'tilâf Devletleri'nce varılacak en son kararın, Osmanlı Devleti'ni paylaşmak olabileceği düşünülebilir. Mondros mütârekesi ile bu hal önlenmiş olmadığına göre imza işinde bu kadar aceleye lüzum olmadığı da meydana çıkar. Kaldı ki müzâkerelere başlandığı sıralarda Osmanlı orduları, sanıldığı gibi, büsbütün güçsüz değillerdi (116).

---

(112) David Walder, S. 75.

(113) Stefan Velikov, S. 44.

(114) Celâl Bayar, I, S. 98.

(115) F. Rıfkı Atay, 1, Hakimiyyeti Milliyye, 5 Nisan 1926.

(116) Türk İstiklâl Harbi, I, S. 49.

II

Mondros Mütârekesi'nin Uygulanması ve Bu Uygulamanın Türkiye'de Meydana Getirdiği Huzursuzluk

Mondros Mütârekesi hükümleri yürürlüğe girdiği andan itibaren İ'tilâf Devletleri, dört yıl kendilerini uğraştıran ve çok güç durumlara sokan büyük Türk milletini ezme ve bağımsızlıktan yoksun bırakma fırsatını elde ettiklerini sandılar, bu anlayış içinde onun topraklarını işgale başladılar ve yine bu anlayış içinde onun her işine karışmak istediler. Onların haksız ve yersiz hareketlerini aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür :

İşgal ve müdahaleler karşısında Ali İhsan Paşa.

A — Altıncı Ordu Komutanı Ali İhsan (Sabis) Paşa, mütârekenin imzalandığını haber alır almaz (1) İngiliz Generali Marshall'a bir mektup gönderdi. 1 Kasım 1918 tarihini taşıyan bu mektupda o, "iki muhârib ordunun bulundukları mahaller arasındaki" bölgenin tarafsız bölge sayılmasını istiyordu (2). Çünkü bu mektubun yazıldığı tarihte İngiliz kuvvetleri henüz Musul'un 60 kilometre güneyinde idiler (3). Halbuki General Marshall, mütâreke hükümlerine aykırı olarak İngiliz birliklerine, 1 Kasım 1918'de Musul'u işgal etmeleri için gerekli emri vermişti. Bundan ötürü bu bölgedeki İngiliz süvâri tümeni komutanı General Cassel, 2 Kasım 1918 de Altıncı Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'ya bir mektup göndererek, o gün saat

---

(1) Sadrazam ve "Erkân-ı Harbiyye Reisi" Ahmet İzzet Paşa, mütârekenin imzalandığını Osmanlı Ordularına, 31 Ekim 1918 saat 18.00 de aşağıdaki telgrafla bildirdi: 'Bu gün 31 Ekim 1918 öğleden mu'teber olmak üzere Düvel-i İ'tilâiyye ile mütâreke akdeyledik. Düvel'i mezkûrenin murahhasları keyfiyeti Bulgaristan, Suriye ve Irak'ta bulunan orduları kumandanlarına tebliğ etmişlerdir. Mütâreke şerâitine suret-i Kat'iyyede riâyet olunması ve bu tebliğin alındığının iş'ârı lâzımdır. Tafsilât ayrıca bildirilecektir." Bak, Türk İstiklâl Harbi, I. S. 46.

(2) Ali Türkgeldi, S. 103.

(3) Kinross, I, S. 215.

onikiden itibaren Musul'u işgal edeceğini, kan dökülmesine meydan verilmemek için Türk kuvvetlerinin Musul'dan beş mil geri çekilmesini, ancak Arablar tarafından çıkarılması ihtimali olan karışıklıkları önlemek üzere Musul'da bir Türk garnizonunun bırakılabileceğini bildirdi (4). General Marshall'ın 2 Kasım 1918'de Ali İhsan Paşa'nın 1 Kasım tarihli mektubuna gönderdiği cevap ise cidden ilginçti. O bu cevabında, mütârekenin 25. maddesine göre, çarpışmanın durdurulması hususunu tam vaktinde ordusuna bildirdiğini, fakat aynı mütârekenin 7. maddesi gereğince Musul'u işgal etme hakkına sahip olduğundan askerlerine bu hususta gerekli emri vermiş bulunduğunu, bundan başka yine mütârekenin 16. maddesine uyularak Irak'ta bulunan bütün Türk garnizonlarının, yakınlarında bulunan İ'tilâf Devletleri komutanına teslim olmaları lâzımgeldiğini söylüyor ve Türk kuvvetlerinin bu mektupta belirtilmiş olan Irak sınırlarına kadar (5) çekilmesini istiyordu. Onun için bu komutanla Ali İhsan Paşa arasında birtakım çetin yazışmalar oldu, Türk komutanı Mondros Mütârekesi hükümleri arasında Musul'un işgal edileceğine dair bir kayıt bulunmadığını, mütârekenin 7. maddesinin uygulanması için ise ortada bir sebep olmadığını ve Irak sınırlarını gösteren haritanın da resmî ve ilmî bir değer taşımadığını iddia etti (6); buna karşılık Marshall, Musul

---

(4) Türk İstiklâl Harbi, I, S. 80.

(5) Irak sınırları, "Berlin'de 1917 senesi Ekim'inde Irak'a dair yayımlanmış olan Alman askerî raporunda gösterilen" sınırlardır. Bunlar "İran sınırı boyunca Muhammere'den Oramar tepesi civarında Diyâleyi geçtiği noktaya, buradan Süleymaniyye ve Köysancağı'na (Köysancağı dahil), oradan Harir civarında büyük Zap'ın teşkil ettiği zâviyeye ve buradan büyük Zap'ı takiben İmâdiyye'nin kuzey - doğusundaki noktaya, buradan Fırat boyunca Zaho, Siirt, Batman, Piran, Kerker'i ihtiva etmek üzre Meskene'ye kadar, sonra Meskene'den çöl ile Fırat'ın sağ sahilinde bulunan ekilmiş bütün havâliyi içine almak üzere Basra Körfezine kadar" olan yerlerdir. Bak, Celâl Bayar, I. S. 273. Türk İstiklâl Harbi, I. S. 83.

(6) Türk İstiklâl Harbi, I, S. 84.

Vilâyetinin baştanbaşa işgal edilmesini İngiltere Harbiyye Nezâreti'nin emrettiğini, Türk ordusu geri çekilmediği takdirde vuruşulacağını bildirdi (7). Bu şartlar altında bir uzlaşmaya varılamayacağı anlaşılıyordu. Onun için Ali İhsan Paşa durumu İstanbul'a bildirdi. Fakat Sadrazam İzzet Paşa'nın ona verdiği cevap, Marshall'ın verdiği cevaptan daha az ilginç değildi. Salt bir güçsüzlüğün ifadesini taşıyan bu cevabında İzzet Paşa, "İngiliz hükûmeti isterse bütün memleketi barış zamanında da işgal edebilir. Çünkü karşı koyacak hiç bir kuvvetimiz yoktur. Fakat bir İngiliz subayının ince yorumlarıyle, iki gün evvel verilmiş sözü tutmamasını" aklım almaz diyor ve sonra, olayın Amiral Calthorpe'a duyurulmuş olduğunu ve sonucun beklenmesini tavsiye ediyordu (8). Gerçi Amiral Calthorpe'tan alınan cevap bir an için ferahlık yaratmıştı. Çünkü bu Amiral, Musul ve diğer mevkiler hakkında bir daha böyle yanlış hareketlerde bulunulmaması hususunun İngiliz orduları komutanlarına tebliğ edilmesini Londra'ya yazdığını bildirmişti (9). Ancak Londra'dan kendisine verilen karşılık olumlu değildi; İngiltere Harbiyye Nezâreti "Alman Genelkurmay haritasında" Musulun Türkiye'de değil Irak'ta gösterildiğini yazıyordu (10). Onun için Amiral Calthorpe bu defa tam aksine hareket etti ve ikinci bir yazı ile Osmanlılar'dan, Musul'un boşaltılmasını, Türk kuvvetlerinin belirli bir hatta kadar geri çekilmesini istedi. Bunun üzerine Sadrazam İzzet Paşa, 8 Kasım 1918'de Altıncı Ordu Komutanına "Mütâreke'nin 7. maddesi" gereğince Musul'un boşaltılmasını ve İngilizler'in göstereceği hatta kadar geri çekilmesi gerekeceğini bildirdi (11). Esasen, Musul, bir gün önce Türk birlikleri tarafından terkedilmeğe başlanmıştı. Çünkü 7 Kasım 1918'de Altıncı

(7) Celâl Bayar, I, S. 93.

(8) Celâl Bayar, I, S. 94. Türk İstiklâl Harbi, I, S. 85.

(9) Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 28 ve 29. Belge 739 ve 742.

(10) Türk İstiklâl Harbi, I, S. 78 - 96. Kinross, I, S. 216.

(11) Türk İstiklâl Harbi, I, S. 89. Celâl Bayar, I, S. 94.

Ordu Komutanı, İngiliz generalleriyle bir toplantı yapmış ve onların Musul'a dair olan isteklerindeki direnişi görmüştü. Bu durum karşısında Ali İhsan Paşa, "iki millet arasında yeniden savaşın başlamasına sebep olmak" istemediği için Türk kuvvetlerini geri çekeceğini, fakat gerekli protestoyu yapacağını söylemişti (12). Buna rağmen İngiliz komutanı 7 kasım gecesi Altıncı Türk Ordusu karargâhına bir ültimatom kokusu taşıyan aşağıdaki yazıyı gönderdi :

1) Musul, 15 kasım öğleye kadar tamamen boşaltılmış olacak, çekilme ise 8 kasım'da başlayacaktır.

2) Türk askerleri, yanlarında bulunan silâh, top ve cephaneleriyle gidebilecekler fakat Musul depolarındaki araç ve gereçlerini götüremiyeceklerdir.

3) Musul halkından ve daha güney bölge ahalisinden olan askerler hemen terhis olunacak, diğerleri "lüzumlu taşıt ve araç ve yiyecekleri" beraberlerinde götürebileceklerdir.

4) Türk mülkî idaresi ikinci bir bildiriye kadar İngiliz siyasî memuruna bağlı olarak Musul'da kalabilecektir (13) .

Gerçekten, 8 kasım 1918 sabahı İngilizler hemen harekete geçmiş, bir İngiliz müfrezesi Musul hükûmet konağındaki Türk bayrağını indirerek yerine İngiliz bayrağını çekmişti (14). Musul'un boşaltılmasına dair 8 kasım'da İstanbul'dan yazılmış olan emri Ali İhsan Paşa, ancak 9 Kasım'da ve Nusaybin'e doğru çekilirken almıştı (15). Sözün kısası İngilizler, birkaç gün önce imzaladıkları bir mütârekeye saygı göstermediği ve Osmanlı Hükûmeti de gereğinden fazla korkak davrandığı için, Musul terk edildi; Musul depolarındaki değeri milyonları aşan malzeme

---

(12) Türk İstiklâl Harbi, I, S. 86.

(13) Aynı eser, I, S. 87.

(14) Aynı Eser, I, S. 86.

(15) Aynı eser, S. 89.

de, İngilizler'e bırakıldı. Bununla beraber, Altıncı Ordu bölgesinde sükûnet meydana gelemedi. Çünkü, İngilizler'in bu bölge için birtakım istekleri daha vardı. Bu sebeple çapulcu Arabları harekete geçirerek Cerablus istasyonunu işgal ve yağma ettirdiler. Halbuki, İstanbul ile bağlantı kurmak, terhis edilen Türk askerlerini trenle taşımak için bu istasyonun elde bulunması lâzımdı. Aynı zamanda trenlerin işlemesi için gerekli olan odun da buraya yığılmış bulunuyordu (16). Bütün bunlar bir tarafa bırakılsa bile Cerablus, "Altıncı Ordunun bir iaşe (yedirip içirme) merkezi idi" (17). Onun için Türk kuvvetleri 20 Aralık 1918'de Cerablus'u kurtardılar fakat bu kezde İstanbul'dan, İngilizler'e karşı silâh kullanmamaları bildirildiği için kasabayı, 3 Ocak 1919'da bir İngiliz binbaşısının komuta ettiği Hind birliğine bırakmak zorunda kaldılar (18). Bundan başka İngilizler'in, 14 Ocak 1919'da Arappınarı ve Siftek istasyonlarını işgal ettikleri görüldü (19). Gerçi Ali İhsan Paşa, Haleb'deki İngiliz generalinden Cerablus'un boşaltılmasını, "Cereblus - Katma arasında kalmış olan vagon, lokomatif ve odunların geri verilmesini", aşîretler arasında olumsuz propoganda yapmakta olan Albay Killing'in geri alınmasını istedi, fakat Haleb'deki İngiliz generali, Killing'in, General Allenby (Edmund Henry Hynman) ın emriyle oralarda bulunduğunu söyledi, öteki istekleri de reddetti (20). Anlaşıldığına göre İngilizler, bu hat üzerinde doğuya doğru ilerlemek niyetinde idiler. Bunu sezmiş olan 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa, Albay Killing'i geçici olarak tutuklamış ve İngilizler'in Re's-ülayn'dan daha öteye bırakılmamaları için gerekli emri vermişti (21).

---

(16) Kömür olmadığı için tirenler odunla işletiliyordu.

(17) Türk İstiklâl Harbi, I, S. 96.

(18) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 43. Belge 1912.

(19) Türk İstiklâl Harbi, I, S. 97.

(20) Aynı eser, S. 97.

(21) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 43. Belge 1012. Killing bir ara Ali İhsan Paşa tarafından tutuklandı. Bak, G. Jaeschke 4. S. 34.

Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın mütâreke hakkındaki düşünceleri.

B — Mondros Mütârekesi'nin imzalandığı gün, yani 30 Ekim'de Mustafa Kemal Paşa "Yıldırım Ordu Grubu Kumandanlığına" tayin edildi (22). "Grup Karargâhı Adana şehri yakınında büyücek bir otelde idi" (23). Paşa pek umutsuz görünmüyordu. Ona göre emri altındaki ordular takviye edildiği takdirde "bütün felâketlere rağmen Türk'ün sesini" işittirmesi mümkündü (24). Onun için komutanlığı devir alır almaz, komuta edeceği kuvvetleri yeniden işe yarar hale getirme çabasına girişti. Fakat bütün gayretler boşuna idi. Çünkü bu sıralarda "Sadrazam ve Başkumandanlık Erkân-ı Harbiyye Reisi İzzet Paşa (Sadrazam ve Başkomutanlık Kurmay Başkanı), imzalanmış olan mütârekenin hükümlerini bildirmiş ve "her ordunun kendine ait hususları" hemen uygulamasını istemişti (25). Mütâreke hükümlerini resmen bu suretle öğrenmiş olan Mustafa Kemal Paşa, bu hükümler aynen uygulandığı takdirde bütün vatanın işgal ve istilâ edilebileceğini gerekenlere anlatmağa çalışmıştı (26). Fakat onun

---

(22) Liman Von Sandres'in yerine Yıldırım Ordu Grubu Kumandanlığına "Mustafa Kemal Paşa'nın tayinini bildiren telgraf aşağıdadır : "Yıldırım Ordu Grubu Kumandanlığına. Grup mıntıkasında bulunan bilumum Alman kıtaatiyle münferiden memur Alman zabitan ve efradının derhal Dersaadet'e sevk ve iâdelerini zât-ı devletlerinden rica ederim. Bundan maada zât-ı devletlerinin de Grupun emrü kumandasını Mustafa Kemal Paşa'ya tevdi ederek Dersaadet'e avdet buyurmalarını rica ederim. 30 - 10 - 34. Sadrazam ve Başkumandanlık Erkân-ı Harbiyye Reisi Ahmet İzzet". Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 27. Belge 693. Bu belgede Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığı yerine "Yıldırım Ordu Grubu Kumandanlığı" deyimi geçmektedir.

(23) F. Rıfkı Atay, 2 Atatürk'ün Hatıraları, 1914 - 1919, S. 75.

(24) Türk İstiklâl Harbi, I, S. 50.

(25) "Düvel-i İ'tilâfiyye ile akdettiğimiz mütâreke şerâiti aşağıda bildirilmiştir. Ma'lûmat husuliyle her ordunun kendine ait hususatı derhal tatbiki lâzımdır. Bu bapta lüzûm görüldükçe izahat ve ta'limat verilecektir. Sadrazam ve Başkumandanlık Erkânıharbiyye Reisi İzzet". Bak, F. Rıfkı Atay, S. 78. Bu yazının tarihi 2 Kasımdır.

(26) F. Rıfkı Atay, I, Hakimiyyeti milliyye Gazetesi, 8 Nisan 1926.

düşünceleri ile "Başkumandanlık Erkân'ı Harbiyyesi" düşünceleri arasında ayrılık vardı. Bu sebeple aralarında bir takım yazışmalar oldu. Bunların en önemlilerinden birisi Mustafa Kemal Paşa tarafından Başkumandanlık Erkân-ı Harbiyyesi'ne yazılan 3 Kasım 1918 tarihli yazı idi. Adana karargâhından gönderilen bu yazıda Mustafa Kemal Paşa, Mondros Mütârekesi gereğince, Toros tünellerinin hangilerinin müttefikler tarafından işgal edilebileceğini soruyor, Kilikya deyiminin hangi toprakları içine aldığının açıklanmasını, Suriye sınırının kesin olarak belirtilmesini istiyordu (27). Onun bu yazısına 4 Kasım 1918'de cevap verildi ve Amanos tünelleri hariç, Toros tünellerinin İngilizler tarafından işgal olunabileceği, işgal kuvvetlerinin miktarının İngilizlerce tayin edileceği bildirildi, Kilikya sınırı da gerekirse bildirilecekti (28). Öte taraftan İngilizlerin İskenderun'u işgal etmeğe hazırlandıkları anlaşılıyordu. Nitekim 3 kasım 1918'de Fransızların Arbalet adlı savaş gemisi İskenderun Limanına girdi. İlgililer bu girişin sebeplerini ve ne istendiğini sordukları vakit gemide bulunan bir İngiliz binbaşısı, limandaki torpilleri toplamak istediklerini, bu iş için yardım edilmesini ve ayrıca kasabanın da işgal edileceğini bildirmişti(29). Ancak kendisiyle konuşmağa memur edilen Türk mevki komutanı, İşgale karşı durulacağını, mütâreke hükümlerine aykırı olan bu hareketin sorumluluğunun da İngilizlere ait olacağını bildirdi. Bunun üzerine İngiliz binbaşısı, meselenin daha yüksek makamlarla görüşülüp bir sonuca bağlanacağını ve bu süre içinde herhangi bir teşebbüse girişilmiyeceğini söyledi (30). Aynı gün Mustafa Kemal Paşa, durumu "Başkumandanlık Erkân-ı Harbiyye Riyâsetine" yazmış ve mütârekenâmede karaya asker çıkarmağa dair bir madde bulunmadığını bildirmişti (31). Halbuki hükûmet işgalcilere, özellikle İngilizlere karşı sert davranılmasını

---

(27) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 27, Belge 714.

(28) Türk İstiklâl Harbi, I, S. 52.

(29) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 28. Belge 719.

(30) Aynı Dergi, Sayı 28. Belge 719.

(31) Aynı Dergi Belge 720.

sakıncalı görüyor, onlara karşı hoşgörülü olmanın barış konferansında Osmanlılar lehine bazı çıkarlar sağlanmasına hizmet edeceğini düşünüyordu. Onun için 3 kasım 1918 de Sadrazam İzzet Paşa, "Yıldırım Ordu Guruub Kumandanlığına" bir yazı göndererek, İtilâf Devletleri Kuvvetlerinin bizim de yardımımızla İskenderun Limanındaki torpilleri tarayabileceklerini, ancak şehri işgal etmeğe hakları bulunmadığını, bununla beraber şehre zorla girmek isterlerse "üzerimize ateş etseler dahî" karşılık verilmemesini, durumun sadece İngilizler katında protesto edilmesini bildirdi (32). Ertesi gün İskenderun Limanı'na gelen gemiler torpilleri toplamağa başladılar. Fakat iş bu kadarla kalmadı. İngilizler, "Haleb'deki kuvvetlerine erzak sevkeylemek üzere İskenderun'un mahreç (dışarı çıkılacak bir kapı) olarak" işgalini, İskenderun - Haleb şosesini onarmak için de karaya asker çıkarmayı ve İskenderun'a erzak depo etmeği ısrarla istediler. Mustafa Kemal Paşa onların bu isteğini reddetmiş, ve 5 Kasım 1918'de, İstanbul'a gönderdiği bir yazıda İngilizler'in, Haleb'in kuzeyinde ve kuzey batısında bulunan Türk kuvvetlerinin teslim olmasını istediklerini, bu yüzden oralarda bulunan kuvvetleri daha kuzeye çekmeğe karar verdiğini ve İskenderun'a çıkacak İ'tilâf askerlerine ateş açılması için emir vermiş olduğunu bildirmişti (33). Fakat aynı gün Sadrazam İzzet Paşa, "Yıldırım Ordu Grubu Kumandanlığına" verdiği cevapta, gerçi Mondros Mütârekesi'ne göre İngilizler'in İskenderun'u işgale hakları yoktur. Ancak Haleb çevresindeki ordularını besleyebilmeleri için İskenderun'dan faydalanmak istemeleri de haklı bir istektir. Ayrıca Mütâreke müzâkereleri sırasında İngilizler'in bizim lehimize yaptıkları değişiklik ve centilmenliğe karşılık vermek gerekir. Onları memnun etmek bir taraftan da Yunanlılar'ın kıpırdanışını önlemek demektir. Esasen İngilizler'in İskenderun Limanından faydalanmaları ve Haleb - İskenderun şosesini onarmaları bu yerlerin onlara bırakılacağını da göstermez. Onlar bu yerlerden sadece konuk

(32) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 28. Belge 721.

(33) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 28. Belge 735.

olarak faydalanacaklardır, diyordu (34). Fakat Mustafa Kemal Paşa, 6 Kasım 1918'de buna da itiraz etti ve gönderdiği yazıda İngilizler'in gerçek maksadlarının İskenderun'u işgal ederek Yedinci Türk Ordusu'nun geri çekilme yolunu kesmek olduğunu açıkladı; mütâreke müzakereleri sırasında gösterilen centilmenliğe karşılık verilmesine gerek duymadığını, İskenderun'un işgal işinin Yunan kıpırdanışı ile ne gibi bir ilgisi bulunduğunu anlayamadığını belirtti; "İskenderun'a her ne sebep ve bahane ile" olursa olsun çıkacak askerlere ateş açılacağını, İngilizler'in tekliflerini ve bu husus için verilecek emirleri yerine getiremeyeceğini bildirerek yerine başka bir komutan tayinini istedi (35). Ancak mesele daha çok uzamadı. Çünkü bir yandan İzzet Paşa, 7 Kasım 1918'de Yıldırım Orduları Grubu ile 7. Ordu Karargâhını lâğvetmiş, öte taraftan da Amiral Calthorpe, İskenderun hakkındaki İngiliz isteklerini hükûmete resmen tebliğ etmişti. Bu tebliğden, General Allenby'nin (36) tanıyacağı süre içinde, İskenderun'un teslimi gerektiği aksi takdirde bu kasabanın zorla işgal edileceği anlaşılıyordu. Bundan çok telaşlanan İzzet Paşa, 8 Kasım 1918'de gönderdiği bir yazıda, General Allenby'a karşı koyacak kuvvet bulunmadığına ve güçlükle imzalanmış olan Mondros Mütârekesinin bu yüzden bozulmasına razı olunamayacağına göre İskenderun'un bırakılması zorunludur diyordu (37). Görülüyor ki bu hükûmet, İ'tilâf Devletleri'nin güçleri karşısında şaşkına dönmüş, bu yüzden mantıkla uzlaştırılamayacak emirler bile vermişti. Nitekim bu hükûmetin terhis için verdiği emre uyulduğu takdirde "Elde bulunan silâha, malzemeye, hayvana bakacak insan" bile kalmamış oluyordu (38).

---

(34) F. Rıfkı Atay, I, Hâkimiyyeti Milliyye Gazetesi, 9 Nisan 1926.

(35) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 29. Belge 743.

(36) Filistin ve Suriye'yi işgal eden İngiliz komutanı.

(37) F. Rıfkı Atay, I, Hâkimiyyet-i Milliyye, 10 Nisan 1926.

(38) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 28. Belge 718.

"Üç Paşaların" kaçışı ve İzzet Paşa'nın istifası.

C — Osmanlı İmparatorluğu bir yandan, önce alınmış olan kararlara uyularak işgal edilir ve parçalanırken bir yandan da, partilerin birbirlerine karşı duyduğu düşmanlık ve rekabetin sarsıntıları içinde, içten kemirilliyordu. İşte bunlardan dolayı 14 Ekim 1918'de iktidara gelmiş olan Ahmet İzzet Paşa Hükûmeti görevine devam edemedi ve 8 Kasım 1918'de istifa etmek zorunda kaldı. Çekilmenin sebepleri arasında, Osmanlılar'ı Birinci Dünya Savaşı'na sokmaktan sorumlu tutulan Talât, Enver ve Cemal Paşaların, felâkete sürükledikleri kabul edilen Türk Milletini kaderine terkederek, 2/3 Kasım'da "Almanlar'ın Loreley elçilik vapuru" ile yurt dışına kaçmaları (39), bu kaçışa hükûmetin göz yumduğu söylentilerinin ortaya çıkması (40) ve Pâdişah'ın kabine'de değişiklik istemesi de

---

(39) İ. H. Danişmend, S. 452. Üç Paşa, 3 kasım'da kaçmıştı. Bak, Lütfü Sîmâvî, 2, S. 176. Bu paşalar 1 kasım'da kaçtılar. Bak, G. Jeaschke, I, S. I.

(40) "Her ne kadar onlar nezâret altında bulunuyorlar iseler de bütün polisler ve inzıbat memurları firarilerin lûtûf - dîdeleri olduktan başka, Almanların nakliye gemileri ve tahte-l - bahirleri İstanbul limanında iken kaçmalarına mâni olmak maddeten kabil değildi. Binâenaleyh, İzzet Paşa Hükûmetine isnad olunan gaflet ve tedbirsizlik fikr-i kasîranemce doğru değildir". Bak, Lütfü Sîmâvî, 2, S. 176. Talât, Enver ve Cemal Paşa'lar İstanbul'u terketmeden önce Sadrazam İzzet Paşa'ya bir mektup göndererek: "Biz firar etmek niyetinde değildik. Fakat düşman donanması İstanbul'a geldiği zaman, burada bulunmak istemedik. Arkamızda söylenen ve söylenecek olan iftiralara ileride cevap vereceğiz. Zamanı gelince memlekete döner ve icab eden cevaplarla millet huzurunda hesap veririz" dediler. Bak, Tarık Mümtaz Göztepe, S. 40. Talât Paşa'nın, İzzet Paşa'ya gönderdiği mektubun tam metni aşağıdadır: "Pek muhterem ve mübârek tanıdığım İzzet Paşa Hazretlerine. Memleketin bir müddet ecnebî nüfûz ve te'siri altında kalacağını anladım. Buna rağmen memlekette kalmak ve milletin müvâcedesinde muhâkeme olmak fikrinde idim. Bütün dostlarım bunu âtîye ta'lîk etmek için ısrar ettiler. Zât-ı fahîmâneleriyle istişâre edemedim. Müşkil ` mevki'de kalacağımızdan, çok düşündükten sonra sarf-ı nazar ettim.

Bütün hayat-ı siyîsiyyemde hedefim memlekete nâmuskârâne ve fedâkârhâne hizmet etmek idi. Bütün servetim zat-i Şâhâne'nin ihsan ettiği otomobil esmâniyle her ay artırdığım yirmişer liradan müterâkim bin altıyüz liralık istikrâz-ı dâhilî bedelinden ve bir de

vardı. Gerçekten Pâdişah, önce Evkaf Nâzırı Abdürrahman Şeref Bey'i Sadrazam'a göndererek, halkın kabine üyelerinden bazılarının aleyhinde olduğunu bildirdi ve gerekli değişikliğin yapılmasını istedi. Abdurrahman Şeref Bey'e göre değiştirilmesi istenilen kişiler, Adâlet Bakanı Hayri Efendi ile Maliye Bakanı Câvid ve İçişleri Bakanı Fethi Beylerdi (41). Bu durum karşısında İzzet Paşa, Hayri Efendi ile Câvid Bey'in zaten çekilmek istediklerini, fakat "Meclis'te bir partinin başkanı" olan Fethi Bey'i değiştirmenin uygun olmayacağını söylemiş (42) ve bu haberi Abhurrahman Şeref Bey Saray'a ulaştırmıştı (43).

---

dört arkadaşımla birlikte istîcâr ettiğimiz çiftliğin devri icârından hâsıl olan paradan ibarettir. Bunun bir kısmını yanıma aldım. Bundan başka nesneye mâlik değilim.

Millete karşı hesap vermek ve muhâkeme olarak ta'yin edilecek cezayı kemâl-i cesaretle çekmek isterim. İşte Zât-ı fahîmânelerine söz veriyorum. Memleketin ecnebî nüfûz ve te'sirinden âzâde kaldığı gün ilk telgrafınıza itâat edeceğim. Bâkî kemâl-i hürmetle ellerinizden öperim. muhterem Paşa Hazretleri. 2 teşrinisânî 1334. Mehmet Talât". Bak, İbnül Emin Mahmud Kemal, S. 1943. İzzet Paşa, Talât, Enver ve Cemal Paşalar için "Onlar hatalı vatan - perver idiler" demektedir. Bak, Cemal Kutay, S. 284. Bu paşaların lehlerinde olanlardan çok aleyhlerinde olanlar vardır. Bunlardan birisi 5 Kasım 1918'de Zaman Gazetesinde bir makale yayımladı. "Efendiler Nereye" başlığını taşıyan bu makaleden bazı parçalar sunuyoruz: "Siz Nâzır değildiniz, Derebeyliği yaptınız. Siz âmir olmadınız, sergerdelik ettiniz. Siz Valilik yapmadınız. Asesbaşılık ettiniz, efelere taş çıkarttınız, zorbalara parmak ısırttınız, Çakıcıya rahmet okuttunuz. Kabakçı'yı gölgede bıraktınız".

"Sizin Sadrazamlıkla, Seraskerlikle, Nâzırlıkla gözleriniz doymamıştı. A Pâdişah heveslileri. Şam'da, Haleb'te az daha nâmınıza hutbe okutup isminize sikke kestirecektiniz".

Bu üç paşa'nın suçlu olup olmadığını incelemediğimiz için yukardaki bilgileri yeter gördük. Ancak bunlardan Talât Paşa'nın 15 Mart 1921'de Berlin'de bir Ermeni tarafından, Cemal Paşa'nın 21 Temmuz 1922'de Tiflis'de yine bir Ermeni tarafından öldürüldüğünü, Enver Paşa'nın ise Buhara'da 4 Ağustos 1922'de, Bolşeviklere karşı savaşırken şehid düştüğünü söylemeği de lüzumlu saydık.

(41) Ali Fuat Türkgeldi, S. 173.

(42) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 1989.

(43) Ali Fuat Türkgeldi, S. 173.

Fakat Pâdişah bu defa da "Âyan Reisi (Senato Başkanı) Ahmet Rıza Bey'i Sadrazam'a göndererek, Fethi Bey'in" bir dadika bile kabinede kalmasının yerinde olmayacağını bildirdi (44). Buna rağmen Sadrâzam, fikir değiştirmek istemedi. Ancak Pâdişah'ın aynı günün gecesi Ahmet Rıza Bey'i tekrar göndererek "Kabine'nin tasfiyesi için direnmesi ve bu tebliğatı" yapan Ahmet Rıza Bey'in çok tepeden konuşması üzerine (45) kabine toplandı ve Pâdişah'ın bu müdâhalesini Anayasa'ya aykırı görerek istifa etti.

Pâdişah'ın telaşı.

Yapılan müdâhalenin Anayasa'ya uymadığı hususunu da açıklayan istifa mektubunu aldığı vakit sadece, "Zâde fit-tanbûr nağmeten uhra" (46) diyen Pâdişah, Anayasa'ya aykırı hareket ettiği ileri sürüldüğü için, çok üzülmüş ve heyecanlanmıştı. Kendisine göre kabinede yapılacak değişiklik memleketin hayırına idi, müdâhalesini bundan dolayı yapmıştı (47). Oysa ki bu şekilde hareket etmeği kendisi için bir hak kabul ediyordu. Bu sebeple, masa üzerindeki Anayasa'yı almış, gerekli maddeyi bularak yanındakilere okumuş ve "Ben ne çocuğum ne de okuduğumu anlamayacak kadar bunağım" dedikten sonra; Anayasa bana bu hakkı veriyor, ben hakkımı kullanmayıp memleketin durumunu dikkate alarak yürek temizliği ile bir hatırlatmada bulundum demişti. (48). Ayrıca, maksadının çok iyi anlaşılmasını istiyen Pâdişah'ın bu hususdaki sözleri, kabinenin istifa mektubunu Saray'a getiren Dış-

---

(44) Ali Fuat Türkgeldi, S. 174.

(45) Aynı eser, S. 174.

(46) Tanburdan ayrı nağme doğdu şeklinde tercüme edilebilir. Ben ne diyorum tanburum ne çalıyor karşılığında söylenmiştir.

(47) Pâdişah "ben devlet ve memleketime bir hizmet ümidinde bulunmasaydım Çengelköy'ünde rahat rahat otururken bu çok ağır yükü kabûl etmezdim. Bu yaştan sonra mezarıma Pâdişah diye yazdırmak hevesinde değilim" diyordu. Bak, Ali Fuat Türkgeldi, S. 178.

(48) Ali Fuat Türkgeldi, S. 175.

işleri Bakan'ı Nâbi Bey'e, tebliğ edildi (49). Fakat işi daha ileriye götüren Pâdişah, sözlerinin Âyan Meclisi (Senato) tarafından yorumlanmasını da istemişti. Onun için Senato'da gizli bir oturum yapıldı ve Pâdişah'ın "kabine'ye vesâyâda bulunmasının, müdâhale mâhiyetinde olmadığı" kararına varıldı (50). Öte taraftan istifa kabul olunmuş ve yeni hükûmeti Tevfik Paşa kurmuştu. Dikkate değer kişilerden meydana gelen bu kabinede bir Rum Bakan'la (51) Kürt soyundan gelen ve Türk İstiklâl Savaşı'nda kötü bir sanı bulunan kanbur İzzet Bey de vardı (52). Yabancılara karşı asla varlığını kabul ettirememiş olan bu kabinenin Dışişleri Bakanı Reşit Paşa ise "cidden zuafadan" birisi olarak kabul olunuyordu (53). Nitekim :

Tevfik Paşa Hükûmeti.

1 Kasım 1918'de Mebuslar Meclisi'nde Sadrazam, hükûmet programını okuduktan sonra kürsüye gelen bazı Milletvekilleri, İ'tilâf Devletleri'nin mütâreke şartlarına saygı göstermediklerinden (54) ve bu devletlerin

---

(49) Pâdişah'ın bu hususdaki sözleri aşağıdadır: "Kabinenin istifa - nâmesini teessüfle aldım; kabine hakkında ferd-a ferd emniyyet ve itimâdım vardır. Ben, Kanun-i Esâsî'nin bahşeylediği hakkı isti'mâl etmeyüp maksadım hayırhâhâne bir ihtar ve nasîhattan ibâretti. Bu ihtârâtımın Kanun-i Esâsî ahkâmına mugayir bir hareket gibi add ve telâkki olunmasına teessüf ederim. Buna binâen kabinenin istifasını kabule mecbur oldum. Bil - cümle isnâdât-ı gayr-i muhikka redd ve iâde olunduğu gibi bu isnâdâtı da aynen iâde ederim". Bak, Ali Fuat Türkgeldi, S. 175.

(50) Lütfi Simâvî, 2, S. 182.

(51) Ticaret ve Ziraat Bakanı, Kostaki Vayani adında bir Rumdu. Bak, Ali Fuat Türkgeldi, S. 179.

(52) Daha sonra İzmir valiliğine tayin edilmiş olan İzzet Bey, Sultan Hamid devri paşalarından Kürt Sait Paşa'nın küçük kardeşidir. Sultan Vahidüddin ona "Kambur felekten kinâye olarak Felek Bey" derdi. Bak, İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 1718.

"Dînâv-ı Harb-i Örfî" reisi olan Kürt Mustafa Paşa bu zatın enişte sidir, Mustafa Paşa'yı o mevkie getiren de budur. Bak, Ali Fuat Türkgeldi, S. 180.

(53) Ali Fuat Türkgeldi, S. 181.

(54) Dîvâniyye Milletvekili Fuat Bey "Görüyorum ki memleketimiz, imzaladığımız mütâreke - nâmenin bize sağladığı şeref ve hay-

tecavüzlerine gerekli karşılığın verilmediğinden şikâyet ettikleri vakit, Dışişleri Bakanı eleştirileri bile gerekli şekilde cevaplayamamıştı. Bu arada Millî Eğitim Bakanı şair ve filozof Rıza Tevfik Bey, kürsüye gelerek "Meclis'te söylenmiyecek sözler sarf ile bu mütârekeye değil, kayıtsız şartsız teslimdir" (55) diyerek elektrikli bir hava estirdiği için, hükûmet çok güçlükle güven oyu alabildi (56).

İskenderun'un ve Güney Anadolu'nun Pozantı'ya kadar işgali.

D — İzzet Paşa'nın istifasından sonra Osmanlılar aleyhine olan hareketlerde âdeta bir hızlanma meydana geldi. Gerçekten bu istifadan bir gün sonra, taraflarca imza edilen bir sözleşme ile İskenderun'un durumu kararlaştı. Anlaşmaya göre İskenderun'da Osmanlı mülkî idaresi devam edecek; polis ve jandarması eskisi gibi görev yapacak; fakat ordusu burayı terkedecek ve bundan sonra da„ Haleb'e erzak" götürmek üzere kasabaya bir İngiliz müfrezesi çıkacaktı. Nitekim 9 Kasım 1918'de saat birden sonra İskenderun'a on onbeş kişilik bir İngiliz müfrezesi gelmişti (57). Fakat 11 Kasım 1918'de, erzak anbarı önünde birikmiş olan halkın yaptığı gürültüyü bahane eden Fransızlar'ın Cautelas Torpidosu komutanı David Beauregard, şehirde bulunan Türk memur, polis ve jandarmalarının hemen şehri terketmelerini tebliğ etti (58). İlgililer bu tebliğe boyun eğerek kasabayı bıraktılar. Halbuki onlara, yerlerini terketmemeleri için hükû-

---

siyyete aykırı bir şekilde, işgal altında bulunuyor. Silâhlı askerin girdiği yerde askerî işgal vardır" dedikten sonra, Hükûmetin bu işgale karşı ne gibi tedbirler aldığını sormuştu. Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey de: "Birçok yerler işgal olunuyor, Hariciye Nâzırı (Dışişleri Bakanı), nerelerin işgal edildiğini tamamiyle bilmiyor. Pek garip bir gerçektir, mütârekenin şimdiki uygulanmasiyle memleketin bir askeri işgal altına girmekte olduğunu görmüyorlar ve bunu inceleyüp gerekli teşebbüslerde bulunmayorlar". demişti. Bak, Türk İstiklâl Harbi, I, S. 126.

(55) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 1719.

(56) Hükûmetin güven oyu almasında karşılaştığı güçlük belki biraz da Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının yaptıkları olumsuz propagandadan ileri gelmişti. Bak, Cilt, 2.

(57) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 29, 30. Belge 754, 763.

(58) Aynı Dergi, Belge 763, 765.

met, gerekli direktifleri vermişti. Bu sebeple Kaymakam ve Liman Reisi İskenderun'a geri çevrildi. Fakat onlar bu defa da Cautelas torpidosunun komutanı tarafından tutuklandılar; şehir içinde süngülü askerlerle dolaştırılıp "teşhir" olunduktan ve bir ahırda 24 saat tutulduktan sonra "asker muhafazasında bir kayıkla Payas'a tard" edildiler (59).

Yenilenlerin her zaman karşılaşabileceği bu davranış Türk komutanlarını çok üzmüş, hatta 2. Ordu Komutanı Nihat Paşa, Fransız subayını "İngiltere'nin Filistin Orduları Başkumandanına" şikâyet ederek cezalanmasını bile istemişti (60). Ancak bu şikâyetten bir sonuç alınamadı, tersine olarak aynı subay, Kırıkhan mevkiindeki Türk silâh ve cephane depolarına elkoydu (61). Halbuki "Filistin cephesindeki ordumuz elindeki bütün silâhların" alınmaması için İngilizler'le anlaşmaya varılmıştı (62). Onun için 18 Kasım 1918'de bu Fransız subayı tekrar şikâyet olunmuş ve hareketlerini sürdürdüğü takdirde iki taraf kıtaları arasında istenilmiyen hallerin meydana gelebileceği hatırlatılmıştı (63). Fakat girişilen bütün teşebbüsler bir fayda sağlamadı, üstelik İngilizler Osmanlı Hükûmeti'nden aşağıdaki isteklerde bulundular :

1 — "Kilis - İslâhiyye hattının" güneyinde "ve Misis tren yolu boyunda bulunan" Türk askerleri, 1 Aralık 1918 tarihine kadar Ceyhan nehrinin batısına çekilecek, Seyhan nehrinin batısı ile Adana - Tarsus demiryolunun kuzeyine kadar yapılacak ikinci çekilme, 5 Aralık'da tamamlanmış olacak ve Pozantı kuzeyine yapılacak olan son çekilme ise, 15 Aralık 1918'de bitmiş olacaktı.

2 — Çekilmesi istenilen kuvvetler, her çeşit silâhlarını teslim edeceklerdi.

---

(59) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 31, Belge 775.

(60) Aynı Dergi, Belge 775.

(61) Aynı Dergi, Belge 777.

(62) Aynı Dergi, Belge 780.

(63) Aynı Dergi Belge 772.

3 — Bu kuvvetler terhis edileceklerdi.

4 — Osmanlılarca yakalanan esirlerden Haleb'in batısındaki yerlerde bulunanlar, teslim edilmek üzere İzmir'e, Haleb'in doğusundakiler de, Müslimiyye'ye gönderilecekti.

5 — Osmanlı erzak depoları ve her çeşit müesseseler tahrib edilmiyerek muhafaza altında bulundurulacaktı.

6 — Bütün Türk birlikleri Haleb - Katma - İskenderun yolu kuzeyine çekilecek ve bu yol ile Haleb - Toprakkale demiryolundan İngilizler serbest bir surette faydalanacaktı (64). Halbuki onların bu istekleri Mondros Mütâreke'si hükümlerine aykırı idi. Çünkü bu mütâreke hü-

---

(64) İngilizler bu istekleri Osmanlılara aşağıdaki şekilde duyurdular : "Harbiyye Nâzırı Celîli Paşa Hazretlerine. 17 teşrinisâni 1918 tarih ve 51311 ve 51362 numaralı tahrîrâtıma zeylen şimdi hükûmet-i metbuamdan telâkkî ettiğim ta'limâta nazaran General Allenby'nin her türlü vesâite müracaatla elindeki programı tatbik ve icrâya memur edildiğini arz (ile) kesb-i şeref eylerim. 2 - Bu program evvelce zât-i devletlerine arzedilmişti. İşbu program berây-i ma'lûmat ber vech-i âti arz olunur :

a - Şimdi Kilis - İslâhhiyye hattının cenubunda ve Misis şimendifer hattı boyunda bulunan kıtaat-ı Osmaniyye 1 kânunuevvel zevâline kadar Ceyhan nehrinin garbına çekilmiş bulunacaktır. Seyhan nehrinin garbiyle Adana - Tarsus şimendifer hattının şimaline vuku'bulacak ikinci çekilme 5 kanunuevvel zevâline kadar itmam edilecektir. b - Bâlâdaki kuvvetlerin bi'l - cümle esliha-i sakîle ve hafîfesi ile makineli tüfenkleri bunlara ait cephaneleriyle birlikte Taşale istasyonunda teslim edilecektir. (Bu istasyon Haleb'in 40 kilometre kadar güneyindeki Atşane garbî istasyonu olması muhtemeldir). c - Bâlâdaki kuvvetler terhis edilecektir. d - Müttefikîn üserâ-yi harbiyyesinin ahvali hakkındaki ma'lûmat-ı mükemmele derhal Beşinci Süvâri Fırkası Kumandanı olan İngiliz generaline i'tâ edilecektir. Haleb'in garbinde bulunan bi-l - cümle üserâ şimendiferle İzmir'e gönderilecek ve Haleb'in şarkında bulunan üserânın kâffesi dahi Müslimiyye istasyonunda İngilizlere teslim edilecektir. h - Erzak depolariyle bahrî, askerî, ticârî bi-l - cümle müessesat ve depoların tahribinden doğrudan doğruya orada Osmanlı komutanı şahsen mes'uldür. v - Bi-l - cümle Türk kıtaat. Haleb - Katma - İskenderun yolu şimâline çekilecek ve mezkûr yol ile Haleb - Toprakkale şimendifer hattından İngiliz kıtaat ve nakliyyatı serbestçe istifade eyleyecektir. Bâlâdaki hususat için lâzımgelen evâmir-i müsta'celenin tebliğ ve işbu tebliğ keyfiyetinin iş'âr buyurulmasına zât-i Sâmîlerinden rica ederim, bi'l - vesîle ihtirâmât-ı

kümlerine göre Kilikya'daki Türk kuvvetlerinin "Güvenliği korumak için gerekli olanlar dışında kalanlarının İ'tilâf Devletleri tarafından Osmanlı Devleti ile yapılacak müzâkereler sonunda kararlaştırılacak şekilde geri çekileceği" kabul olunmuştu. Şimdi ise Türk birlikleri, tek taraflı olarak verilen bir kararla Pozantı'ya kadar olan toprakları boşaltmak zorunda bırakılmak isteniyordu. Ancak Osmanlı Hükûmeti, Kilikya'nın boşaltılmaması ve silâhların teslim edilmemesi hakkında yaptığı girişimlerden bir sonuç alamamış; hatta İngilizler tarafından verilen bir nota ile tehdit bile edilmişti. Nitekim 22 Kasım 1918 tarihini taşıyan bu notada onlar, Osmanlı Hükümeti'ni, isteklerini yerine getirmemekle itham ediyor; gerekirse yeniden muhasamata girişebileceklerini, bu takdirde Osmanlılar'ın daha zararlı çıkacaklarını bildiriyorlardı. Bundan dolayı Osmanlı Hükûmeti, "Adana havâlisinin Pozantı'ya kadar boşaltılmasını" zorunlu gördü (65); fakat bu arada silâhlardan bir kısmının kurtarılabilmesi için "Harbiyye Nezâreti", İkinci Ordu Komutanlığı'na bir emir gönderdi. Bu emirde, Toroslar'ın güneyinde bulunan toprakların boşaltılması müzâkerelerinin yapıldığı şu sıralarda "Elde bulunan malzemeden kurtarılabileceklerinin şimdiden nakillerinin" yapılması isteniyordu (66). Fakat bu emrin yerine getirilebilmesi için zamana ihtiyaç vardı. İşte İkinci Ordu Komutanı elde bulunan savaş malzemesini kurtarmak amacı ile 24 Kasım 1918'de "Suriye İngiliz Ordusu Başkumandanlığından :

İkinci Ordu Komutanının İngilizler'den istekleri.

a) Türk ordularının geri çekilmeleri için İstanbul ile yapılmış olan yazışmalardan dolayı 12 günlük bir vakit kaybedilmiştir. Bu sebeple birinci çekilmenin 13, ikinci çekilmenin 17, üçüncü çekilmenin de 26 Aralık 1918'de yapılmasının kabulünü,

b) Osmanlı orduları Filistin ve Suriye'deki savaşlarda top ve makineli tüfeklerinin çoğunu kaybetmiş ol-

---

fâikamı takdîm eylerim. Amiral Calthorpe, İngiliz Komiseri, Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 31. Belge 780.

(65) Türk İstiklâl Harbi, I, S. 66.

(66) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 31. Belge 783, 785.

duğu için silâh bakımından şimdi çok zayıf durumdadırlar. Elde olan top ve makineli tüfekleri de teslim etmek bir asker için pek güç olacağına göre yapılan bu tekliften vaz geçilmesini istedi (67). Fakat İngilizler, yalnız 12 günlük zaman kaybını kabul etmişlerdi. Onun için Toroslar'ın güneyinde çok miktarda savaş malzemesi bırakıldı. (68).

Pozantı ve Trosların güneyindeki toprakların Frasızlar tarafından işgali.

Toroslar'ın güneyindeki toprakların bırakılacağını duymuş olan bu yüredeki şehir ve kasabalar halkında büyük bir heyecan vardı. Ayrıca Türk ordusunun Adana'dan çekilmesinden sonra büyük karışıklıklar çıkacağı ve geçici bir hükûmet kurulacağı söyleniyor, bu arada Ramazanoğulları'ndan söz ediliyordu. Bu, mevcut olan karışıklıktan faydalanmak isteyenlerin bulunduğunu göstermekte idi. (69). Bundan ötürü, halkı yatıştırmak için Adana ileri gelenleri toplanarak bazı tedbirler almış, özellikle terhis edilmiş olan yedek subayların polis ve jandarma görevi almalarını kararlaştırmıştı. Bu arada, istifa etmiş olan vali de yeniden işe başladı. Karargâhı Adana'da bulunan İkinci Ordu Komutanlığı, 7 Aralık tarihinde "Harbiyye Nezâretine" yazdığı bir yazıda, çıkacak karışıklıklara işaret ederek tedbir alınmasını istemişti. Bundan dolayı "Erkânı Harbiyye" 18 Aralık'da İkinci Ordu'ya, "ordu er ve bubaylarından lüzumu kadariyle Adana jandarma"

---

(67) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 31, Belge 788.

(68) "Silâh, cephane ve bunları taşıyan araçlar, seyyar ve sâbit ordugâh malzemesi, bütün telgraf ve muvasala malzemesi harb malzemesidir. Yiyecek, elbise, teçhizat ve sıhhiyye malzemeleri harb malzemesi değildir". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 33. Belge 830. Bütün gayretlere rağmen Pozantı'da "ta'mire muhtaç 120 yük otomobili, yirmi beş araba", Kelebek'te "30 vagon kadar piyade topçu cephanesi, 15 vagon benzin, 2 deniz tayyaresi ile birkaç yüz ton gisi, Sayı 33. Belge 834. Güney bölgesinde İ'tilâf Devletlerinin eline geçen erzak, mühimmat ve teçhizat 126 vagon dolusu idi. Bak, K. Karabekir, S. II. Nihad Paşa. Allenby'nin isteği üzerine 22 ocak 1919'da görevinden alındı ve yerine Mersinli Cemal Paşa tayin edildi. Bak, Türk İstiklâl Harbi. I, S. 75.

(69) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 33. Belge 825.

kadrosunun tamamlanmasını emretti (70). Öte taraftan işgal başladı, 11 Aralık 1918'de Fransız subayları idaresinde "Çoğu yerli kaçkın Ermenilerden mürekkep olmak üzere Fransız askerî üniforması" giymiş olan 400 kişilik bir müfreze Dörtyol Kasabasına girdi, evleri bastı, yağma etti (71). 17 Aralık 1918'de 500 kişilik bir Fransız birliği Mersin'e çıktı (72) ve bu tarihten sonra Adana - Tarsus hattı güneyinde rastlanacak Türk ordusu mensuplarının tutuklanacağı açıklandı (73), 21 Aralık 1918'de Fransız ve Ermeni askerleri Adana'ya girdi (74), işgalle birlikte hakaret ve tutuklamalar da başladı. 26 Aralık 1918'de Fransız işgal komutanı Türk irtibat subayını tokatladı, ve aç bıraktı (75). 27 Aralık'ta Pozantı işgal olundu ve Fransız şımarıklığı burada da hemen kendini gösterdi, "Amanos işçi taburu komutanı yüzbaşı Mustafa" Bey onlar tarafından öldürüldü (76), Kızılay tesislerindeki nöbetçilerin bile silâhları alındı (77). Daha sonraki tarihlerde Pozantı'nın kuzeyindeki Akköprü ve Çiftehan onlar tarafından işgal olundu.

Doğu Anadolu'nun işgali ve Yakup Şevki Paşa.

E — Kars, Ardahan ve Batum'un (Elviye-i Selâse / üç sancak), kendi sınırları içinde kalacağını kabul eden Osmanlılar, daha mütâreke görüşmeleri başlamadan yani 21 Ekim 1918'de Dokuzuncu Ordu Komutanlığına verdik-

(70) Türk İstiklâl Harbi, I, S. 70.

(71) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 33. Belge 823.

(72) T. Bıyıklıoğlu, I, S. 81. Aynı gün oraya bir İngiliz donanması gelmiş ve donanma komutanı mütârekenin 7. maddesi gereğince Mersin'in işgal edileceğini bildirmişti. Bak. 5 ocak 1966 tarihli Son Havadis Gazetesi.

(73) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi. Sayı 33. Belge 823.

(74) G. Jaeschke, I, S. II. Türk silâhlı kuvvetleri 13 aralık 1918'de Adana'dan ayrılarak Konya'ya gitmişlerdi. Bak, Türk İstiklâl Harbi, I, S. 69.

(75) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 33. Belge 836.

(76) Türk İstiklâl Harbi, I, S. 74.

(77) Kızılay'ın 1 şubat 1919 tarihine kadar burada kalmasına Fransızlar müsâde etmişlerdi.

leri bir emirle, Brest-Litovsk Andlaşması ile kazanılan yerler dışında, Türk ordusu tarafından ele geçirilmiş olan yerlerin "24 teşrinievvelden (24 Ekim'den) itibâren altı hafta içinde" (78), boşaltılmasını bildirmişti (79). Onun için Mondros'ta, Kafkas bölgesinin boşaltılması işi ortaya atıldığı vakit Osmanlı delegeleri, boşaltılmanın başladığını bildirdiler; ancak Kars, Ardahan ve Batum'un "milletlerarası bir andlaşma ile" Osmanlılara bırakıldığını, hatta yapılan plebisit sonunda halkın Osmanlı idaresini yeğ tuttuğunu (80) söyliyerek Mondros Mütârekesinin 11. maddesini, bu yerler Türkler'de kalacakmış gibi düzenlemeği başardılar. Halbuki Brest - Litovsk Andlaşmasını Bolşevikler 20 Eylül 1918'de tanımadıklarını açıklamış, 11 Kasım 1918'de de İ'tilâf Devletleri, bu andlaşmanın hükümsüz olduğunu Almanlara bile kabul ettirmişlerdi (81). Onun için artık ilgili devletlerce kabul edilmiş bir andlaşma var sayılmazdı. Kaldı ki İ'tilâf Devletlerinin Mondros mütârekesi ile verdikleri sözde duracakları da şüpheli idi. Nitekim Mondros Mütârekesinin imzalanmasının üzerinden daha on gün geçmemişti ki bu devletler Kars, Ardahan ve Batum'un hemen boşaltılmasını istediler (82). Fakat İ'tilâf Devletlerinin bu istekleri, diledikleri kadar çabuk gerçekleşmedi. Çünkü Dokuzuncu Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa, boşaltma işinde çok ağır davranıyordu, 4 Aralık 1918'de o, henüz Arpa çayının gerisine çekilmişti (83). Fakat bu ağır davranış, özellikle İngiliz-

(78) Fevzi Çakmak, S. 274.

(79) T. Bıyıklıoğlu, 2, S. 21.

(80) Plebisit, "bir sorun üzerinde yurttaşların evet veya hayır şeklinde oylarını alma işine" denir.

(81) T. Bıyıklıoğlu, 2, S. 22.

(82) Aynı eser, S. 22.

(83) Fevzi Çakmak, S. 275.

leri sinirlendiriyor ve Osmanlı Hükûmetini sıkıştırmalarına sebep oluyordu. Onlara göre bu işde "ilgili memurların" ihmâli hatta "kötü niyetleri" vardı (84). Bu hale Osmanlı Dışişleri Bakanlığı da inanmış olmalıdır ki, ihmâli görülenlerle ayak sürüyenlerin, "Harbiyye Nezâretince" cezalandırılmasını istemişti (85). Buna karşılık "Harbiyye Nezâreti", kendi elemanlarının suçlu olduğunu asla kabul etmiyor; gecikmenin sebeplerini doğal şartlara ve İ'tilâf Devletlerinin yerine getirilmesi mümkün olmayan bir takım isteklerine bağlıyordu (86). İşte bu yazışmalar sırasında idi ki, İngilizler Batum'u işgal ettiler. Buna rağmen Osmanlılar Batum ve yöresinde kendi egemenliklerinin süreceğini kabul ediyordu. Bundan ötürü Harbiye Nezâreti, askeri birliklere Osmanlı memur ve jandarmalarının görev başında kalacaklarını bildirmişti. Halbuki iş büyle olmadı. Gerçekten 17, 18 Aralık 1918'de Batum'a iki İngi-

İngilizler'in Batum'u işgali.

liz savaş gemisi geldi. 19 Aralık'ta bunlar Batum limanını kontrol altına aldılar. 24 Aralık 1918'de şehre İngiliz askerleri çıktı; askerî bir vali tayin olundu, onun kontrolu altında olmak şartiyle şehrin idaresi, çeşitli milletlerden kurulu bir heyete bırakıldı (87) ve bu suretle Osmanlı idaresi sona erdirildi. Bundan dolayıdır ki, Osmanlı hükûmeti 29 Aralık'da Batum Mütasarrıflığına gönderdiği bir yazı ile "Batum mükiye hükûmetinin İngilizlere teslimini ve memurların dönmelerini" bildirdi (88). Hal-

---

(84) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 41, Belge 972.

(85) Aynı Dergi, Belge 972.

(86) Aynı Dergi, Belge 973.

(87) Daha sonra Batum'da üç cereyan baş gösterdi. Birincisine göre Batum, Türkiye'ye verilmeli idi. Bu fikre sahib olanlar "Cemiyet-i İslâmiyye" adı ile bir kuruluş meydana getirmişlerdi. Bunların milis teşkilâtı da vardı, halkın, çoğu bunlarla birlikti. İkinci fikir, Batum'un, Gürcistan himayesinde geniş bir muhtariyyete sahib olması fikri idi. Bu fikri benimseyenler "Batum Tahlis Cemiyetini kurmuşlar, başına da Sancakbeyi Zâde Mehmed Beyi getirmişlerdi. Bir kısım halk ise Batum'un, doğrudan doğruya Gürcistan'a katılmasını istiyordu. Bunların başında "Acara Hânedanından Hemşin - Zâde Cemal Paşa" vardı. Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 48. Belge 125. 17 Temmuz 1920'de İngilizlerin boşalttığı Batum'u Gürcüler işgal ettiler. Bak, T. Bıyıklıoğlu, 3, S. 22.

buki bu sıralarda doğudaki Türk kuvvetlerinden 25.000 kişisi, çekilmek üzere, Batum'da toplanmış bulunuyordu. İşgal kuvvetleri tarafından kışlalarından atılmış, depolarındaki malzeme ve teçhizatlarına el konmuş, subay ve erlerinin üzerleri aranarak kişisel eşyaları bile alınmış olan bu birliklerin durumu çok kötü idi. Mevsimin kış oluşu, büsbütün güçlükler yaratıyor; kömür ve araç yokluğundan bu birliklerin sevklerine imkân bulunamıyordu (89). Sonunda, doğuya ait işleri müzakere ederek bir karara varmak üzere Dokuzuncu Ordu Komutanı Yakıp Şevki Paşa ile İngiliz generali G. F. Walker, 7 Ocak 1919'da Kars istasyonunda buluştular. İngiliz generalinin isteklerine uyulduğu takdirde Kars ve Ardahan'da bulunan 13.000 Türk askeri için, bir aylık iyeyecek hakkı olan 400 ton yiyecek dışında, bütün gıda maddeleri terk edilecek, Kars 12 Ocak 1919'da İngilizler tarafından işgal olunarak idaresi bir Ermeni heyetine teslim olunacak ve "Üç Sancak", 25 Ocak 1919'da tamamiyle boşaltılmış olacaktı. Nitekim sonuç, onların istediği gibi olduğu ve deniz aracı da bulunmadığı için 5. Kafkas Tümeninin ilk kademesi", Batum'dan kara yolu ile hareket etmek zorunda kaldı. Fakat yukarda da söylendiği gibi, mevsimin kış olması, yürüyüşü çok güçleştiriyordu. Ayrıca İngilizler Türk ambarlarına elkoymuş ve çekilmekte olan Türk kuvvetleri için çok az gıda maddesi ayırmışlardı (90). Bu suretle Onlar, Türk ordusunun güç duruma düşeceğini, esasen yoksulluk içinde bulunan yeni Türk sınırları içindeki topraklarda, bu ordunun durumunun daha da kötüye gidece-

Yakup Şevki Paşa'nın İngiliz İşgal Komutanı ile buluşması.

(88) Türk İstiklâl Harbi, 1, S. 162.

(89) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 41. Belge 976, 980.

(90) Türk ordusu için depolanmış olan binlerce ton erzaka İngilizler tarafından elkonmuştu, bu el koyuşta Ermenilerin büyük payı vardı. Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 41. Belge 977.

ğini hesaplamışlardı (91). İşte her şeyin ızdırap verici olduğu bu tarihlerde vatanseverleri teselli eden hallerden birincisi, Dokuzuncu Ordu'nun 25 Ocak 1919'da bütün teçhizatiyle "93 sınırları gerisine" çekilmiş bulunması, ikincisi ordu komutanının harcadığı büyük çaba sonunda Kars, Ardahan yöresindeki top, silâh ve cephanelerle yiyecek maddelerinden bir kısmının götürülebilmesi (92), üçüncüsü de ordunun boşalttığı yerlerin bu sıralarda kurulmuş olan millî teşekküller tarafından işgal olunması idi (93). Ancak bu teşekküllerin ömrü pek kısa olmuştu. Çünkü bu yerler, Ermeni ve Gürcülere verilmek isteniyordu.

13 Kasım 1918.

F — Mondros Mütârekesi hükümleri gereğince İ'tilâf Devletleri, 6 - 12 Kasım 1918 tarihleri arasında Çanakkale Boğazı istihkâmlarına elkoydular (94). 7 Kasım'da İstanbul'a ilk defa iki İngiliz subayı geldi. Bunlar "Harbiyye ve Bahriyye Nezâretleri" katında irtibat subayı olarak bulunacak olan Murphy ve Chilton adındaki subaylardı (95). 8 Kasım 1918'de 4 Fransız subayı, Arian adlı gemiden Galata rıhtımına çıktılar ve yaya olarak Beyoğlu semtinde bulunan Fransız Elçiliği'ne gittiler. Bu subayların, İ'tilâf Devletleri bayraklariyle süslenmiş olan Beyoğlu sokaklarından geçişleri sırasında azınlıklar, büyük gösterilerde bulundular (96). 10 Kasım'da İstanbul'a Gory ve Vaugh adlı iki İngiliz generali ile Bunoust adın-

---

(91) Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı. 41. Belge. 973.

(92) Ordu komutanının harcadığı büyük çaba sonunda Kars ve Ardahan bölgesindeki top, silâh ve mühimmat ile dört bin ton hububat ve bin ton yiyecek yeni sınırın gerisine taşınabilmişti.

(93) Bak, cilt 3, Doğu ile ilgili kısım.

(94) Mütârekenin imzalandığı "Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanlığına" bildirilmemiş olduğu için 1 kasım'da yaklaşan iki düşman uçak'ına bu komutanlıkça ateş açılmıştı. Bak, Türk İstiklâl Harbi, I, S. 48.

(95) Türk İstiklâl Harbi, I, 113. 121.

(96) Aynı eser, I, S. 121.

daki Fransız generali geldi; aynı gün irtibat subayı Chilton, İzzet Paşa'ya, "mütâreke-nâmenin 16. maddesi, Devlet-i Aliyye'nin şânına eksiklik getirici bir surette yorumlanmayacaktır" dedi. Fakat bir gün sonra İngiliz diplomatı D. G. Hogarth, "Bundan sonraki Osmanlı Devleti, Bursa Hükûmet merkezi olmak üzere bütün Anadolu'yu içine almalı" fakat İzmir ile doğudaki altı vilâyet bu sınır dışında bırakılmalıdır demişti (97). 12 Kasım'da İstanbul'a bir Fransız tugayı getirildi. 13 Kasım ise, İstanbullular için unutulmayacak kadar ızdıraplı bir gün oldu. Çünkü o gün İstanbul ile Beyoğlu birbirinden büsbütün farklı iki şehir halinde idi; birincisi minareleri, camileri ve türbeleriyle sessiz, vakur ve fakat yaslı bir şanlı gösterişe bürünmüştü; ikincisi ise, yerlere kadar sarkan yabancı bayraklar ile süslü binaları, sokaklarında zito Venizelos diye bağıran insanları ile coşkun ve mutlu idi. Aynı şehirde bir kısım insanların coşup sevinmesinin bir kısmının ise yaslanmasının sebebi, o gün İstanbul'a İ'tilâf Devletleri donanması ile bir kaç Yunan gemisinin gelmesi idi. 22 İngiliz, 12 Fransız, 17 İtalyan ve 4 Yunan savaş gemisinden kurulu bu donanma 13 Kasım 1918'de Marmara'ya girerek Dolmabahçe önünde demirledi (98). Bir Türk heyeti, amiral gemisine giderek gelenlere "Osmanlı Hükûmeti adına hoş geldiniz" dedi (99). Olay çok üzücü idi, fakat düşman gemileri arasında Yunan gemilerinin bulunması üzüntüyü bir kat daha artırmıştı (100).

---

(97) G. Jaeschke, I, S. 3.

(98) İ. H. Danişmend, 4, S. 454. Averoff ile birlikte 4 Yunan savaş gemisi bu filoya katılmıştı. Bak, Türk İstiklâl Harbi, I, 117. 15 kasım'da gemilerin sayısı 167'ye yükseldi. Bak, Türk İstiklâl Harbi, I, S. 122.

(99) Tarik Mümtaz Göztepe, S. 59.

(100) Müttefik donanması ile birlikte İstanbul'a, Yunan gemilerinin de geleceğini daha önce duymuş olan Osmanlı Hükûmeti, Amiral Calthorpe'a baş vurarak, Yunanlılar hakkındaki sözlerini hatırlatmış (Bak, S. 25) ve bunların yerine getirilmesini istemişti. Fakat amiralin verdiği cevap "Hükûmetimden emir aldığımdan Yunan gemilerinin İstanbul'a gelmesini men edemiyeceğim" şeklinde ve pek kısa oldu. Çünkü, Londra Yunan gemilerinin İstanbul'a girmemesi "hakkındaki Türk ricasının kabul edilemiyeceğini ancak bu

Bu donanmadan gerekli yerlere 3500 kişilik bir kuvvet çıkarıldı (101). Bunlardan bir kısmı piyâde, bir kısmı süvari bir kısmı da topçu idi, çoğunu İngiliz birlikleri teşkil ediyordu. 2000 kişilik bir kuvvet Beyoğlu'ndaki kışlalara, yabancı okul ve hastanelerle bazı hususi binalara yerleşti; geri kalanlar da ayrı ayrı yerlere dağıldı (102). O gün İngilizler'in bir taburu İstanbul'da yürüyüş yapmış ve "Müttefik kuvvetlerin işgal kumandanı Sir Henry Maitland Wilson" Beyoğlu'ndaki İngiliz Kız Okulu'nda karargâhını kurmuştu (103). İngiliz Generali George Milne ise, 27 Kasım 1918'de, karargâhı da 18 Aralık 1918'de İstanbul'a geldi ve Haydarpaşa'dan Anadolu'ya uzanan demiryoluna hemen bunlar tarafından el konuldu (104). Gerçi, İstanbul Boğazı istihkâmları dışında ka-

---

gemilerin mümkün mertebe arka safta tutulmaları hususunun" tertibe konulabileceğini bildirmişti. Bak, G. Jaeschke, 4, S. 28. Türk İstiklâl Harbi, I, S. 118. Yunan gemileri "Boğaza yaklaştırılmamış ve Ahırkapı açıklarında demirlemişlerdi". Bak, Tarık Mümtaz Göztepe, S. 59. İngilizler, "Tatbikat protokolü gereğince Çanakkale Boğazını işgal ederken koltuk kalelerin Türkler elinde kalmasına, büyük istihkâmlarda da kendi işgal kuvvetlerinin yüzde onu" kadar Türk kuvvetinin bulunmasına razı olmuşlardı. Ayrıca İstanbul'a yabancı asker girmemesini, İ'tilâf Devletleri donanmalarının İzmit'de demirliyeceklerini, yalnız Başkomutan'a ait silâhsız ve küçük bir geminin Haliç'e girebileceğini, bu süre içinde asıl donanmanın Haydarpaşa önlerinde bekliyeceğini ve akşam üstü bütün gemilerin İzmit Körfezine döneceklerini, Trakya'daki Fransız kuvvetlerinin, Karadeniz Boğazına gitmek üzre İstanbul'dan geçmiyeceklerini ve İngilizlerin Musul'u işgal etmiyeceklerini kabûl etmişlerdi. Bak, F. Kandemir, Rauf Orbay, S. 28 - 30.

(101) Celâl Erikan, 1, 212. Türk İstiklâl Harbi, I. S. 122.

(102) Türk İstiklâl Harbi, I, S. 122.

(103) David Walder, S. 76.

(104) İ. H. Danimend, 4, S. 454. İ'tilâf Devletlerinin Franchet d'Esperey komutasındaki Selânik cephesi ordusu ikiye ayrılmış, yarısı Franchet d'Esperey komutasında Tuna'ya doğru ilerlemişti. Üç İngiliz, üç Yunan, bir Fransız alayı ile bazı Sırp ve İtalyan birliklerinden meydana gelen "öteki yarısı İngiliz generali George Milne'in komutasında İstanbul'a hareket etmişti. Bak, David Walder, S. 75. "Fransız Hükûmetinin iddiasına göre, aralık 1918'de varılan bir anlaşma gereğince, Avrupa Türkiyesindeki müttefik kuvvetlerin kumandası Fransızlara, Boğazların doğusundaki kuv-

lan noktaların işgali karşısında, "Hariciyye Nâzırı Reşid Paşa" 19 Kasım 1918'de İngilizler ve Fransızlar katında gerekli protestoda bulunmuştu; fakat Fransızlar'dan, işgalin mütâreke hükümlerine aykırı olmadığına, İngilizler'den de İstanbul'a işgal maksadiyle gelmediklerine dair verdikleri cevaptan başka bir sonuç alamamıştı (105).

Teslim olmak istemeyen Osmanlı birlikleri.

G — Mütârekenin imzalanmış olduğunu, Hicaz, Asîr, Yemen ile Bingazi ve Trablus'da bulunan Osmanlı birliklerine ancak, 6 Kasım'da, Amiral Calthorpe'un aracılığı ile Mısır'dan çekilen telgraflarla duyurmak mümkün olabilmişti. Bu telgraflarda mütârekenin imzalandığı söyleniyor ve mütârekeye göre en yakın i'tilâf kuvvetleri kumandanına teslim olmaları lüzumu açıklanıyordu (106).

---

vetlerin kumandası ise İngilizlere bırakılmıştı. Halbuki İngiltere, mütârekenin askerî şartlarını kontrol ve devamı ile Fransızların değil, İngilizlerin görevli kılındıklarını, İstanbul'un İngiliz askerî kumandanlığı için bilhassa ayrılmış bir bölge teşkil ettiğini öne sürerek, İstanbul duvarlarından içeri girildiği anda Fransız generali Franchet d'Esperey'in kumandanlığını tanımağa istekli görünmüyordu". Bak, Taner Baytok, S. 96.

(105) Türk İstiklâl Harbi, I, S. 124.

(106) 6-II-34 tarihini taşıyan bu emir aşağıdadır: "Medîne'de kuvâ-yi Osmaniyye Kumandanı Fahri Paşa Hazretlerine, Asîr'de Kuvâ-yi Osmaniyye Kumandanı Mirliva Muhiddin Paşa'ya, Yemen'de 7. Kolordu Komutanlığına. Dört seneden ziyade dîn ve nâmus uğrunda muhayyir-ül-ukul fedâkârlıklar ibrâzından sonra manzûme-i ittifâkiyyemizin mağlûbiyyet ve bîtâbî-i azîme griftâr olması Devlet-i Osmaniyyemizi Düvel-i İ'tilâfiyye ile akd-i mütârekeye icbar etti. Mütâreke - nâmenin bir maddesinde Hicaz, Asîr Yemen'de bulunan Osmanlı kıtaat ve garnizonlarının en yakın İ'tilâf kumandanına teslimi meşruttur. Vazîfe-i nâmusunu senelerden beri ifâ etmiş olan siz asker arkadaşlarım hakkında bu hükm-i elîme riza göstermenin ancak mâder-i vatanı mevt-i muhakkakdan kurtarmak gibi bir hiss-i vatan - perverâneden münbais olduğu elbette takdir buyrulur. Hasımlarımızın bile hayret ve takdirini celbeden fedâkârlığınızı bu ağır yüke dahi kemâl-i itâat ve metânet ile tehammül ederek terviç edeceğinize eminim. Senelerden beri muhârib bulunmaklığımıza rağmen hakkımızda elân âsâr-ı hayrhâhî ibrâzından hâlî kalmayan İngiltere devlet-i fahimesinin hissiyat-ı âlîcenâbâne ve hâlisânesinden emin olmanızı rica ve an - karîb vatanımıza sâlimen avdetinizi lûtf-i Hakkdan temennî eder, cümlenizin gözlerinden öperim. Ahmet İzzet". Bak, Türk İstiklâl Harbi, I, S. 201.

Fakat bir kaç defa tekrarlandığı halde "Medine muhafızı Fahri Paşa" bu emre uymamış, hatta 26 Aralık 1918'de verdiği cevapta, "Pâdişah tarafından bir buyruk almadıkça teslim olmayacağını" bildirmişti (107). Bunun üzerine "İstanbul'dan Haydar Molla Reisliğinde" bir hey'et Medine'ye gönderildi ve bu hey'etle Fahri Paşa'ya gereken tebligat yapıldı. Ancak bundan sonradır ki, bu vatansever Türk komutanı teslim olmağı kabul etmek zorunda kaldı (10 Ocak 1919). Asîr ve Yemen'deki Türk kuvvetleri de Aralık 1918'den önce teslim olmadılar. Trablus ve Bingazi'deki birliklere gelince, bunlar, bir yüzbaşının götürdüğü hususî emirden sonra teslim olmuşlardı. Buna rağmen Trablus'da bulunan Şehzâde Fuad Efendi İtalyanlar'a teslim olmadı (108).

Doğu Trakya'nın İ'tilâf Kuvvetleri tarafından işgali.

H — Bulgaristan'daki Fransız kuvvetlerinden ayrılan bir birlik, 6 Kasım 1918'de sınırı geçerek Uzunköprü'deki Türk kuvvetleri komutanlariyle temasa geçti. Bu birliğin görevi, daha sonra gelecek Fransız kuvvetlerine konak yeri ile yiyecek sağlamak idi (109). Nitekim ertesi gün gelen Fransız subayları "9 Kasım günü Uzunköprü'ye üç Fransız bölüğünün geleceğini bildirerek bunlar için 70 oda, 3 ton sebze, 5 ton yakacak hazırlanmasını" istediler (110). Bu durum karşısında İstanbul Hükûmeti, 7 Kasım'da ilgililere bir emir gönderdi ve Fransızlar'ın bu isteğine boyun eğilmemesini, fakat zora baş vurdukları takdirde direnilmeyerek sadece proteto ile yetinilmesini bildirdi. Öte taraftan Fransızlar'ın bu tutumu İngilizler'e duyuruldu. Fakat buna rağmen Fransızlar, 9 Kasım 1918'den itibaren Uzunköprü ile Sirkeci arasındaki demiryolu işletmesini ellerine almış (111) hatta 16 Kasım'da Bakırköy'e yerleş-

---

(107) G. K. Söylemezoğlu, S. 47.

(108) Aynı eser, S. 52.

(109) Türk İstiklâl Harbi, I, S. 120.

(110) Türk İstiklâl Harbi, I, S. 120.

(111) K. Karabekir, S. II. T. Bıyıklıoğlu, I, S. 80.

mişlerdi (112). Ayrıca Müttefikler, özellikle İngilizler, "Trakya'dan Kafkasya'ya kadar Türkiye'nin her yerine" Türk Ordusu'nun "Terhis ve silâhtan arınmasını gözlem altında bulundurmak için kontrol subayları" yerleştirmişlerdi (113). Sözün kısası Osmanlı İmparatorluğu, daha önce hazırlanmış olan planlara uyularak, her tarafından işgale uğruyordu.

Galiplerin kaba tutumları ve yersiz istekleri.

I — İstanbul'da Müttefiklerin, Türk halkına karşı tutumları, İtalyanlar hariç, genellikle sert ve kaba idi. Fakat, tarih boyunca Osmanlılar'ın saygı ve sempatisini kazanarak bir çok defa yardımlarını da görmüş olan Fransızlar'ın davranışları büsbütün kötü idi. Onların davranışlarında, sanki kendilerine yüzlerce yıl zulüm yapan bir milletten öç alma hali vardı. Nitekim 8 Şubat 1919'da General Franchet d'Espérey'nin İstanbul'a ikinci defa gelişinde bu hal açıkça görülmüştü (114). Çünkü bu defa İstanbul'da karaya çıkan bu general, İstanbul'dan Beyoğlu'na doğru bir zafer alayı tertiplemişti. Bindiği beyaz at, iki yandan, iki kara derili insan tarafından çekiliyordu. Kendisini karşılayan Osmanlı bandosunu, at'ını ürküttüğü için, kırbacını sallamak ve sus demek suretiyle susturup tahkir eden ve Dolmabahçe Sarayı'nda oturacağını söyleyerek Pâdişah'ın oradan çıkartılmasını istiyen bu general (115), hiç bir vakit Türkler'e dost olmadıkları halde Türk vatandaşlık haklarının bütününden faydalanan Beyoğlu sâkinlerini, Napoléon'un bile takınamadığı

---

(112) Celâl Erikan, 1, S. 213. 14 Ocak 1919'da "Hadımköy'den Kuleliburgaz'a kadar bütün demiryolu istasyonlarının" Yunanlılar tarafından işgal edildiği görüldü. Bak, T. Bıyıklıoğlu, I, S. 81. Bir tabur kadar olan bu kuvvetin görevi bu demiryolunu muhafaza etmekti. Bak, K. Karabekir, S. II.

(113) Kinross, I, S. 230.

(114) Türklerce adı daima nefretle anılacak olan bu general, İstanbul'a ilk defa 23 Kasım 1918'de geldi. Kabataş önlerinde demirleyen bir gemiden Amiral Amet ile birlikte rıhtıma çıkan Franchet d'Espérey'i, İtalyan İngiliz, Fransız ve bir Türk birliği karşılamıştı. Ayrıca orada protokole dahil kimseler de vardı. Fakat O, bunlara sadece Bonne jour demekle yetinmişti. Bak, G. K. Söylemezoğlu, 30.

(115) F. Rıfkı Atay 4, S. 21.

mağrur pozlarla, selâmlaya selâmlaya törenini sona erdirmişti. Bu olayı "kara bir gün" diye vasıflandırarak bir makale yazan büyük vatansever Süleyman Nazif Bey için bu general, "Arrêtez-le, fusillez-le" (onu tutuklayınız, onu kurşuna diziniz) demiş, fakat bu emir yerine getirilememişti (116). Daha sonra bu şımarık Fransız, bir Türk albayı kendisini selâmlamadı diye, "Harbiyye Nâzırının" istifasını istedi. Nâzır bu dileği yerine getirecekti. Fakat buna Pâdişah engel olmuş, hatta, gerekirse tarziyye vermek üzere, Nâzır'ı bu generale göndermişti. Ancak zarâfetten mahrum bulunan bu general, bu defa da Harbiyye Nâzırı'nı ayakta tutmak suretiyle (117) kabalığını bir daha meydana koymuştu. Kızılay'a kayıtlı Türk hanımları onu, Galatasaray'da verdikleri bir çaya çağırmışlardı. Da'veti kabul etmiş olan bu Fransız generali, orada yaptığı bir konuşmada "Fransız dostluğunu tekrar ile bu günkü vaziyyetten şikâyet ediyorsunuz. Amma bize karşı senelerce muhârebe ettiğinizi, harbin bu kadar uzamasına sebep olduğunuzu unutuyorsunuz, bunun cezasını elbette çekeceksiniz" (118) demiş ve bu suretle müâşeret kaidelerinden de yoksun olduğunu göstermişti. Aynı general, İstanbul'a geldiği vakit Sadrazam'ı ziyaret etmemiş, hatta görüşmek üzere onu, Fransız Elçiliği'ne çağırmak gibi bir nezâketsizlikte bulunmuştu. Çok zarîf ve gün görmüş bir ihtiyar olan Sadrazam Tevfik Paşa, arkadaşlarının tavsiyelerini de dikkate almayarak bu küstahça çağrıya uyup Fransız Elçiliği'ne gittiği vakit de bu general, "Eğer hükûmetiniz şiddetli icrâat göstermezse hakkınızda verilecek hüküm pek vahîm olacaktır" şeklinde çok sert ve acı ko-

(116) Âlî Türkgeldi, S. 110. Türklerle evli olan Fransız kadınları, Franchet d'Espérey'e giderek, Süleyman Nâzîf Bey hakkında verdiği emrin infaz edilmemesini rica etmişlerdi. Bunun üzerine o, "cezanın infazında acele edilmemesini" emretti. Bak, Tarık Mümtaz Göztepe, S. 66.

(117) Cemal Kutay I, S. 84. Lloyd George'a göre Franchet d'Espérey, "Mümtaz bir Fransız subayı ve fakat acınacak derecede nezâket ve zarafet yoksunu" idi. Bak, Jaeschke, 4, S. 226.

(118) G. K. Söylemezoğlu, S. 31.

nuşmuştu (119). Bolşeviklere karşı savaşmak üzere, bir Fransız generalinin idaresinde İstanbul'a 400 Fransız askeri geleceğini bildirerek, bunlara tahsis edilmek üzere Ortaköy'deki Şehzâde ve sultan hanımlara mahsus saraylardan bazılarının boşaltılmasını istiyen de yine bu generaldi (120). Bir gün aynı general, bir tabur askerle Yıldız Sarayı'na giderek isteklerini kabul ettirebileceğini söyledi (121). Müttefikler, resmî yazılar hariç, öteki yazışmaların kontrola tabi tutulacağını bildirmiş, İstanbul ve Beyoğlu postanelerine kendi memurlarını yerleştirmişlerdi. Daha sonra karma bir komisyon kurularak basın da sansüre tabi tutulmuştu (122). Müttefikler aleyhine yapılan en küçük tenkidlere bile müsâade olunmuyordu. Onun için, kendi aleyhlerine olduğunu kabul ettikleri bir yazıdan dolayı Fransızlar, görevini iyi yapmadığını ileri sürdükleri bir Türk subayını cezalandırmak istediler. Bu iş Osmanlı Dışişleri Bakanlığı ile Fransızlar arasında 20 günlük bir tartışmaya sebep oldu. Çünkü General Franchet d'Espérey "bu zâbit Fransız milletini tahkir eder mâhiyyette yazılmış bir makaleyi neşrettirmek suretiyle bu fiile iştirak etmiştir, kendisini i'dâm ettireceğim" diyordu (123). Sözün kısası, Lloyd George'un dediği gibi Franchet d'Espérey, mümtaz bir general olmakla beraber son derece nezâketsizdi (124). En sorumlu kişilerinin bu tarzdaki hareketleri, daha küçük makam ve rütbelerde bulunan Fransızlar'a elbette örnek oluyor ve onların büsbütün saldırgan olmalarına sebep oluyordu. Nitekim, belinde iki aşçı bıçağı bulunuyor diye bir Türk aşçısını bir Fransız subayı öldürmüştü (125). Sarhoş Senegalli Fransız askerleri, tramvay'da, herkesin gözü önünde bir Türk hanımına sataşmaktan çekinmemiş, işe müdâhale eden Cemil

(119) Ali Fuat Türkgeldi, S. 202.

(120) Aynı eser, S. 191.

(121) Aynı eser, 202.

(122) T. Gökbilgin, I, S. 13.

(123) G. K. Söylemezoğlu, S. 23.

(124) G. Jaeschke, 4, S. 226.

(125) G. K. Söylemezoğlu, S. 34.

adındaki Türk polisini de süngülemek istemişlerdi (126). Türk ailelerinin oturdukları evlerin kapısını çalarak "Ayşe, Fatma isteriz" diyen Fransızlar görülmüştü (127).

Bu arada Fransızlar'ın, Osmanlı Hükûmeti'nden bir takım yersiz istekleri de oldu. Gerçekten, Amiral Amet ve General Bunoust, Osmanlılar'dan İstanbul'da bulunan deniz kuvvetleri için hemen 120 bin ve "Fransız işgal ordusunun aralık ayı" masrafları için de, aralık ayı bitmeden, 200 bin liranın verilmesini istediler (128). Büyük bir mâlî sıkıntı içinde bulunmasına rağmen hükûmet, onları memnun eder düşüncesi ile bu isteği yerine getirmek zorunda kalmıştı. Bundan başka, Osmanlılar'ın, Almanlar'dan 500 bin mark'a satın aldıkları onbeş bin tonluk Corcovado vapuruna da Fransızlar, Alman vapurudur diye elkoymak istediler. Bu yüzden iki devlet arasında tartışmalar oldu. Ayrıca bir Türk kaptanının idaresi altında ve Türk bayrağı çekerek Alman ve Avusturya uyruklularını taşımakta olan bu geminin ikinci kaptanının, bir Fransız askeri tarafından öldürülmesi, Osmanlılar'la Fransızlar arasında bir çok yaşızmalara ve protetolara yol açtı.

Yersiz, istek, baskı ve müdâhale hususlarında İngilizler Fransızlar'dan daha ileri gidiyor ve birer bahane bularak halkı açıkça soyuyorlardı. Nitekim ceketlerini omuzlarında taşıdıkları veya arkası basık ayakkabı giydikleri için para cezasına çarptırılanların sayısı pek çoktu. Cezaya itiraz edenler, bunun daha fazlasını ödemeğe mecbur tutuluyorlardı. İstanbul'daki zâbıta şefi Binbaşı Maxwell, müze'de kendisine ikram edilen kahvenin antika fincan zarfını beğendiği için "A bu zarflar pek güzel ve sanatlı şeyler, bunlardan bir tanesini ben yâdigâr olarak alırım" demek suretiyle (129), bir başka çeşit soygunculuğun örneğini de vermişti. Onlar, mütâreke hükümlerinin uygu-

(126) Polis Cemil, kendisini süngülemek isteyenlerden birisini öldürdüğü için müttefikler onu tutukladılar. Bak, İstiklâl Harbi, Gazatesi, No. 96.

(127) G. K. Söylemezoğlu, S. 34.

(128) T. Gökbilgin, I, S. 14.

(129) G. K. Söylemezoğlu, S. 91.

lanmasını yakından izlemek üzere Anadolu'da bazı şehirlere gönderdikleri subayların yakacak paraları ile ev kiralarının ve nakil sırasında hamal ve diğer şeylere harcadıkları paraların da Osmanlılar'ca ödenmesini istemekte idiler (130). Ermeniler'le ilgili işlere özel bir ilgi gösteren İngilizler, onların yeniden yerlerine dönebilmelerini sağlamak için Osmanlılar'dan para istiyor, bu paranın Ziraat Bankası'nca ödenmesini ve bu suretle aynı zamanda bu bankanın tasfiyesini düşünüyorlardı. Ayrıca savaş sırasında sürülmüş olan Ermeniler'in, kendilerine ait olduğunu söyledikleri malları ve mülkleri, hiç bir incelemeye tâbi tutmadan, onlara vermekte idiler. İstanbul'daki çeşitli teşkilâtları arasında İngilizler'in bir de Ermenileri ve Rumlar'ı Türk baskısından kurtarma kuruluşu vardı.

İngilizler, Kasım 1918 sonlarında Harb Okulu binasının 72 saat zarfında boşaltılmasını istemişler ve Aralık 1918'de binayı işgal etmişlerdi (131). O tarihlerde Harb Okulu binası, hastane olarak kullanılıyordu. "Mekâtib-i Askeriyye Müdiriyyet-i Umumiyyesi"nin de (Askerî Okullar Genel Müd.) bulunduğu bu binayı General Wilson, sadece İngiliz ve Fransız askerlerine hastane olarak tahsis etmeği düşündüğü için 13 Aralık'da "Mekâtib-i Askeriyye Müdiriyyet-i umumiyesi"ni de bu binadan uzaklaştırdı (132).

Şubat 1919'da Pendik ve Maltepe'deki Türk "Ta'limgâh"larının boşaltılması için İngilizler, önce 24 saatlik, daha sonra da ikinci bir 24 saatlik zamandan fazlasını tanımadılar (133). Onların istekleri bununla da sona ermedi, sürüp gitti.

Galib devletler, özellikle İngilizler, İstanbul'da âsâyiş ve sıhhi durumun yerinde olmadığı bahanesiyle zabıtayı

---

(130) T. Gökbilgin, I, S. 63.

(131) Harb Okulu Tarihçesi, S. 40.

(132) Aynı eser, S. 40.

(133) Aynı eser, S. 40.

ve sıhhî teşkilâtı kontrol edeceklerini bildirdiler (134). İstanbul yakası Fransızlara, Beyoğlu ve Boğaz'ın batı tarafı İngilizlere, Kadıköy Üsküdar ve Boğaz'ın Anadolu yakası İtalyanlara bırakılmıştı. İstanbul'un bütün asayişinden General Fuller sorumlu idi (135). Bundan başka Trabzon'dan İnebolu'ya kadar Karadeniz kıyılarını İngilizler, batı Karadeniz kıyıları ile İskenderun ve Mersin yörelerini Fransızlar, Antalya'dan Edremit'e kadar uzanan deniz kıyılarını da İtalyanlar kontrol edeceklerdi (136). Fakat tereddüd etmeden söylenebilirdi ki Osmanlı Devletinin idare makanizması daha çok İngilizlerin elinde idi. Onlara sormadan en küçük askeri birliğin yer değiştirmesi ve büyükçe bir memurun tayin edilmesi bile mümkün değildi. Nitekim İstanbul Polis Müdürünün İngilizlere danışılmadan tayin edilmesi büyük bir hâdise olmuş, sonunda hükûmet eski polis müdürünü yeniden o makama getirmek zorunda kalmıştı (137). Fakat şimdiye kadar yapılan müdahale ve baskılardan hiç birisi, General Allenby'in istekleri kadar sert ve sarsıcı olmadı. Çünkü Altıncı Ordu Komutanı İli İhsan (Sabis) Paşa, öteki ordu komutanları gibi, kurtuluş için bazı tedbirlere baş vurmuş bulunuyordu. Kendi dediğine göre fazla silâh ve cephaneleri Elazığ, Malatya ve Sivas taraflarına göndermiş; Altı Doğu Vilâyetiyle yazışmalar yaparak oralarda güvenliğin sağlanmasına hizmet etmiş, aynı yerlerde "Müdafaa-i Hukuk

Allenby'nin istekleri.

---

(134) Zâbıtanın kontrolü hakkında General Wilson tarafından Osmanlı "Harbiyye Nezâretine" 17 Ocak 1919'da aşağıdaki yazı gönderildi: "Mahallî idarenin memnuniyyet verici şartlar içinde bulunmamasından dolayı, İ'tilâf kuvvetlerinin yeter derecede korunması için, Osmanlı zâbıtasının fi'len kontrolünü deruhde etmeğe mecbur olduğumu arzederim. General Fuller'i bu maksadla komisyon reisliğine tayin ettim. Bu komisyon bu günkü zabıta usullerini inceleyecek ve lüzumlu olduğuna karar vereceğim tedbirleri uygulayacaktır. Bunun için şerhin polis ve jandarma âmirlerine, komisyon reisinden gelen emir ve ta'limâtı uygulamaları için gerekli emirlerin verilmesini rica ederim". Bak, Türk İstiklâl Harbi, I, S. 126.

(135) Türk İstiklâl Harbi, I, S. 127.

(136) Aynı Eser, S. 127.

(137) R. Halit Karay, S. 87.

Cemiyetlerinin kurulmasını ve gerekli silâhların Altıncı Ordu tarafından temin edileceğini bildirerek "mahallî milis teşkilâtı meydana getirilmesini" Vâlilere tavsiye etmişti (138). Yine kendi dediğine göre bu paşa Siirt, Diyarbakır, Ergani, Siverek, Urfa ve Birecik yörelerinde İngilizler tarafından aşılanmağa çalışılan Kürtçülük fikirlerine engel oluyor, emir verildiği halde bir sürü bahane ileri sürerek terhis işlemini de geciktiriyordu (139). Bununla beraber terhis işi için Haleb'deki İngiliz komutaniyle 30 Ocak 1919'da Arappınarı'nda bir toplantı yapıldı ve bazı kararlar alındı; özellikle İngilizlerin Haleb'ten, haftada iki defa gönderecekleri trenlerle terhis olunacak Türk askerlerinin Arappınarından Adana tarafına taşınması kabul olundu(140). İşte bu konuşmalar sırasında İngilizler, Altıncı Ordu Komutanı Ali İhsan Paşaya, İstanbul'a gidecekse, kendisi için özel bir tren hazırlanabileceğini de söylemişlerdi. Bu hal, Ali İhsan Paşa'nın daha uzun süre bu komutanlıkta kalamayacağını gösteriyordu. Nitekim 7 Şubat'da İstanbul'a gelen Allenby, "Osmanlı Harbiye ve Hariciyye Nâzırlarını" İngiliz elçiliğine çağırtarak mütâreke hükümlerinin uygulanmamasından şikâyet etti (141); bazı isteklerde bulundu ve bu istekleri kapsayan bir nota, 11 Şubat 1919'da, İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe tarafından Harbiyye Nezâretine verildi. On iki maddelik olan bu notanın birinci maddesi ile Ali İhsan Paşa'nın komutanlık görevine son verilmesi, ikinci maddesiyle de Altıncı Ordunun top, makineli tüfek ve öteki silâhlarının Allenby'ya teslimi isteniyordu. Notanın öteki hükümlerine göre Allenby : a) Halkın elindeki silâhları toplayacak, b) Bölgesindeki jandarma onun emri altına girecek ve ihtiyacı bulunmayan yerlerde bu jandarma terhis olunarak

(138) Ali İhsan Sabis, S. 8, 9.

(139) Aynı Eser, S. 9.

(140) Türk İstiklâl Harbi, I, S. 99.

(141) Allenby, Osmanlı Nâzırlarını "ayak üzere kabûl edip netice-i mülâkatta yanından kovmuştu". Bak, Ali Fuat Türkgeldi, S. 202. Belleten, 31, 129. C. Bayar, 5, S. 1445.

silâhları ona teslim edilecek, c) Onun memnun olmadığı Osmanlı memurları azledilecek, bunların yerlerine yapılacak yeni tayinlerde onun onayı alınacak, d) Ermeniler yerlerine dönecek ve kendilerine araziler mal ve mülkleri geri verilecek, f) Konyanın doğusundaki şimendifer hatlariyle kendi bölgesindeki telgraf ve telefon hatlarını kontrol edecek, istediği mevkileri işgal edebilecekti (142). Gerçi "Harbiyye Nezâreti", Allenby notasının tebliğinden

---

(142) Allenby'nin istekleri aşağıdadır. "Mısır kuvve-i seferiyyesi idaresi altında bulunan mıntıkada icra mevkiine konacak mukarrer şartlar. 1 - "Altıncı Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'nın memuriyyetine hitam verilecektir. 2 - Altıncı Ordu kâmilen teslim-i silâh ederek top, mitralyöz ve sâir silâhları muayyen bir noktada tarafıma i'tâ olunacaktır. 3 - Tarafımdan emir verildiğinde ahalinin elinde bulunan silâhlar toplanacaktır. 4 - Benim mıntıkam dahilinde ihtiyacım olmayan Türk jandarması teslim-i silâh edecek ve emrim mucibince terhis olunacaktır. İdarem altındaki mıntıkalar dahilinde bulunan Türk jandarması terhis olununcaya kadar emrime tâbi tutulacaktır. 5 - Tavr u hareketleri adem-i memnuniyyeti mucip olan Osmanlı memurları emrime tebaiyyetle azledilecektir ve bunların yerine nasb ve ta'yin kılınacak yeni memurların isimleri berâ-yi tâsvip tarafıma verilecektir. 6 - Ahvâlin müsâadesine göre Ermeniler, kendi memleketlerine geri gönderilerek bunların iskânları te'mîn, arazi ve sâir emlâki şimdi kendilerine iâde olunacaktır. Ermenilerin kendi memleketlerine gönderilmeleri hususunda muâvenet ve mallarına îrâs edilmiş olan zarar ve ziyanı tahmin etmek üzere icab eden yerleri ziyaret edecek bi-l - cümle zâbitlerime, teshilât ibrâz olunacaktır. 7 - Gerek cinâyetler ve gerek umumî âsâyişi ihlâl edecek fiiller icrasiyle müttehem bulunan kimseleri tevkif ettireceğim bu dahi tamamiyle re'yime muhavvel bulunacaktır. 8 - Konya'nın şarkında bulunan bütün şimendifer hatları tarafımdan kontrol olunacaktır. 9 - İdarem altındaki mıntıkanın umum telgraf ve telefon hatlarını kontrol eylieyeceğim. Türkçe olarak şifre telgrafları asla kabul olunmayacaktır. 10 - Lağvolunacak 6. Ordunun efradı ..... tarihinden itibaren haftada 900 kişi olmak üzere memleketlerine sevk ve i'zâm olunacaktır. 11 - Osmanlı memurları, Hind ordumuzun efrâdı dahil olduğu halde bi-l - cümle esirleri teslim edeceklerdir. 12 - İstediğim mevkileri işgal etmek selâhiyyetini hâiz olduğum izahtan vârestedir. Bâlâdaki 8. maddede zikrolunan kontrol kelimesinden matlûp şudur ki, tarafımdan iş'âr vuku bulduğu zaman şimendifer hattının askerî veya sivil her türlü nakliyyatını arzu ettiğim vechile icra ettireceğim gibi, mezkûr hattı her cins nakliyyat yapmaktan meneylemek yetkisini taşıyacağım". Bak, Ali İhsan Sabis, S. 14. Belleten, 31. S. 129.

iki gön önce Altıncı Ordu'yu 13. Kolorduya çevirmiş ve Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'yı da İstanbul'a çağırmıştı (143). Bununla beraber "Harbiye Nezâreti" İngiliz notasını Mondros Mütârekesi hükümlerine aykırı görüyor ve "İngiliz subaylarına kolaylık gösterilmesi", "Konya doğusundaki demiryollarının kontrolü" gibi hükümler hariç ötekilerini kabul etmek istemiyordu (144). Fakat hükûmet, bütün maddelerin uygulanmasını zaruri görmüş ve "Harbiye Nezâretine" bu yolda tebliğatta bulunmuştu. İngiliz̈ler, Altıncı Ordu'nun sadece ad olarak ortadan kalktığını, aslında XIII. Kolordu halinde devam ettiğini bildiklerinden bundan sonraki faaliyetlerini bu Kolordu'ya yönelttiler ve onu bir jandarma kuvvetine çevirmek için bütün gayretlerini harcadılar ise de bu yolda başarılı olamadılar (145). Bununla beraber İngilizler XIII. Kolordu bölgesinde kuzeye doğru durmadan ilerlediler ve "22 Şubat'da Maraş'ı, 27 Şubat'da Birecik'i, 16 Mart'da Harapnaz ve Tel Ebyaz istasyonları ile "24 Mart'ta Urfa'yı işgal ettiler (146). Onların Mardin, Siverek ve Diyarbakır'ı işgal edecekleri de tahmin olunuyordu. Sözün kısası İ'tilâf Devletleri mütâreke hükümlerine saygı göstermiyorlardı. Gerçi bu hali İzzet Paşa hükûmetinin istifasına ve ondan sonra gelen hükûmetlerin güçsüzlüğüne bağlayanlar vardır (147). Halbuki bu uygulama, daha önce yapılmış olan gizli andlaşmaların bir sonucu idi, yani bu andlaşmalara göre Türkiye işgal ve taksim ediliyordu. Fakat onların niyetlerini herkesten önce sezmiş olan yüksek makamlarda ki bazı askerler, mütâreke ile birlikte Kâzım

---

(143) Allenby, 13 ocak 1919'da Ali İhsan Paşanın azlini istemişti. Bk. G. Jaeschke, 4, S. 34. 9 şubat 1919'da görevinden alınan Ali İhsan Paşa, İngilizlerin tahsis ettiği bir trenle İstanbul'a hareket etti. Trende 16 kişilik bir İngiliz müfrezesi vardı. 2 mart'ta Haydarpaşa'ya varan Ali İhsan Paşa'yı İngilizler tutukladılar, elçilik'e götürdüler, oradan da Malta'ya sürdüler. Bak, Türk İstiklâl Harbi, I, S. 103.

(144) Türk İstiklâl Harbi, I, S. 103.

(145) T. Bıyıklıoğlu, I, S. 47.

(146) Türk İstiklâl Harbi, I, S. 104.

(147) F. Kandemir, 1, S. 28 - 30.

Karabekir, Ali Fuat (Cebesoy), Yusuf İzzet Paşa'ları ve Cafer Tayyar Bey gibi güvenilir kişileri askeri birliklerin başına getirerek (148) yurdu savunmayı düşünmüşlerdi. Şu halde Kurtuluş Savaşı, daha 1918 Kasım'ında başlamıştır demek, erken konulan bir tehşis sayılmamalıdır.

Savaş suçlularının cezalanması isteniyor. Kurulan komisyonlar ve hey'etler.

J — Talât, Enver ve Cemal Paşalar'ın yurt dışına kaçmış olmalarının Türkiye'deki yankıları büyük olmuştu. Çatalca Milletvekili Rum Emanuelidi ile İzmir Milletvekili Dimitriyadi ve daha bir kaç Rum Milletvekili, 17 Kasım 1918'de Meclis Başkanlığına bir önerge vererek; onbeş yıldan beri hükûmet icraatı altında meydana gelen fâcialar hakkında inceleme yapılmasını istiyorlardı (149). Hudeyde Milletvekili ile arkadaşları da, savaş suçlularının ve savaş sırasında iâşe işleriyle uğraşanların haklarında gerekli incelemelerin yapılmasını teklif etmiş ve bu gibilerin mal ve mülklerine elkonulmasını ileri sürmüşlerdi. Durum, hükûmete duyurulmuş olduğu için Bakanlar Kurulu, 20 Kasım'da meseleyi müzâkere ederek gerekli incelemenin yapılmasına karar vermiş ve biraz sonra da gerekli görülenlerin mal ve mülklerine haciz konmuştu (150). Ayrıca bu hükûmet, "Mütâreke Şartlarını Uygulama Komisyonu" (151), "Sû-i isti'maller, Hesapları ve Seyyiâtı Tetkik Komisyonu" (152), göçmenlerin tarihi haklarının kaybolmasını sağlama komisyonu gibi komisyonlar kur-

---

(148) Cemal Kutay, I, S. 279.

(149) T. Gökbilgin, I, S. 6.

(150) Mallarına haciz konulanlar Talât, Enver, Cemal ve Topal İsmail Hakkı Paşa'larla Doktor Nâzım, Bahaeddin Şakir, "Eski iâşe nâzırı Kemal, Muhiddin, eski Haleb Valisi Bedrî, Ankara Valisi Azmi, müteahhid Bayram - Zâde Hakkı Beylerdir". Bak, T. Gökbilgin, I, S. 9.

(151) "Mondros Mütârekesi şartlarını uygulamak üzere bir Türk'ün başkanlığında kurulacak olan bu komisyonun üyelerini Elçilikler müsteşarları ile İngiliz, Fransız ve İtalyanlardan birer subay teşkil edecekti.

(152) "Harbiye Nezâretinde" kurulacak olan bu komisyon, Birinci Dünya Savaşı'nın başından beri "Harbiye Nezâretinde" ve Başkomutanlık'ta yapılmış olan sû-i isti'malleri ve bunların sorumlularını meydana çıkaracaktı.

muş (153) ve "Ermeni tehciri"nin yapıldığı günlerde meydana geldiği iddia olunan zulümleri ve yolsuzlukları yerlerinde incelemek üzere 10 hey'et teşkil etmişti (154). Yine bu hükûmet, İttihadcılar tarafından yapılan hatalı işler düzeltildiği takdirde İmparatorlukta, yeniden bir âhenk ve düzen kurulacağını her halde tahmin ediyordu. Pâdişah'da bu fikirde olmalıdır ki, 24 Kasım 1918'de Daily Mail muhâbirine bir demeç verdi. Daha sonra Times gazetesinde de yayımlanan bu demecinde Pâdişah, Osmanlılar'ın Birinci Dünya Savaşı'na girmeleri sorumluluğunu İttihad ve Terakki'cilere yüklüyor, bu suretle de son felâkete onlar sebep olarak gösteriyordu. Sultan Vahidüddin'e göre, eğer kendisi iş başında olsaydı savaşa girme olayı vuku'bulmayacaktı. Aryıca, Ermeniler hakkında yapılan işlemden de pek üzüldüğünü söyleyen Pâdişah, gerekli incelemenin yapılması için ilgililere emir verildiğini belirttikten sonra (155) İngiliz esirlerine kötü davranıldığı meselesine geçiyor, bu hususta da gerekli incelemeleri yaptıracağını ve babası zamanında var olan İngiliz dostluğunu yeniden

Pâdişah'ın yabancı bir gazeteciye demeci.

(153) 25 kasım 1918'de Bakanlar Kurulu, Türk topraklarının bir kısmı üzerindeki yabancı emellerini düşünerek, "Suriye, Irak, Haleb ile Rumeli'de ve şark vilâyetlerinde bulunan Türklerin, muhâcirlerin tarihî hak ve mevcudiyyetlerini" incelemek, isbat etmek, bu hususta gerekli vesikaları toplamak, vardığı neticeleri broşürlerle yayımlamak ile görevli bir encümen kurulmasını kararlaştırdı. Bak, T. Gökbilgin, I, S. 12.

(154) Bu heyetler, "1 - Ankara, Kastamonu vilâyetleriyle Bolu sancağına, 2 - Trabzon vilâyeti ile Samsun livâsına, 3 - Hüdâvendigâr (Bursa), Edirne vilâyetleriyle Çatalca sancağına, 4 - Aydın vilâyetiyle Çanakkale, Karesi sancaklarına, 5 - Konya vilâyeti ile Eskişehir, Afyonkarahisar, Kütahya sancaklarına, 6 - Sivas vilâyeti ile Kayseri, Yozgat sancaklarına, 7 - Erzurum, Van, Bitlis vilâyetlerne, 8 - Diyarbakır, Ma'muretülaziz vilâyetlerine, 9 - Adana vilâyeti ile Maraş sancağına, 10 - Urfa, Zor, Antep sancaklarına" gideceklerdi. Bak, T. Gökbilgin, I, S. 16.

(155) G. Jaesehke, 4, S. 3 Ermeni meselesinde Pâdişah'ı tahrik edenler olmuştu, bunlardan biri her halde Mister Brown idi. Amerika Elçiliği müsteşarlığında ve maslahatgüzarlığında bulunmuş, yedi yıl İstanbul'da kalmış ve biraz Türkçe öğrenmiş olan bu kişinin dediğine göre, Ermenilere yapılmış olan zulümden ötürü Amerika halkı Türkiye'nin aleyhindedir. Yine ona göre, Ermenilere yapılan zulmü, sadece bir hükûmete veya bir grup insana yüklemek,

Meclis'in "feshi". kurmak için çalba harcıyacağını söylüyordu (156). Ancak bu sıralarda Parlamento'daki hava her gün biraz daha sertleşti. Çünkü hükûmet beyannamesinde va'dedilmiş olanların henüz hiç birisi yapılamamıştı. Bu yüzden hükûmet eleştiriliyor ve hırpalanıyordu; yeni bir güven oyunun bahis konusu olacağı söylentileri de ortaya çıkmıştı. Fakat Meclis'in bu tutumundan ne Pâdişah ne de hükûmet memnundu. Pâdişah'a göre Meclis'in Hükûmet'e karşı takındığı tavır sadece bir ittihadcılık hareketi idi, Milletvekilleri muhâlif durum almakla "Veliy-yi ni'metlerine karşı (Rüesâ-i ittihad'a) bir eser-i vefa göstermek istiyor-

---

yeter bir savunma tedbiri olamaz. Çünkü hükûmetlerin hareketlerinden milletler sorumludur. Bu sebeple suçu i'tiraf etmek, bu hale sebep olanların da cezalandırılacağını ilân etmek lâzımdır. İşte Amerikan halk efkârını bir dereceye kadar sükûnete getirmek ancak bu suretle olur. Mister Brown ayrıca, Ermeni meselesini incelemek için İsveç, Danimarka, İsviçre ve Felemenk gibi tarafsız memleketlerden delege istemeli v bu şkilde harekete geçildiği Amrika Cumhurbaşkanına bildirilmelidir, diyordu. Bak, Lütfü Simâvi, S. 198, 199.

(156) Pâdişahın beyânâtı aşağıdadır: "Devlet-i Osmaniyyenin harbe iştirâki âdeta bir kaza neticesidir. Eğer vaz'iyet-i siyâsiyyemizle mevki-i coğrafimiz ve menâfi-i milliyyemiz ciddî surette nazar-ı dikkate alınsaydı, vuku'bulan teşebbüsün asla ma'kul olmadığı bedâheten anlaşılırdı. Maa-t-teessüf o zamanki hükûmetin basiretsizliği bizi bu bâdireye sürükledi ve felâketimizi mucip oldu. Eğer ben makam-ı Saltanatta bulunsaydım, bu vak'a-i elîme kat'iyyen husûle gelmez idi. Türkiye'de bazı siyâsî komiteler tarafından Ermeniler hakkında icra olunan muâmeleye büyük bir teessür ile muttali' oldum. Bu gibi fenalıklar ile aynı vatana mensup evlâdlar arasında vuku'bulan mütekabil kitaller kalbimi kırdı. Makam-ı Saltanata geçer geçmez bu vakayi' müsebbiplerinin son derece şiddetle tecziyesi için derhal tahkikat icrasını emrettim. Esbâb-ı muhtelife bu emrimin serîan icrâsına mâni' oldu. Maa-mâfih el-yevm bu mesele bütün teferruâtiyle tahkik olunmaktadır. Türkiye'deki İngiliz esirlerine yapıldığı şikâyet olunan sû-i muâmelâtın serîan tahkikini emredeceğim. Eğer vuku'bulan şikâyet erzak ve zehâir noksanından ileri geliyorsa, unutmamalı ki bizim askerlerimiz de bu yüzden pek çok sıkıntı çekmişler ve kısmen de açlıktan ölmüşlerdir. Bütün bu ahval bilhassa vesâit-i nakliyyenin noksanından ileri geliyor. Kırım Muhârebesinde İngiltere'nin müttefiki bulunan pederim Sultan Abdülmecid'den İngiliz milletine karşı meveddet ve hürmet-i samîmâne beslemek hissiyatını tevârüs ettim. Şimdi makam-ı Saltanatta bulunduğum cihetle memleketim ile İngiltere dev

lardı" (157). Bu şartlar altında Meclis'in uzun süre görevine devam edeceği düşünülemezdi. Esasen Tevfik Paşa hükûmetinin kurulması ile birlikte parlamento'nun dağıtılacağı şayiaları ortaya çıkmış, hatta bazı İstanbul gazetelerinde bu hususta yazılar bile yayımlanmıştı. İ'tilâf Devletleri'nin Meclis'e karşı takındıkları tavır ise tamamiyle düşmanca idi. Çünkü onlar, Rum ve Ermeniler'in "Tedhir" edilmesi işinden İttihadcıları sorumlu tutuyor ve bu sebeple, "o katiller hey'etinin seçicisi olan Meclis-i Meb'ûsân'ın" (158) dağıtılması için Pâdişah'ı sıkıştırıyorlardı (159). Bu baskılara bir süre dayanan Pâdişah, nihayet 21 Aralık 1918'de bir irâde ile Meclis'i dağıttı (160). Ancak yabancıların baskısı bundan sonra azalmadı, hatta daha da arttı. Onların bir çok istekleri yanında kaldırılmış olan kapitülasyonların yeniden konması, "İngiliz, Fransız ve İtalyanlar hakkında eskisi gibi davranılması, bu isteklere aykırı düşen kanun ve hükümlerin kaldırıl-

---

let-i fahimesi beyninde eskiden beri câygîr olan münâsebât-ı dostânenin tecdîdi için bütün kuvvetim ile çalışacağım. Necib milletinizin ekseriyyeti tarafından vakayi-i elîmede külliyyen bî-günâh bulunan ahâlîme karşı aynı hissiyyat ile mukabele olunacağına ümid-vârım. Türk kütle-i ahâlisi İngiltere'ye karşı söylediğim gibi ve belki de daha kuvvetli bir surette hissiyyat-ı teveccühkârâne beslemektedir. Milletimin kısm-ı â'zamının kendisine isnâd olunan fenalıklarda hiç bir iştirâki bulunmadığını ve yalnız mahdud miktarda bazı eşhasın bu fenalıklardan dolayı mes'ûl olduklarını İngiliz ahalisine bildirmenizi namuslu bir zât sıfatiyle sizden rica eylerim. Bütün bu sözlerim kalbimden nebeân ediyor". Bak, Lütfü Sîmâvî, S. 193, 194.

(157) Ali Fuat Türkgeldi, S. 183.

(158) Aynı Eser, S. 185.

(159) Aynı Eser, S. 199.

(160) Pâdişah'ın Meclis'i dağıtma irâdesi aşağıdadır: "Esbâb-ı zarûriyye-i siyâsiyyeden nâşî Meclis-i Mebûsân'ın feshi iktiza etmiş ve Kanûn-i Esâsimizin muaddel yedinci maddesinin fıkra-i mahsusası mucibince lede-l-iktizâ, Heyet-i Meb'ûsân'ın feshi hukuk-ı Şâhânemiz cümlesinden bulunmasına binâen, meclis-i mezkûr'un bu günden itibâren ber-mucib-i kanun feshini irâde eyledim. 21 kânunuevvel 1334. Mehmed Vahîdüddin". Bak, Ali Fuat Türkgeldi, S. 184.

ması da vardı (161). Fakat bu tarihte en çok üzerinde durdukları mesele savaş suçluları ile Rum, Ermeni "Tehcir" ve "Taktil"ine (göç ettirilme ve öldürülme) sebep olanların cezalandırılması idi. İ'tilâf Devletlerine göre Osmanlı Hükûmeti, bunları cezalandırmakta acele etmiyordu. Onun için Müttefikler, suçlulara karşı hemen harekete geçilmezse, bu işi kendilerinin yapacağını Osmanlılar'a bildirdiler (162). Bu arada onlar Tevfik Paşa Hükûmeti'nden, 36 kişinin tutuklanmasını istemiş ve bunların isimlerini gösterir bir listeyi hükûmete sunmuşlardı (163). Fakat bütün bu müdâhaleler, onlara göre, bir düşmanlık eseri değildi; bu hal, Hükûmetin icrâata geçmesini ve Türkiye'de âsâyişin sağlanmasını istemelerinden ileri geliyordu (164).

Tevfik Paşa Hükûmeti'nin son günleri.

Devletin işlerine dıştan yapılan bu karışmalar elbette bağımsızlıkla bağdaşamazdı. Onun için bu şekildeki karışmalar bir yandan Pâdişah'ı usandırmış (165), bir yan-

(161) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 1721. Osmanlı Hükûmeti, kapitülasyonlar işinin barış konferansında ele alınması gereğine İ'tilâf Devletleri Yüksek Komiserlerini güçlükle inandırdı. Bak, T. Gökbilgin, I, S. 49.

(162) Ali Fuat Türkgeldi, S. 208.

(163) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 1724.

(164) Franchet d'Espérey, 23 şubat 1919'da Fransız sevgisi taşıyan bir Türk'e "Biz Türk düşmanı değiliz, biz, hükûmetinizin kuvvetli ve fa'al olmasını taleb ediyoruz. Vükelânın ve Sadrazamın şahsı ve şahsiyyeti bizce hâiz-i ehemmiyyet değildir. Mücrimler serîan tecziye edilmeli. İstanbul ve vilâyatta emniyyet ve âsâyiş kat'iyyen mefkuddur. Buna derhal bir çare bulmalı. Unutmayınız ki dâhiliniz ve etrafınız sizi sevmiyen anâsır ve düşmanlar ile muhattır. Bu dediklerimin bilâ-ifâte-i vakt yapılmamasının sizce bâis-i nedâmet olacağına hiç şüphe etmeyiniz" demişti. Bak, Lütfü Simâvî, II, S. 219.

(165) Pâdişah'ın ecnebîler hakkında ve onların baskılarını anlatmak üzere söylediği sözlerden bir kısmı aşağıdadır: "Ecnebîler pek bî-aman.". "Gece gündüz ne çektiğimi bir Allah bilir bir de ben bilirim; bizi tazyîk ile Meclis-i Meb'ûsânı dağıttırdılar. Fikirlerini ihsas değil, âdeta açıktan açığa izhar ediyorlar. Ben meşrûtî bir hükümdar olduğum halde gûya mutlak bir hükümdar imişim gibi muamelede bulunuyorlar ve doğrudan doğruya bana müracaat eyliyorlar. Meşrûtiyetten bahsedince, hangi meştûtiyyet diye mukabele ediyorlar, karşımızda müracaat edecek kuvvet olarak yalnız sizi tanırız ve sizi pâk addederiz diyorlar. Yanı sözlerimizi isga et-

dan Tevfik Paşa Hükûmeti'ni yıpratmıştı. Bu sebeple Tevfik Paşa istifa etmiş ve 13 Ocak 1919'da kabineyi yeniden kurmuştu (166). İşte bu hükûmet, İ'tilâf Devletleri'ne bir muhtıra, Pâdişah'a da bir "mazbata ve kararnâme" sundu (167). İ'tilâf Devletleri'ne verilen muhtırada bazı istiklerde bulunulmuş, Ermeni meselesine değinilmiş ve bu meselede "Ermeni komitelerine düşecek sorumluluk payının meydana çıkarılması için İspanyol, İsviçre, Danimarka, Hollanda ve İsveç hükûmetleri delegelerinden" tarafsız bir hey'et kurulması ileri sürülmüştü (168). Pâdişah'a takdim edilen "mazbata ve karar-nâme" de ise, Osmanlı Devleti ile İ'tilâf Devletleri arasında savaşa sebep olan, savaş sırasında yapılmış olan barış tekliflerini kabul etmiyerek

---

mezseniz sizi de tanımayız demek istiyorlar. İstiklâlimizi kurtarmak için bi-z-zarûre bu hallere tahammül ediliyor. Diğer taraftan bir şey için kendilerine müracaat edilince, henüz münâsebet-i siyâsiyyemiz iâde olunmadı; buradaki memurlarımız askerî memurlardır diye cevap veriyorlar. Ben milletin ateşli külü üzerine oturdum, taht-ı saltanatın kuş tüyünden minderleri üzerine oturup gömülmedim. Bunlardan kimseye bahsedilmiyor; millete de ma'lûmat verilemiyor. Elbette bir gün tarih bu hakayiki yazar. Siz emînim olduğunuz için; bu şeyleri, mahremâne olarak yalnız size söylüyorum. Vâkıa merhum birader de dâhilî bir kuvve-i galibenin taht-ı tazyikinde idi. Yalnız ben onun kat kat fevkinde olarak diritnotlarla mücehhez bir kuvvet karşısında bulunuyorum dedi. Eğer âkilâne, bî-garazâne ve bî-tarafâne idâre-i umûr edecek bir halef'im olsaydı; ömrümün devr-i âhirinde bu bâr-i azîmi v'Allah, billâh, tallah kabul etmezdim. Taht-ı Saltanat ile teneşir arasında ne kadar mesâfe olduğunu bilirim; siz de gözünüzle gördünüz, bir tarafta taht bir tarafta da tabut duruyordu dedi. (Topkapı sarayında cülûs merasimini imâen)". Bak, Ali Fuad Türkgeldi, S. 199.

(166) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 1721.

(167) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 1724.

(168) İ'tilâf Devletleri'ne verilen muhtırada "Boğazlar'ın serbest bırakılması, Osmanlı Avrupasında ve Asyasında Türkler'in ezici bir çoğunluğa sahip bulunduğu ve Türk coğrafyası içinde bir Ermenistan kurulabilir mi? Ermeni meselesi nasıl halledilebilir? Doğu illerimizde kanlı hâdiselerin tahkiki, gerek Müslüman suçlulara, gerekse Ermeni komitelerine düşecek sorumluluk payının meydana çıkarılması için İspanya, İsviçre, Danimarka, Hollanda ve İsveç Hükûmetleri delegelerinden kurulacak tarafsız bir hey'etin seçilmesi gibi meseleler" e değinilmişti. Bak, Tarık Mümtaz Göztepe, S. 1035.

savaşı sürdüren o zamanki kabine üyelerinin, tehcir münâsebetiyle cinâyetlere meydan verenlerin, ihtikâr yapanların, memuriyyet nüfuzlarını kötüye kullananların ve "felâket-i âmmeye" sebep olanların (169) "mu'tad olan kanûnî merâsime hâcet görülmeksizin Dîvân-ı harb-i örfî'de" muhâkemeleri isteniyordu (170). Fakat Pâdişah, 1 Mart 1919 tarihini taşıyan bu karar-nâmeyi, Anayasa'ya aykırı görerek ve daha bazı sebepler ileri sürerek tasdik etmedi (171), ayrıca, Kabineyi suçlar nitelikteki mütalealarını kapsayan bir yazıyı Sadâret makamına gönderdi (172). Bu yazıda, işlerin sürüncemede bırakılmış olduğu, savaş suçlularının üç buçuk aydan beri cezalandırılamadığı, bu tutumun yabancıların araya girmesine yol açtığı belirtildikten sonra suçluların tutuklanması için yeni bir karar-nâme düzenlenmesine ve bu karar-nâmeyi Hükümdar'ın tasdik etmesine lüzum yoktur diyor ve esâsen, her çeşit icraattan sorumlu olan hükûmetin işlerine Hükümdar'ın karışmasının da anayasa'ya aykırı olduğunu söylüyordu (173). Bu durum karşısında hükûmet daha fazla görevine devam edemedi, istifa etti.

---

(169) Karar-nâmenin birinci maddesi aşağıdadır: "Devlet-i Osmaniyye ile Düvel-i İ'tilâfiyye beyninde harekât-ı hasmâne vukuunu tahrik ve ihdâs ile Saltanat-ı Seniyyenin emniyyet-i hâriciyyesini ihlâl etmek ve esnâ-i harbde der-miyân edilen tekâlif-i sulhiyyeye muvaffakat etmiyerek harb ve kıtâlin devâmına sebebiyyet vermek cürmleriyle cerâim-i sâireyi irtikâb eden kabine a'zasının ve tehcir münâsebetiyle ika' edilen ef'âl-i harbiyyeden maadâ gerek bir cemiyyet erkân ve efrâdı ve gerek eşhâs-ı sâire tarafından memleketin emn ü selâmeti ve nâsın can ve mal ve hürriyyeti aleyhine ika' edilmiş kâffe-i cerâimin mürtekipleri ile havâyic-i nâs üzerinde icrâ-i ihtikâr ve nüfuz-i mevki' ve memuriyyetini sû-i isti'mal ile umuma mahsus vesâit-i nakliyyeyi istihsâl-i menâfi'i şahsiyyeye âlet ederek felâket-i âmmeye sebep olanların ta'kîp ve muhâkemesi ile cezası dîvân-ı harb-ı örfî'ye aiddir". Bak, Ali Fuat Türkgelddi, S. 209.

(170) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, 1724.

(171) Ali Fuat Türkgeldi, S. 219.

(172) Aynı Eser, S. 211.

(173) Aynı Eser, S. 211.

Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki faaliyeti.

K — 7 Kasım 1918'de "Harbiye Nezâreti emrine verilen" (174) Mustafa Kemal Paşa, Adana'yı terk ederek 13 Kasım 1918'de Haydarpaşa'da trenden indiği vakit, aynı gün İstanbul'a gelmiş olan düşman donanmasiyle karşılaşmıştı (175). Ayrıca kendisini İstanbul'a çağırmış olan Sadrazam İzzet Paşa, bir kaç gün önce isti'fa etmiş bulunuyordu. Halbuki bir çok kimse ve bu arada Mustafa Kemal Paşa, İzzet Paşa ve kabinesinden bir çok şeyler beklemekte idiler. Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa pek fazla üzüldü. Bununla beraber, faydalı işler yapabilmek için çok zaman kaybedilmiş sayılmazdı. Hemen "Fuat - Paşa türbesi karşısındaki Sadâret Konağına" gitti ve orada İzzet Paşa ile görüştü (176). Bu esnada Fethi Bey (Okyar) de orada idi. Konuşmalar daha çok, İngiliz taraftarı görünen yeni Sadrazam Tevfik Paşa'nın "Meclis-i Meb'ûsân" dan güven oyu alamaması ve İzzet Paşa'nın yeniden saderete getirilmesi hususları üzerinde oldu. Mustafa Kemal Paşa'ya göre de İzzet Paşa'nın yeniden iktidara gelmesi mutlaka lâzımdı. Ancak İzzet Paşa'nın yeniden iktidara getirilmesi için bu kadar ısrar ve titizlik gösterdiği bu gün bile hâlâ tam olarak cevaplanamamaktadır. Çünkü Türkiye, İzzet Paşa'nın isti'fa ettiği tarihlerde, çıkılması güç olan bir uçuruma yuvarlanmış bulunuyordu. Esefle söylemek lâzımgelir ki, bu yuvarlanış onun iktidarı zamanında mühürlenmişti. Demek ki, İzzet Paşa, düşüşe engel olamamıştı, şimdi aynı Paşa, memleketi düştüğü felâketten nasıl kurtaracaktı. Esasen, Türkiye'nin askerî gücünü kaybettiğine inanan, bu sebeple de kurtuluşu bu yolda arayamıyacağı gereken İzzet Paşa, sadece bir çok fazîletlere ve meziyyetlere sahib olan değerli bir askerdi. Halbuki, düşünebilen her kişi, o günkü

---

(174) G. Jaeschke, 4, S. 8.

(175) Düşman donanmasını üzüntü ile seyreden Mustafa Kemal Paşa hiç bir yılgınlık eseri göstermemiş ve "Geldikleri gibi giderler" demek suretiyle de onların bir gün memleketten çıkarılacağı hakkındaki güvenini belirtmişti. Bak, İslâm Ansiklopedisi, Atatürk maddesi. Mustafa Kemal Paşa 14 kasım'da İstanbul'a geldi. Bak, Celâl Erikan, 2, S. 211.

(176) F. Rıfkı Atay, 2, S. 81.

Türkiye'nin kurtuluşunu ustaca bir diplomaside görüyordu, Mustafa Kemal Paşa'nın da ilk zamanlardaki planı "Türkiye'yi siyâsî yoldan siyâsî tedbirlerle kurtarmak esasına dayanıyordu" (177). Nitekim 16 Kasım 1918'de "Vakit, Zaman ve Minber gazetelerinin yazarları ile Perapalas'ta" yaptığı bir konuşmada O, en iyi politika en çok kuvvetli olmakla mümkündür. En çok kuvvetli olmak demek ise; "Ma'nen, ilmen, fennen, ahlâken kuvvetli olmak" demektir. Askerî kuvvet en sonda gelir. Yukarda sayılan meziyyetler bir millette mevcud değilse, bu "Milletin bütün fertlerinin en son silâhlarla donanmış" olması hiç bir şey ifade etmez. "Bu günkü topluluklar içinde insan olarak yer alabilmek için elbette silâh elde olmak yeterli değildir" demek (178) ve "İngilizler'den daha hayırhah bir dost olamayacağını" (179) söylemek suretiyle görüşlerini açıklamıştı. Fikirleri beğenilen ve kurtuluşu askerî güçten çok başka şeylerde arayan Mustafa Kemal Paşa'nın o halde İzzet Paşa'dan ziyade Tevfik Paşa'yı desteklemesi ve hükûmetin onun başkanlığında kurulmasını istemesi gerekirdi. Çünkü Tevfik Paşa o tarihlerde Osmanlı İmparatorluğu'nun en kalbur üstü diplomatları arasında bulunuyordu. Buna rağmen Mustafa Kemal Paşa, 19 Kasım'da "Meclis-i Meb'ûsan" a giderek Tevfik Paşa'ya oy verilmemesi hususunda millet vekillerinin bazılarıyle anlaştı. Bunun elbette bilmediğimiz bir anlamı vardı. İşin aydınlanmasını tarihe bırakarak olaylara döndüğümüz takdirde görüyoruz ki, Tevfik Paşa aleyhindeki tutum istenilen sonucu vermedi. Çünkü "Hürriyet-perveran Fırkası" hariç (180) öteki partilerdeki Milletvekilleri Tevfik Paşa ve arkadaşlarına güven oyu vermişlerdi. Öte yandan Mustafa

---

(177) İ. İnönü, Millî Mücâdele. ULUS Gazetesi, 1 Nisan 1968.

(178) Mustafa Kemal ve İstanbul Basını, 19 Mayıs 1968 tarihli Milliyet Gazetesi.

(179) G. Jaeschke, 4, 99.

(180) Bu partinin başında Fethi Okyar vardı. Bak, T. Gökbilgin, I, S. 8.

Kemal Paşa, 19 Kasım'da saraya telefon ederek Pâdişah'ın, kendisini kabul etmesini rica etti, bu dilek 22 Kasım'da, selâmlık resminden sonra yerine getirildi. Her halde çok resmî şekilde devam etmediği anlaşılan bu konuşmada Pâdişah, daha çok kendi sıkıntıları üzerinde durmuştu. Çünkü konuşma sırasında Pâdişah ona "Bilirim ki ordunun subayları ve komutanları sizi severler. Bana te'minat verebilir misiniz ki, onlardan bana bir fenalık gelmiyecektir" diye bir soru sormuştu (181). Çok anlamlı olan bu sorudan Pâdişah'ın bazı hususlardan telâşlandığı anlaşılıyordu. Fakat bunun ne olduğunu Mustafa Kemal Paşa da anlayamamıştı (182). Onun için Pâdişah'a "Orduya ait bazı ma'lûmat mı var efendim" diye bir karşılık verince Pâdişah, gözlerini kapadı ve bu soruyu cevaplandırmadan eski sorusunu yeniledi. Bunun üzerineu Mustafa Kemal Paşa "Ben İstanbul'a geleli bir kaç gün var, burada durumu tamamiyle bilmiyorum. Yalnız ordu komutan ve subaylarında zât-ı Şâhânenize karşı bir cereyan olması için bir sebep görmiyorum" dedi. Bundan sonra Pâdişah, "Yalnız bu günden bahsetmiyorum, bugünden ve yarından" diye kapalı bir cevap vermiş; görüşmeğe de "Siz akıllı bir kumandansınız, tecrübesiz arkadaşlarınızı tenvir edeceğinizden eminim" demek suretiyle son vermişti (183). Bu buluşmada Mustafa Kemal Paşa'nın, kabineye dair Pâdişaha herhangi bir şey söyleyip söylemediğini bilmiyoruz. Ancak bir süre sonra gazetelerde kabine ile ilgili bazı havadisler çıktı. 26 Aralık 1918 tarihli Sabah gazetesi, Tevfik Paşa kabinesinin düşürülmesi için bazı gizli çalışmalar yapıldığı ve bu çalışmaları yapanların hazırladıkları hükûmet listesinde Mustafa Kemal Paşa'nın "Bahriye Nâzırlığı" için aday olduğunu yazdı. Her ne kadar Mustafa Kemal Paşa, ertesi gün, bu haberi yalanladı ise de, meselenin büsbütün yok olduğu da söylenemezdi. Çünkü Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına göre ya hükûmet düşmeli veya "millî mukavemete taraftar bir Har-

Mustafa Kemal Paşa'nın Pâdişah'ı ilk ziyareti.

Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği karar.

(181) F. Rıfkı Atay, 3, S. 6.

(182) Aynı Eser, S. 6.

(183) Aynı eser, 3, S. 6, 7.

biye ve Dâhiliyye Nâzırı" bu hükûmette görev almalı; yani Mustafa Kemal Paşa "Harbiye Nâzırı" (Millî Savunma Bakanı) olmalı idi (184). Fakat bu işlerin ikisinin de güç olduğu anlaşılınca, daha köklü ve daha zorlayıcı hareketlere baş vurulması düşünüldü; "İhtilâlci bir komite kurmağa" karar verildi. Bu komite, Pâdişah'ı tahtından indirecek, hükûmeti düşürecek (185); yeni bir hükûmet kuracaktı. Ancak, Mustafa Kemal Paşa'nın Şişli'deki evinde verilen bu karardan da bir netice alınmadı (186). Bu sıralardadır ki O, Anadoluya geçme kararı verecektir (187). Fakat bundan önce yapılacak işler vardı. Bunları 20. Kolordu Komutanlığına tayin edilmek üzere bulunan Ali Fuat Paşa ile (Cebesoy) aşağıdaki şekilde kararlaştırmıştı : 1 — Terhis işlemi hemen durdurulacak, 2 — Cephane ve silâhlar düşmana teslim edilmiyecek, 3 — Genç ve enerjik komutanların iş başına getirilmesi sağlanacak 4 — "Millî mukavemete taraftar idare âmirleri" nin değiştirilmemesine çalışılacak, 5 — Partilcilik mücâdelesine engel onunacak ve "Halkın ma'neviyyatı" yükseltilecekti (188).

Bu kararlardan Mustafa Kemal Paşa'nın neler yapmak istediği ve yine Ali Fuat Paşa'ya, "Kolordu na hâkim ol, etrafına güven ver, hele halk ile yakından temas et" (189) diye yaptığı tavsiyeden de hangi kuvvete dayanmağı düşündüğü açıkça anlaşılıyordu. Fakat O, bu tarihlerde henüz hiç kimseye büsbütün açılmamıştı (190). Nitekim Kâzım Kâzım Kara Bekir Paşa, bir konuşma sırasında ona, "Doğuda çeşitli adlar altında bir takım teşek-

(184) A. Fuat Cebesoy, I, S. 37.

(185) F. Rıfkı Atay, 2, S. 88.

(186) "Günler geçti. Mustafa Kemal ve bazı arkadaşları şu kanaata vardılar ki Vahdettin'i öldürmekten, hükûmeti düşürmekten esaslı bir netice almağa imkân yoktu. Nihayet yeni hükümdar ve yeni hükûmet de düşman süngüleri karşısında bulunmak vaziyyetinden kurtulmuş olmayacaklardı" Bak, F. Rıfkı Atay, 2, S. 90.

(187) F. Rıfkı Atay, 2, S. 90.

(188) A. Fuat Cebesoy, I, S. 37.

(189) F. Rıfkı Atay, 3, S. II.

(190) F. Rıfkı Atay, 2, S. 90.

küller başlamıştır. Medenî âlemin dikkat nazarını çekmeğe çalışan yurtseverlerden de faydalanabiliriz. İstanbul'daki millî blok ve diğer yerlerdeki bu gibi kuruluşlardan da sonraları faydalanmak kabil olur" (191) demiş ve kendisini, ordunun başına geçmek üzere, Anadolu'ya da'vet etmişti. Fakat, kurtuluş hareketinin anahtarını Doğu Anadolu'da gören Kâzım Kara Bekir Paşa'ya (192) O, hiç bir şey va'd etmedi; sadece "iyi olayım, size kavuşmağa çalışırım" dedi (193). Yine, "sırdaşlarımdan biri" diye takdim ettiği İsmet Bey'i (İnönü), bir gün Şişli'deki evine çağırdı ve konuşma sırasında İsmet Bey'in "Ne yapacaksın? sorusuna karşı" sadece, "hiç bir sıfat ve yetki sahibi olmaksızın Anadolu'ya geçmek ve orada milleti uyandırarak kurtulma çarelerini aramak için en elverişli bölge, beni o bölgeye gütürecek en kolay yol hangisi olabilir" demişti (194).

Görülüyor ki bu üç komutanla yaptığı görüşmelerde O, bazı şeyleri kendilerine anlatmak istemiş, fakat daima bir belirsizlik içinde kalmağı terdih etmişti. Falih Rıfkı'nın da dediğine göre O sadece kendi vereceği kararların ve alacağı tedbirlerin doğruluğuna inanmış ve bu düşüncelerini hiç kimseye açıklamamıştı (195). Ancak yerli ve yabancılarla yaptığı konuşmalardan sonra, kurtuluşun hangi yoldan gidilerek sağlanabileceğini kestirmişti. O, yoksul Türk Milletinin, teşkilâtsız ve başsız olarak bu yo-

---

(191) T. Gökbilgin, I, S. 79.

(192) K. Karabekir, S. 18.

(193) Bu tarihlerde Mustafa Kemal Paşa kulak ağrılarından rahatsızdı. Bundan dolayı bir ameliyat bile geçirdi. Bu hususta I Nisan 1919 tarihli Vakit Gazetesi'nde "Bir haftadan beri hasta olduğu haber alınan mülga Yıldırım Orduları Kumandanı Fahrî Yaver-i Hazret-i Şehr-yârî Mustafa Kemal Paşa'nın iki gün evvel kulağına yapılan ameliyatın başarı ile sonuçlandığı memnuniyyetle haber alınmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın 10-15 güne kadar tamamiyle iyileşeceği doktoru tarafından beyan edilmiştir". Bak, Mustafa Kemal ve İstanbul Basını, Milliyet Gazetesi, 22 Mayıs 1968.

(194) F. Rıfkı Atay, 2, S. 90.

(195) F. Rıfkı Atay, 3, S. 9.

la girdiğini, kendi kendine bazı şeyler yapabildiğini görmüş, iyi bir yol gösterici arkasında bu milletin en güç işleri başarabileceğine inanmıştı. Bu yol gösterici de kendisi olabilirdi. Bu takdirde "Münasib zaman ve fırsatta İstanbul'dan kaybolmak, basit bir tertiple Anadolu içine geçmekle bir müddet ümitsiz çalıştıktan sonra bütün Türk Milletine felâketi haber vermek" kararını aldı (196). Halbuki böyle bir hal için durum elverişli görünmüyordu. Çünkü onu sevmiyenler, özellikle basında kendisine karşı cephe almışlardı (197). Nitekim İkdam Gazetesi'nin 19 Nisan 1919 tarihli sayısında bir "Rütbe düzeltme kararnâmesi"nin, onaylanmak üzere Pâdişah'a sunulacağı, bu kararnâme ile Mustafa Kemal Paşa'nın albaylığa indirileceği yazılı idi (198).

Basında Mustafa Kemal Paşa aleyhindeki cereyan.

Bu tarzdaki yazılar, Mustafa Kemal Paşa'yı, her halde bazı kişiler yanında şüpheli duruma düşürmek için yazılıyordu. Ancak Pâdişah'ın, Mustafa Kemal Paşa'nın kişiliğine olan güveni çok fazla idi.

Dâmat Ferit Paşa'nın ilk sadâreti.

Tevfik Paşa'nın 3 Mart 1919'da istifası üzerine 4 Mart 1919'da Damat Ferit Paşa sadrazam oldu. O, politik hayatta tanınmış bir kişi değildi. Paris, Berlin St. Petersburg (Leningrad) ve Londra Türk elçiliklerı kâtiplerinde bulunan ve Sultan Vahidüddin'in kız kardeşi Mediha Sultan'ın kocası olan Ferit Paşa'ya, önceleri bu Pâdişah bile bir değer vermemekte (199), hatta onu sevmemekte idi

---

(196) F. Rıfkı Atay, 3, S. 9.

(197) Mustafa Kemal ve İstanbul Basını, Milliyet Gazetesi 2 Mayıs 1968). İngiliz istihbarat yüzbaşısı Hayland'ın 28 Şubat 1919 tarihli raporunda, bir çok kişinin İstanbul'dan sürülmesi istenmektedir. Bu listede Mustafa Kemal Paşa ile Kâzım Karabekir Paşa'nın ve İsmet Bey'in (İnönü) adları da vardır. Bak, G. Jaeschke V, I, S. 4.

(198) Mustafa Kemal ve İstanbul Basını, Milliyet Gazetesi, 22 Mayıs 1968.

(199) Damat Ferit Paşa'yı, karısı Mediha Sultan çok üstün görür ve her zaman onu överdi. Bir gün Pâdişah dayanamamış ve kız kardeşine "A hemşîre, kocanı ben de senin kadar severim, fakat senden başka kimseden medhini işitmedim" demişti. Bak, G. K. Söylemezoğlu, S. 70.

(200). Fakat zamanla Sultan Vahidüddin'in onun hakkındaki duyguları tamamiyle tersine dönmüştü (201). Bir an geldi ki Ferit Paşa, Pâdişah'ın en güvendiği bir kişi haline geldi. Bu bir gerçekti, fakat bunun ne yüzden meydana geldiğini izah etmek çok güçtü. Gerçi, onun niçin Sultan Vadîhüddin tarafında olduğunu ve Pâdişah'ın ona neden değer verdiğini bazı sebeplere dayayanlar vardır (202). Fakat sadece bunları dikkate alarak, Hükümdarla Ferit Paşa arasındaki yaklaşmayı açıklamak, yanlış olmasa bile, noksan olur. Çünkü aklı başında olan her kişi gibi Hükümdar da, Osmanlı Devleti'nin bu tarihte en kritik günlerini yaşadığını görmekte ve hiç şüphesiz en değerli insanlar tarafından idare edilmesi gerekeceğine inanmakta idi. Böyle olunca da Damat Ferit Paşa gibi, politik hayatı sönük, iç işlerde hiç bir tecrübesi olmayan bir kişiyi, iş başına getirmemesi gerekirdi, bu hem kendinin hem de milletin çıkarına idi, bunu Pâdişah'ın bilmemesine imkân yoktu. Şu halde Damat Ferit Paşa'nın iktidara getirilmesi sebepleri arasına onun da Pâdişah gibi ittihadcıla-

---

(200) Pâdişah'a göre dünyada üç mel'un vardı. Bunlardan birisi kız kardeşi Mediha Sultan, ikincisi onun kocası Damat Ferit Paşa, üçüncüsü de oğlu Sami Bey idi. Bak, Ali Fuad Türkgeldi, S. 297.

(201) Ali Fuad Türkgeldi, S. 297.

(202) "Altıncı Sultan Mehmed, kabinece şâyân-ı emniyyet iki kişi bulabilmiş. Bunlardan birincisi enistesi Ferit Paşa, ikincisi dünürü Tevfik Paşa. Bu zat Abdülmecid damadı olmak haysiyyetiyle Sultan Aziz Hânedânından ve bilhassa Velî-ahd'dan fi-l-asl mütebâid, İttihadcılarca da Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası yârânından olmakla medhûl, hâlen ve âtiyen ikbâli, Pâdişah'ın vücûdiyle kaim, binâenaleyh Sultan Vahîdüddin'in düşünüşüne göre kendisine hiyânet etmesi müsteb'ad. Bu mütalea ile Ferit Paşa'ya sarılarak İttihad Hükûmetinin sukutuna kadar enistesiyle âile mahabbeti idâme etmiş; ondan sonra da kendisine Atabek edinmiş". Bak, Ahmet Reşit, S. 264, 265. Bütün uyarmalara hatta Şeyh-ül-İslâm Haydarî-zâde İbrahim Efendi'nin "eski Sadrazamlar, Pâdişah uğruna kendilerini fedâ ederlerdi, Efendimiz Sadrazam uğruna nefs-i Şâhânenizi fedâ ediyorsunuz" demesine rağmen, Pâdişah, Ferit Paşa'dan vaz geçememiştir. Bak, İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 2071.

ra büyük bir düşmanlık duygusu içinde bulunmasını; İngilizler'le arasının çok iyi olduğunun kabul edilmesini katmak gerekir (203). Gerçekten, Türk milletinde hiç bir kuvvet ve kudret kalmadığını kabul eden, bu sebeple de ne kurtarılabilirse, bunun ancak İngiliz veya Fransız himâyesine girmekle mümkün olabileceğine inanan (204) ve ittihadcılara karşı taşıdığı nefret duygulariyle tanınan bu paşa, "İnsanlık aleminin nefretini celb" etmiş olan "Cinâyet erbâbı" nın (205) yani ittihadcıların hakkında acele karar verilmesini isteyenlerin başında idi. Kabine arkadaşlarına onun ilk telkîni bu olmuştu. Çünkü ona göre İmparatorluğun mahvını, Almanlar safında harbe girmekle, İttihadcılar hazırlamışlardır. (206). Şu halde Sadrazam'ın hangi konular üzerinde duracağı daha ilk günde belli idi. Bununla beraber Pâdişah, kabine üyelerine, intikam duygularından uzak kalmalarını tavsiye etmişti (207). Fakat bu tavsiyeye rağmen Hükûmet'in davranışları ters yönde gelişiyordu. Nitekim, bu hükûmet

---

(203) "Nazar-ı Şâhânede eniştesinin mevki-i iktidâre gelmesi, bir taraftan İngiltere'nin müzâheretini temin ve diğer taraftan da Pâdişah'ı, hâlâ tevhîş eden İttihad ve Terakkî Cemiyyeti'nin melhûz olan mazarrâtını izâle" idi. Bak, Ahmet Reşit, S. 267.

(204) G. K. Söylemezoğlu, S. 80. Amiral "de Rabcek'in" siyâsî memuru olan Sir Harry Luke'e göre Pâdişah'la Damat Ferit Paşa "Vatanseverlikte Mustafa Kemal ile arkadaşlarından daha geri değildir, fakat bunlar Türkiye'nin menfaatlerini en iyi olarak, mütârekeye tam bağlılık ve müttefiklerle tam bir işbirliğinde görüyorlardı". Bak, G. Jaeschke, 4, S. 26.

(205) Ali Fuat Türkgeldi, S. 214.

(206) Türkler'in, Almanlar'la birlikte savaşa girmesi, İ'tilâf Devletler'inde Türkiye'ye karşı büyük bir husumetin doğmasına sebep olmuş, hatta Lord Kitchener (Kitchener, Horatio Herbert), savaşın ilân edildiği gün "öyle ise Türkiye'yi mahvedinceye kadar harbe devam edeceğiz" demişti. Bak, G. K. Söylemezoğlu, S. 87.

(107) Pâdişah kabine üyelerine "Hasîs ve sefîl bir hiss-i menfaat ve intikam ile idâre-i hükûmet etmiyeceğinizi ümid ederim ve şüphesiz bunu icraatınızla millete ihsas ve isbat edersiniz. Esâsen böyle hissiyyattan münezzeh olduğunuzdan eminim" demişti. Bak, Lütfü Simavi, S. 221.

"Dîvân-ı harb-ı örfî" de bulunan sivil üyelikleri kaldırmış ve bu kuruluşta yalnız askerleri bırakmıştı. İşte bu hey'et savaş suçlularını, savaş esnâsında halkı sıkıntıya düşürmüş olanları (208) ve Ermeni "Tecbir ve taktîl"i ile ilgili bulunanları yargılayacaktı ve hemen de işe başlamıştı. Çünkü hükûmet, "İttihad ve Terakki eski bakanlarını ve ileri gelenlerini" tutuklayarak mahkemeye sevketmiş bulunuyordu. "Bekirağa Bölüğü" denilen yere hapsedilmiş olan tutuklulardan altmışyedisi, 28 Mayıs 1919'da "İngiliz yük otomobilleriyle" Galata'ya ve oradan da bir İngiliz vapuru ile ellibeş'i Malta'ya, on ikisi de Mondros'a sürüldü (209).

---

(208) Savaş süresince halk, bir çok şeyin sıkıntısını çekmiş, özellikle şeker, petrol, pirinç ve kahve gibi maddeleri hem bulamamış, bulduğu zamanlarda da pahalı olduklarından ötürü satın alamamıştı. Bununla beraber Ferit Paşa Hükûmeti, ithal edilecek maddeler üzerine "satış resmi" adıyla bir vergi koymak için yeni bir nizam-nâme hazırladı, bu sebeple de yukarda sayılan maddelerin bazıları daha da pahalılandı. Bunun üzerine Pâdişah, işe müdâhale etmiş ve bu Nizam-nâmede bazı değişiklikler yapmıştı. Bak, Ali Fuat Türkgeldi, S. 214.

(209) G. Jaeschke, 1, S. 28 Mayıs 1919'da "Tevkifhâne-i örfiyi muhafazaya memur edilmiş olan İngiliz müfrezesi kumandanı dün sabah saat beşte Tevkifhâne Müdiriyyetine altmış yedi kişilik bir liste tevdi' etmiş ve listede esâmîsi muharrer olan İttihad ve Terakkî kabinesi merkez-i umûmî a'zalariyle Garnizon kumandanları ve sâir mevkufînin-aldığı emir mucibince- bir saata kadar sevkedileceklerini tebliğ eylemiştir. Teslim edilen mevkufîni İngilizler koyun sürüsü gibi kamyonlara doldurarak nakl ve bir torpido ile Malta'ya gönderdiler. İzmir için akdolunan mitinglerden sonra ahalinin Bekirağa Bölüğündeki mevkufîni tahlis edeceği şâyiası üzerine Damat Ferit Paşa Kabinesinin İngilizlere müracaat ederek bu tedbirin ittihâzını rica ettiği bi-l-âhare tahakkuk eyledi". Bak, Lütfü Simavî, S. 281. Damat Ferit Paşa, İttihadcılık ruhunu öldürmek için elinden gelen her şeyi yaptı, bu yüzden "milletin ne kadar eâzım ve erkân ve ricâli varsa, Fırka'dan diyerek bunları İngiliz mahbes ve menfâlarına göndermek ihânetinde bulunmuş olduğu gibi bu müessise-i siyâsiyyenin bi-l-umûm şubelerindeki kulüp ve emsâli mebânîsinin hazîne-i mâliye namına zapt ve müsâderesini emretmişti". Bak, B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 2. S. 66.

III

Mondros Mütârekesi'nin Uygulanması ve Türkiye'deki Azınlıklar

Devlet ileri gelenleri, Osmanlı İmparatorluğu'nu felâkete sürükleyenleri cezalandırmak suretiyle memleketi kurtaracaklarını sandıkları bu sıralarda, iç ve dış düşmanlar aynı devleti çökertme yolunda bütün çabalarını harcamakta idiler. Biz bu düşmanlardan, İmparatorluk içinde yaşayanları ve onlara yardım edenleri aşağıdaki şekilde sıralayacağız :

Rum'lar.

A — Mondros Mütârekesi'ni takip eden günlerde, galip devletlerin Türkler'e karşı kötü davranışlarından cesaretleri artan yerli Rumlar'ın, şehir ve kasabalardaki şımarıklıkları dayanılmaz bir hale gelmişti. 2 Kasım 1918 de bazı gazetelerde Yunanlılar'ın Anadolu'yu işgal edeceklerine dair çıkan haberler (1), bu şımarıkları büsbütün coşturdu. Özellikle Beyoğlu'nda bir kaç Fransız subayının görünmesi, 18 Kasım 1918 tarihinde Beyoğlu'ndaki Yunan Kulübünde Yunan Amirali Kokalidis'in demeci (1) ve bir ara Venizelos'un İstanbul'a geleceği şâyiası (2) Rumları, sevinçten çılgına döndürmüştü. Rum kiliselerinde yapılan âyinlere, Fransız, İtalyan ve Yunan gene-

---

(1) G. Jaeschke, 4, S. 49. Kakolidis şöyle konuşmuştu : "Türkiye'deki Yunanlılığa, anavatanın selâmı ile Parthenon'dan bir zeytin dalı getirmek şerefine kavuştuklarından dolayı emrimdeki subaylar ve erler iftihar duymaktadırlar. Bunca zahmetlerden sonra Yunan hükûmeti, size teselliye medar olmak üzere, Yunan bayrağını getirmeğe muvaffak olmuştur". Bak, Türk İstiklâl Harbi, I. S. 123.

(2) Patrik vekili Dorotheos Paris'den dönerken, kendisini uğurlayanlar arasında Venizelos da vardı. Burada Venizelos ona yüksek sesle "yakında elinizi Ayasofya'da öpeceğim" demişti. Bak, Ömer Sami Coşar, No: 15.

ral ve subaylarından bazılarının katılması ise (3), dünyaca bilinen Rum yaygarasını daha da artırdı. Bu arada, İstanbul'da, çıkmakta olan Theologos Gazetesi, baş tarafında bulunan "Türkçe isim ve yazıları" silmiş ve çok saygısız resimler yayımlamağa başlamıştı. Bu resimlerden birisi, Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'un ateşlediği bir toptan çıkan bir güllenin Venizelos şeklini alarak Ayasofya kubbesi üzerine oturmasını gösteriyordu (4). Şehirler'de, Rum çocuklarının Türk çocuklarına saldırdığı, sarhoş Yunan askerlerinin sokaklarda Türk kadınlarına sataştığı, işe karışmak istiyen Türk polislerini öldürdükleri görüldü (5). Beşiktaş önlerinde demirlemiş olan İ'tilâf donanmasını ve bu arada Yunan gemilerini her gün yüzlerce yerli Rum ziyaret eriyordu. Onların gidiş gelişleri sırasında çaldıkları Lâtarna seslerinden ve "zito" diye haykırışlarından o kadar büyük bir gürültü ve rahatsız edici bir hal hasıl oluyordu ki; sonunda Pâdişah bile Dolmabahçe Sarayı'nı terkederek Yıldız Sarayı'na çekilmek zorunda kalmıştı (6).

Öteden beri Ayasofya'yı tekrar kilise olarak görmek istiyen Rumlar, bunun gerçekleşmesi hususunda bazı teşebbüslere girişmişlerdi. Bu teşebbüsler arasında, bolşeviklerin zulmünden kaçtıklarını iddia eden Rusyalı "onbinlerce Rum âilesinin" İstanbul'a yerleştirilmesi (7) ve Ayasofya civarındaki Müslümanlar'ın evlerinin, zengin Rumlar tarafından yüksek fiyat verilmek suretiyle satın

---

(3) 5 Ocak 1919'da Aya Triada kilisesinde, Türkler tarafından öldürülen Rum ve Ermeniler için yapılan âyîn'e, Averof zırhlısının komutan ve erlerinden bazıları katılmıştı. Bu âyîn'de konuşan Çanakkale Metropolit'i, Türkler'in mezâliminden uzun uzadıya bahsetmiş ve Rumlarla Ermeniler'in Türkler'e karşı birleşmelerini istemişti. Bak, Ömer Sami Coşar, İ. H. G. No: 2.

(4) T. Gökbilgin, I, S. 5.

(5) T. Gökbilgin, I, S. 33.

(6) G. K. Söylemezoğlu, S. 23. Veliahd'ın P. Loti'ye yazdığı bir mektuptan, düşman donanmasının Dolmabahçe önlerinde demirlemiş olmasından rahatsız olduğunu ve bu yüzden Çamlıca'daki evine çekildiğini anlıyoruz. Bak, Milliyet Gazetesi, 13 Aralık 1967.

(7) T. Gökbilgin, I, S. 61.

alınması işi de vardı. Bu durum karşısında Hükûmet, Ayasofya civarındaki mülklerini ellerinden çıkarmak istiyen Türkler'in bu mülklerini, Evkâf Nezâretince satın almağa karar verdi, herhangi bir olayı önlemek üzere de bir Türk askerî birliğini Ayasofya Camii avlusuna yerleştirdi (8).

Mavrimira cemiyeti.

Patrik kaymakamı, taşkınlıkların ayak takımı Rumlar tarafından yapıldığını söylüyordu; fakat bu sözler gerçek değildi. Çünkü Rumların teşkilâtlanmasında ve faaliyete geçmesinde en büyük rolü din adamları ile Patrikhane ve bu kuruluşa bağlı olan bazı cemiyetler oynamıştı. Nitekim bunlardan birisi, Yunan hükûmetinin maddî ve manevî yardımını gören Mavri Mira Cemiyeti idi. Doğrudan doğruya Venizelos'tan direktif alan bu cemiyetin, Rumları silâhlandırmakta ve tedhiş hareketleri meydana getirmekte büyük payı vardı. Onun işlediği veya işlemek istediği cinâyetlere, Yunan Kızılhaç'ı da katılmakta bir sakınca görmüyor ve dışardan Türkiye'ye göç etmek zorunda kaldığı iddia olunan Rumlara, sıhhî ve tıbbî gereç ve ilâç yardımı maskesi altında silâh ve cephane gönderiyordu (9). Bir an geldi ki, Mavri Mira, hazırladığı Rum çeteleriyle Türk kasaba ve köylerinde dehşet yarattı. Çetelerin daha çok faaliyet gösterdikleri yerler; Ege ve Marmara denizleri kıyıları ile Kırklareli dolayları idi. Üsküdar'a bağlı Büyük ve Küçük Bakkal Köyleri ve Şile yakınındaki Yeniköy Rumları "Kendi yöreleri için çok korkunç bir hale gelmiş bulunuyorlardı. Bunlar Çakır Yorgi, Karabacak ve Anesti Kaptan gibi çete reislerinin idaresi altında birçok köy soymuş ve çok sayıda Türk kadın ve erkeğini öldürmüşlerdi. 4 Mart 1919'da, İstanbul'un pek yakınında bulunan Bostancı'ya kadar sokularak orada iki Türk'ü öldüren bu çeteler, Kartal ve Pendik dolaylarında birçok cinâyet işlemiş; bu arada iki "Türk kızını dağa kaldırmış; yaşları 10, 12, 14, 18 olan altı Türk çocuğunu

---

(8) Bir gün İstanbul'da "Ayasofya'ya çan takıyorlarmış" diye bir söylenti çıktı. Bu yüzden büyük bir Müslüman halk kütlesi Ayasofya'ya koştu. Ancak hâlâ orada Türk askerlerinin nöbet tuttuklarını görmeleri bu insanları rahatlaştırdı. Bak, Kinross, I, S. 219.

(9) Mazhar Müfit Kansu, I, S. 29.

parçalamış, Boğaz kıyısındaki Anadoluhisarı'nda bir Türk polisinin silâhını almış ve kendisini de bağlamışlardı (10). Gebze'nin Mudarlı Köyü'nden iki erkek çocuk ile iki yetişkin erkeği başlarını parçalamak suretiyle öldürenler de bunlardı (11). Bütün bu şakîlerin, Yunanlı bir kurmay subay olduğu söylenen ve Mavri Mira Cemiyetinin elebaşlarından olan Şile'deki Rum bakkal Todori'ye bağlı bulundukları rivayet ediliyordu. İşte bu bakkal İngiliz ve Yunanlılar tarafından, bakkal eşyası adı altında gönderilen cephane, silâh ve bombaları gerekli yerlere yolluyordu (12).

Yerli Rumlar'ın ve Rum çetelerinin azgınlıkları yalnız Kocaeli bölgesinde değil, Ege ve Rumeli'de de yaygın bir halde bulunuyordu. Nitekim 6 Ekim 1918'de Çeşme'den İzmir'e gelmekte olan yolcu arabalarına Urla civarında 12 kişilik bir Rum çetesi" saldırmış, iki Müslüman arabacıyı öldürmüş; yolcuları soymuş ve bunlardan bir kısmını da yaralamıştı (13). 5 Ocak 1919'da yine bir Rum çetesi Urla'da "bir araba kafilesine taarruz ederek iki yolcuyu" öldürmüştü. Ayrıca, Türk güvenlik kuvvetleri suçluları yakalamak üzere, 22 Ocak 1919'da Urla'ya geldikleri vakit silâhla karşılanmış ve Hükûmet üç gün duruma hakim olamamıştı (14). Söke'nin Yoran Köyü Rumları, Şubat 1919'da jandarmalara saldırmışlar, tahkikata giden jandarmalardan bir kısmının şehit düşmesine bir kısmının da yaralanmasına sebep olmuşlardı, başka bir

---

(10) T. Gökbilgin, I, S. 61.

(11) Parçalananları ben de gördüm. Çünkü olayın geçtiği köy benim doğduğum köydür. Süleymaniye dersiâmlarından ve Huzur Hocalarından olan babam Zeynelâbidin Efendi, bu köyde oturduğu sırada Rum şakîleri tarafından hakarete uğramış, annem de döğülmüştü. Bunun üzerine babam, hükûmet katında şikâyette bulunmuş, ve sonunda bu civardaki köylerde karakollar kurulmuştu. (Yazar)

(12) Todori, bir süre sonra "Demir Hulusi Bey grubu ile Sadık Baba ve Osman Kaptan çeteleri tarafından yok edildi. Bak, Ali Fuat Cebesoy, I, S. 3773.

(13) Tevhid-i Efkâr Gazetesi, 9 Ocak 1919.

(14) C. Bayar, 5. 1616. Türk İstiklâl Harbi, I, S. 136.

köyde de jandarma karakolunu yağmalamışlardı (15). Yine Söke'nin Kelih Köyündeki a'şâr ambarları bunlar tarafından soyuldu. Bir başka köyde ise, öldürülen bir Türk'ün cesedini Rum şakîleri, Savcı'nın ve Doktor'un görmesine izin vermediler (16), ayrıca her çeşit kötülüğü yapabilen bu haydutlar, bir taraftan korsanlığa öte taraftan hükûmet işlerine bile karışmağa başladılar (17). 19 Şubat 1919'da Ayvalık'a gelen bir Yunan muhribinden, bir İngiliz yüzbaşısı ile 19 Yunan erinin karaya çıkmasını fırsat bilen yerli Rumlar, büyük bir gösteri yaptılar ve hapishaneye saldırarak 60 kadar Rum tutuklusunu serbest bıraktılar (18).

Bütün bu olaylarda ise patrikhanenin ve özellikle Patrik Germanos V.'in yerine "Locum Tenens" (vekil, kaymakam) olarak seçilen Dorotheos Mamelis'in payı büyüktü. Ancak, bu papaz'ın politik alanda oynadığı rol, şakîleri hazırlamasındaki ustalığından daha da üstündü. Çünkü o, 9 Mart 1919'da "Patrikhane ile Osmanlı hükûmeti arasındaki münasebetleri kesen ve Rumları tebaa görevlerinden affeden" beyannameyi yaımlayan (19), bir kişi idi. 3 Temmuz 1919'da, Ermeni Patrik'i ile birlikte, Türkiye'deki asayişsizlikten, Türkler'in, "Millî savunma bahanesiyle Hıristiyanlara saldıracaklarından, Anadolu'da teşkilâtlanmakta olan millîcileri hükûmetin desteklediğinden bahseden bir dilekçeyi İngiliz Yüksek Komiserliğine vererek tedbir alınmasını istiyen de o idi (20). Onun zamanındadır ki patrikhane tarafından, Yunanca ve Fransızca olarak yayımlanan karakitap'da "Türkler'in zalim idarelerine dair (!)" vesikalar neşredilmiş (21), Türkiye'deki Rum okullarında Türkçe yasaklanmıştı. Paris Barış Konferansına sunulmak üzere hazırlanan ve 500 yıl-

---

(15) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 43. Belge 1025.

(16) T. Gökbilgin, I, S. 58, 59.

(17) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 43. Belge 1023, 1024.

(18) Türk İstiklâl Harbi, I, S. 136.

(19) G. Jaeschke, 4, S. 51.

(20) Aynı Eser, S. 51.

(21) Ömer Sami Coarş, No. 54.

danberi esir bulunan Türkiye Rumları'na istiklâl verilmesini öngören kararlar da onun zamanında alınmıştı (22). Onun, Paris'ten Atina'ya döndüğü vakit, kendisini karşılayanlara yaptığı konuşma gerçekten dikkate değerdi (23). Yine bu papaz'ın patrik vekilliği zamanında yani 1919 ekiminde 40 kişilik bir hey'etin seçildiği ve Rum Milletvekilleri adını alan bu hey'etin Fransa, İngiltere, İsviçre ve Yunanistan'a giderek gereklilerden, İstanbul'un Yunanistan'a veya milletlerarası bir idareye bağlanmasını istediği bilinmektedir (24). Sözün kısası, Mavri Mira Cemiyeti'nin başkanlığını yapan (25), 1919 ekim'inin onyedisinde Ermeni patriki Zaven Efendi ile birlikte "bütün Türkiye'nin işgal" edilmesini isteyen, 1920 şubat'ının 14. günü "Lloyd Georg'a İstanbul için Yunan mandası teklif" eden, 1921 ocak ayında "İstanbul Hıristiyandır" iddiasında bulunan da yine bu papazdır (26).

Pontus Devleti kurma çabaları.

Rum çetelerinin en iyi teşkilâtlanmış olanları ve en tehlikelileri hiç şüphesiz, İstanbul'daki Pontus Cemiyeti tarafından idare edilenlerdi. Bu cemiyetin ve Pontus'la ilgili her kişinin amacı, Rize'den İstanbul Boğazına kadar uzanan kuzey Anadolu toprakları üzerinde bir Pontus devleti kurmaktı. Uzun süreden beri, bu hayâli gerçekleştirmek için çaba harcayanlar, Osmanlıların Birinci Dünya Savaşına girmesini fırsat saymış ve Çarşamba,

---

(22) T. Gökbilgin, I, S. 60.

(23) Bu konuşmasında patrik vekili: "Patrikhane yalnız emellerini muhafaza ile yetinmedi, fakat milletle birleşerek bu hedefe varılması için el altından tahrik etti ve her zaman zalim Türkden ilk darbeyi o yedi. Kuduran Türkler ilk darbelerini hep Patrikhaneye indirdiler, Rum milletinin bağırsaklarını söktüler. Celladların darbeleri altında can vermiş din adamlarımızı şehid olarak gösteriyorum. Fakat şimdi muzaffer İ'tilâf orduları ile Yunanlılar bu eski dünyayı yıkıyorlar" demişti. Bak, Ömer Sami Coşar, No. 23.

(24) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 11, Belge 256.

(25) Cemiyetin üyeleri: "Atenagoras, Enoz metropolidi, Yunan kaymakamı Giritli Katehakis, Katelopolos, Dipasimas, Ayinpa, Polemitis, Siyari ismindeki zevattır". Bak, Nutuk III, vesika I.

(26) G. Jeaschke, 4, S. 76, 89, 137. Bu papaz 19 mart 1921 de Londra'da öldü.

Samsun, Bafra civarındaki Rum köylerinde depoladıkları silâhları, hükûmetin ilân ettiği seferberlik emrine uymayan Rum gençlerine veya askere alınıp birliklerinden kaçmış olanlara dağıtarak çeteler kurmuşlardı. Özellikle Bafra'nın Bünyandağı civarında bulunan on iki Rum köyünün 1500 genci bu maksat için silâhlanmış ve haydutluğa başlamıştı (27). İşte günden güne sayıları çoğalan bu şakîler, bir an geldi ki yalnız yol kesmekle yetinmediler; Türk köylerini basarak yağmaladılar; hatta Çağşur köyünü yaktıktan sonra halkını da öldürdüler (28). Daha çok Samsun ile Vezirköprü arasında faaliyet gösteren Pontusçuların azgınlıkları, İ'tilâf Devletlerinin İstanbul'u işgal etmelerinden sonra büsbütün arttı, saldırı bölgeleri genişledi ve öldürdükleri Türk'lerin sayısı da korkunç surette fazlalaştı. Samsun, Çarşamba, Terme, Amasya, Merzifon, Vezirköprü, Ladik, Havza, Tokad ve Erbaa civarında bunlar tarafından 1921'de öldürülen Türk'lerin sayısı 1641, yaralananların sayısı da 923'tü. Aynı yıl içinde bu çetelerin, Türk köylerini basarak, iki milyon lira değerinde hayvan gasbettikleri ve yine iki milyon lira değerinde nakd, mal ve eşya yağma ettikleri tesbit olunmuştu (29). Ayrıca onların işledikleri cinâyetlere Rum köyleri halkı da katılıyor, fakat sıkıştıkları vakit işlenmiş olan cinâyeti eşkîya'nın üzerine atıyorlardı (30).

Samsun ve civarındaki Rumların Pontusculuk etrafında toplanmasında ve yetiştirilmelerinde Merzifon

---

(27) Türk İstiklâl Harbi (İçayaklanmalar) 6, S. 141.

(28) Aynı Eser, E. 141.

(29) Aynı Eser, S. 144.

(30) 1919 mayıs'ının 9. günü, Merzifon'un Mahmutlu Köyünde, terhis edilerek memleketlerine dönmekte olan 7 Türk askerinden altısı, Rumlar tarafından öldürülmüşlerdi. Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 5, Belge 103. Pontus teşkilâtına girenlere aşağıdaki şekilde yemin ettirilirdi: "Fikr-i millîmizle alâkadar olan herhangi bir vazifenin verilmesinde sadakat, itaat, mahrumiyet ve ketumiyetten hiç bir zaman ayrılmayacağıma, hariçten duyduklarımı tamamen âmirlerime tebliğ ve haber vereceğime, aks-i takdirde verilecek cezayı kabul edeceğime kavmim, namusum ve şerefim üzerine yemin ederim". Bak, Ali Karakurt, 5, 11.

Amerikan Kolej'inin payı pek büyüktür. Çünkü Türkiye'de ilk Pontus Cemiyeti bu Kolej'in yardım ve kışkırtmasiyle 1904'de kuruldu (31), bundan sonra da Kolej, bine yakın Rum gencini bu hayal ile yetiştirdi (32). 1908'de "Müdafaa-i Meşruta" adında bir "ihtilâl teşkilâtı" kuran bu gençler, 1910'da Pontus adlı bir "risâle" yayımlamağa başladılar (33). Bundan başka, zengin Rumlardan para toplayabilen ve gerektiği vakit ölüm cezası bile verebilen "Mukaddes Anadolu Rum Cemiyeti" adında bir kuruluş da vardı. 1920 sonlarında Merzifon Kolej'ine yapılan baskında Büyük Yunanistan, Büyük Ermenistan ve Pontus'a ait haritalarla bu işler hakkında bilgiyi kapsayan birçok kitap ele geçirildi. "Pontus Cemiyeti tarafından bastırılan bir haritaya göre Pontus Cumhuriyeti, merkezi Samsun olmak üzere Batum'dan İnebolu'nun batısına kadar olan Karadeniz kıyıları ile Kastamonu, Çankırı, Yozgad, Sivas, Tokad, Amasya, Çorum, Gümüşhane ve kısmen de Erzincan vilâyetini kapsamakta idi" (34). Ayrıca Rum ve Ermeni çeteleri bu Kolej'den her çeşit yardımı görmekte idiler. Kolej'in müdürü White, pontuscular a sadece yardım etmekle kalmıyor, müslümanların en güçlü devleti sayılan Osmanlı Devleti'nin yıkılması için Türkiye'deki Ermeni ve Rumların korunmasının da lâzımgeldiğini kabûl ediyordu. "Hıristiyanlık için Ermeni ve Rumların" çok kan döktüklerini ve bunlardan bir çoğunun "islâmlara karşı mücâdelede şehid" düştüğünü söyleyen M. White, Anadolu'daki alevîleri de Osmanlı Devletine karşı ayaklanmağa kışkırtıyordu. Ona göre alevîler, serbest bırakıldıkları takdirde hıristiyanlara katı-

---

(31) Türk İstiklâl Harbi (İçayaklanmalar) 6, S. 138.

(32) Aynı eser, S. 138.

(33) Aynı eser, S. 138. 4 mart 1919 dan itibaren İstanbul'da Pontus adlı bir gazete yayınlandı. Bak, Nutuk, 2. 140.

(34) Ali Karakurt, S. 10. Pontus devleti hakkında 1920 ağustos'unda İstanbul'da yayımlanan "LE PONT ET LES JUSTES RÉVÉNDİCATİONS DE SES HABİTANS GRECS" adlı eserde geniş bilgi vardır. Bu kitapta bulunan Anadolu haritasında Pontus Devleti'nin sınırları çizilmiş bulunmakta ve bu sınırlar içindeki bütün Türkçe adlar Yunancalaştırılmış olarak görülmektedir.

labilirlerdi. Nihayet bu kişi "hıristiyanların şimdiye kadar görmüş oldukları zulümlere karşı onların zekâtını ödeyecek bir ruh aşılamalıyız; biz bunu şimdiye kadar yaptık ve muvaffak olduk (3) demek suretiyle bu Kolej'in öğretim işlerinden çok politika ile uğraştığını meydana koymuş oluyordu.

Kordos Komitesi. Pontusculuğun, yurt içindeki faaliyeti ile birinci derecede meşgul olanlardan iki kişi daha vardı; bunlardan birisi Amasya metropolit'i Yermanos, öteki de Samsun'da Tokomanidis idi. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a geldiği sıralarda o civarlarda dolaşmakta olan 40 kadar Rum çetesi bu ikisi tarafından idare ediliyordu.

Öte taraftan, Rusya'daki Rum ve Ermeniler, Batum'da toplanarak silâhlanmış ve Haralambos idaresinde Türk kıyılarına çıkmışlardı. Bunlar gûya göçmen idiler. Bunların işleriyle meşgul olmak üzere Galata'da Minerva Hanında "Rum Muhâcırları Merkez Komisyonu" adı altında çalışan Kordos isimli bir komite bile kurulmuştu. Kordos Komitesinin gerçek görevi, dışardan göçmen gibi gelen çete mensuplarını, kayıtlarını yaptıktan sonra, asâyişi bozmak maksadiyle memleketin çeşitli bölgelerine göndermekti (36). "Rum Muhacırlarını İskân Cemiyeti" başlıklı kâğıtları bile bulunan bu teşkilât, vilâyetlere gönderdiği telgraflarda Santraligoz imzasını atıyordu. Bu, komitenin Yunanlı olan başkanı Manol Sozokas'ın takma (müstear) adı idi (37). Komite'nin Samsun'daki Andavallıoğlu Kardeşlerine çektiği bir telgraftan, 350 erkek ve 70 kadından meydana gelmiş olan bir fedâî heyetinin, âşâyişi bozmak üzere o günlerde Samsun'a gönderileceği anlaşılıyordu (38). Yine o gün-

---

(35) Türk İstiklâl Harbi (İçayaklanmalar) 6, S. 138.

(36) T. Gökbilgin, I, S. 154.

(37) Aynı Eser, S. 155.

(37) Polis Müdürlüğünden, Samsun'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen telgraf cidden ilgi çekicidir; telgraf şudur: "Samsun'da Dokuzuncu Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'ya. Gizli ve aceledir. Samsun'da Andavallıoğlu Biraderlerine çekilen telgraftaki Santraligoz imzası, Yunanistan'dan idare olunan Kor-

lerde Samsun'a, "yüzelli öğretmenle yirmi bin lira paranın" ve "İstanbul'da Yunanlılar tarafından yapılan îzci teşkilâtından" geriye kalmış olan silâh ve malzemenin de gönderileceği söyleniyordu (39). Gerçi Hükûmet bunları ele geçirmek üzre bir takım tertipler düşünmüştü, fakat aynı Hükûmet, Birinci Dünya Savaşı sonunda Rusya'ya veya başka yabancı memleketlere kaçmış olan Ermenilerin, adam öldürmüş veya bu derecede büyük suç işlemiş olanları ile memleketin sükûn ve güvenini bozmaları ihtimali bulunan ve "Pasaport Kanununun üçüncü maddesine nazaran" Türkiye'ye girmeleri yasaklanmış olanları hariç, Türkiye'ye girmesine müsâde etmek zorunda kalmıştı (40). Çünkü İ'tilâf Devletleri bu göçmenlere karşı çok toleranslı hareket ediyor, onları merhamete lâyık görüyor, giydirip yediriyorlardı. Bu devletlerden bazıları Karadeniz kıyılarında bir Pontus Devleti'nin kurulmasına göz yumacaklarını, hatta bu husus için yardım edeceklerini bile va'd etmişlerdi. Nitekim, Mondros Mütârekesinin imzasını izleyen günlerde bir Fransız savaş gemisi ile üç İngiliz savaş gemisinin Samsun'a kadar gitmesi, gemi kumandanlarının şehre çıkarak bölgenin asayişi hakkında "Mütesarrıf"dan bilgi istemesi (41) çok manalı idi ve bu geliş sadece âsayiş ile ilgili olmasa gerekti. Belki de bu suretle Pontus'cuların (42) cesaret ve cüretleri artırılmak istenmişti. Nitekim onların gösterdiği bu ilgiden sonra Pontoslu tedhişçiler faaliyyetlerini daha da artırdırdılar. Bu durum karşısında müslüman ahali de, hayat ve varlıklarını korumak üzre silâhlanmağa başlayınca o

İ'tilâf Devletleri'nin Pontus-cuları korunması.

---

dos Komitesinin parolasıdır. Bu komite 350 erkek ve 70 kadından mürekkep bir fedâî heyetini bu günlerde âsâyişi bozmak için Samsun'a gönderecektir. Ona göre dikkatli davranılması. Polis Müdürü Halil". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 5. Belge 99.

(39) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 5. Belge 109.

(40) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 45. Belge 1050.

(41) T. Gökbilgin, I, S. 24.

(42) Bu tarihlerde Pontus işi gizli bir iş değildi. İstanbul'da 4 mart 1919 tarihinde yayımlanmağa başlayan Pontus adlı gazetenin baş yazısında "Trabzon vilâyetinde bir Rum Cumhuriyyetinin tesisine" çalışılacağı açıklanmıştı. Bak, Nutuk, 2, S. 140.

bölgede huzursuzluk çoğaldı. Bundan dolayıdır ki Amiral Calthorpe ve Amiral Amet 1918 kasımında "hıristiyanları toptan öldürmek için, müslüman ahalinin silâhlandırıldığını" iddia ettiler (43). İşte bu ve buna benzer haberleri, esasen bu toprakların işgalini düşünmekte olan İngilizler, bölgede asayiş kalmadı bahanesiyle, 9 Mart 1919'da 200, 17 Mart'da da 150 kişilik bir kuvveti Samsun'a çıkardılar. Merzifon'u da işgal eden bu kuvvetlerin görevi âsâyişi korumaktı. Halbuki bundan sonra âsâyiş büsbütün bozuldu (44). Çünkü İngilizler, Rum ve Ermeni eşkiyasiyle dostça görüşüyor, bunları yakalamakla görevli Türk kuvvetlerine engel oluyorlardı (55). Onların bu tutumu, zaten otoritesini kaybetmiş olan Osmanlı Hükûmetini, bu civardaki Hıristiyan halkın gözünde büsbütün küçültmüş ve işlerini sonuçlandırmak üzere artık mahallî hükûmete değil, İngilizler'e başvurmalarına sebep olmuştu.

K. Konstantinides D. Katenyotis ve Chrysanthos.

Pontus Devleti'nin kurulması hususunda çalışanlar pek çoktu, ayrıca bu uğurda fedâkârlık yapanlar da vardı, Marsilya'da yerleşmiş ve aslen Trabzonlu olan iş adamı Konstantin Konstantinides işte bunlardan biri idi. Bu adam, Pontus meselesi uğrunda çok para harcamış, hatta kasım 1918'de Marsilya'da, Avrupa ve Amerika'daki Pontusculârla Türkiye'deki Pontusculârı bir araya getirerek bir kongre toplamıştı (46). Kongrenin toplantıda bulunduğu sıralarda o, Rus Dışişleri Komiseri Trotsky'ye bir telgraf çekerek, Amerika, İngiltere, Yunanistan, Mısır, İsviçre ve daha başka memleketlerde oturan Pontusculârın katılması ile bir kongre toplandığını, üyelerin, Rus sınırından Sinob'a kadar uzanan topraklar üzerinde bir Pontus Cumhuriyetinin kurulması yolunda çalıştıklarını bildiriyor ve Rusya'nın bu işe yardım etmesini istiyordu (47). Bu zatın başında bulunduğu cemiyet, 15 Ka-

(43) G. Jaeschke, 4, S. 102, 103.

(44) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 4. Belge 68.

(45) T. Gökbilgin, I, S. 139.

(46) D. Kitsikis, S. 335.

(47) Türk İstiklâl Harbi (İçayaklanmalar) 6, S. 140.

sım 1919'da, Paris Barış Konferansına bir muhtıra sunarak, Mondros Mütârekesinden sonraki zaman içinde bile, Karadeniz kıyılarının iç kısımlarında Türkler'in, silâhsız Hıristiyanları soyduklarını, öldürdüklerini, fakat bu cinayetlerden ötürü ceza görmediklerini bildirmişti (48).

Pontus Devleti'nin kurulması huhusunda çalışanlardan bir başkası da, Yunan ordusu subaylarından D. Katenyotis idi. Albay Katenyotis, 1920 yılı ocak ayında Venizelos. tarafından Tiflis ve Batum'a gönderilmişti. Onun görevi "Pontus Rumlarını askerî birlikler halinde teşkilâtlandırmak" idi (49). Gerçi, daha önceki tarihlerde Rum asıllı Rus generali Anonya'nın idaresi altında bir Rum tümeni kurulmuş; fakat, insan sayısı 12 bin kişiye yükselen ve 50 bin kişiye çıkacağı tahmin olunan bu tümen, 1917 ihtilâli sonunda dağılmıştı. Bununla beraber Batum'da, Trabzonlu bir Rum olan Leonidi bir Pontus Cemiyeti kurmuş, sarraf Yervanidis'de, Elefteris Pontus adlı bir gazete çıkarmıştı (50).

Pontus Cumhuriyeti'nin kurulması hususunda hiç şüphesiz en büyük faaliyeti, Trabzon Metropolit'i Chrysanthos göstermiş idi. Bu papaz, 1916'da Ruslar Trabzon'u işgal ettikleri vakit, onları büyük bir sevinç içinde karşılamış, şehrin idaresini ele almakta gecikmemiş, Trabzon ve ilçelerinde belediye meclislerine Rum üyelerin seçilmesinde büyük rol oynamıştı (51). 1919 martında Paris'e gönderilen Chrysanthos'a İstanbul Patrik'i, Paris Barış Konferansında Pontuslular'ın hakkını savunma

---

(48) Türk İstiklâl Harbi (İç ayaklanmalar) 6, S. 140. Konstantinides, 2 Aralık 1918'de Foreign Office'e bir mesaj göndererek "Vaktiyle Komnen İmparatorluğunun olan bu memlekette halkın çoğunluğu hâlâ Rumca konuşmakta olup Rum âdet ve geleneklerini muhafaza etmektedir... Nihayet Türk zulmünün artık sonu gelmiş olduğunu görüyoruz" dedi. Bak. G. Jaeschke, 4. 56. Arnold J. Toynbee bu mesaja derkenar olarak eklediği yazıda "Bu muhtırada ileri sürülen istatistik ve hudutlar hayal mahsulüdür" diyordu. Bak. G. Jarschke, 4.5.57.

(49) D. KİTSİKİS, S. 335.

(50) K. Karabekir, S. 401.

(51) Türk İstiklâl Harbi (İçayaklanmalar) 6, S. 139.

yetkisini vermişti. Bu sebeple "Mağdur Rumlar temsilcisi" Chrysanthos, Pontus hakkında geniş bilgileri ihtiva eden bir raporu, 2 Mayıs 1919'da Paris Barış Konferansı'na sundu (52). Raporda kısaca 1 — Pontus bölgesi, Trabzon vilâyeti ile, Karahisar, Amasya, Sinop sancaklarının bütününden ve Kastamonu, Sivas illerinin bir kısmından ibarettir. 2 — Bu bölgedeki hakiki Türk Müslümanlar 340 bindir. Ermeniler 78 bin kadardır. Rumlar ise, göç edenler dikkate alınırsa, 850 bine yükselirler. 3 — Gösterilen deliller karşısında ve "Bu şartlar içinde Pontus mıntakasının muhtar bir Rum memleketi olması" gerekir (53) deniliyordu. Halbuki bu muhtırada verilen bilgilerin çoğu hatalı idi. Ona göre, öteden beri Müslümanlığa bağlılığı ile ün kazanmış olan Of Kasabası halkı 180 yıl önce Müslüman olmuştu, hatta kadınları hâlâ Rumca konuşmakta idi. Chrysanthos'un Trabzon valisine söylediğine göre de Trabzon ve civarındaki halk, "etnografik bakımdan, dins ve ırk itibariyle aynı tabiat ve âdetlere" mâlik olduklarından birbirlerinden ayrılamazlardı. O, bu insanlar arasında âheng ve vatandaşlık duygusunun geri geleceğine inanıyordu (54).

Chrysanthos, 23 temmuz 1919 da Londra'da idi. Buraya gidişinin resmî sebebi "İstanbul Patrik'i adına Canterbury Başpiskopusunu selâmlamaktı" (55). Halbuki o, Londra'daki Yunan elçisi vasıtasıyle hemen gazetecilerle temasa geçti (56). Yine aynı elçinin aracılığı ile 1 Ağustos 1919'da İngiltere Dışişleri Bakan yardımcısı Ronald Graham'ı tanıdı ve ondan Trabzon'a İngiliz askeri gönderilmesini, İngilizlerin idaresi altında yerli jandarma birlikleri kurulmasını istedi (57). Halbuki daha önce Albay Katenyotis'in Trabzon'a veya Batum'a İngiliz veya Yunan birliklerinin gönderilmesi ve bunların himâyesi al-

(52) D. Kitsikis, S. 335.

(53) Raporun metni için Bak. K. Karabekir, S. 29. Bu bölgedeki Müslümanlar'ın sayısı 836.000 dir. Bak. C. Bayar, S. 5. 1463.

(54) T. Gökbilgin, 2. S. 201.

(55) D. Kitsikis, S. 336.

(56) Onun bir mülâkatını Sunday Times yayımlamıştı.

(57) D. Kitsikis, S. 337.

tında Pontus Devletinin kurulması isteğini İngiltere hükûmeti reddetmişti. Fakat bu defa Dışişleri Bakan Yardımcısı, Metropolit'in fikirlerini ilgi ile karşıladı (58). Canterbury Başpiskoposu ile de görüşen Metropolit, Ayasofya'nın kaderi konusunda ondan sevindirici bilgiler almıştı (59). 9 Kasım 1919'da yanında bir kaç İngiliz olduğu halde, Trabzon'a gelen bu Metropolit'i, iskeleye çıkışında hamallar, zito diyerek karşılamış ve alkışlamışlardı (60). Fakat bir gün sonra "Trabzon Mevki Kumandanını" ziyaret ettiği vakit o, avrupalılardan şikâyet etmiş ve Türklerle birlikte çalışmanın lüzumunu belirtmişti (61). Her ne kadar onun bu şekildeki sözlerini Avrupa'da yüz bulamadığına (62) veya "Karadeniz sahillerinde bir Pontus Cumhuriyetinin" kurulamayacağına inandığına bağlayanlar ve rise de (63), bize göre onun bu son davranışını, şimdilik Türkleri aldatmağa yeltenir bir hareket olarak değerlendirmek daha doğrudur. Çünkü "Yunan emellerinin başlıca mürevviçlerinden" olan bu papaz (64), gerçek düşüncelerini saklamağa her zaman çalışmış, aşırı hareketlerin kendi da'vaları için zararlı olacağını kabul etmiş (65) ve her şeyi gizlice yapmağı prensip haline ge-

---

(58) D. Kitsikis, S. 337.

(59) Aynı eser, S. 337.

(60) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı II. Belge 276.

(61) Aynı Belge.

(62) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı II. Belge 277. "Harbiye Nezâreti" bu hususla ilgili olarak 15. Kolordu'ya aşağıdaki yazıyı gönderdi. "15. Kolordu Komutanlığına. C. 12 Teşrinisani 1335 (Kasım 1919). Şifreye. Trabzon Metropolit'i, Pontus Cumhuriyetinin kurulması için Paris'e gitmiş iken, galip ihtimalle orada yüz bulamamış olacaktır ki, İstanbul'a dönüşünde kendi arzusu ile bazı mehâfilimizle temas etmiş ve Trabzon Rumlarına eski imtiyazlarının verilmesi şartiyle bir uzlaşma teklif etmiştir....." Bak. Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 11. Belge 277.

(63) T. Gökbilgin, 2, S. 204.

(64) Aynı eser, S. 201.

(65) Bu Metropolit Trabzon Rumlarına, müfrit hareketlerde bu-

tirmişti. Nitekim 1919 kasımı sonlarında Batum'a yaptığı seyahatin orada bulunan Pontuscular'a, Pontus Devleti'nin hiçbir zaman kurulamayacağı inancına vardığını söylemek ve onlara gerekli nasihatlarda bulunmak üzere tertiplendiği söylentileri ortaya çıktı. Halbuki bu söylentiler tamamiyle yanlıştı. Çünkü o, 18 aralık'da Batum'da, "Bir Pontus Hükûmeti kurdu (66). Tiflis ve Erivan'a da giden Chrysanthos, Ermeni Hükûmeti ile" Bir Rum - Ermeni konfederasyonu için anlaşma imzalamıştı (67). Gerçi, Pontus meselesi üzerinde Rumlarla Ermeniler'in tam bir anlaşmaya varmaları şüpheli idi. Çünkü Rumlar, "İsviçre'deki kantonlar gibi bağımsız, Ermenistan'a bir konfederasyon içinde bağlı da kalsa ayrı bir Pontus Cumhuriyeti istiyorlardı. Ermeniler ise, Pontuslulara içişlerinde bir dereceye kadar bağımsızlık tanımak şartiyle, Trabzon vilâyetinin memleketlerine bağlanmasında ısrar ediyorlardı (68). Bununla beraber Yunan ve Ermeni işbirliğini gerçekleştirme yolunda kuvvetli adımlar atılmış bulunuyordu. Çünkü daha 1918'de, Mondros Mütârekesinden önce Cenevre'de, "Türkiye'de zulme uğramış milletler birliği" nin (69) kurulması ile Yunan - Ermeni işbirliği başlamıştı (70). Bu kuruluş, Paris'teki "Yurtsuz kalmış Yunanlılar (Rumlar) Millî Komitesi" ile Bogos Nubar Paşa

---

lunmamalarını söylüyor ve "müfrit galeyanların" Pontus dâvasını tehlikeye düşürebileceğini anlatıyordu. Bak. Ömer Sami Coşar, No. 29.

(66) Ömer Sami Coşar, No: 137.

(67) D. Kitsikis, S. 336. Jaeschke, 4, S. 58.

(68) D. Kitsikis, S. 268. Venizelos Trabzon'un Ermenilere bırakılacağını söylemişti. Fakat Metropolit Chrysanthos ile birlikte buna razı olmayanlar vardı. Bu hususta Pontus Millî Ligası Başkanı Oeconomos "Helen Hükûmeti'nin Ermeni dostlarımıza Trabzon'u va'd etmiş olmaları mümkündür. Fakat biz, milletlere ayrı ayrı mukadderatlarını bizzat ta'yin etmeleri hakkı tanıyan Mü'telif demokrat devletlerin kabul ettikleri prensiplere uymayan bir hal suretine karşı bütün gücümüzle protesto ediyoruz. Ermeni dostlarımız, Trabzon vilâyetinde pek ufak bir azınlık teşkil etmektedirler". Bak. G. Jaeschke, 4, S. 57.

(69) "Ligue des nationalités Opprimès de Turquie". Bu birliğe Arab ve Yahudiler de girmişlerdi. Bak. D. Kitsikis, S. 268.

(70) D. Kitsikis, S. 268.

ve İsviçre'deki İngiliz elçiliği tarafından destekleniyordu. Kuruluşun başkanlığını Cenevre Kantonu Başkanı M. Fazi üzerine almıştı. Bu birliğin statüsünün 6. maddesinde "Türkiye'ye karşı mücadeleyi pekiştirmek ve gönüllüleri harekete geçirmek üzere tarafsız ve mütteffik memleketlerde çalışma kolları" kurulacağı açıklanıyordu (71). Yunan - Ermeni işbirliğini gösteren en iyi örnek, Bogos Nubar Paşa ile Venizelos'un nutuklarıdır. Bunlar, Arşak Çobanyan tarafından "Fraternité Armena - Greque (Ermeni Yunan Kardeşliği)" adı altında yayımlanmıştı (72). Sözün kısası iki millet arasında yavaş yavaş gelişen bu yaklaşış, onların her an Pontus üzerinde de anlaşmalarını mümkün kılabilirdi.

Ermeniler.

B — Uzun süreden beri Türkler'e karşı kîn ve nefret içinde bulunan Ermeniler'in, devletin zayıf düştüğü şu sıralarda, büsbütün korkunç bir hal alacağı tabiî idi. Nitekim Sadrazam İzzet Paşa'nın Meclis'te okunan hükûmet beyannâmesinde, zaruretler yüzünden göçe mecbur tutulan vatandaşların yerlerine iâde edileceği ifade edildiği vakit Ermeni Milletvekillerinden birisi "Ahd ile vefa, kavl ile fiil arasında çok uzak mesafe vardır" diye kinâyeli sözler söylemişti (73). Bununla beraber hükûmet, va'd ettiklerini yerine getirmek üzere tehcîr meselesini ön planda ele almıştı. Ancak Ermeni tehcîri meselesi hükûmet tarafından memlekette âsâyişi bozarak devletin varlığını tehlikeye sokan bir zümrenin meselesi olarak değil de sadece, ittihadcıların bir kötü hareketi olarak kabul edilmekte idi. Nitekim Pâdişah bile, Ermeni tehcîrinden ötürü üzgün olduğunu ve buna sebep olanların cezalandırılacağını beyan etmişti (74). Yine Pâdişah, 7 Aralık 1918 de "Âyan azasından" Azaryan Efendi'ye, Ermeniler hakkındaki iyi düşüncelerini açıklıyor, onlara karşı yapılmış olan kötülüklerden üzüntü duyduğunu, ancak bu kötülüklerin küçük bir zümre tarafından yapılmış olduğunu, bu

Pâdişah'ın Ermeniler hakkındaki mütalecaları.

(71) D. Kitsikis, S. 269.

(72) D. Kitsikis, S. 269.

(73) C. Bayar, I, S. 25.

(74) T. Gökbilgin, I, S. 15. Ayrıca Bak. S. 67.

sebeple de yapılanlardan Türk milletinin sorumlu tutulması gerekeceğini söylüyordu (75).

Pâdişah'ın bu sözleri, Ermeniler'in tamamiyle günâhsız oldukları, memleket içinde herhangi bir olaya sebep olmadıkları halde kendilerine fena davranıldığı ve sonuç itibariyle haksız bir işleme tâbi tutuldukları gibi bir anlam taşıyordu. Ayrıca bu sözlerden Ermeniler'in, İmparatorluk içinde hâlâ sâdık bir tebaa gibi yaşayan insanlar olarak kabul olundukları da anlaşılmakta idi. Halbuki Ermeniler, birçok yıldanberi ne sâdık ne de suçsuz bir tebaa idiler. Onların son yıllarda vatan sınırları içinde yaptıkları hareketler ise, her türlü toleranslı anlayışın çok üstüne çıkmıştı. Fakat dünya Hıristiyanlık âlemi, gerçekleri bir türlü görmek istemiyor, bağlı olduğu millete ihânet hâlinde bulunan ve onbinlerce Türk'ü, akla gelmiyecek şekilde işkencelerle öldüren bu merhametsiz milleti ma'sum, suçlarına göre onları cezalandıranları ise suçlu sayıyordu. İşte Hıristiyanlar'ın bu tutumundan büsbütün cesaret alan Ermeniler ve bu arada Ermeni Patrik'i Zaven Efendi, Mütâreke yıllarında, Mavri Mira Hey'eti ile hem-fikir olarak" (76), çalışmağa başlamış, Rum Patrikhanesinde Türkler aleyhindeki toplantılara katılmış ve Rumlar'la işbirliği yapmıştı (77). Çünkü Yunanlılar'la onların çıkarları, biri Türkiye'nin batısında öteki de doğusunda toprak kazanmak istedikleri için, çatışmamakta idi. Gerçi Pontus toprakları ve kurulacak Pontus devleti üzerinde bir anlaşmaya varamıyorlardı. Fakat ortak düşman telâkki edilen Türkler'e karşı besledikleri duygular da ortaktı.

---

(75) T. Gökbilgin, I, S. 15.

(76) Nutuk, I, S. 2. "Patrik Zaven Efendi Kudüs'ten İstanbul'a döndüğü vakit (6 Aralık 1918) siyasî bir anlaşma üzerine Rum - Ermeni Birliği Komitesi" kurulmuştu. Bak. C. Bayar, 5. S. 1449. 2 Kasım 1918'de Rum vatandaşların Milletvekilleri, Meclis-i Meb'ûsân'a verdikleri bir önergede "Ermeni olmaktan başka bir suçu olmayan bir milyon nüfusun öldürülmesinden" bahsediyor, Ermeni Milletvekilleri de, savaş sırasında göç ettirilen "Ermeniler'in mal ve mülklerinin hesabı ve bunları yapanların hakkında adaletin tecellisi için hükûmetin ne düşündüğünü" soruyorlardı. Bak. C. Bayar, 5. S. 1450.

(77) D. Kitsikis, S. 341.

Bu bakımdan, hangisi tarafından olursa olsun, Türkler'e karşı kazanılan bir başarı ötekini sevindiriyordu (78). Fakat Ermeniler'in, Türkiye ve Türkler hakkındaki düşünce ve duygularının neler olabileceğini bilmelerine rağmen o devredeki Osmanlı Devlet adamları, yine de Ermeni Patrik'i Zaven Efendi'nin, âsâyişin bozuk olduğunu, Türk memurlarının Ermenilere karşı kötü davrandıklarını, o anda bile Ermeniler'in öldürülmekte olduğunu söyleyerek yakınmada bulunması üzerine harekete geçti ve ilgililere herhangi bir olaya sebebiyet verilmemesi hususunda gerekli uyarmalarda bulundu (79); ayrıca "tehcîr" (göç ettirme) sırasında yapıldığı öne sürülen yolsuzlukları ve zulmü "Mahallerinde incelemek ve şikâyet sahipleri ile de görüşmek üzere adalet ve içişleri memurlarından oluşan" komisyonlar kurdu, o bölgeye hey'etler göndermeğe karar verdi (80), bazı memurları hırpaladı, hatta bazılarını astı. Halbuki hırpalanan veya asılan bu kişiler, kanuna dayanılarak verilmiş olan emirleri uygulamaktan başka bir iş yapmamışlardı. Kaldı ki emri verenlerle emri uygulayanlar, bu suretle vatanlarına hizmet ettikleri inancında idiler. Gerçekten, Ermeni meselesi incelendiği takdirde "Techîr"i yapanları suçlamağa imkân yoktur, bu kesin hükmün aleyhinde herhangi bir mütalaa yürütmeden, aşağıdaki satırları okumak da şarttır.

Ermeni meselesi.

"Bağımsız bir devlet kurdukları dönemler son derece kısa" olan ve Anadolu'dan geçen bütün fatihlere, bu arada Osmanlılar'a da boyun eğerek (81) tâbi olan Ermeniler'in bu devletçe, 1461'de Patriklik, 1860'da da "Dinî, millî" ve sosyal meselelerini müzakere etmek üzere "Ermeni Meclis-i Umûmi-i Millîsi" adlı bir meclis kurma-

(78) İzmir'in işgalini Ermeniler tebrik etmiş, Venizelos da verdiği cevapta "Eminim ki İzmir'in Yunan askeri tarafından işgali Ermeni cemâatine de bir hürriyet ve müsâvat devresi açacaktır" demişti. Bak. T. Gökbilgin, I. S. 122.

(79) T. Gökbilgin, I. S. 63.

(80) Bak. 68.

(81) E. Granville, S. 19.

larına izin verilmişti (82). Uzun süre Osmanlılar'ın, "sadakatı denenmiş tek Hıristiyan unsur" saydıkları, hatta "Millet-i sadıka" bile dedikleri Ermeniler, bu güvenin gölgesi altında ve büyük bir serbestlik içinde okullarını açar, yönetir, eğitim yapar, öğretmen ve papazlarını tayin eder, dinî ve millî meselelerini açıkça tartışır, ticaret ve tarımlarını rahat ve huzur içinde yapar, devletin en üst makamlarına yükselebilirlerdi (83). Fakat onlar, kendilerine gösterilen bu yakınlığı takdir etmediler ve ondokuzuncu yüzyılın ortasından sonra, Osmanlı İmparatorluğunun doğu toprakları üstünde bağımsız bir Ermenistan kurma hayaline düştüler. Bu fikir, bazı devletler ve kuruluşlar tarafından ortaya atıldı ve beslendi. Bu kışkırtıcıların Ermeniler'le olan ilişkilerini aşağıdaki şekilde sıralamak ve özetlemek mümkündür :

Rusya ve Ermeni meselesi.

1 — Bağımsız bir Ermenistan'ı, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma sebepleri arasında mütalâa eden Rusya, önceleri Türkiye Ermenileri'ni kışkırtmakta ve himâyede birinci planda yer almış ve Etchmiadsin Katolikosluğu aracılığıyle Türkiye'deki Ermeni dînî makamlarına kendi adamlarını getirmeği başarmıştı (84). Bu dîn adamlarının ermenileri Osmanlılar aleyhine kışkırtmadaki rolleri pek büyük oldu (85). Bundan başka Ermenli yazarları Rusya'da istedikleri gibi gazete ve kitaplar çıkarabiliyor, yayım-

---

(82) Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi, S. 8.

(83) "Ermeniler Türkiye'ye, dinlerini ve kültürlerini idâme ettirmiş olmağı borçludurlar". Bak. E. Granville, S. 19.

(84) Altıncı Yüzyılda kurulan Etchmaidsin kilisesi, 1827 Rus - İran savaşından sonra Rusya'ya bırakıldı.

(85) Bir Rus'un, Ermeni dîn adamları hakkındaki mütaleası aşağıdadır : "Bunların dîn hususunda sa'yleri hemen hiç gibidir. Fakat buna mukabil efkâr-ı milliyyenin neşv ü nemâsı hususunda pek çok hizmetleri sebketmektedir. Yüzlerce seneden beri bu gibi efkâr, esrar-engîz manastırların sâkit duvarları arasında neşv ü nemâ bulmuştur. Buralarda âyîn-i rûhânî yerine Hıristiyan - Müslüman adâvet-i dînîyyesi kaim olmuştur. Mektepler ve kilise mektepleri de bu hususta rüesâ-i rûhâniyyeye pek çok yardım etmişlerdir. Zaman geçtikçe dînî teassub yerine hissiyyat-ı milliyye kaim olmuştur. Ermeni kalbinde hissiyyât-ı dîniyye pek az yer tutar" Bak. Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi, S. 86.

ladıkları bu eserlerle, Türkler'in, Ermenileri soyduklarına ve öldürdüklerine dair uydurma haberler veriyor; bu suretle Türkiye Ermenileri'ni ve Hıristiyanlık âlemini Osmanlılar aleyhine kışkırtıyorlardı. Yayımlanan bu kitaplarda, "Ya Rabb, sen Ermeni milletine merhamet et. Düşman Türk'ü ez ve yok et" gibi cümleleri ihtiva eden ilâhîler bile vardı (86).

Ruslar'ın gösterdiği yakın ilgiden Ermeniler o kadar umutlanmışlardı ki, 1877 Osmanlı - Rus Savaşı'ndan itibaren Türkiye'nin doğu toprakları üzerinde muhtar bir Ermeni idaresinin kurulacağını düşünmeğe başladılar. Bundan dolayıdır ki, Ermeni Patriği Nerses Vorçebetyan, İstanbul yakınına kadar gelmiş olan Rus ordusu komutanı Nicholas (Grand Duke) dan, Türkler'le yapılacak barış andlaşması şartları arasına, "vilâyât-ı şarkıyye" de Ermeni muhtariyetinin de konulmasını istedi. Gerçi Ruslar, bu hususun gerçekleşmesine çok gayret ettiler. Fakat Ayastafanos Andlaşmasını değiştiren Berlin Antlaşması kararları arasına bu hususta, Ermeniler'in çokça bulunduğu Türk vilâyetlerinde ıslâhat yapılması kaydının konulmasından başka bir şey elde edemediler (87). Ancak, Ruslar ve Ermeniler de biliyorlardı ki, "Avrupa devletleri gözünde Türkiye'de ıslâhat demek, herhangi bir Hıristiyan unsurunun muhtariyetini temin edecek müesseselerle imtiyazların" bütünü demekti (88). Ayrıca Ruslar, Ayastafanos Andlaşması ve Berlin Kongresi hükümleri gereğince Batum, Kars, Ardahan gibi Türk şehirlerini işgal ederek Türkiye Ermenileri'ni daha kolay tahrik edebilecek ve onlara daha çok imkânlar sağlayacak bir hale gelmiş bulunuyorlardı. Nitekim Ruslar, işgal ettikleri yeni top-

(86) Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi, S. 10.

(87) Enver Bolayır, S. 34. Berlin Antlaşmasının 61. maddesi şöyledir: "Bâbıâli, ahalisi Ermeni bulunan eyâlâtta ihtiyâc-ı mahalliyenin îcab ettiği ıslâhâtı bilâ te'hir icra ve Ermeniler'in Çerkes ve Kürdler'e karşı huzur ve emniyetlerini taahhüt eder ve ara sıra bu bapta ittihaz olunacak tedâbiri devletlere tebliğ edeceğinden düvel-i müşarün ileyhim tedâbir-i mezkûrenin icrasına nezaret eyliyecektir". Bak. C. Bayar, 5, S. 1473.

(88) İ. H. Danişmend, 4, S. 332.

raklar üzerinde o kadar zalimce hareket ediyorlardı ki, bu toprakların sahipleri olan Türkler, oralarda daha fazla kalmağa dayanamadılar ve Anadolu'nun daha batı kısımlarına doğru göç ettiler. Üç yıl içinde göç edenlerin sayısı 82 bine yükselmişti. Birinci Dünya Savaşı'na başlanıldığı vakit, Kars'da sadece 40 Türk evi bulunuyordu. Ancak, bu topraklar üzerinde bir boşluk meydana gelmemişti. Çünkü Türkler'den boşalan yerlere Ermeni, Rum ve Süryâniler yerleştiriliyor ve bu suretle de bu bölgede bir Hıristiyan çoğunluğu meydana getirilmeğe çalışılıyordu.

İngilizler ve Ermeni meselesi.

2 — 19 uncu Yüzyılın sonlarında İngilizler'in, "şark meselesinde" Rusya'yı tek başına bırakmamak için, bir taraftan Osmanlılar'la Kıbrıs için bir anlaşma imzalamaları, bir taraftan da Ermeni muhtariyetinin birinci derecede bir savunucusu haline gelmeleri Rusyanın dikkatini çekti. Gerçekten İngiltere, doğu Türk vilâyetlerinde muhtar bir Ermeni idaresinin kurulmasını, Rusya'nın bu taraftan İskenderun körfezine inmesi için bir engel olarak görüyor ve bu sebeple de Ermeni muhtariyeti işini ciddî olarak ele alıyordu. Nitekim bu sıralarda iktidarda olan liberaller ve bu arada Gladstone, Ermeni meselesini İngilterenin en önemli işlerinden birisi gibi telâkki ediyor ve "Ermenilere yardım, insânlığa hizmettir" diyordu (89). Onun bu tutumu, bir taraftan İngilteredeki Türk düşmanlığını çoğaltti (90); bir taraftan da Ermenilerin umutlarını ve İngiltereye karşı güvenlerini artırdı; fakat İngiltenin bu ilgisi aynı zamanda Rusların Ermenilere karşı beslediği sempatiyi zedeledi. Çünkü Romanya ile Bulgaristan, Rusların yardımlariyle teşekkül etmelerine rağmen onların Akdenize inmelerine yarayacak olan batı yolunu kapat-

---

(89) Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekât-ı İhtilâlliyyesi, S. 4.

(90) Bu tarihlerde İngiltere'de Türkler aleyhinde yayımlanan makale ve kitap pek çoktur. Ermeniler lehinde ve Türkler aleyhinde kitap yazanlardan birisi de Oxford Üniversitesi eski hukuk profesörlerinden Lord James Bryce'dir. 1830'da doğmuş olan bu İskoçyalı, çeşitli idarî işlerde bulunmuş ve İngiltere kabinesinde Nâzırlık da yapmıştır. Propaganda maksadiyle onun yönetiminde "Treatment of Armenias in the Ottoman Empire 1915" adlı bir mavi kitap da yayımlanmıştır.

mışlardı. Onun için Rusların Akdenize inme amaçları bundan sonra ancak doğu Anadolu yolu ile gerçekleşebilecekti. Halbuki şimdi de ""Vilâyât-ı Sitte" de Ermenilerin muhtar hale gelmesi işine İngilizler karışmış ve bu hususta ön plana bile geçmişlerdi. Şu halde bu bölgede kurulacak olan Ermenistan, Rusya'ya hizmet değil, tersine olarak Akdenize inilecek ikinci yolun da kapatılmasına sebep olabilecekti, onun için bağımsız Ermenistan'ın, bu bölgede kurulmaması gerekirdi. Kaldı ki, Rusya bu sıralarda Kafkaslar'ı ve oralarda çok kalabalık olan Ermeniler'i Ruslaştırmak için büyük bir faaliyete girişmiş ve "Ermeni kilisesini, dilini, kültürünü" yok etmeği amaç edinmiş bulunuyordu (91). Bundan ötürü 1903'de Rus Çar'ı, Ermeni kiliselerine ait bütün mülklere elkonmasını, her dereceli Ermeni okullarında Rusça ile öğretim yapılmasını, Ermeni papazlarının her çeşit haklarının sınırlanmasını emretti (92). İşte bu emrin yerine getirildiği esnada kilise kapıları kırıldı; papazlar hapse atıldı; hatta kilise görevlilerinden bazıları öldürüldü. 1905'de Bakû'da büyük bir kalabalık, Ermeni mahallelerine saldırdı, polis, Ermeniler'in rica ve yalvarışlarına kayıtsız kaldığı için çok sayıda Ermeni öldürüldü. Bu olay Patersburg'da duyulduğu vakit herkes "Ermeniler'in bütün yuvalarını tahrib ve hâk ile yeksân etmeli" diyordu (93). Bu politik değişme Ermeniler için bir felâket olmuş, birçoğunun Rusya'yı terketmesine, bu arada Türkiye'de yerleşmesine bile sebep olmuştu. Bununla beraber Ruslar, gerektiği zaman özellikle Türkler söz konusu olduğu vakit, Ermeniler lehine müdahalelerde bulundular, onlara yardım ettiler. Ermeniler de, kendilerine yapılan kötü işlemden dolayı Ruslar'dan umutlarını kesmiş değillerdi. Nitekim Ermeni meselesiyle en yakından ilgilenen Bogos Nubar Paşa "Ermeniler'in bütün ümitleri güçlü Rus himayesinde toplanmıştır. Her durumda Rus Hükûmeti'nin görüşlerini izlemeğe hazırdılar" (94) diyor, aynı Paşa, Balkan Savaşlarını takip eden gün-

(91) İ. H. Danişmend, 4, S. 334.

(92) Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi, S. 37.

(93) Aynı Eser, S. 38.

(94) E. Granville, S. 79.

lerde, Etchmiadsin Katolikosluğu tarafından, "Vilâyât-ı Şarkiyye Islâhâtı" meselesini savunmak üzere bir hey'etle Avrupa'ya gönderiliyordu (95).

Ermeni komiteleri ve Ermeni meselesi.

3 — Ermeniler, doğu Türk vilâyetlerinde islâhat yapılması meselesinin andlaşmalara girmiş olmasını, amaçlarına doğru atılmış bir adım olarak gördüler, amaca daha çabuk varmak için de, Avrupa'nın birçok şehir ve kasabalarında Türkiye, Kafkasya ve Mısır'da bir takım müesseseler kurdular (96). Bunların başlıcaları 1887'de Londra'da kurulmuş olan "British Armenio Committe", Almanya'da kurulmuş olan "Deutsche Orient Mission", Kahire'deki Ermeni Genel Hayır Birliği ile Hınçak ve Daşnak komiteleridir (97). Bu son iki kuruluş Ermeniler'i kışkırtmakta ve tedhiş hareketlerine yöneltmekte çok ileri gitmişti.

İlk olaylar ve İstanbul'da birinci ve ikinci Ermeni patırdısı.

Komitelerin ve dîn adamlarının kışkırtması sonunda ilk kıpırdamalar başladı ve 1894 ekim'inde Van Gölü'nün güney batısındaki dağlık bölgede, Sasun'da, vergi yüzünden bir isyan çıktı. Gerçi hükûmet kuvvetleriyle yaptıkları çarpışmalarda ayaklananlardan bir çoğu, biraz sonra çıkan ve "Diyarbakır Vak'ası" denilen olayda da Ermeniler'den bir kısmı öldürülerek sükûnet sağlandı. Fakat hükûmetin tutumu, Ermeniler tarafından Avrupa'ya mübâlağalı bir surette duyuruldu. Bunun üzerine İngiltere,

---

(95) Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi, 67.

(96) Enver Bolayır, S. 43.

(97) Hınçak Komitesi 1886'da Kafkasyalı Nazarbek ile karısı tarafından İsviçre'de kuruldu. Önceleri İzmir, İstanbul, Haleb gibi şehirlerde şubeler açan bu komite, Van, Bitlis, Erzurum Elaziz, (Elâzık), Diyarbakır, Sivas ve Trabzon vilâyetlerinde muhtar bir idare kurulmasını istiyordu. Fakat bunun, devletler arasındaki siyâsî anlaşmazlıklar yüzünden kolayca gerçekleşemiyeceğini kabul eden bu komite, amacına ulaşmak için, Ermeniler'in teşkilâtlanmalarını, silâhlı ihtilâller yapmalarını, lüzumlu gördü ve bu yolda büyük hamleler yaptı, cür'etli hareketlere girişti. Komite bu suretle bir taraftan Osmanlı Hükûmeti'ni bezdireceğini, bir taraftan da Avrupa'nın müdâhalesini sağlayacağını kabul ediyordu.

Hınçak'ların siyâsetini beğenmeyerek 1890'da onlardan ayrılan bazı kimseler, Daşnak adlı ayrı bir komite kurdular.

Fransa ve Rusya, Osmanlılar'ın teşkil ettiği "tahkikat hey'etine", temsilcilerini katmak suretiyle işe müdâhale ettiler (98). Bu hey'et Muş'da uzun süre kalarak tahkikat yapmış, hey'ete dahil yabancılar, her zamanki gibi, Osmanlıları bu defa da haksız bulmuşlardı. Onun için bu üç devlet 11 Mayıs 1895'de Bâbıâli'ye bir muhtıra vererek Berlin muahedesine göre yapılacak ıslâhâtın yerine getirilmesini, doğu vilâyetlerine beşer sene süre ile valiler tayinini ve bunların seçilmesinde büyük elçilerin muvafakatları alınmasını, mahallî unsurlardan karma jandarma teşkilini, halkın seçimiyle vilâyet meclisleri kurulmasını, adlî ve mâlî ıslâhat yapılmasını ve kürt aşîretlerinin göç hareketlerinin mürâkabaya tâbi tutulmasını" istediler (99). Fakat Bâbıâlî, bunların bütününü reddetti. Bundan sonradır ki, bir kaç yüz silâhlı Ermeni, ıslâhat istemek bahanesiyle Bâbıâlî'ye yürüdü. Fakat devletin silâhlı kuvvetleri bunları karşılamış, ancak sükûneti ve güvenliği üç gün sonra iâde edebilmişti. Bununla beraber Ermeniler 26 Ağustos 1896'da İstanbul'da yeniden harekete geçerek Osmanlı Bankası'nı bastılar ve Ermeni istekleri hemen kabul edilmediği takdirde bombalarla bankayı tahrip edeceklerini söylediler (100). Fakat olayı daha önceden haber almış olan hükûmet kuvvetleri gerekli tedbirleri almış bulunuyorlardı. Buna rağmen bir takım silâhlı Ermeniler, Türkler'e ateş açtılar; bazıları da evlerinden bomba ve kurşun atmak suretiyle harekete katıldılar. Bu hal, zaten sinirleri gerilmiş olan Müslümanlar'ı heyecanlandırmış ve Ermeniler'e karşı harekete geçmelerine sebep olmuştu. Neticede birçok Ermeni'nin öldürüldüğü, fakat Rus pasaportu ile gelip bu olayı idare edenlerin, Fransız ve Ruslar'ın yardımiyle kaçmağa muvaffak oldukları anlaşıldı. Gerçi birinci ve ikinci Ermeni patırdısı adını alan bu hareketler başarılı olmamıştı, fakat başarısızlık, komitecilerin cesaretini de kırmamıştı. Çünkü 25 Temmuz 1905'de

---

(98) İ. H. Danişmend, 4, S. 334.

(99) İ. H. Danişmend, 4, S. 334.

(100) Onlar, yabancı sermayesiyle kurulmuş olan bu bankayı basmak ve tahrib etmekle Avrupa'yı, Ermeni meselesine müdahaleye mecbur edeceklerini sanıyorlardı.

onlar daha korkunç bir işe girişmekten çekinmemişler; yani cum'a selâmlığında, Pâdişah Sultan Hamid'i öldürmek için Machine infernale denilen saatli bir bomba patlatmışlardı (101). Pâdişah'ı öldürdükten sonra onlar Bâbıâlî'yi, Köprü'yü, Tünel'i, Osmanlı Bankası'nı ve daha bazı yerleri havaya uçuracak, İstanbul'da kanlı bir hava meydana getirecek ve bu suretle ecnebî müdâhalesini sağlayarak Ermeni isteklerini elde edeceklerdi.

İttihadcıların ilk zamanları ve Ermeniler.

1908'de ilân edilen ikinci meşturiyetle Osmanlı tebaasının bütününe hem hürriyet hem de bir çok haklar sağlanmış ve Ermeni meselesini o güne kadar çıkmaza sürükleyen Sultan Hamid politikası terk edilmişti. Onun için Ermeniler'e karşı samimî bir hava estirilmeğe çalışılıyor; işledikleri suçlardan ötürü vaktiyle sürülmüş olan Ermeniler'in geri dönmesine müsaade ediliyor, hatta eski Patrik İzmirliyan istikbal bile ediliyordu (102). İttihadcılar'dan, Ermeni törenlerine katılanlar, Ermeni hayır müesseseleri için verilen müsâmarelere ve konserlere gidenler de vardı. Öte taraftan Hınçak Komitesi başkanı bir toplantıda "Artık faâliyet-i ihtilâliyeye hitam vererek bütün mevcudiyetleriyle" memlekete hizmet edeceklerini söylüyor, Daşnak başkanlarından birisi de, bizim en önde gelen vazifelerimizden biri "Meşrutiyet-i Osmaniyeyi muhâfaza, anâsır-ı Osmaniye'nin hüsn-i imtizâcını temîn ve İttihad ve Terakkî Cem'iyetiyle teşrik-i mesâî olacaktır" diyordu (103). Fakat Ermeniler'in sözleriyle hareketleri birbirine uymadı, hatta başlamış görünen bu zâhirî dostluktan faydalanarak onlar, okullarında ve öteki müesseselerinde Ermeni milleti ve milliyeti üzerindeki propagandalarının artırdılar; Türkler ve Türklük aleyhindeki eserlerin okunmasına daha çok zaman ayırdılar; kuzeyinde Karadeniz ve Gürcistan, doğusunda Hazer Denizi ve İran,

---

(101) Pâdişah'ı ölümden, Şeyh-ül-İslâm'la biraz fazla konuşması ve hesaplanan saatte dışarda bulunmaması kurtardı. Olayda 26 kişi öldü. 58 kişi yaralandı.

(102) Ermeni Patrik'i İzmirliyan, İstanbul'da cereyan etmiş olan birinci ve ikinci Ermeni Patırdılarında birinci derecede rol oynamış olan bir kişidir.

(103) Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi, S. 42.

güneyinde Mezopotamya ve batısında Kızılırmak bulunan bir Ermenistan'ı, eserlerinde açıklamaktan (104) ve komitecilerle ihtilâlcilerin marş ve şarkılarını okullarda söylemekten, çekinmediler (105), hatta Gedikpaşa tiyatrosunda, Beyoğlu ve Üsküdar sahnelerinde "Vartan Manikonyan" piyesi oynandığı esnada hep bir ağızdan ihtilâl havaları söylemek ve "Ermenistan hür, Ermeniler hür" dendiği vakit de "Yaşasın Ermenistan" diye bağırmak küstahlığında bulundular (106).

İşte bu serbestlik içinde komiteciler Ermeniler'i baştan başa silâhlandırmak için, çeşitli yollardan çeşitli şekilde ve kolayca silâh, bomba sağlamış; gerekli yerlerde bunları depolamış ve bunların nasıl kullanılacağını Ermeni gençlerine öğretmişlerdi. Bir an gelidi ki, Ermeniler bir ayaklanma ve insan öldürme için artık hazır idiler (107).

"Adana Vak'ası".

Nitekim, vaktiyle Kilikya'ya göç etmiş olan Ermeniler tarafından kurulmuş olan "Küçük Ermenistan'ı" yeniden kurma hayali içinde bulunanlar ve bu arada Adana piskoposu Muşeg (Mouchegh), 14 Nisan 1909'da Ermeni-

---

(104) Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi, S. 47.

(105) Bu marş ve şarkılardan bazı örnekler aşağıdadır: "İstiklâle da'vetten" bir kaç satır: "Ermeniler, silâh başına, kılıç bele, tüfek omuza, Türk Ermenistanından bizi bir ses çağırıyor". Ermeni çete başkanı Han" için yapılan şarkıdan: "Ay yoktu; karanlık bir gece idi, bir çete hızlı hızlı gidiyordu; bu çete kahraman Han çetesi idi; hepsi de silâhlı idi. Kahraman Han, Pasin'e çıktığı zaman, top sesleri işitildi. Ermeni kahramanlarının silâhlarından çıkan kurşunlar gürliyordu. Ermenistan toprağında o kahraman kanını döktü. Ağlama; onu an; Kahraman Han'ın ismini hiç unutma". Hınçaklar'ın marşından. "Erzurum'da, İstanbul'da gök gürler gibi ilk hareketin çanını çabuk çal, Ermeniler her tarafta ayaklansın; esirlik zinciri kırılsın". Bak, Ermeni Komitelerin Âmâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi, S. 52.

(106) Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi, S. 52.

(107) Komiteciler için Sir Mark Sykes, "tahrik için ve suçsuz insanları cezalandırmak amaciyle Müslümanları öldürmek, hükûmete vergi ödeyenlerden haraç almak, ihtilâl teşkilâtına para vermeyenleri katletmek" Ermeni ihtilâlcilerinin işledikleri suçların sadece bir bölümüdür, diyor. Bak, E. Granville, S. 53. Avam Kamarası'nda üye olan Mark Sykes, Türk dostu değildi.

ler'i ayaklandırdılar. Bu hareket, Adana ve civarındaki kasaba ve şehirlerde iki gün sürmüş, 25 nisan'da başlayan ikinci ayaklanma ise yalnız Adana şehrine inhisar etmiştir. Her iki harekette, Ermeni ihtilâlcileri Müslüman mahallelerine saldırarak, çocuk, kadın, ihtiyar gözetmeksizin Müslümanlar'ı öldürmeğe başlayınca Türkler, can, mal ve ırzlarını korumak için silâha sarıldılar. Bundan sonra iki taraf arasında çok kanlı çarpışmalar oldu ve nihâyet durum Ermeniler'in aleyhine döndü (108). Olayı hazırlayanlardan birisi olan Muşeg (Mouchegh), ayaklanmanın daha ikinci günü İskenderiyye'ye kaçmak suretiyle canını kurtarmıştı; fakat yalan dolanlarından ve fesadcılığından vaz geçmiyerek yayımladığı "Les vépres ciliciennes" adlı eserle, olayları bütün dünyaya ters ve yanlış olarak duyurmuştu (109). O, böyle yapmakla devletlerin işe karışacaklarını umuyordu. Fakat olayın Avrupa basınında yer alacağını ve bunun mutlaka Türkler aleyhinde olacağını kabul eden İttihadcılar, Avrupalılara hoş görünmek için, acele meseleye elkoydular ve ihtilâli hazırlayan Ermenileri değil, kendilerini savunan Türkleri cezalandırdılar, Bahçe İlçesi müftüsü dahil 47 Türk'ü idâm ettiler. Buna karşılık sadece bir Ermeni hüküm giymişti (110). Bu suretle, Sultan Hamid'in son yıllarında çok geri plana düşmüş olan Ermeni meselesi, meşrutiyyetin ilâniyle birlikte yeniden alevlendi (111). İttihadcılar ise hâlâ "ittihâd-ı anâsır" hulyasında idiler.

Ermeni komitelerinin artan faaliyetleri.

1910'da Kopenhag'da (Copenhagen), Daşnak'ların yaptığı bir toplantıda enteresan kararlar verildi. Bu kararlara göre; Türkiye'deki Ermenilerin askerî eğitime tâbi tutulması, Daşnak'ların emirlerine uymayan Ermenilerin öldürülmesi, fakat bu suretle işlenecek olan cinâyet-

(108) Bu olayda Türkler'den 1850, Ermenilerden ise 17.000 kişi ölmüştü. Bak, İ. H. Danişmend, 4, S. 374.

(109) Aynı Eser, S. 374.

(110) Olayın çıkması üzerine Adana'ya vali olarak tayin edilen Cemal Paşa (O devrin ünlü paşası), îdam cezalarını yerine getirmiştir.

(111) Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı. 4.

lerin Türkler tarafından yapıldığının ortaya atılması gerekiyordu (112). Aynı komite, 1913 martında, şubelerine gönderdiği bir yazıda, Rusya, İngiltere ve Fransa'nın "Ermeni vilâyatında (113) hususî bir idare tesisi hakkında" fikir birliğine vardıklarını bildirmişti (114).

17 Eylül 1913'de Köstence'de bir toplantı yapan Hınçak'lar da bazı kararlara vardılar. Bunlara göre, 62 yıldan beri mücâdele etmekte olan Ermeni milletinin, yeniden ve daha kuvvetli olarak siyâset alanına çıkması için, meşrutiyetten sonra, biraz dinlenmesi gerekmişti. Meşruti bir idare içine girmiş olan Osmanlı Devleti'nin de yapmış olduğu bir takım vaadler vardı. Halbuki Osmanlılar va'dlarından hiç birisini yerine getirmemiş, ayrıca İttihadcılar'ın ülkülerinin, kurmak istedikleri yeni düzen ve idare ile İmparatorluk içindeki çeşitli unsurları birbirleriyle kaynaştırıp yok etmek olduğu anlaşılmıştı (115). Onun için Ermeniler, insanlık ve millî haklarının meşru' yollarla elde edilemeyeceğine inanmış ve meşru, olmayan yollara yeniden sapmağı, yeni "siyâsî ve iktisadî" şartlar meydana gelinceye kadar parti kavgalarına son vermeği ve "Müstakil Ermenistan fikrinin" savunulması işini tekrar kararlaştırdılar (116). Halbuki İttihadcılar, Doğu Anadolu'da yapılması istenilen ıslâhatı uygulama kararında idiler. Bu sebeple de yabancı müfettişler tarafından verilen Doğu Anadolu'nun "ıslâhatına ait mukaveleyi", 6 Şubat 1914'de imzalamışlardı (117). Buna göre Trabzon, Erzurum ve Sivas illeri genel müfettişliğine Hollandalı Westernenk; Van, Bitlis, Elazığ ve Diyarbakır illeri genel müfettişliğine de İsveçli Hoff getiriliyordu. Fakat,

İttihadcıları, doğu illeri için istenilen ıslâhâtı uygulama yolunda.

(112) Enver Bolayır, S. 47-49.

(113) Doğu Anadolu'daki altı vilâyet.

(114) Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi, S. 61.

(115) Aynı eser, S. 63. Ermeniler, "İttihad ve Terakki'nin gizli olmayan maksadı, çeşitli unsurları birleştirmek, asıl izlediği politika ise bu unsurları" baskı altında bulundurmak ve gerektiği zaman mahvetmektir" diyorlardı. Bak, E. K. A. ve H. İ. S. 64.

(116) Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi, S.

(117) İ. H. Danişmend, 4, S. 409.

kendilerine dörderyüz lira maaş bağlandıktan başka ikametgâh da tahsis olunan ve geniş yetkiler tanınan bu müfettişlerle, henüz bir iş göremeden, Birinci Dünya Savaşı başladığı için, mukaveleler bozuldu.

21 Temmuz 1914 ve 11 Ekim 1914 arasında Ermeniler.

21 Temmuz 1914, Osmanlılar'ın seferberlik ilân ettiği ve 11 Ekim 1914'de Birinci Dünya Savaşı'na girdikleri tarihtir. Bu iki tarih arasında, Ermeniler'de, yurt içinde ve dışında büyük bir faaliyet görüldü. Yurt içindekiler, dışta bulunanlarla açık ve gizli muhaberelerine devam ederek birbirlerine haberler ulaştırdılar. Etchmiadzin kilisesi ile bağlantısı bulunan İstanbul Ermeni Patrik'i, oradan aldığı ta'limâta uyarak yurt içindeki Ermeni papazlarına gerekli emirleri verdi. Fakat Osmanlı Hükûmeti, bazı şeyler duyduğu için, Ermeni ileri gelenleriyle Patrik'e, bir ayaklanma meydana geldiği takdirde çok sert hareket edileceğini bildirmişti. Belki de bundan dolayı İstanbul'da Ermeni temsilcileri toplandılar ve Osmanlı Hükûmeti'ne sadık kalacaklarına dair bazı kararlar aldılar. Ermeni Patrikhanesi de, seferberliğe hizmet eder görünmeği lüzumlu sayıyor, Ermeniler'den hükûmete yardımcı olmalarını istiyor ve "Tekâlif-i harbiyye'ye iştirak olunmasını" tavsiye ediyordu (118). Fakat onların bu kararlara sadık kalmadıkları müteâkib olaylardan anlaşıldı. Çünkü onlar bir taraftan, yurt dışındaki bürolar ve dernekler (119) vasıtasıyle Ermeni gönüllü alayları (intikam alayları) kurup, bunların Rusya ve Fransa emrinde cepheye sevklerini sağladılar, bir taraftan Avusturya Veliahd'ının öldürülmesini fırsat sayarak "beyannâmeler yayımladılar; isyan ve mücâdele çanlarını çalmak" zamanının geldiğini, İ'tilâf Devletleri safında, özellikle Rusya'nın yanı başında harekete geçmenin lüzumlu olduğunu açıkladılar, "O halde arkadaşlar ileri ve iş başına" demek suretiyle (120) Türkiye'deki Ermeniler'e de gerekli işareti

(118) Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi, S. 131.

(119) Amerika, İngiltere, Fransa, Romanya, Bulgaristan ve daha bazı memleketlerde ermenilerin bir takım hayır cemiyetleri ve siyâsî teşekkülleri vardı.

(120) Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi, S. 104.

verdiler (121). Yurt içindeki kaynaşma ise devam ediyordu. Nitekim hükûmete sadık kalacaklarını bildiren Ermeni liderleri, daha Osmanlı seferberliğinin ilân edildiği gün yani 21 Temmuz 1914'de, Daşnak'ların İstanbul'daki merkezlerinde toplanmış ve taşradaki şubelere gizli direktifler göndermişlerdi. Bu direktiflere göre, eğer Rus ordusu Osmanlı sınırını geçer ve Osmanlılar da geriler se Ermeniler hemen silâhlı harekete başlayacak, Osmanlılar'a saldıracak, onları iki ateş arasında bırakacak, gerekli binaları bombalarla uçuracak ve "levazım kafilelerini" vuracaklardı (122), Osmanlı ordusu ilerlediği takdirde de silâhlarıyle Ruslar'a katılacak, Türk ordusunda askerlik yapmakta olanlar birliklerinden kaçarak çeteler meydana getireceklerdi (123). Çünkü, kendi deyişlerine göre "yirminci asır medeniyetine bir hakaret olan" Türk canavarını öldürme zamanı gelmişti (124).

Birinci Dünya Savaşında Ermeni isyanları.

Rus'ların, 31 Ekim 1914'de Doğu Bayazıt'dan ve Kasım 1914'de de Erzurum tarafından Osmanlı sınırlarını geçerek ilerlemelerini fırsat sayan Ermeniler, planları gereğince, bir taraftan çeteler kurdular; yolları kestiler, Türk köylerine saldırdılar, bir taraftan da imkân buldukları şehirlerde isyanlar çıkardılar. Bunların ilki Zeytun kasabasında meydana geldi. Maraş iline bağlı bulunan ve şimdiki adı Süleymanlı olan bu kasabadaki Ermeniler Seferberliğin i'lânı üzerine vergi vermek istememiş, aralarından asker toplanmasına da razı olmamışlardı. Ayrıca çete halinde dağlara çıkarak, asker olmak için şubelerine gitmekte olan Türk gençlerini öldürmeğe, islâm ahalinin mallarını yağma etmeğe, hükûmet memurlarına ve jandarmalara saldırmağa başladılar. Bunlarla da yetinmeyen Ermeniler, Zeytun hükûmet konağını basarak jandarma-

(121) Bu beyannâmenin altında "1914 Paris, Sosyal Demokrat Hınçakyan Komitesi Umûmî Merkezi" kaydı vardı.

(122) Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi, S. 96.

(123) Aynı eser, S. 97.

(124) Aynı eser, S. III.

ları öldürdüler; tutuklu olarak hapishanede bulunan Ermeniler'in bırakılmasını istediler. Bundan başka, 7 - 8 yüz kişilik bir isyancı grubu "Tekyemanastırı" nda, üzerelrine sevk olunan hükûmet kuvvetlerine karşı silâh kullanmış, Maraş jandarma komutanı Binbaşı Süleyman Bey ile yirmibeş askeri şehid etmiş, otuzdördünü de yaralamışlardı (125). Gerçi bu çarpışmanın sonunda haydutların bir kısmı ele geçirildi; fakat bir kısmı, geceden faydalanarak kaçtı; dağlara dağıldı; bu da Müslümanlar için büyük bir felâket oldu. Çünkü onlar rastladıklarını öldürüyor; Müslüman köylerini ateşe veriyorlardı. Bu suretle, Ziya Gökalp'ın dediği gibi "Türkiye'de bir Ermeni Katl-i âmı değil bir Türk - Ermeni mukatelesi" başladı (126).

Bitlis ili, ötedenberi Ermeni komitecilerinin faaliyetine sahne olmuş ve en çok olaylar bu bölgede meydana gelmişti. Çünkü Van Milletvekili Vahan Papasyan'ın sorumluluğu altında bulunan ve kurulacak olan Ermeni devletinin merkez topraklarını teşkil eden (127) bu yerlerdeki Ermeniler, öteki bölgelerdekilerden daha itinalı bir surette yetiştirilmiş ve silâhlandırılmıştı. Onun için, seferberliğin ilânıyla birlikte olaylar hemen başladı ve bir köyde, askere gitmemek için, jandarmaya ateş açıldı. Erzurum ve Erzincan'da da, askere gitmemek için çeşitli çarelere başvurulmakta, ayrıca hasta ve hava tebdiline giden Türk askerleri öldürülmekte; köylü Türk kadınları tehdid edilmek suretiyle, asker olan kocaları birliklerinden uzaklaştırılmak istenmekte idi. Elazığ, Diyarbakır, Sivas, Ankara ve Trabzon vilâyetlerinde de kanlı olaylar cereyan etti; Türkler öldürüldü; malları yağma edildi; Türk ordusunun gerilerinde gerekli tahribler yapıldı; hatta "Askere ekmek yapan Ermeni fırıncılarından bazıları imâl ettikleri ekmeklerle efrâd-ı askeriyyeyi zehirlemeğe" bile teşvik edildi ve buna teşebbüs olundu (128). Fa-

(125) Aynı eser S. 163.

(126) G. Jaeschke, 4. 179.

(127) Daşnak'lar, Seferberliği müteakib Muş ve Bitlis yöresinin idaresini Vahan Papasyan'a vermişlerdi. Bak, Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi, S. 173.

(128) Aynı eser, S. 194.

kat Van'da olanlar, bütün bu söylediklerimizden daha korkunç ve vahşice idi. Burada ilk önemli hareket şubat 1915'de Timar bucağı merkezinde vergi yüzünden çıkmış ve daha birinci gün isyancıların sayısı bin kişiyi geçmişti. İlk hamlede bir jandarma yüzbaşısı ile bir kısım jandarmanın ölümüne sebep olan bu isyan daha büyük merkezlere sıçramakta gecikmedi ve az sonra Van şehri'nde de başladı. Telgraf tellerini kesmiş olan isyancılar, Ermeni mahallelerini sarmış olan jandarma ve polislere, aynı zamanda kışladaki askerelere saldırdılar; yardım gelmesini önlemek üzere şehrin dışında tertibat aldılar. Sayıları 5.000 den daha fazla tahmin edilen isyancılar, ayrıca bir takım binaları bombaladılar; Müslüman mahallelerini de ateşlediler. Bu suretle şehirde 23 gün çok kanlı olaylar cereyan etti; bu süre sonunda Van, Ermeniler tarafından tamamen işgal olundu (129). Buradan kaçabilen Türkler'in, Ermeniler'in davranışları hakkında verdikleri haberler tüyler ürpertici idi. Çünkü isyancılar, halkın çoğünü öldürmüş; kadınların ırzına geçmiş, Türk kadın ve kızlarını bazı evlerde topladıktan sonra buralarını Genelev haline getirmişlerdi (130). O zaman Van'da, 1500 kadar kadın ve çocuktan başka Türk kalmamış, bunları da oradaki Amerikalılar korumuştu (131). Şehir baştanbaşa harab olmuş, çarşı kâmilen yanmıştı.

6 Mayıs 1915'de Ruslar'a teslim edilen bu şehirde Ermeniler, Aram ve Vardan'ın başkanlığında hemen teşkilâtlanmağa başlamış; yani "ilk Ermeni eyâletinin Genel Valisi Aram Manokyan'ın başkanlığında bir de geçici hükûmet kurmuşlardı. Ayrıca "idârî bölümler yapılarak Ermenistan bölgesi irili ufaklı 14 eyâlete" ayrılmıştı (132).

"Sevkiyat Kanunu" veya "Tehcir Kanunu".

Bütün bunlara rağmen hükûmet, herhangi bir yola getirme hareketine girişmeden önce, Ermeni Patrikhanesi ile Komitelere ve Ermeni Milletvekillerine, yapılan hare-

---

(129) Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi, S. 222.

(130) Enver Bolayır, S. 64.

(131) Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi, S. 222.

(132) E. Granville, S. 89.

ketlerden vazgeçilmediği takdirde, şiddetli tedbirlere başvurulacağını ihtar etti. Fakat bu ihtara kimse aldırmamış, üstelik Ermeni zulüm ve işkencesi her tarafta artmıştı. Bundan sonradır ki, Osmanlı Devleti, yurdun her taraftan düşman saldırısına uğradığı bu felâketli devirde, vatan hizmeti görmek istemeyen, silâhını da alarak birliklerinden kaçan, düşmanlarla işbirliği yapan, Türk ordusunu arkadan vuran, câsusluk yapan, yolları keserek ve köyleri basarak soyan, Türk halkını öldüren, Türk kadınlarının ırzına geçen, Türk jandarma ve polisine karşı kanlı hareketlere girişmekte asla tereddüt etmeyen bu insanlara karşı harekete geçmeğe mecbur kaldı ve bu sebeple de önce komite merkezlerini kapattı (133); sonra da, hükûmet emirlerine, memleket savunmasına ve âsâyişin korunması için alınacak tedbirlere muhâlefet edenlerle casusluk yapanların "Münferiden veya müctemian" "Hükûmetçe ta'yin olunan" bölgelere nakledilebilmeleri için, 14 Mayıs 1915'de bir kanun çıkardı. Üç maddeden ibaret olan ve "Tehcîr Kanunu" adını alan bu kanunla Ordu, Kolordu, Tümen ve "Müstakil Mevki" komutanlarına büyük yetkiler tanındı. Bu komutanlar hükûmet emirlerine, memleket savunmasına ve âsâyiş'in korunmasına karşı koyanları yola getirebilecek, gerektiği takdirde bölge halkından birini veya hepsini başka yerlere sürebileceklerdi (134).

Bu kanun önceleri "İzmir, Bursa ve Kayseri gibi mahallerde" uygulanmamıştı. Fakat İ'tilâf Devletleri'nin

---

(133) Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi, S. 237.

(134) Tochîr Kanununun metni aşağıdadır: "1 — Savaş vaktinde Ordu, Kolordu ve Tümen komutanları ve bunların vekilleri ve müstakil Mevki komutanları, ahâlî tarafından herhangi bir suretle hükûmet emirlerine ve yurt savunmasına ve âsâyişin korunmasına ilişkin işlere ve tertiplere karşı muhâlefet ve silâhla tecâvüz ve direnme görülürse hemen askeri kuvvetle şiddetli surette te'dipler yapmağa ve tecâvüz ve mukavemeti esasından yok etmeğe mezun ve mecburdular. 2 — Ordu ve müstakil kolordu ve Tümen Komutanları, askerlik icaplarından dolayı veya casusluk ve hiyanetlerini sezdikleri kurâ ve kesabat ahalisini tek tek veya toplu olarak diğer mahallere sevk ve yerleştirebilirler. 3 — İşbu kanun yapımı tarihinden muteberdir. 13 Recep 1333 14 Mayıs 1331".

Çanakkale'ye, Rus donanmasının Karadeniz limanlarına taarruz etmeleri üzerine adı geçen yerlerde ve İstanbul civarında bulunan Ermeniler arasında da faâliyet arttı. Adapazarı ve Kayseri gibi bazı yerlerdeki Ermeniler'in elinde çok sayıda bomba ve silâh bulunduğu haber alındı (135); yapılan baskınlar, bu haberlerin gerçeği anlattığını gösterdi. Bundan dolayı Ermeniler, buralardan da başka taraflara sürüldü. Bununla beraber sürgün işi, mümkün olduğu kadar düzenli yapılıyordu. Fakat Ermeni çetelerinin, kafileler halinde sevkedilen sürgünleri kurtarmak üzere yaptıkları saldırılar, disiplinin bozulmasına sebep oldu. Çünkü bu suretle Türk muhafızlar öldürülüyor ve göçe tâbi tutulmuş olan Ermeniler de dağılarak etrafları için bir felâket oluyordu. İşte bundan sonradır ki Ermeniler'e karşı daha şiddetli hareket edildi.

Ermeniler lehine bir müdâhale.

Techîr Kanununun yürürlüğe girişinden on gün sonra yani 24 Mayıs 1915'de İ'tilâf Devletleri, Osmanlı hükûmetine bir nota vererek Ermeni katl-i âmından Osmanlı hükûmet üyeleriyle Türk ve Kürt memurları sorumlu tutacaklarını bildirdiler (136). Bu notaya verdikleri cevapta Osmanlılar, Türkiye'de Ermeniler'e karşı bir "katl-i âm" yapıldığı doğru değildir. Sadece isyan eden Ermeniler hakkında bazı kararlar alınmıştır; bu da devletin bir iç işidir ve böyle bir karar alındığından dolayı Osmanlı Devleti, başka bir hükûmete hesap vermek mecburiyetini duymamaktadır. Âsâyişi bozmayanlar hakkında ise herhangi bir karar alınmamıştır. Fakat, İngiliz ve Fransızlar, Çanakkale'de Türk hastanelerini topa tutar, Ruslar da Kars'da, hiç kimseye zararı olmayan binlerce müslümanı Ermeniler eliyle kılıçtan geçirir, aldığı Türk esirlerini Kafkasya'da yine Ermeniler vasıtasıyle çeşitli usullerle hatta "açlık ve susuzlukla merhametsizce öldürürken İngiltere ve Fransa ve Rusya hükûmetlerinin" şu anda Ermeniler'e karşı duydukları insanca duygular biraz tuhaf değil mi dir? Kafkasya'da, Fas'ta, Mısır ve Hindistan'da meydana gelmiş olan ayaklanmalar sırasında "son derece

(135) Kayseri'de Ermeniler'in bomba yapan atölyeleri vardı.

(136) Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi, S. 239.

İsyanlar devam ediyor.

şiddet göstermiş ve tamamen insanlığa aykırı işlemlerden geri durmamış olan İngiltere, Fransa ve Rusya hükûmetleri" Ermeniler hakkında alınan çok yumuşak tenkil tedbirlerinden dolayı Osmanlıları sorumlu tutamazlar, diyorlardı (137). Öte taraftan Ermeniler, tehcîr kanununa rağmen, 1915haziran'ında, Şarkî Karahisar'da, ordudan kaçmış olan Ermeniler'i yakalamak üzere Ermeni mahallesine giren jandarmalara evlerden ve bir kayalık üzerine kurulmuş olan Karahisar kalesinden müslüman mahallelerine ateş açtılar. Bu yüzden şehir çok zarar görmüş, çıkarılan yangınlar sonunda kasaba, yüz kadar ev hariç, baştanbaşa yanmıştı. Yardımcı kuvvetler geldikten ve kasaba kuşatıldıktan sonra bile Ermeniler 25 gün direndiler, fakat sonunda bir çıkış hareketi yaparak kurtulmak istediler ise de, bu pek başarılı olmadı. Bununla beraber kurtulabilen 300'den fazla Ermeni, başka taraflara giderek kötülüklerine devam ettiler.

Bu olaylardan biraz sonra, 1915 ağustos'unda, Urfa'da bir Ermeni isyanı başlamış, mahallî jandarma ve polis kuvvetleri bunu bastırmağa imkân bulamadığı için 4. Ordu'dan yardım istenmişti. Bundan dolayıdır ki 4. Ordu Komutan vekilî eylül'ün son günlerinde istenen kuvvetle birlikte Urfa'ya geldi; gerekli tertipleri aldı ve bir beyannâme yayımlayarak, hükûmete itaat etme fikrini taşıyan Ermeniler'in "Samsad Kapısından hariçe" çıkmalarını emretti (138). Fakat verilen mühlet bittiği halde

---

(137) Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi, S. 241. Morning Post gazetesinde Ermeniler hakkında çıkan bir yazı, çok dikkate değer görüldüğü için buraya aynen alındı : "Dünya'da üç memlekette üç büyük dert vardır. Amerika'da Zenciler, bir beyaza yan baktı diye her sene Amerikalılar, bunlardan bir kaç tanesini linç ederler; kimse ses çıkarmaz. Rusya'da Yahudiler, Kiyef'de, Kişnev'de, şurada burada her sene binlercesi ahali tarafından öldürülür. Bütün Avrupa gazeteleri dün falan yerde bir pogram (Kısmî katl-i âm) olmuş 10 bin Yahudi öldürülmüştür, diyerek güya bu gün karayel esmiştir gibi tabiî bir havâdis verirler. Türkiye'de de Ermeniler vardır. Bunları, hak ettikleri cezaya çarptırdığınız vakit dünya ayaklanır; aman yetişiniz Türkler Ermenileri kesiyor diye âlem birbirine girer." Bak, G. K. Söylemezoğlu, S. 89.

(138) Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi, S. 272.

hiç bir Ermeni'nin bu emre uyduğu görülmedi. Bunun üzerine Ermeniler'in sığındıkları yerler topa tutuldu ve onların ilk hattı işgal olundu. Bundan sonra tekrar Ermeniler'e teslim olmaları teklif olunmuş ve bu iş için bir günlük mühlet tanınmıştı. Fakat bu defa da Ermeniler'den teslim olan yoktu. Onun için çarpışma yeniden başladı ve Urfa'daki müstahkem Ermeni evleri birer birer ve fakat güçlükle zabtolundu. Urfa Ermeniler'inin bu hareketi sürülmelerinin bir sebebi oldu.

Boğazlayan Kaymakamı Kemal Bey'in idâmı.

İşte yıllardan beri Türk vatanını parçalamağa çalışan ve her çeşit hareketi, gayeleri için meşru sayan Ermeniler, Mondros Mütârekesini izleyen günlerde, gadre uğramış insanlar pozunda ortaya atıldılar; kendilerini sürgüne tâbi tutanların cezalanmasını istediler. Osmanlı Hükûmeti ve hatta Hükümdârı, bazı sebepler yüzünden, onları haklı gördü (139); suçlu aradı; buldu ve cezalandırdı. Bu suçlu, "İttihad ve Terakkî'nin bütün öldürtme ve göç ettirme hesabını Damat Ferid'in Dîvân-ı Harb'ine şahsan vermek mecburiyetinde" kalan Boğazlayan Kaymakamı Kemal Bey idi (140). Çünkü Kemal Bey, 2 Eylül 1915'de Ermeniler'in, Boğazlayan İlçe'sine bağlı Türk köylerini ateşledikleri ve üzerlerine gönderilen jandarmalara karşı da silâh kullandıkları sıralarda, Boğazlayan Kaymakamı idi. İşte bu tarihlerde bu kaymakama, İçişleri Bakanlığından bir telgraf gönderildi ve Ermeniler'in 24 saat zarfında Boğazlayan İlçe'sinden çıkarılmaları ve Suriye istikametine sevkleri istendi (141). Bunun üzerine Kemal Bey, jandarma komutanı ile birlikte bu emri yerine getirdi. Gerçi emir sert ve korkunçtu, fakat kanunî idi. İşte Kemal Bey bundan dolayı Kürt Mustafa Paşa Dîvân-ı Harb'ine verilmiş; bundan dolayı 8 Nisan 1919'da idâma mahkûm edilmiş ve bu yersiz karar, Pâdişah tara-

---

(139) Bak, S. 69.

(140) İ. H. Danişmend, 4, S. 457.

(141) İçişleri Bakanlığının telgrafı aşağıdadır: "Kazanız dâhilinde bulunan bi-l-umum Ermenileri 24 saat zarfında yola çıkaracaksınız. Bunların sevkedileceği istikamet Suriye'dir. Şifrenin alındığının acele bildirilmesi". Bak, Hüsamettin Ertürk ve S. Nâfiz Tansu, S. 297.

fından imzalandıktan sonra infaz olunmuştu (142). Kemal Bey, 10 nisan perşembe günü akşam üzeri toprağa verildi (143). Bu ölümün Ermeniler'i memnun edip etmediği meselesi üzerinde durmayacağız. Ancak, Osmanlı Hükûmeti'nin, Ermeniler'i memnun etmek üzere icrâata giriştiğini ve bu arada İstanbul'da "Ermeni milleti ve yetimleri" yararına verilen konser ve müsâmerelerden vergi almamağa karar verdiğini (144), Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın da Paris Barış Konferansında "Ermeni tehcîrinden bahsederken, harb esnâsında isyan çıkarmak, Türk ordusunun gerilerini tehdid etmek ve bir sürü mezâlimde bulunmak suretiyle işe evvelâ Ermeniler'in başladıklarını ve irtikâb etmedik cinâyet bırakmadıklarını açıklamayı lüzumlu görmiyerek, Ermeni tehcîrini sadece "o vakitki Osmanlı Hükûmeti'nin bir eser-i vahşeti diye tasvîr" ettiğini (145), söylemek zorundayız. Anlaşıldığına göre Pâdişah ve Hükûmet, İmparatorluğun çeşitli unsurları arasında hâlâ bir âhenk kurulacağına inanmakta ve bu âhengi, İmparatorluğun ayakta tutulması bakımından, lüzumlu hatta zarûrî saymakta idiler. Halbuki, Müslüman veya

---

(142) 9 Nisan'da Kemal Bey'in i'dâm kararı, tasdik edilmek üzere Pâdişah'a sunulmuştu. Sultan Vahîdüddin, kararı tasdik etmeden önce, Şeyh-ül-İslâm'ın bunu görüp görmediğini sormuş ve "görmüş ise benim bunu imza etmekliğim için yarın sabaha kadar bir fetvâ-yi şerîfe versin demişti. Şeyh-ül-İslâm, böyle bir fetvâ vermeği çok güçlükle kabul etti. Ancak Hükümdar, böyle bir fetvayi almadan önce Kemal Bey'in i'dâm hükmünü onaylamıştı. Bak, Ali Fuat Türkgeldi, S. 220 - 222. Pâdişah bu i'dâmı, protesto edenlerden çekindiği için bir fetvâya bağlamayı tüzumlu görmüştü. Çünkü Kemal Bey'in i'dâm edileceği duyulduğu vakit İstanbul halkı çok üzüntü duymuş bu yüzden bazı gösterilerde bulunmuştu. Bak, T. Bıyıklıoğlu, I, S. 7.

(143) A. Fuat Türkgeldi, S. 223. Kemal Bey'in tabutu 10 Nisan'da Kadıköy karakolunun önünden geçirilirken halk heyecanlanmış, karakoldaki subay ve er'ler de "bayrağı yarıya indirerek askerî merâsim" de bulunmuşlardı. Bak, İ. H. Danişmend, 4, S. 457. "İngiltere'ye hoş görünmek isteyen Damat Ferit, yeni sadareti esnasında ayrıca bir tehcir mahkemesi kurdurdu. Bayburt Kaymakamı Nusret 20 Temmuz'da ölüme mahkûm edilerek 5 Ağustos'da asıldı". Bak, G. Jaeschke, 4, S. 181.

(144) T. Gökbilgin, I, S. 62.

(145) Hikmet Bayur, I, S. 37.

Hıristiyan olsun, İmparatorluk sınırları içinde yaşayan ve Türk olmayan unsurların, bu kadar olaylardan sonra artık Türkler'le yanyana ve kardeşçe yaşayabileceklerini kabul etmek mümkün değildi. Bunun aksini düşünmek ise en hafif bir deyimle gaflet olurdu. Bununla beraber Osmanlılar bu yolda gayret harcamaya devam etmişlerdir.

İşte Osmanlı Hükûmeti'nin ve Hükûmdar'ın bu şekildeki tutumundan faydalanan ve esâsen İngiliz ve Fransızlar tarafından da himâye edilen Ermeniler, bu tarihlerde büyük bir siyâsî faaliyet içine dalmış bulunuyorlardı. Yaptıkları temaslar sonunda vardıkları kanaat, isteklerinin hemen bütününün müttefiklerce kabul edilebileceği yolunda idi. Bu sebeple Bogos Nubar Paşa, 30 Kasım 1918'de, İ'tilâf Devletleri'ne başvurarak, tam müstakil bir Ermenistan'ının kurulmasını ve bu istiklâlin İ'tilâf Devletleriyle Cemiyet-i Akvam'ın himâyesi altına konulmasını istedi (146). Öte taraftan, aynı meselenin gerçekleşmesi hususunda çalışmalarda bulunmak üzere Ermeni Patrik'i Zaven Efendi, 12 Şubat 1919'da İstanbul'dan Paris'e ve oradan da Londra'ya hareket etti. Bogos Nubar Paşa ile de görüşerek onu bazı hususlarda aydınlatan bu papaz, bir taraftan da Ermeni meselesini Lord Cecil, Curzon, Harding ile göüştü; Fransız Chambon ve Venizelos ile müzâkerelerde bulundu (147), Ermeniler'in minnettarlığını arzetmek üzere İngiltere Kralı, V. George'u da ziyâret etti (148). Dönüşünde Fransa Cumhurbaşkanı ve Başbakan'ı ile görüşen bu Patrik, sonuçtan çok emin görünüyordu.

Ermeni istekleri ve İ'tilâf Devletleri.

24 Şubat 1919'da toplanan ve Türkiye, Rusya, İran, Mısır, Suriye, Avrupa ve Amerika Ermeniler'i adına kurulan "Ermeni İttihadı Kongresi" Bogos Nubar Paşa'yı, seçtiği altı kişilik heyetin başına getirdi. İşte bu paşa ile Kafkas Ermeni Cumhuriyeti'nin Başkanı Aharonian, 26 Şubat 1919'da "Onlar Konseyi" nde Ermeni isteklerini

(146) Esad Uraz, S. 672.

(147) Aynı eser, S. 696.

(148) Bu ziyârete Canterbury Başpiskoposu da katılmıştı Bak, Esad Uraz, S. 696.

açıkladılar (149), "Maraş'la birlikte Kilikya'yı", altı doğu vilâyetini (150) ve Trabzon ilinin bir kısmını istemek suretiyle büyük Ermenistan için ilk adımı attılar (151). Onlar rakam söylemiyor, fakat "Ermeniler'in oralarda azlıkta olduklarını" da kabul etmiyorlardı. Halbuki bu altı vilâyette o tarihlerde yaşayan 3.820.494 kişiden yalnız 779.621'i Hıristiyandı (152). Bunun böyle olduğunu Lloyd George de biliyor, fakat kendi deyimiyle "Tarihî nedenler" yüzünden bu toprakları onlara vermek istiyordu (153). Ancak, Amerikalı uzmanlara göre kurulmak istenen "Ermenistan'ın işgal edilmemiş olan kısmını işgal etmek için, Ermeniler'e verilmek üzere 50.000 silâha, Ermeniler'in buralara dönmesini sağlamak için 60.000 kişilik bir yabancı kuvvete ve kurulacak bir Ermeni hükûmetine yardım ve âsâyişi korumak üzere de, yıllarca en az 30.000 kişilik bir kuvvete" ihtiyaç vardır (154). İşte bu kuvvetlerin kimin tarafından verileceği konferans'ta bahis konusu olduğu vakit meselenin güçlüğü hemen meydana çıktı. Çünkü İngilizler, "Ermenistan'da manda almak niyetinde olmadığından" (155) oralarda kuvvet bulunduramayacaklarını söylediler; İtalyanlar da kuvvet verme tarafına yanaşmadılar; yalnız Fransızlar, 12.000 kişilik bir kuvvet verebileceklerini açıkladılar (156). Ancak İngilizler, Fransız askerlerinin karadan yani Anadolu üzerinden Ermenistan'a gönderilmesine razı görünmüyorlardı.

Çünkü bu suretle Fransızlar, Nusaybin ve Musul ta-

(150) Sivas, Erzurum, Harput, Diyarbakır, Bitlis ve Van illeri.

(151) Kafkas "Ermeni hükûmeti, 28 Mayıs 1919 tarihinde Büyük Ermenistan Cumhuriyetini resmen" ilân etti. Bak, G. Jaeschke, 4, 41.

(152) T. Gökbilgin, I, S. 28.

(153) 23 Nisan 1919 da parlamento'da yaptığı bir konuşmada İngiliz Başbakanı Lloyd George, Ermenistan meselesine değinerek Ermenistan meselesi güçlük arzetmektedir. Çünkü nüfusu Ermeni olmayan geniş bir toprak parçasını tarihî ndenlerle Ermenistan'a vermek istemekteyiz" demişti. Bak, T. Baytok, S. 79.

(154) T. Bıyıklıoğlu, I, S. 4.

(155) Aynı eser, S. 6.

(156) G. Jaeschke, 4, S. 41.

raflarına sarkmak isteyebilirlerdi. Onun için İngilizler, bu yardım Karadeniz yolu ile yapıldığı takdirde işi desteklemeği düşündüler. Bununla beraber, Fransızlar'ın asker verebileceği haberi çeşitli teşekkülleri ve bu arada Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'u memnun etmiş; Senato'nun tasvibi kaydiyle, Ermeni mandasını kabul edebileceğini söylemesine sebep olmuştu.

Büyük devletlerin bu müstereddid durumlarına rağmen Kafkasya'daki Near East Relief (Yakın Doğu Yardım Teşkilâtı) hemen faaliyete geçmiş, Türkiye'deki Ermeniler de, akla ve hayâle bile sığmayan taşkınlıklara başlamışlardı (157). Halbuki Ermeni Patrik'i Zaven Efendi, Türk milliyetçilerinden korkarak Ermeniler'in, Erzincan, Erzurum, Samsun, İzmit ve Adapazarı'nı terkettiklerine dair makaleler yayımlıyordu (158).

İçteki Hıristiyanları destekleyenler.

C — Yurd dışındaki Hıristiyanlardan bir çoğu da, Türkiye'deki Hıristiyanlarla fikir birliği içinde idiler. Bu hususta İngiliz devlet adamları ve özellikle dîn adamları birinci planda görülmektedir. Gerçekten 23 Nisan 1919'da Londra'da Société pour l'union des Eglises Chrétiennes (Hıristiyan Kilisolerini Birleştirme Derneği) tarafından tertiplenen mitingde, Ayasofya'nın geri alınması hususunda konuşanlar oldu. "Söz alanlar arasında Oxford piskoposu Dr. Burrows" ile Canterbury başpiskoposunun özel müşaviri Mr. Athelstan Riley de vardı. Bu mitingde yapılan konuşmalar sonunda Ayasofya'nın tekrar kiliseye çevrilmesine dair bir karar alınmıştı (159). Ayrıca "Ayasofya'nın Hıristiyanlığa tekrar kazandırılması için

(157) "Gönüllü Ermeni Alayı kumandanı kaptan Tanik" idaresindeki bir çete İzmit ve civarını bir süre hedşet içinde bıraktı. Eğer Yavuz Bey'in (Yüzbaşı Fehmi Bey) yaptığı baskın sonunda, beşyüz kişiden fazla olan bu çete yok edilmemiş olsaydı, öldürülen bir çok Türk'ün sayısına daha birçokları eklenebilirdi. Bak, M. Arif, S. 80.

(158) Nimet Arsan, S. 108.

(159) D. Kitsikis, S. 348. İngiltere'de Yunanlılara dostluk gösteren bir grup vardı. Bu grup, "Dr. R. M. Burrows tarafından kurulmuş. Anglo - Helenik Ligası etrafında teşekkül etmişti. "Bak, G. Jaeschke, 4, S. 48.

bir kurtuluş komitesi kuruldu (160); bu komitenin başına da Lord James Bryce getirildi. Fakat bu komitenin Ayasofya ile ilgili olarak hazırladığı bir mitingin yapılmasına İngiliz Hükûmeti müsaade etmemişti. Çünkü böyle bir miting yapıldığı takdirde Türkler'in, bu mitingi protesto etmek maksadiyle Ayasofya'yı havaya uçuracakları duyulmuştu. Ancak izin vermeme işi İngiliz gazetelerinde şiddetle protesto edilirken bir taraftan da Avam Kamarası'na götürüldü; bir Milletvekili, mitingin geri kalmasına gerçekten Türk tehdidinin mi sebep olduğunu sorduktan sonra, hükûmet mitingi geri bırakacağına "kiliseyi korumak için tedbir alsaydı daha iyi ederdi." demek suretiyle tenkidlerde bulundu (160). Anlaşıldığına göre Yunan propagandası, özellikle İngiltere'de din adamlarından ve ileri gelenlerden bir çoğunu kendi tarafına kazanmış bulunuyordu. Gerçi bu sıralarda Avam Kamarası'nda, Müslümanlar'ı da savunanlar yok değildi. Nitekim Albay Wedgwood Müslümanlar'ın en büyük koruyucusunun ve Müslüman duygularının zedelenmemesine en çok dikkat etmesi gereken devletin İngiltere olması lâzımgeleceği üzerinde ısrarla durdu. Yarbay Guinness de İngiltere İmparatorluğu'ndaki Müslümanlar'ın Rumlardan bir kat daha fazla olduğunu, İçişleri Bakanlığı'nın dikkate alıp almadığını sordu (161). Fakat Yunan propagandasının her çareye baş vurması, İngiltere'de Türk düşmanlığının gittikçe artmasına sebep oluyordu. Ayrıca Müslümanlığa ve Türklüğe karşı duyulan nefret, Hıristiyanlık dinî içinde, çeşitli anlayış ve inanışlara sahip olan din adamlarını bile bir araya getirdi ve bu sebeple 12 Mart 1920'de "Saint Sophia Redemption Committee" nin sekreteri J. A. Douglas'ın, "Southwark katedralinde verdiği va'z'da, Suriye Trabzon başpiskoposları ile İstanbul Ermeni Patrik'i ve Canterbury başpiskoposu bulundu (162). Douglas'ın bu konferansta söyledikleri "Death's Ride in Anatolia and Armenia" (Ölüm Anadolu'da ve Ermenistan'da Kol Geziyor" adlı bir kitapta yayımlandı. Kitabın kapak resminde, çizmesinde

(160) D. Kitsikis, S. 352.

(161) Aynı eser, S. 353.

(162) Aynı eser, S. 351.

ay bulunan ve haç'ı çiğneyen bir Türk vardı, bunun altında yazı olarak sadece iki kelime görünüyordu : "How long = Bu daha ne kadar sürecek" (163). Fransız gazetelerinde ise, hemen her gün, Türkler'i aşağılayıcı ve tahrik edici bir yazı çıkıyordu.

Yahudiler.

D — Kendilerine, her felâketli devrelerinde kollarını açmış olan Türkler'e karşı, bir kısım Yahudiler bile artık dost değillerdi; onlar da Rumlar'la işbirliği yapma yolunda idiler. Nitekim İstanbul'daki Hahamhane, Patrikhane ile çalışmayı prensip olarak kabul etmiş ve barış konferansına verilmek üzere adı geçen müessese ile birlikte bir muhtıra hazırlamağ başlamıştı (164). İzmir'in işgal edildiği gün, "Ey Türkler, ay yıldızı artık gökte göreceksiniz" diye bağıran Yahudiler de görülmüştü (165). Ayrıca Durdoğlu adındaki Yahudi, İzmir'in işgalinden sonra, yüksek rütbeli Yunan subaylarına bir ziyafet vermiş ve "işgalin mes'ûd bir hâdise olduğunu" söylemişti (166). 1919 ağustosunda, Hahambaşı Naum Efendi'nin başkanlığındaki bir hey'et, İstanbul'daki Amerikan hey'etine, hiç bir devletin himâyesi altına girmek istemediklerini, sadece Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'un milletlere va'd ettikleriyle yetineceklerini bildirmişti (167).

Araplar.

E — Müslüman ve fakat Türk olmayan unsurlara gelince, bunlar da büyük bir nankörlük içinde idiler. Özellikle, Osmanlı İmparatorluğu'na katıldıklar ıtarihten itibaren asla yabancı işlemi görmemiş, hatta bazı hususlarda Türk Müslümanlar'a bile tercih edilmiş olan Arab'lar, Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesini kolaylaştıranların başında geliyorlardı. Çünkü bu millet, ne Türkler'in Müslüman oluşunu ne de kendilerine karşı kardeşce davranışlarını değerlendirecek karakterde bir millet değildi. Onlar, kendilerine en çok yarar sağlayanın dostu idiler, çıkarları uğrunda yapamayacakları fedâkârlık düşünüle-

(163) D. Kitsikis, S. 352.

(164) Aynı eser, S. 341.

(165) Ahmet Midillili (Atman), S. 42.

(166) T. Gökbilgin, I, S. 127.

(167) Ömer Sami Coşar, No. 73.

mezdi. Bunun son ve en kötü örneği Birinci Dünya Savaşı esnasında görüldü. Çünkü, İngilizler'in, Osmanlılar'dan daha fazlasını vermeği va'd etmeleri onların hemen, yüzyıllar boyunca sadece lütûflarını görmüş oldukları Osmanlılar aleyhine geçmelerine sebep oldu. Bu harekette İngiliz propagandasının ve altınlarının rolü ne kadar büyükse, Hazret-i Muhammed soyundan geldiği kabul olunan Mekke Şerîfi Hüseyin'in ve oğullarının ihtiras ve ihânetleri de o derece büyüktür. Çünkü bu soy, Asya'da, Arapça konuşanların yaşadıkları toprakların bütününden kurulacak bir Arab devletinin başına geçmeği hayal etmiş; bu hususta İngilizler'le müzâkerelere girişmiş, sonunda, Müslümanlar'ca kutsal olan yerleri de içine alan bir Arabistan devletinin kurulmasını prensip olarak sağlamıştı. Ancak Şerîf Hüseyin, bu devletin kuzey sınırlarının, Mersin, Adana, Urfa ve Mardin üzerinden Irak sınırlarına inmesini istiyordu. Fakat İngilizler, bu isteklerin, özellikle kuzey sınırına dair olanlarına itiraz ettiler (168). Yapılan müzâkerelerde Şerîf Hüseyin, İngilizler'in ileri sürdükleri şartları kabul ettiği için, 5 Haziran 1916'da Arap bağımsızlığı ilân edildi (169). Buna rağmen Osmanlı devlet adamları, İslâm âleminin ve bu arada Müslüman Arab'ların, İmparatorluğa yardım edecekleri inancını kaybetmemişlerdi. Asıl şaşılacak olan şudur ki, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda yani Arablar'ın Türk silâhlı kuvvetlerini vurmalarından sonra bile, Türk devlet adamları arasında onların hâlâ Türkler'e dost olabileceği kanaatının yaşaması idi. Nitekim o tarihteki Osmanlı parlamentosunda Bilecik Milletvekili olarak konuşan Şemseddin Bey (Günaltay), Arab'lara muhtariyyet vermekle Türk ve Arab milletleri arasında kat'î bir ayrılık husule gelmiyecektir. Çünkü Arab ve Türk milletlerini birleştiren dînî esaslardır" (170) demişti. Halbuki İslâm dinî, bu iki milleti hiç bir zaman birbirine dostça bağlamamıştı. İşte bu gerçeğe değer vermemiş olan Osmanlılar, yüzyıllarca Arabistan'ı ve

---

(168) A. Akşin, S. 29.

(169) Türk İstiklâl Harbi, I, S. 54.

(170) Celâl Bayar, I, S. 25.

Arabları, dışardan gelen tehlikelere karşı yalnız Türk gençleriyle korudular; aynı hal Birinci Dünya Savaşı boyunca da devam etti. O kadar ki, her şeyin kaybedilmiş bulunduğu sıralarda bile "Medîne Muhâfızı Fahri Paşa", "Harem-i Şerîfi eliyle düşmana teslim edemiyeceğini, Türbe-i Resûl-ullah'da yemin ettiğini" söyleyerek (171), kutsal saydığı yerleri savunmakta büyük bir direnme gösterdi. Bu yüce duyguya karşılık, Hıristiyanlarla işbirliği halinde bulunan Arablar ve onların başındaki soylu kişiler, Türk ordusunun bazan önünden, bazan da arkasından saldırmış; erzak kollarını yağmalamış; Türkler'in savaşı kaybetmesi üzerine de bazı Arablar, Ermeni ve Rumlarla birlikte büyük devletleri zaferlerinden dolayı tebrik etmişlerdi (172). Haleb'li Câbirî zâde Salâhaddin adında birisi de, başına topladığı haydutlarla Cerablus'a saldırmış ve Nizip kasabasının "Şerîf'e itâat etmesini" istemişti (173). Aynı gün yani 10 Aralık 1918'de Akçakoyunlu ve Çobanbey istasyonları Arablar tarafından işgal olundu (174). Öte taraftan, milliyetçi Arablar'ın delegeleri, 1919 yılının ilk ayında, Paris barış konferansına başvurarak "Osmanlı İmparatorluğu ile alâkalarını kesmek istediklerini resmen bildirdiler" (175).

F — Kürt ve Kürt istiklâli hususundaki fikirlerin doğmasında büyük payı olan İngilizler, bir süreden beri Kürt aşiretlerini Osmanlılar aleyhine ayaklanmağa teşvik ediyorlardı. 1918'de Osmanlı ordularının zayıflamasından sonra onlar" çabalarını daha da artırdılar, bu ara- **Kürtler.**

(171) G. K. Söylemezoğlu, S. 52.

(172) 12 Kasım 1918'de "Lloyd George ile Balfour, Clemenceau, Orlando, Wilson, Venizelos ve Pachitch'e" aşağıdaki tebrik telgrafı gönderildi: "Manchester'li Ermeni, Rum ve Arablar adına zaferinizi saygı ve samîmiyyetle kutlar ve gaddâr Türkler'in asırlar süren zulmünden bizleri kurtaracak olan genel bir barış beklemenin mutluluğu içinde bulunduğumuzu bildiririz. M. Arabyan, S. Bostancı, E. Kahla. Bak, D. Kitsikis, S. 270.

(173) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 33. Belge 828.

(174) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 33. Belge 828.

(175) Cemal Kutay, Ön, S. 220.

da, "British Relief Fund" un müdürü papaz Frew (176) ve siyasî temsilcileri ile, bir yandan kürtçülük propagandası yaptılar, bir taraftan da Kürt aşîretlerine gerekli para, silâh ve malzemeyi sağladılar (177). İngilizler'in en çok faaliyet gösterdikleri yerler, Diyarbakır, Elazığ ve Urfa illeri idi (178). Özellikle, Milli aşîreti, onların en çok ilgilendikleri bir aşîret idi. Nitekim Haleb'den gelen bir İngiliz kurmay yüzbaşısı Viranşehir'de bu aşîretin başkanı Mahmud ile görüşmüştü. Bundan sonra Mahmud Bey'in kardeşlerinin Siverek, Karaçorun ve Karacadağ'a giderek gerekli teşebbüslere giriştikleri, fakat Siverek'de yüz bulamadıkları anlaşılıyordu (179). Bundan başka İngiliz binbaşısı Noel'in, Mardin'deki gezintisini bitirdikten sonra, 1919 haziran ortalarına doğru Urfa ve Siverek üzerinden Viranşehir'e gittiği, orada Milli aşîreti başkanlariyle görüştüğü, fakat sonuçtan memnun olmadığı da duyulmuştu (180). Öte taraftan Milli aşîret başkanı Mahmud'un, Diyarbakır'a giderek, Kürt kulübü üyeleriyle görüşmelerde bulunacağı söylentileri ortaya çıktı (181). Çünkü yine bu tarihlerde Diyarbakır, Elazığ ve Urfa illerinin Milli aşîretine verildiği, buralarda Kürdistan istiklâlinin ilân edileceği ve bu toprakların "İbrahim Paşaoğulları arasında taksim olunacağı ve bunun için yapılacak teşkilâta bir esas" olmak üzere Milli aşîreti başkanlarının bu civarı dolaşarak ilgililere, kendilerine kayıtsız ve şartsız itâat etmeleri gerekeceğini, kürtlük fikri etrafında toplanacakların mutlaka at ve silâha mâlik olmaları lâzımgeleceğini, çağrılacakların hemen emre uymaları icâbedeceğini, emre uymayanların ise "Emvâli yağma" ve kendileri itlâf" edi-

---

(176) G. Jaeschke 1, S. 8. İstanbul'daki İngiliz elçiliğine bağlı olarak çalışan Papas Frew, Patrikhane yolu ile, kürdler için Yunan hükûmetinden bile bir mikdar para sağladı. Bak, A. Bedevî Kuran, S. 626.

(177) A. Bedevi Kuran, S. 626.

(178) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 6. Belge 130.

(179) Aynı eser, 130.

(180) Nimet Arsan, 4, S. 43.

(181) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 6, Belge 130.

leceğini söyledikleri işitildi (182). Yine İngilizler'in Cobur aşîretini silâhlandırdıkları ve devlete sadık öteki aşîretler üzerine saldırtacakları söylenmeğe başladı (183). Ancak, Kürt aşîretlerinden bazılarının İngilizler'den ve yaptıkları propagandadan hoşlanmadıkları da bir gerçekti. Çünkü, bir defasında propaganda yapan bir İngiliz, aşîretler tarafından öldürülmüştü (184). Zaho'da "İngiliz hâkim-i siyâsîsi" de bu uğurda hayatını kaybedenler arasında idi (185). Şırnak aşîreti başkanı Abdurrahman Ağa da, İngilizler kendi bölgesine geldikleri takdirde iyi karşılanmayacaklarını açıklamıştı (186). Bununla beraber bazı kürtler, "Diyarbakır, Bitlis, Elâzığ vilâyetlerinde İstanbul'dan idare olunan "Kürt Teâli Cemiyeti" ni kurmuş bulunuyorlardı (187). Osmanlı "Meclis-i A'yân" üyelerinden Seyyid Abdülkadir'in başkanı bulunduğu Kürt Teâlâ Cemiyeti, her ne kadar önceleri Osmanlı Anayasasına ve Osmanlılık idealine bağlı bir hayır cemiyeti gibi görülüyorsa da onun, daha kuruluş tarihlerinde bile Kürtleri ayrı bir kavim saydığı anlaşılmaktadır. Çünkü cemiyetin mühründe Türkçe olarak "Kürt Teâlî Cemiyeti", Fransızca olarak da, "Autonomie du Kurdistan" yazılı idi (188). Gerçekten, "İnfiradcı, milliyetçi" bir politika izleyen bu cemiyetin (189) fikirleri, Jin ve Kürdistan adlı dergilerle yayımlanıyordu. Doğu Anadolu'nun, Ermenilere verileceği söylentileri ortaya çıktığı vakit, "Vilâyât-ı Şarkiyye Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti", Kürd Teâlî Cemi-

Kürd Teâlî Cemiyeti.

(182) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 6, Belge 130.

(183) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 40. Belge 960.

(184) T. Gökbilgin, I, S. 139.

(185) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 40. Belge 958.

(186) Aynı dergi, 958.

(187) Nutuk, I, S. 4.

(188) Kurucuların, cemiyyet mührünü bu şekilde iki ayrı anlamda yazdırmaktan maksadları, Türkler'den ayrılmanın "bir felâket getireceğini pek iyi bilen kürd halkından, kötü niyetlerini saklamak içindi". Bak, C. Dursunoğlu, S. 18.

(189) T. Z. Tunaya, S. 430.

yeti başkanı Seyyid Abdülkadir'i uyarmış; işbirliğine da'vet etmiş; fakat bundan bir sonuç alamamıştı. Çünkü Kürd Teâlî Cemiyeti mensubları (190), Doğu Anadolu'da bağımsız bir Kürd Devleti kurma isteklerinin (191) İ'tilâf Devletleri tarafından destekleneceğini kabu ediyorlardı. Bu sebeple bir an geldi ki onlar, inançlarını artık gizlemeğe bile lüzum görmediler (192). İlgililerden her kişi, kendi payına düşeni rahatça yapabiliyordu. Meselâ, Bedirhânî'lerden olan ve Kürd bağımsızlığı uğrunda her şeyi yapabilecek bir karakterde bulunan Malatya "Mütesarrıfı" Halil Bey, Malatya'da bir Kürd kulübü kurmağa çalışıyor ve bu arada Ermeni Patrik'i ile işbirliği yapmakta bir sakınca görmüyordu (193). Bucak Müdürlerinin çoğunu Kürtler'den ta'yin etmiş olan Halil Bey'in, Dersim yöresindeki aşîretlerle yakından teması vardı; bunlardan bazılarını Osmanlılar aleyhine çevirmeğe (194) ve bu suretle kuvvetini artırmağa çalışıyordu. Bunu sağladığı andan itibaren silâh depolarına el koyacak ve Elazığ'ı işgal edecekti. Yine Bedirhanlılardan Kâmran, Âlî ve Mevlân-zâde Rifat Beylerin bu bölgeye geldikleri ve çok miktarda para getirdikleri söyleniyordu (195). İşin politik yönü de ihmal edilmemekte idi. Nitekim Paris'de toplanan barış konferansında Kürtlükle ilgili meseleleri ve kürt haklarını savunmak üzere, Osmanlı Paşası ve eski

---

(190) Kürd Teâlî Cemiyyetinde çalışanlar ve bir Kürd devleti kuruluşu ile birinci derecede ilgili bulunanlardan bazılarının adları aşağıdadır: Seyyid Abdülkadir, Bedirhan Paşa'nın oğlu eski adliye müfettişlerinden Emin Âlî, emekli Fuad Paşa, Hamdi Paşa, İstanbul eski polis Müdürü Halil, jandarma emekli albaylarından Bedirhampaşaoğlu Mehmed Ali, emekli yarbay Mehmet Emin, ulemâdan Ali, Baha-zâde Şükrü, Cemil Paşa zâde Ekrem, müderris Zeynelâbidin, Doktor Mehmet Şükrü, Mevlâm zâde Rifat, Memduh, Selim, Fethullah, Seyid Şefik).

(191) T. Kökbilgin, I, S. 133.

(192) C. Dursunoğlu, S. 19.

(193) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi. Sayı 10. Belge 233.

(194) Aynı Dergi, 233.

(195) Aynı dergi, 233.

Stockholm elçisi Şerif Paşa delege tayin olunmuştu (196). Yakışıklı ve iyi giyinmesinden ötürü Fransızlar'ın "Beau" Şerif (güzel Şerif) ve İttihadcılar'ın "Boş Herif" dedikleri Şerif Paşa (197), 22 Mart 1919'da barış konferansına Kürdistan hakkında bir muhtıra sunmuş (198) ve Ermenilerle de işbirliğine girişmişti; Matin gazetesine verdiği bir demeçte ise, "Osmanlı Devleti, yeni bir cerrâhî ameliyeye ma'ruz kalarak, kendisinden vatanım olan Kürdistan'ın ayrılmasını görmeğe mahkûmdur" (199) diyordu. Bu durum karşısında İstanbul Hükûmeti, Kürtler'in sükûnette kalabilmesi için bazı tedbirler almış, bu arada ayırıcı hareketlerden kaçınılmasını sağlamak üzere de Kürt Teâlî Cemiyeti üyeleriyle temasta bulunacak bir komisyonun kurulmasını kararlaştırmıştı (200). Halbuki aynı hükûmetin, doğudaki bazı illeri yani Kürtler'in kalabalık olarak bulundukları yerleri, Ermeniler'e bırakmak gibi bir eğilimi vardı. Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın bir telgrafından bunu açıkça anlamak mümkün oluyordu. Çünkü o bu telgrafında, doğu vilâyetlerinin bazı parçalarının Ermenistan'a bırakma zorunluğu doğabileceğini söylüyor ve "Umumî efkârın" buna göre hazırlanmasını istiyordu (201). Fakat Bitlis valisi bu isteği yerine getirmemişti

Dâmat Ferid Paşa'nın bir telgrafı.

---

(196) Şerif Paşa'yı, 1919 ocak ayında Cenevre'de toplanan "Türk hürriyetperverlerinden mürekkep bir kongre", Türk haklarını savunmak üzere görevlendirmiş ve Paris'e göndermişti. Bak, T. Gökbilgin, I, S. 50.

(197) Tarık Mümtaz Göztepe, S. 109.

(198) G. Jaeschke, I, S. 22.

(199) Şerif Paşa galiba daha sonra kürtçülük faaliyetinden vaz geçti. Çünkü, 23 Nisan 1336 (1920) tarihli Alemdar, Peyam ve Serbestî gazetelerinde yayımlanan bir yazısında, Hilâfet makamına bağlı olduğunu bildiriyor ve devleti parçalayıcı fikirlerden uzak olduğunu belirterek "konferans nezdindeki kürt heyet-i murahhasası riyâsetinden isti'fâ" ettiğini bildiriyordu. Bak, K. Karabekir, S. 294.

(200) T. Gökbilgin, I, S. 135.

(201) Bitlis valisine çekilen bu telgraf aynen şöyledir: "Vilâyât-ı şarkiyyeden bazı aksamanın Ermenistan'a terki mecburiyyeti hasıl olması muhtemeldir. Gerçi bu ihtimal pek zayıf ise de bir emr-i vâki karşısında kalmamak için dağdağasızca ve üslûb-i hakîmâne ile şimdiden efkâr-ı umûmiyyeyi hazırlamak faydadan hâlî değildir. Bu hususta sarf-ı mesâî buyurulması, ehliyyet ve dirâyet-i vâlâların-

Bir kısım Kürtler, devlete sadık görünüyor.

(202). Halbuki, ne bu telgraftan ne de valinin verdiği cevaptan haberleri olmayan Kürt ileri gelenlerinden bir kısmı, Silvan eşrâfından bazıları, 13. Kolorduya çektikleri bir telgrafla, uzun zamandan beri "sayesinde refahla" yaşadıkları ((Râyet-i Osmaniyeden (Osmanlı bayrağı) ayrılmak alçaklığını istemiş olan" bazı Kürtleri kınayor, devletin istiklâl ve "Osmanlı yüce adının sürmesi için" her türlü hizmet ve fedâkarlığa hazır olduklarını bildiriyorlardı (203). Daha sonra isyan etmiş olan Milli aşîreti başkanı Mahmud ise, 1919 nisanında yanında "Siverek eşrafından Cûdi Paşa, Odabaşı Mahmud Efendi ve ulemâdan vâiz Hacı Hüseyin Efendi" olduğu halde, çöldeki aşîretlerle görüşmüş, onlar arasında bir birlik sağlanmasını ve "Osmanlı Hükûmetine" sadakat gösterilmesini temine çalışmış (204); hatta 4 Nisan 1919'da "Harbiye Nezâreti"ne göndendiği bir yazıda "öteden beri ekmek ve ni'metleriyle beslenmiş olduğumuz ve bağlı olmakla övünç duyduğumuz Hükûmet'i aliyye-i Osmaniye'nin hâdim bir bendesiyim" demek suretiyle (205), hükûmete bağlılığını pek açık surette ifade etmişti. Bu sıralarda idi ki Kâzım Karabekir Paşa, Kür aşîret beylerine, doğunun Ermeniler'e verilmek istendiğini bildiriyor ve onları Ermeniler aleyhine kışkırtıyordu (206). Bu şekildeki bir hareket, aynı zamanda, doğuda filizlendirilmeğe çalışılan kürtçülük cere-

---

dan muntazardır. Hudâ-nekerde böyle bir hal vukuunda mahalli halkın ve aşâirin ne gibi bir tavır ve harekette bulunacaklarının dahî gizlice ve münâsib bir surette tahrik ve tetkiki ile neticenin peyderpey doğruca tarafıma iş'âri tavsiye olunur." Bak, Mazhar Müfit Kansu, I, S. 10.

(202) Bitlis valisi Mazhar Müfid Bey'in Sadrazama cevabı: "Eczâ-yi memâlik-i Osmâniyyeden bir karış toprağı bile düşmana terk için efkâr-ı umûmiyyeyi hazırlamak elimden gelmez. Bendenizde tasavvur buyurduğunuz ehliyyet ve dirâyet de buna müsâit değildir. Bu gibi işlerde ehliyyet ve dirâyeti nezd-i sâmîlırinde mücerreb bir zatın yerime vali tayin ve i'zâmını rica ederim. Ferman." Bak Mazhar Müfid Kansu, I, S. 10.

(203) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 5. Belge 106. Nihat.

(204) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 40. Belge 956.

(205) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi sayı 40. Belge 957.

(206) K. Karabekir, S. 25.

yanını unutturmağa ve Kürtler'in dikkatlerini başka tarafa çekebilmeğe hizmet edebilecek bir hareket tarzı idi. Mustafa Kemal Paşa'nın, Kürt beylerine gönderdiği mektuplara bu beylerin verdikleri cevaplar da pek enteresandı. Çünkü onlar, kendilerinin kürtçülük fikirleriyle ilgili bulunmadıklarını ve devlete sadık olduklarını söylüyorlardı (207). Nsaybin'den gelen bir telgraf da, Osmanlı Hükûmeti'ne bağlılığın ifadesini taşımakta idi (208). Ancak bu mektup ve telgraflardan bunları gönderenlerin samîmiyet derecelerini ölçmek mümkün değildir. Bu kişilerin, Kürtçülük hareketine gerçekten muhâlif olabilecekleri düşünülebileceği gibi, bu cereyanın içinde olmalarına rağmen o anda, kendilerince bilinen bazı sebeplerden ötürü, bu tutumlarını gizlemeği lüzumlu saydıkları da hatıra gelebilir. Fakat her şeye rağmen hükûmete sadık kalmış olan Kürt Beyleri vardır. Onun için, Osmanlı Hükûmeti'ne bağlı kalmak veya ayrılmak isteyenler diye Kürtleri iki katagoride mütalea etmek mümkündür.

İşte bu kritik anlarda idi ki, çok dikkate değer bir ayaklanma hareketi oldu. Ali Batı isyanı denilen bu olay, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışından bir hafta kadar önce başlamış ve 18 Ağustos 1919 tarihine kadar sürmüştür. Ayaklanmanın başında bulunan Ali Batı, Midyat dolaylarındaki aşîretlerden birinin başkanı idi.. Bu kişi, Osmanlı Devleti'nin o zamanki karışık durumun-

Ali Batı olayı.

(207) K. Karabekir, S. 49.

(208) "Nusaybin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namına Şeyh Musa'dan İçişleri Bakanlığına gelen ve gazetelere de yollanan bir telgrafta, Kürtleri Türkiye'den ayırıp İngiliz mandası altına sokmak istiyenler protesto edilmekte ve bizim İstanbul'da hiçbir temsilcimiz yoktur denildikten sonra "Bu kabil istekler ebediyyen yıkılmamızı mucib olacaktır. Hayatımızın hâdimi olan Osmanlı Hükûmetinden başka bir idareyî kabûl etmiyeceğiz. Binaenaleyh kazamızda yirmi bin nüfusun rahatı hilâfına vuku bulacak lekeli mukadderatın kanımızla silinmesini elimizde silâh olarak hazırız,"

"Van'da kurulmuş olan teşkilât-ı milliyye'ye bütün efrat ve aşîretlerle maalmemnuniyye dahil olduğumuzu arz ve bu sedâ-yi millimizi hükûmet ile gazetelere iblâğ eyleriz. Bu protesto nâme bütün Kürt aşîret ve reisleri tarafından çekilmektedir." Bak, Ömer Sami Coşar, No. 163.

dan faydalanarak, Cizre, Nusaybin, Savur ve Mardin bölgelerini ele geçirmek ve hâkimiyet kurmak isteğinde idi (209). İngilizler'den de faydalanan Ali Batı, "Hükûmet zayıf düştüğünden Pâdişah, bu bölgenin muhafazasını bana emanet etti. Yakında Mardin'de otırarak buraları muhafaza edeceğim" demek suretiyle (210) propaganda yapmağa başlamış ve etrafına bir çok insan toplamıştır. 11 Mayıs 1919'da bir kaç yüz silâhlı ile Nusaybin'e gelen bu adamı, Nusaybin Kaymakamı ile bu tarihte karargâhı Nusaybin'de bulunan 24. Alay komutanı, nasîhat etmek suretiyle yola getirmeğe çalıştılar ise de, bir başarı elde edemediler, onunla çarpışmağa mecbur oldular. Adamlarından bir kısmının öldürüldüğünü gören Ali Batı, Nusaybin'i bırakarak Midyat'ın güneyine doğru çekildi. Fakat bu çekiliş, ayaklanmasının sona ermesi demek değildi. Onun için "Bir dağ topu ile takviye edilen ikiyüz mevcudlu 6. piyade alayı", halktan toplanan 800 kişilik bir kuvveti de beraberine alarak, 4 Haziran 1919'da onlara saldırdı (211). Ali Batı, durumun kendi aleyhine geliştiğini gördüğü için karanlıktan faydalanarak kaçtı ise de 18 haziranda gizlendiği yerde ölü olarak bulundu. Bununla beraber, içte ve dışta Kürtçülük meselesi aktif bir konu olarak devam etti. 23 Aralık 1919'da aynı konu İngiliz ve Fransızlar arasında tartışıldı. Fransız hey'eti başkanı Berthelot, kurulacak "Kürdistan'ın bir kısmının Mezopotamya'daki İngiliz mandasına katılması, geri kalan kısmının da Türk kontrolünde bir çeşit kabîleler federasyonu" halinde olması teklifinde bulundu (212). Buna karşılık Lord Curzon, 1 — "Kürdistan üzerinde hiç bir devletin mandaterliğine izin verilemez. Güney Kürdistan bunun dışında tutulabilir. 2 — Kürdistan bir Türk saldırısına karşı garanti edilmelidir. 3 — Anlaşmazlık yaratacak bir sınır çizilmemelidir" diyordu (213). Tartışmaların so-

(209) Türk İstiklâl Harbi 6. (iç ayaklanmalar) S. 23.

(210) Aynı eser, S. 23.

(211) Aynı eser, S. 25.

(212) Taner Baytok, S. 33.

(213) Aynı eser, S. 33.

nunda Fransızlar, İngiliz tezini kabul ettiler. Fakat, İngilizler'den bazıları, Kürtler'e karşı tam bir güven beslememekte idiler (214).

(214) İstanbul'daki İngiliz Elçisi, İngiltere Dışişleri Bakanlığına gönderdiği bir telgrafta Kürtler hakkında aşağıdaki şekilde bir mütalea beyan ediyordu. "Tarih, Kürtlerin güvenilmez olduğunu göstermiştir. Kürtler de müslümandır; fakat kötü müslümandır kolaylıkla dinsiz sayılabilirler. Hükûmetimizin niyeti Türkleri ne olursa olsun sayıf düşürmek ise, Kürtleri onlardan ayırmak hiç de fena değildir ve bu mümkündür. Ancak bunun çok dikkatli yapılması gerekir ki Noel, bunun farkında değildir". Bak, Taner Baytok,

IV.
Mondros Mütârekesinin uygulanması karşısında Türk milleti

1912'den beri hemen hemen savaş halinde bulunduğu için yorgun, bitkin ve kaynakları tükenmiş olmasına rağmen Türk milleti, mütârekeyi izleyen günlerde "varlığını sürdürmek için gerekli olan iradeye hâlâ sahibdi" (1). Bundan dolayı onun "Millî kurtuluş çabaları, daha çok kendiliğinden, çeteler kurma biçiminde ortaya" çıktı (2). Bu fikir en önce, Osmanlı İmparatorluğu'nu Birinci Dünya Savaşı'na sokmuş olan İttihadcılarda doğmuş, hatta biraz da işlenmişti. Onlara göre savaştan yenilerek çıkıldığı takdirde, şerefli bir barış yapabilmek için önceden bazı tedbirlerin alınması lâzımdı. Onların bu yolda bazı teşebbüslere giriştikleri (3) ve bazı yerlerde, savaş için

---

(1) Arnold J. Toynbee, Türk - İngiliz İlişkileri Milliyet Gazetesi, 31 Ekim 1967.

(2) Aralov (H. Â. Ediz), Bir Sovyet diplomatının Türkiye Hatıraları, Cumhuriyyet Gazetesi, 1967.

(3) Osmanlıların bu devredeki ünlü paşalarından Vehib Paşa'nın, Kuşçubaşı Eşref Bey'e yazdığı bir mektupta "Ahval ve hâdisat, İstanbul'da iken Paşa'nın (Enver Paşa kasdediliyor) tesavvurlarını tatbika mecbur ederse karargâh-ı umumînin neden Kastamonu'da olması icabettiğini anlayamadım. Bence Toroslar daha muvafıktır. Çünkü Anadolu'ya Toroslar daha hakimdir ve merkezî vaziyyettedir. Bu hususta beni tenvir ederseniz ben de Paşa'nın istediği tâlî planı daha kolaylıkla ihzar etmiş olurum" diyor, Eşref Bey'de ona" karargâh-ı umûmînin Kastamonu'da olmasının ben daha muvafık olacağı fikrindeyim. Çünkü unutulmaması lâzımdır ki maaz - Allah bir felâket vukuunda memleketin bilhassa muhâtarada kalacağı mıntıkaları İzmir havâlisi ile Trabzon havâlisidir. Karadenizde Pontusculuk, teşkilâtını tamamlamış vaziyyettedir. İzmir ise muhtemel bir İtalyan ve Yunan işgaline sahne olabilir. Buralarda mahallî müdafaa tertibatı güçtür. Halbuki böyle tehlikelere ma'ruz olmayan ve Anadolu'nun Türk ekseriyyeti ile meskûn esas sahalarına yakın ve oralardan kudret ve kuvvetini alacak müdafaa hareketinin düşmanın ilerleyişini durdurmakla kalmayarak, bir istihlâs harbine başlaması imkânı daha da kuvvetlidir. Zaten Toroslar mıntıkasında da yine müstakil sayılabilecek bir karargâh mev-

gerekli gördükleri silâh ve malzemeyi depoladıkları söyleniyordu (4). Gerçekten, daha savaşın devam ettiği sıralarda, yurdun iç kısımlarında kuralacak teşkilâtın sivil ve askerî idarecileri belli olmuş, Ecevid ormanlarında, Pozantı'da, Toroslar'da, Sille dağlarında, Ankara Kalesi'nde, Bozdağ'da, Madran dağlarında silâh ve cephanelerin depolanması kararlaşmış ve halktan, silâh toplanmağa başlamıştı. Deniz kuvvetlerinin küçük parçaları da İnebolu, Trabzon, Samsun, Zonguldak, Mersin ve İskenderun gibi limanlarda toplanıyordu (5). Mondros Mütârekesi'nden sonra ve fakat henüz Talât, Enver ve Cemal Paşalar'ın kaçmasından önce, bir kısım İttihadcılar, "Her ihtimale karşı son bir savunma tertibatı almak maksadiyle gizlice "Bir İslâm İhtilâli Komitesi" de kurmuşlardı (6). Bundan maksat İstanbul'daki yerli Rumlar'ın taşkınlıklarına karşı gerekli tedbirleri almaktı. Öte taraftan Hidiv'in Dudullu'daki köşkü ve bazı paşaların konakları, Türk milliyetçilerinin teşkilâtlanmaları için, birer toplanma mahallî haline gelmişti. İşte bu toplantıların birinde ve belki de ilkinde Çamlıca - Kısıklı - Dudullu - Kartal - Büyük ve Küçük Bakkal köyleri üzerinden Gebze'ye kadar uzanan alanda faaliyet gösteren Rum eşkıyâsının zararsız hale getirilmesi, İstanbul'daki Rum haydutlarına karşı tedbir alınması, Türk çete teşkilâtının kurulması gibi önemli kararlar alındı ve bunların fiilî neticeleri kendini göstermekte gecikmedi. Nitekim, Enver Paşa'nın muhafızlarından Çakır Efe ile birlikte bazı kimseler, Türkler'e zulüm yapan bir İngiliz çavuşunu ve bir Fransız yüzbaşısını öldürdüler. Çete reisliklerine getirilen Bulgar Sadık, Yahya Kaptan, Çamur İzzet gibi bazı kişilerin, Rum eşkiyasına karşı girişdikleri saldırılar pek yıldırıcı oldu. Bu arada Karaaslan çetesi ile Alemdar müfrezesi büyük başarılar kazandılar.

---

cudur. İzmir havalisi için de Bozdağı merkez karargâh olarak tesavvur etmekteyiz" şeklinde cevap veriyordu. Bak, Cemal Kutay, I, S. 19, 20.

(4) R. Halid Karay, S. 35.

(5) Cemal Kutay, I, S. 22.

(6) F. Kandemir, I, S. 29.

İşlerin aksamadan yürüyebilmesi için faaliyet bölgesi kısımlara ayrılmış ve her birine birer komutan tayin edilmişti (7). Pontusculâr'ın karşısına da Erzurum'daki kolordu ile Karadeniz ve civarındaki yerlerde silâhlandırılan Türk delikanlıları çıkmakta gecikmediler; "Tehcîr işlerinden dolayı firar halinde bulunan Topal Osman Ağa'nın" idaresindeki önemlice bir kuvvet, Giresun ve doğusunda faaliyete başladı (8). 15. Tümen makineli tüfek komutanı Hamdi Efendi de, görevini terkederek, Pontuscular'a karşı harekete geçenler arasında idi (9). Ancak, bu çete teşekkülleri arasında zararlı olanlar da vardı. Özellikle bunların bir kısmı karışıklık çıkarmak ve Hıristiyanlara tecâvüz etmek için kasden Anadolu'ya gönderilmişlerdi (10).

---

(7) Yenibahçeli Şükrü Bey, Maltepe Atış Okulu merkez olmak üzere Kocaeli Genel Komutanlığına, Veysel Orhan Bey, Kadıköy ve civarı; Dayı Mesut Bey, Gebze; Yusuf Ziya Bey, Şile; İhsan Bey, Kartal; Murad Bey, Beykoz; İpsiz Recep, Kefken komutanlıklarına getirilmişlerdi. Düşman çetelerini imha etmek için bu bölgelerde tam "Yirmi iki seyyar grup teşkil edilmişti. Bak, Ali Fuat Cebesoy, I. S. 376, 377.

(8) Harb Tarihi Vsikaları Dergisi, Sayı 4. Belge 64.

(9) İngilizler Samsun'a asker çıkardıkları vakit Rum ahali, çok taşkınlık göstermişti. Buna dayanamayan ve "Memleketin ecnebî istîlâsına" uğradığını sanan 15. tümen makineli tüfek subayı "Hamdi Efendi", Rum çetelerinin Müslümanlara yaptıkları zulüm ve işkenceyi de dikkate alarak, silâhları ve maiyyetiyle birlikte 17/18 Mart 1919'da birliğinden ayrılarak faaliyete başlamıştı. Yaptığı işin doğru olmadığı kendisine anlatılarak her ne kadar geriye dönmesi sağlanmış ise de bu kişi mayıs'ın onbirinde yeniren vazifesini bırakarak haydutlara karşı harekete geçti. Bak. Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 4. Belge 65.

(10) Hıristiyanlara zulüm ve işkence yapacak olan bu çetelerin, Türk millî kuvvetlerine mensup oldukları etrafa duyurularak, bu suretle Türk milliyetcileri Hıristiyanlık düşmanı gösterilecek ve Hıristiyanlar tarafından bunların tenkiline yol aranacaktır. Bu tip çeteler daha çok Balıkesir, İzmir, Adapazarı ve Bolu havalisinde faaliyet göstermekte idiler. Düşman hizmetinde çalışan ve zararları fazla olan bu gibilere karşı daha sonra Mustafa Kemal Paşa bazı tedbirler aldı, bu arada Kocaeli bölgesinde vazife yapmak üzere Yahya Kaptan'ı görevlendirdi. Fakat henüz kendisinden beklenilen fayda gerçekleşmeden Yahya Kaptan, İstanbul Hükûmeti tarafın-

Kötülerini veya kötü taraflarını bir tarafa bırakacak olursak çete teşkilâtına girişmek, vatan'ın kurtuluşu için atılan adımlardan biridir. Fakat bu teşkilâtı kuranlar şunu da bilmektedirler ki, yalnız bu yolda harcanacak gayretlerle vatanı kurtarmağa imkân yoktur ve bu teşkilâtın yanısıra başka şeylerin de yapılması gerekir (11). Bundan ötürü bazı vatanseverler, düşülen felâketten kurtulmak için "Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri" kuruyor, bazıları da, Osmanlı İmparatorluğu bölündüğü takdirde, kendi bölgelerinde bağımsız olarak yaşamak imkânlarını sağlamağı düşünüyorlardı. Bu itibarla kurtuluş hususundaki çeşitli fikir ve kanaatlara sahip olanları, yabancı himayesi isteyenler, mahallî kurtuluş çaresi arayanlar, sadece ilmî ve fikrî savunmalarla yurdun bölünmesini önlemeğe çalışanlar olmak üzere üç esaslı noktada toplamak mümkündür :

Kurulan Dernekler ve millî birlik fikri.

1 — Osmanlı devlet adamları arasında, İngilizler'in sempatisi kazanılır ve himâyeleri sağlanırsa, Osmanlılar hakkında uygulanmak istenilen zararlı kararlardan bir çoğunun önlenebileceğine inananlar vardı. Türkler'le İngilizler arasında "yüzyıllardan beri sürüp gitmekte olan samimi dostluğun" (12), yeniden meydana gelmesini de istiyen bu kişiler, İngiliz Muhibleri Cemiyeti'ni kurmuşlar (13) ve İngiliz "müzâharetinin" lüzumlu olduğunu bir genelge ile belediyelere duyurarak cemiyete üye kaydedilmesini istemişlerdi. Devrin en kalbur üstü kişileri bu cemiyete girmiş bulunuyorlardı (14). Pâdişah Vahîdüddin,

Himâye istiyenler ve İngiliz Muhibleri Cemiyeti.

---

dan gönderilen kuvvetler tarafından, Gebze'nin Tavşancıl köyünde 8 veya 9 Ocak 1920'de şehid edildi. Bak, Nutuk, I, S. 222.

(11) Kâzım Karabekir Paşa ile Trakya'daki Kolordu'nun komutanı Cafer Tayyar Bey, 26 Aralık 1918'de Tekirdağ'da görüşmüş, durumu tartışmış, birisi Anadolu'da öteki de Trakya'da gerekli faaliyeti göstermeği kararlaştırmışlardı. Bak, Cemal Kutay, I, S. 117-113.

(12) K. Karabekir, S. 156.

(13) "İngiliz Muhibleri Cemiyetinin beyannamesi ve programı için Bak, K. Karabekir, S. 156.

(14) Hürriyet ve İ'tilâf Cemiyeti Başkanı Sadık Bey, Eski içişleri Bakanı Memduh Paşa, Şehremini Cemil Paşa, Damat Ahmet Zülküf Paşa, Temyiz Mahkemesi Başkanı Ali Rüştü Efendi, Eski Ticaret ve Ziraat Bakanı Kâmil Paşa zâde Abdullah Bey, Beşinci Ko-

Damat Ferit Paşa ve Hürriyet İ'tilâf Partisi Başkanı Sadık Bey, İngiliz himâyesini istiyenlerin başında geliyorlardı. Nitekim Damat Ferit Paşa, 30 Mart 1919'da İngiltere Yüksek Komisesine bir proje sunarak İngiliz himayesini istedi (15). Fakat İngilizler bu isteğe önem vermemiş, hatta kendisine "Türk meselesinin Paris'de çözümlenece-ği" cevabını vermişlerdi (16). Buna rağmen İngilizler'e bel

---

lordu Komutanı Hamdi Paşa, Ziraat Bankası Müdürü Kâmil Paşa-zâde Şevket Bey Eski Danıştay Başkanı Sâid Molla, Emekli Kurmay Albay Enver Bey, Eski Tahran Sefiri Sadrettin Bey, Millî İktisad Bankası Müdürü Safiyyüddin Bey, Umûm şirketler Komiseri Nebil Ziya Bey, Muharrir Abdullah Zühdü Bey, Bahriye Feriklerinden Ahmed Paşa, Eski Maliye veznedarı Halid Bey, Danıştay Dairesi Eski Üyelerinden Nazif Sürûri Bey, Eski Bombay Başşehbenderi Mahrûkî-zâde Cafer Bey, Eski Mâbeyncilerden Emin Bey, Halil Rif'at Paşa-zâde Ahmet Rif'at Bey, Mersin Mutasarruflığından emekli Nüzhet Paşa, Eğitim Bakanlığı eski Muhasebe Müdürü Vahi Bey gibiler bu kuruluşun en ileri üyeleri idi. Bak, Ömer Sami Coşar, No: 94.

(15) T. Bıyıklıoğlu, I, S. 7. "Pâdişah'ın hazırladığı ve Damat Ferit'in savunduğu bu gizli andlaşmanın ana hatları şunlardır :

— Avrupa ve Asya'da ister doğrudan doğruya Sultan'ın egemenliği altındaki ülkelerde, ister özgür olanlarda İngiltere 15 yıl boyunca Türkiye'nin yabancılara karşı bağımsızlığını korumak ve iç güvenliğini sağlamak için gerekli bulduğu yerleri işgal edecektir.

— Ermenistan, diğer büyük devletlerle anlaşacak olan İngilterenin istediğine göre bağımsız veya özgür bir cumhuriyyet olacaktır.

— Boğazlarda bütün tahkîmat yıkılacak ve buraları İngilizler tarafından işgal edilecektir. (Karadeniz ve Çanakkale'de).

— İngiltere'ye, bir dostluk nişânesi olarak, Sultan tarafından Osmanlı Bakanlarına (Başkanlıklarına?) İngiliz müsteşarlar tayin edilmesine muvafakat edilecektir.

— Ayrıca her vilâyete bir İngiliz konsolosu tayin edilecek ve 15 sene süre ile bunlar aynı zamanda Türk vâlilerce müşâvir olacaklardır.

— Parlamento seçimleri ile mahallî seçimler İngiliz konsoloslarının nezâreti altında yapılacaktır.

— İngiltere'nin ister başkentte ister taşrada mâlî denetleme kurma hakkı olacaktır.

— Anayasa, doğu milletlerinin isti'dâd ve siyâsî kabiliyyetlerine göre sadeleştirilecektir.

— Sultan, İmparatorluğun dış siyasasını yönetmekte kesin olarak hür olacaktır". Bak, Ömer Sami Coşar, No. 60. G. Jaeschke, 4, S. 5.

(16) T. Bıyıklıoğlu, I, S. 7.

bağlamış bulunanlar yine de onlardan büsbütün umutlarını kesmediler. Halbuki onların, İngilizler'le dostluk kurulamayacağını çok önceden bilmeleri gerekirdi. Çünkü Ruslar, daha 24 Kasım 1917'de, Osmanlılar aleyhindeki gizli anlaşmaları açıklamış, İstanbul gazeteleri bile bunları yayımlamıştı. Böyle olduğu halde hâlâ bu yönde bir kurtuluş ışığı yanabileceğini düşünmek, gafletten çok öte bir şeydi. Buna rağmen Osmanlı İmparatorluğu içinde himâye istiyenler az değildi, fakat bunlar arasında himâyesi istenilen devletin hangi devlet olacağı hakkında bir fikir birliği yoktu, o kadar yoktu ki İngiliz himayesini istiyen bir hükûmetin üyeleri arasında Fransız himâyesine taraftar olanlar vardı. Nitekim, Damat Ferit Paşa hükûmeti üyelerinden Ali Kemal Bey, "Fransız Yüksek Komiserine, kendisine teklif edildiği takdirde Türk hükûmetinin Fransız himâyesini kabule hazır olduğunu" söylemişti. Öte taraftan, en faydalı yola Amerika mandaterliğinin kabulü ile girilebileceğini iddia edenler, 1918 senesi aralık ayında İstanbul'da Wilson Birliği adındaki teşekkülü kurmuşlardı. Bu teşekkül büyük bir faaliyet gösteriyor ve Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'dan "Türkiye'ye maliye ve iktisad alanında yardım etmesini", "25 yıl süre ile müşavirler göndermesini" istiyordu (17). Fakat biraz sonra Amerikan sempatisinin Ermeniler tarafında olduğu anlaşılınca bu kuruluş çalışmalarını durdurdu. Bununla beraber Sivas Kongresi sırasında bile hâlâ Amerika himâyesini istiyenler vardı, hatta bunlardan bazılarının daha sonra çok yüksek mevki'lere çıktıkları görülecekti.

2 — Mahallî kurtuluş çaresi arayan kuruluşların en önemlilerinden ikisi "Vilâyât-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliyye Cem'iyyeti" ile "Trakya - Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyyeti" dir.

Vilâyât-ı Şarkiyye Müdafaa - i Hukuk-ı Milliyye Cemiyeti.

a - Kendi illerinden Ermeniler'e toprak verileceğini duyan doğu şehir ve kasabalarındaki halk da büyük bir heyecan ve endişe başlamıştı. Bundan sonradır ki, Erzurumlu Hoca Râif Efendi, hemen İstanbul'a giderek gerekenlerle ve bu arada Süleyman Nazif Beyle görüşmüş,

(17) T. Bıyıklıoğlu, I, S. 7.

bazı gazetelerin "Ermeni Tehcîri" meselesini ele alarak Ermenileri suçsuz göstermelerinden yakınmış, doğu Türk topraklarından bir kısmının bunlara terkedileceğine dair düşünce ve fikirlerin o bölgeler halkı üzerinde yaptığı olumsuz tesiri anlatmıştı. Meseleyi çok ciddî kabul eden Süleyman Nazif Bey, Raif Efendi ile birlikte hemen harekete geçerek önce gazete idarehanelerini ziyaret etti ve Ermeni meselesi hakkında daha ölçülü yazılar yazılmasını istedi ise de bundan bir netice alamadı. Bundan sonradır ki, bazı kişiler bir araya gelerek (18) 4 Aralık 1918'de de "Vilâyât-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cem'iyyeti" ni kurmuş, başa da Mahmut Nedim Bey'i getirmişlerdi (19). İşte bu kuruluş yaptığı bir kaç toplantıdan sonra aşağıdaki esasları savunmağa karar verdi: 1 — Doğu vilâyetleri bir Müslüman yani Türk memleketidir. Bu bölgede Ermeniler öteden beri çok küçük bir azınlıktır. 2 — Elli yıldan beri Ermeniler bu bölgede çeşitli siyâsî öldürmeler ve komitecilikle Müslümanları müdafaa zorunda bırakmışlardır; teşebbüs ve tekaddüm onlardan gelmiştir" (20).

Bu esaslardan hareket eden Vilâyât-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyyeti davasını yurttaşlara ve bütün dünyaya duyurmak ve savunmak üzere Fransızca bir gazete ile Hâdisât adlı diğer bir gazete çıkarmağa karar verdi, 10 Mart 1919'da Erzurum'da bir şube açtı. Fakat bu şuube açılmadan bir gün önce kurucuları (21), ilk

(18) Bu kişiler "Bayrut eski valisi İsmail Hakkı, Hicaz eski valisi Mahmud Nedim, Bayezit (Ağrı) Meb'usu Şefik, Diyarbakır Meb'usları Zülfü ve Feyzi, Süleyman Nazif ve Cevad Beyler ile Hoca Rair Efendi'dir". Bak, M. Müfid Kansu, I, S. 19. Kurucular arasında Cevad Bey'in (Dursunoğlu) olmadığı anlaşılıyor. Bak, Cevad Dursunoğlu, S. 17.

(19) Cevad Dursunoğlu, S. 17.

(20) Cevad Dursunoğlu, S. 20.

(21) Cemiyyetin kurucuları şunlardır: 'Hacı İsmail Efendi - zâde Tevfik, Hakkı - zâde Hacı Fehim, Müfti-i vilâyet Solak - zâde Sadık, Binbaşılıktan mütekkid Süleyman, Gümrük Mütevellîsi Câzım, Künbetli Genç ağa - zâde Hüseyin Avni, Hacı Receb Efendi - zâde Hacı Hafız, Namık Efendi - zâde Ahmet, keza Binbaşılıktan mütekaid

beyan-nâmelerini yayımlanmışlardı. Bu beyan-nâmede, Ermeniler'in, doğu vilâyetleri üzerinde hak iddia ettikleri ve isteklerini Hıristiyan devletlere duyurmak üzere harekete geçtikleri açıklandıktan sonra, Ermeniler'in bu iddiası "Nüfus, kültür ve tarih bakımından" reddediliyor; "bu gerçeklerin dünya efkârı önünde isbat edilmesi için yurttaşların" yardımları isteniyordu (22). Öte taraftan bu kuruluş, "Erzurum'un kurtuluşunun birinci yıl dönümü olan 11 Mart 1919'da" ((11 Mart 1335) şehirde bir gösteri yaptı. Bütün okulların katıldığı bu gösteride şehrin ana caddeleri dolaşılmış, "Bu tarihte Erzurum'da bulunan Şehzâde Abdülhalim Efendinin evinin önünde" bir hatib tarafından ateşli bir konuşma yapılarak, Erzurumlular'ın heyecanlarının "Makam-ı muallâ-yi hilâfete arz" edilmesi istenmiş, bir kaç gün sonra da aynı Şehzâreye, Pâdişah'a sunulmak üzere bir muhtıra verilmişti; bu muhtırada "Neye mal olursa olsun" vatanın savunulacağı açıklanıyordu (23). Cemiyet, bir taraftan da, memleketin ileri gelenleriyle toplantılar yaparak bazı önemli kararlar almıştı. Bunları aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür :

1) Bir "Heyet-i fa'âle" meydana getirmek,

2) Teşkilâtı ilçe ve köylere kadar götürmek,

3) Doğu vilâyetlerinin hepsini bir fikir etrafında toplamak,

4) Ordu ile mutlaka temas kurmak (24). Bu sonuncu nokta gerçekten çok önemli idi. Çünkü o tarihe kadar askerlerle istenilen şekilde bir beraberlik kurulamamıştı, gözlerinden rahatsız olan ordu komutanı Yakup Şevki Paşa kimse ile göürşmüyor ve İstanbul'dan izin bekliyordu. Esasen bu gibi işlerle ilgilenmek istemiyen tümen komutanı Rüşdü Bey ise Hasankale'de oturu-

---

Haydar, Kobal - zâde Ahmet ve Dursunbey - zâde Cevad Bey ve Efendiler. Bak, Cevad Dursunoğlu, S. 34. Tevfik Bey rahatsızlandığı ve Kobal - zâde Ahmet Bey de köye gittiği için bunların yerine Hoca Raif Efendi ile Şükrü Efendi geçti. Bak, Cevad Dursunoğlu, S. 34.

(22) Cevad Dursunoğlu, S. 147.

(24) Cevad Dursunoğlu, S. 51.

yordu (25). Fakat Erzurum'daki 15. Kolordu Komutanlığına tayin edilen Kâzım Karabekir Paşa'nın, 3 Mayıs 1919'da işe başlaması durumu birdenbire değiştirdi. Çünkü bir kaç gün sonra ilgililer onu ziyaret edip cemiyetin gayesini, Erzurum'da bir vilâyet kongresinin toplanacağını, sonra da bütün doğu villâyetlerinden gelecek delegelerle ayrıca büyük bir kongre yapılacağını bildirdikleri vakit Paşa, yapılmak istenenlerin hepsini tasvib etmiş ve gereken yardımı da yapacağını vaadetmişti. Bu suretle cemiyet, "Kâzım Karabekir Paşa'nın şahsında bir baş, bir koruyucu ve kuvvetli bir el" bulmuştu (26). Bu hal, hem Erzurumlular'ın hem bu çevre halkının güvenlerini artırmış, morallerini kuvvetlendirmişti. Çünkü az önce, çok yakınlarında bulunan Kars'da, önemli olaylar cereyan etmiş ve İngilizler'in müdâhalesiyle orada bir Ermeni devletinin temelleri atılmağa başlanmıştı (27). Şimdi daha huzur içinde çalışmağa başlamış olan cemiyet, 5 Mayıs 1919'da "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti" ile (28) Sivas, Diyarbakır, Elazığ, Bitlis, Van ve Erzincan "Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliye Cem'iyetlerine birer yazı göndererek, İstanbul'daki Vilâyât-ı Şarkiyye Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliye Cemi'yeti" muvafakat ettiği takdirde, Erzurum veya başka bir şehirde toplanarak işbirliği yapılmasını istemişti (29).

---

(25) Aynı eser, S. 41.

(26) T. Cökbilgin, I, S. 74.

(27) Bak, Cilt II. Ermenilerle ilgili kısım.

(28) 12 Şubat 1919'da Trabzon'da kurulmuş olan "Trabzon Muhâfaza-i Kukuk-ı Milliyye Cemiyyeti" 23 şubat'da ve İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden bir hafta sonra yani 22 mayıs'da olmak üzre iki toplantı yapmıştı. Birinci toplantıda İ'tilâf Devletlerinin sempatisini kazanmış iki kişinin, Türkiye lehinde yazılar yazmak üzre, Fransa'ya ve beş kişilik bir hey'etin de İstanbul'a gönderilmesine karar vermiş ve bunun için de 300 000 altın toplamıştı. İkinci toplantıda ise Yunan işgaline silâhla karşı konulmasına, asker toplanmasına, "Vilâyât-ı sitte"den ve öteki illerden gönderilecek delegelerle büyük bir kongre yapılmasına kara verilmiş, hatta bu hususta gerekli yerlere telgraflar bile çekilmişti. Bak, Tarik Zafer Tunaya, S. 506, 507.

(29) K. Karabekir, S. 40.

b) Bu kuruluşların en önemlilerinden biri de önce "Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adı altında kurulmuş ve sonra "Trakya - Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Hey'et-i Osmaniyesi" adını almış olan teşekküldü (30). Edirne'de, Trakya adlı bir gazete çıkaran bu kurumun amacı; "Balkan harbinden evvelki Edirne vilâyeti, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Gelibolu, Gümülcine, Dedeağaç sancaklarını içine alan ve bir bütün teşkil eden Trakya'nın ırk, kültür, ekonomi ve tarih bakımlarından Türklere ait olduğunu ilmî ve tarihî vesikalarla isbat" etmek idi (31). Bu sebeple cemiyet, Yunanlılar'ın Trakya hakkındaki emelleri açıkça bilinmediği sürece, daha çok Gümülcine ve yöresinde Bulgarlar tarafından yapılan kötülüklerle meşgul oldu. Fakat yerli Rumlar'ın davranışları, bir Yunan taburunun Hadımköy'e kadar demiryolu boyunu işgali ve Trakya'nın Türk'lerden alınacağı hakkında bazı söylentilerin ortaya çıkması bu kuruluşu, Doğu Trakya işleriyle daha yakından ilgilenmeğe zorladı. Ancak işin en acı tarafı, Osmanlı resmî makamlarının Trakya işini küçümsemesi, "tren güzergâhının" Yunanlılarca işgalinin geçici olduğunu kabul etmesi ve her şeyin Paris barış konferansında halledileceğine inanması idi (32). Ancak cemiyet, meseleyi bu kadar rahatlık içinde mütalaa edemediği için 22 Ocak 1919'da İstanbul'da toplanarak bazı kararlar aldı. Bunlarda "Trakya parçalanmaz bir bütündür, Traky'nın gerçek sahipleri, ahalisinin yüzde yetmişbeşinden fazlasını teşkil eden Türkler'dir (33).

---

(30) Bu cemiyyetin proğramı için bak, T. Bıyıklıoğlu, 2. S. 125.

(31) T. Bıyıklıoğlu, 2, S. 150. Bu cemiyyet, "Trakyalıların haklarının müdafaasını sadece hükûmetten beklemiyerek bu hakların savunmasını bizzat kendi eline almayı ve halka dayanmağı gaye" edinmişti. Bak, T. Gökbilgin, I, S. 75.

(32) T. Gökbilgin, I, S. 31, 32.

(33) T. Bıyıklıoğlu, 2, S. 152. Trakya'daki toprakların çoğu da Türklerindi. Nitekim, 13 620 000 dönüm olan Edirne vilâyeti topraklarından 8 926 891 dönümü Türklere, 2 741 368 dönümü Rumlara, 1 652 639 dönümü Bulgarlara, 63 287 dönümü Ermenilere ve 3 876 dönümü de Yahudilere aitti. Bak, T. Gökbilgin, I, S. 32.

Şüphe edilirse Wilson prensiplerine göre pilebisit" de yapılabilir, denildi (34). Varılan kararlar arasında Yunan askerlerinin Trakya'dan uzaklaştırılması isteği de vardı. Toplantı sonunda hey'et, varılan kararların ve isteklerin gerçekleşmesi hususunda bir takım teşebbüslere girişti; hükûmete ve İngilizler'e başvurdu; ayrıca bu istekleri, barış konferansına duyurmak üzere Paris'e gidecek bir hey'et seçti. Fakat bütün bu teşebbüslerden bir sonuç alınmamıştı. Çünkü, Osmanlı Devlet adamlarından bazıları, Trakya'nın silâhla savunulmasını, bazıları da Trakya'nın istiklâlinin ilân edilmesini tavsiye etmişlerdi. Yunanlılar'ın Trakya'dan uzaklaştırılması için İngiltere elçiliği katında yapılan teşebbüse ise elçilikçe "Yunan kuvveti, İ'tilâf ordularını temsil vazifesiyle Trakya'da bulunuyor. Bunda endişelenecek bir nokta yoktur şeklinde" bir karşılık verildi (35). Trakya davasını Paris Barış Konferansına duyurmak için yola çıkarılan hey'ete gelince, bu hey'et Paris için değil ancak Roma için vize alabilmişti. Çünkü İngiltere ile Fransa, Trakya konusunda her bakımdan haklı olan Türkler'in bu durumunu, batı kamu oyuna duyurmamağa çok dikkat ediyor ve bu sebeple de Türkiye'den, herhangi bir haberin dışarı sızmamasına çok önem veriyorlardı. Bununla beraber Trakyalılar, "Paris'deki yüksek meclis a'zalarına bir muhtıra" vermeğe muvaffak oldular (36). Fakat buna rağmen durum, gittikçe Yunanlılar lehinde gelişme gösterdi. Çünkü Rumlar bir yandan İ'tilâf Devletleri aracılığı ile bir yandan da kendi çabalariyle Trakya'yı Yunanistan'a katma faaliyeti içine girmişlerdi; Yunan hükûmeti, patrikhane ve din adamları bu alanda pek çok gayret harcıyorlardı, Çorlu Metropolit'i, patrikhaneye bir muhtıra göndererek, Trakya'nın Yunanistan'a ilhakını istemişti. Ayrıca Trakya'da, aynı işle ilgili iki kurum vardı. Bunlardan birisi olan Yardım Komitesi, Doğu Trakya Rumlarına maddî yardımda bulunu-

Doğu Trakya ve Yunanlılar.

---

(34) T. Bıyıklıoğlu, 2. S. 152.

(35) Aynı eser, S. 153, 154.

(36) T. Gökbilgin, 2, S. 32.

yor; çift hayvanı alabilmeleri için borç para veriyordu (37). Trakya Komitesi adını almış olan ikinci komite ise çeteler kuruyor; Türkler'i zarara sokuyor; âsâyişi bozuyor ve bu suretle de bir yabancı müdâhalesine ortam hazırlamağa çalışıyordu. Her iki kuruluş da İstanbul'dan idare edilmekte idi. Trakya Komitesi'nin teşkilât merkezlerinden en önemlileri Gelibolu, Çorlu ve Keşan'da idi.

Trakya'daki Yunan taburunun, Hadımköy'e kadar "Tren güzergâhını" işgal etmesi, ilerde daha geniş işgallerin yapılmasına doğru atılmış bir adımdı. Halbuki Doğu Trakya'da Rumlar, "Türkler'e nazaran dörtte bir toprağa", nüfus itibariyle de bundan daha az bir nisbete sahiptiler (38). Bu hal, Trakya'yı da ilhak etmek istiyen Yunanlılar'ı, hukukî bakımdan zayıf duruma düşürdüğü için onlar, "Bu nisbeti kendi lehlerinde değiştirmek" üzere bir takım tedbirler aldılar. Türkler'i Trakya'yı terke zorlama yollarını araştırdılar, bunun için de tedhiş hareketlerini en uygun bir çare olarak düşündüler. Fakat bu takdirde Türkler'in elinde silâh bulunmaması lâzımdı. Bu sebeple İstanbul'daki Fransız temsilcisi, Rumlar ve Yunanlılar'ın yaptıkları teşebbüsler sonunda, harekete geçti ve şubat 1919 ortalarında Osmanlı Hükûmetinden "İstanbul ve Edirne vilâyetleri ile Çatalca sancağında bulunan halkın" ellerindeki silâhları, 15 Mart'a kadar teslim etmesini istedi (39). Hükûmet Fransızlar'ın bu isteğine boyun eğmişti. Halbuki bu suretle sadece Müslüman halkın elindeki silâhlar alınabilecekti. Çünkü Fransızlar, yerli Rumlar'a karşı büyük bir tolerans içinde idiler, Yunanlılar ise yerli Rumlar'ın zaten silâhlanmasını istiyor ve bu hususun gerçekleşmesi için gayret harcıyorlardı. Nitekim Yunan taburunun işgali altında bulunan yerlerde bu tabur subayları, yerli Rumlar'dan çeteler kuruyor, onları silâhlandırıyordu. Gerçekten "Yunan ordusunda muvazzaf ve Hayrabolu havâlisi yerli Rumlarından müteşek-

(37) T. Bıyıklıoğlu, 2, S. 201.

(38) T. Gökbilgin, I, S. 33.

(39) T. Gökbilgin, 1, S. 33.

kil çetelerin, mensup oldukları Yunan taburundan" izin alarak köylerine geldikleri vakit silâhlı oldukları, geriye döndükleri zaman da silâhsız bulundukları görülüyordu (40). Bu şekilde ve daha başka yollarla silâhlandırılan yerli Rumlardan teşkil edilen çeteler bir an geldi ki, Uzunköprü civarında devlet memurlarını, polisleri, Keşan'dan İpsala'ya gitmekte olan savcıyı ve âilesini, bir bucak müdürünü öldürmekten bile çekinmediler (41). Bu tedhiş hareketleri yanında Yunanlılar'ın, Türkiye'deki yerli Rumları gizlice silâh altına aldıkları, onları eğittikleri, yakın bir zamanda Trakya'yı işgale kalkışacakları, hatta harekâtı idare edecek olan komutanları ta'yin ettikleri ve işgali gerçekleştirmek üzere sadece Venizelos'dan emir bekledikleri işitildi (42). Bu arada "Amerika Yunan İttihâdı Umûmî Cemiyeti a'zaları ve Trakya vekilleri" Amerika'daki Yunan elçisiyle görüşmüş, yapılan müzakereler sonunda Trakya'nın Yunanistan'a ilhâkını ilân etmek" üzere Türkiye'ye ihtilâlciler göndermişlerdi (43).

---

(40) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 10. Belge 224.

(41) T. Bıyıklıoğlu, 2, S. 202.

(42) T. Gökbilgin, 1, S. 154.

(43) "Ohio, Amerika. 22 kânunuevvel, 919. Kırkkilise Mütesarrıflığına: Amerika Yunan İttihâdı Umûmî Cemiyeti üyeleri ve Trakya vekilleri Amerika Yunan elçisiyle icra ettikleri müzâkere neticesinde Trakya'nın Yunanistan'a ilhâkını i'lân etmek için Trakya'ya bir takım ihtilâlci adamlar göndermeğe karar vermişlerdir. Kırkkilise harekâtını idare edecek zat doktor S. Dadaki'nin damadı Kallikis Zonaras'dır. Adı geçen, şubat veya mart içinde Şarl Zonaras namiyle ve Amerika pasaportu ile oraya gelecektir. Zonaras tüccar sıfatı ile hareket edecek ve Amerika'da müteaddid ticarethaneleri olduğunu söyleyecek ve kendisini Türkçeye gayr-i vakıf gösterecektir. Halbuki mumaileyh Amerika'da hiç bir ticarethaneye mâlik bulunmadığı gibi mükemmelen Türkçe dahi bilmektedir. Oradaki görevi silâh toplamak ve hıristiyan halkı ihtilâle, Türkleri imhâya teşvikten ibarettir. Bir fotoğrafını bu mektupla gönderiyorum. Adı geçen kişi, Trakya'nın Yunanistan'a ilhâkı için çalışan cemiyyetin a'zasından olup oraya geldiğinde maksadını sağlamak için berabe rinde pek çok para dahi bulunacaktır. İmza : Dimitrios Mihas". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi Sayı 21. Belge 548.

Millî kongre ve izlemek istediği politika.

3 — İstanbul'daki bazı aydınlara göre Türk milleti, dışa karşı isteklerinde birlik halinde bulunmalı ve millî kuvvetlerin bütünü de birleşmeli idi. Bu sebeple 1918 aralık ayının başlarında bu aydınlar ve bunların fikirlerine katılan bazı siyâsî partiler, "Millî Kongre adı altında bir millî birlik cephesi" kurma teşebbüsüne giriştiler (44) ve 7 Aralık 1918'de amaçlarını açıklayan bir beyannâme yayımladılar. Bu beyannâmede Millî Kongre'nin "millî müesseseleri sinesinde" topladığı ve bundan dolayı da "kamu oyunun ve memleket menfaatlarının temsilcisi ve millî koruyucusu" olduğu söyleniyor ve kongre'nin girişeceği her teşebbüsün ve varacağı her kararın "içte ve dışta böylece telâkkî ve kabul olunmasını sağlayacak esaslar dairesinde" çalışacağı açıklanıyordu (45). Bütün Türk aydın ve mütefekkirlerini üye sayan bu kurum "Vatanın en önemli hak ve menfaatlarını te'min ve müdafaa" maksadıyle ve "Memleket umûmî efkârının tercümanı olarak milletin en meşru ve tabiî isteklerini bütün insanlık ve medeniyet dünyasına duyurmak emeliyle" belgeler ve risâleler yayımlayacak ve vatanın haklarını bu suretle savunacaktı (46). Onun 29 Kasım 1918'de tertiplediği toplantıya bir çok cemiyetlerden, partilerden, derneklerden ve üniversiteden ikişer kişi katılmıştı. Kongre amacına ulaşabilmek için Türkiye'nin "Milletler Cemiyeti"ne, bağımsız olarak girmesini, vatanın hak ve menfaatlarının basında bir fikir beraberliği içinde ele alınmasını, dış memleketlere hey'etler gönderilmesini, Osmanlı İmparatorluğunu teşkil eden unsurlar arasında âhenk ve kardeşlik kurulmasını, çeşitli dillerde gazete ve risâle yayımlanmasını, konferanslar tertiplenmek suretiyle fikirlerin aydınlanmasını lüzumlu bulmakta idi (47). Şu kısa bilgiden anlaşıldığına göre Millî Kongre, her şeyden önce millî birliğin kurulmasını istiyordu. Ancak, vatanın kurtuluşu yolunda çırpınan bu kişilerin emekleri ve vardıkları kararlar, millî

---

(44) T. Gökbilgin, I, S. 17.

(45) T. Gökbilgin, I, S. 17.

(46) T. Gökbilgin, I, S. 18.

(47) Aynı eser, S. 19.

birlik fikri hariç, milletin o günkü durumunda herhangi bir değişiklik meydana getirebilecek kararlar değildi. Millî birlik fikrine gelince, partilerin özellikle İ'tilâfcıların, İttihadcılara karşı besledikleri intikam duygularından ötürü, böyle ortak bir fikir etrafında toplanmalarının mümkün olabileceği pek düşünülemezdi. Nitekim, 28 Ocak 1919 da, siyâsî partileri birleşmeğe davet eden bir çağrıya, bu partilerden bir kısmı ve İ'tilâfcılar, temsilci bile göndermemişlerdi; yani "Hürriyyet ve İ'tilâf Fırkası", "İttihad ve Terakkî Fırkası" na karşı duyduğu düşmanlığı bir tarafa itememişti. Bu hal, yurdun geleceği bakımından çok düşündürücü idi; çünkü felâket dolu o günlerde bile kişiler, birbirlerine karşı duydukları kîn ve nefret duygularından sıyrılmamışlardı. Hülâsa: Ne mahallî kurtuluş çaresi arayanların aldıkları tedbirler, ne de İngiliz, Fransız veya Amerikan himâyesinin sağlanması bu memleketi kurtaramazdı. "Hâkimiyyet-i milliyeye müstenit bilâ kayd ü şart müstakil bir Türk" devleti (48) isteniyorsa o takdirde başka çarelere başvurulmak gerekirdi. İşte Anadolu'nun bir çok yerinde bilerek veya bilmiyerek bu yola gidilmiş, yani Türk milleti yer yer silâha sarılmıştı. Bunları bir araya toplayacak ve bir hedefe yöneltecek "mu'cize" ise yakında zuhur edecekti.

(48) Nutuk, I, S. 9.

İKİNCİ BÖLÜM

İ'tilâf Devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu Hakkındaki Kötü Niyetleri ve Bu Niyetlerini Uygulamaları

Gizli anlaşmalar.

1 — Japonya'yı bir tarafa bırakacak olursak, Asya ve Afrika'daki bütün milletlerin sömürebileceklerini kabul eden emperyalist devletler, "Müstakil kalmak suretiyle diğer Asya ve Afrika devletlerine sû-i misal olan ve onların da akıllarına istiklâl düşüncesini getiren" Osmanlı Devletini (1), bir kaç defa paylaşmağa teşebbüs ettilerse de aralarındaki rekabet ve menfaat ayrılıkları buna imkân bırakmadı. Nitekim Salisbury'nin teşebbüsleri de bu yüzden suya düşmüştü (2). Fakat Türkler'in Birinci Dünya Savaşı'nda İ'tilâf Devletlerine karşı cephe alışı, Osmanlı İmparatorluğunun öteden beri düşünülen paylaşılması işini hem kolaylaştırdı, hem de çabuklaştırdı. Çünkü rakîb devletler, şu anda dostluk ve ittifak içinde idiler; bu itibarla da 1915 - 1917 yılları içinde imzaladıkları anlaşmalarla Osmanlı İmparatorluğunu tasfiye ettiler. Bu anlaşmaları aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür :

İstanbul anlaşması.

Ruslar, Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıl, İngiliz ve Fransızları sıkıştırarak Boğazlar ve İstanbul üzerinde bazı isteklerde bulundular. 4 mart - 10 nisan 1915 tarihleri arasında yapılan müzakereler sonunda İngiliz ve Fransızlar, İstanbul ve Boğazları Ruslar'a vermeği kabul etmişlerdi (3). Ayrıca, Trakya'da Midye'den Enez'e çeki-

---

(1) Hikmet Bayur, I, S. 17.

(2) Salisbury daha o tarihlerde Türkiye'nin "İngiltere ile Almanya arasında nüfuz mıntakalarına taksim edilmesini" Alman İmparatoru Kaiser I. Wilhelm'e teklif etmişti. 1898'de yine bu kişi bu defa da Rusya ile, Bağdad'ın kuzeyindeki Osmanlı topraklarının Ruslara; güneyindeki toprakların da İngilizlere ait olabileceğini müzakere etti ise de Ruslar'ın, Basra Körfezine doğru sarkmak istemeleri, İngiliz - Rus münasebetlerini tehlikeli bir hale soktu ve müzakerelerden vaz geçildi. Bak, Anadolu'nun Taksimi, S. 34

(3) T. Bıyıklıoğlu, I, S. 41, Nicholas II. 3 Mart 1915'de "İstanbul

len bir hattın doğusunda kalan arâzi ile Sakarya ağzından başlayarak Gemlik körfezine inen bir hattın batısında kalan toprak parçası da onlara veriliyordu (4). Rusya'ya verilecek topraklar arasında İmroz ve Tenedos adaları da vardı (5). Gerçi 1917 yılında Çarlık idaresi yıkıldıktan ve kurulan yeni rejimin gizli anlaşmaların aleyhinde olduğu anlaşıldıktan sonra bu anlaşmanın bir manası kalmamıştı. Fakat Bolşeviklere karşı harekete geçenler, özellikle Wrangel idaresi, Paris Barış Konferansına başvurarak yine de bazı isteklerde bulundu. Onlar için en önemli mesele "İstanbul'un ve Boğazlar'ın geleceği meselesi" idi (6). Bu sebeple Boğazlar'dan; "Bütün ticaret gemilerinin savaşta ve barışta serbest geçişinin güvenlik altına alınmasını; Karadeniz'de kıyısı olan devletlerin savaş gemilerinin savaşta ve barışta geçiş serbestisini, Karadeniz'de kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerinin, savaşta ve barışta Karadeniz'e girmelerinin yasaklanmasını" ve İstanbul'un herhangi bir devlete bırakılmamasını istediler, orada milletlerarası bir yönetim kurulduğu takdirde "Rusya bu yönetime mutlaka katılmalıdır" dediler (7). Ayrıca, Türk toprakları üzerinde bağımsız bir Ermenistan'ın kurulmasını, bu devletin kendisini yönetebileceği tarihe kadar başka bir devletin mandası altında kalmasını ve eskiden olduğu gibi Türkiye'de kapitülasyonların devam ettirilmesini de istediler (8).

Londra sözleşmesi.

26 Nisan 1915'de Londra'da İngiliz, Fransız ve İtalyanlar arasında gizli bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşmanın Türk ve İtalyanlar'ı ilgilendiren hükümleri aşağıdadır: I) Zaten İtalyanlar'ın elinde bulunan "Oniki Ada" da bu devlet tam hâkimiyet kazanıyor, II) İngiltere, Fransa ve Rusya, Türkiye'nin Asya'daki toprakları "kısmen veya

---

şehri ile Güney Trakya, İmparatorluğuma ilhak edilmelidir" demiş ve İngiltere de buna razı olmuştu. Bak, G. Jaeschke, 4. S. 207.

(4) Hikmet Bayur, 2. III. Kısım II. S. 115, 124.

(5) A. Akşin, S. 29.

(6) Taner Baytok, S. 20.

(7) Aynı eser, S. 21.

(8) Aynı eser, S. 22.

tamamen paylaşıldığı takdirde" İtalya'nın, Antalya bölgesinde "Âdilâne bir pay almasını" kabul ediyorlardı. Bu payın sınırları daha sonra çizilecekti. Eğer Osmanlı İmparatorluğu parçalanmayıp sadece "Büyük devletlerin menfaat bölgelerinde değişiklikler yapılırsa" bu takdirde İtalya'nın çıkarları da gözönünde bulundurulacaktı. Bundan başka Birinci Dünya Savaşı esnasında Fransa, İngiltere ve Rusya, Osmanlı topraklarından bazı yerleri işgal ederlerse "Antalya iline yakın olan" yerler yine İtalya'ya ayrılacaktı III) "Lozan (uşi) andlaşması gereğince bütün Libya'da (Trablus Garb'da) Sultan'a ait olan hak ve imtiyazlar İtalya'ya geçecekti" (9).

26 Nisan ve 30 Mayıs 1916 anlaşması.

"Sykes - Picot mutabakatı" (10) esas tutularak 26 Nisan 1916'da Fransa ve Rusya arasında bir anlaşma imzalanmıştı (11). 30 mayısta İngilizler'in de katıldığı bu anlaşma ile Osmanlılar'ın Asya'daki toprakları bu devletler arasında taksim olunuyordu. Bu anlaşma gereğince Rusya "Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilâyetleriyle Güney Kürdistan'ın bir kısmını, İngiltere Mezopotamya'nın bütünü ile Akkâ ve Hayfa limanlarını, Fransa ise, Suriye kıyıları, Kilikya, Harput ve Güney Kürdistan'ı alacaklardı. İngiliz ve Fransız nüfuz bölgelerinde bir Arab devleti veya konfederasyonu kurulacak, "Filistin, milletlerarası bir idareye tabi" tutulacaktı (12).

İngiltere, Fransa ve Rusya devletleri, 1916 eylülünde bu anlaşmadan İtalyanları haberdar ettikleri vakit onlar, kendilerine bırakılmış olan toprakların Fransa'nın hissesine düşenden daha az olduğunu ileri sürerek İzmir veya Mersin'in de İtalyanlara bırakılmasını istediler ise de Ruslar, İzmir'e sahip olan bir devletin Çanakkale Boğazı'nı hem karadan hem de denizden kontrol edebileceği düşüncesiyle İzmir'in Türkler'de kalmasını daha uygun mütalea ettiler. İngiltere de İzmir'in İtalyanlar'a verilmesine razı olmadı. Bu razı olmayışın bir sebebi de belki oranın Yu-

(9) Hikmet Bayur, 2. III. Kısım, II. S. 271.

(10) Suriye ve Irak'ın paylaşılmasına dair anlaşma.

(11) T. Bıyıklıoğlu, 3. S. 15.

(12) T. Bıyıklıoğlu, I. S. 41.

St. Jean de Maurienne anlaşması.

nanlılar'a va'd edilmiş olması idi. Öte taraftan Fransızlar da Mersin limanının İtalyanlar'a bırakılmasını uygun görmemekte idiler (13). İşte tartışmaların bu suretle sürüp gittiği sıralarda Rusya'da ihtilâl olmuş ve Rus kuvvetlerinin Alman ve Avusturyalılar üzerindeki baskısı azalmıştı. Bu sebepten dolayı İngiltere ve Fransa İtalya'yı daha çok tutmak mecburiyetini duydukları için onunla "Sen Jan dö Morian" (St. Jean de Maurienne = Saint Giovanni di Moriana) anlaşmasını imzaladılar. 10 - 21 Nisan 1917'de imzalanan bu anlaşmaya göre, Sykes - Picot anlaşmasını kabul etmesi şartiyle bu iki devlet İtalya'ya Antalya'dan başka İzmir'i veriyor ve Konya'ya kadar da bir nüfuz bölgesi tanıyorlardı (14). Buna göre İtalya Türkiye'den 112.000 metre karelik bir toprak parçası almış oluyordu (15). Fakat bu gizli anlaşma ve anlaşmalara rağmen 1918 yılının başında İngiliz devlet adamlarının Osmanlılar hakkındaki düşüncelerini biraz daha değiştirdikleri görülmektedir. Nitekim 2 Ocak 1918'de Lord Curzon muhtırasında ve Llyod George'un 5 Ocak 1918 tarihli beyânâtında Türkiye'nin taksiminden vazgeçilmiş olduğu anlaşılmakta hatta Türkler'e oldukça geniş haklar tanınmaktadır (16). Bu dönüşe neden ihtiyaç duyulduğunu bizce kesin olarak söylemek mümkün değildir. Gerçi Bolşevikler'in Müttefiklerce kabul edilmiş olan gizli taksim projelerini açıklamalarını buna bir sebep olarak gösterenler vardır. On-

Bir tereddüt.

---

(13) Hikmet Bayur, I. S. 13.

(14) T. Bıyıklıoğlu, I. S. 41.

(15) David Walder, S. 80. Bu gizli andlaşma ve anlaşmalar hakkında daha fazla bilgi için Harry Howard'ın The Partition of Turkey adlı kitabına bakınız.

(16) Lord Curzon'un muhtırasında, Türkler'e de kendi mukadderatlarını kendilerinin tayin etmeleri hakkı (Self detemination) tanınmalı ve Türkler'in asıl vatanı olan Anadolu'nun hürriyet ve istiklâli ile toprak bütünlüğü garanti edilmeli, fakat Avrupa'daki yerleri Türkler'den alınmalı, İstanbul ve Boğazlar'ın idaresi başkalarına verilmelidir deniyordu. 5 Ocak 1918'de Lloyd George, daha açık konuşarak: Biz Türkiye'yi ne Başkent'inden ne de çoğunlukla Türk olan Anadolu'nun ve Trakya'nın zengin ve ünlü toprakların'dan mahrum etmek için döğüşüyoruz" demişti idi. Bak, T. Bıyıklıoğlu, I. S. 2.

lara göre bu gizli belgelerin meydana çıkması üzerine Türkiye'de şimdiye kadar savaşın aleyhine olanlar, bu yüzden fikir değiştirebilir ve ve savaşa yeni bir gayretle devam olunmasını istiyebilirlerdi (17). Osmanlı devletine karşı gösterilecek herhangi dostça bir jestin Hind Müslümanlarını memnun edeceğini dikkate alan İngilizler'in, Hind istiklâli uğrunda Hindularla işbirliği yapmış olan Müslümanlar'ı bu hareketin dışına çıkarmak istemeleri de bu değişikliğin başka bir sebebi olarak düşünülebilir. Bu yumuşamanın, Türkler'i müttefiklerinden ayırarak (18), münferiden barış yapmağa tahrik için başvurulmuş bir taktik olarak mütalea olunması da mümkündür. Bununla beraber Müttefikler, savaşı kazandıktan sonra, Türkler hakkındaki ilk düşüncelerinden küçük bir fedakârlık bile yapma tarafına gitmemişlerdir.

Paris Barış Konferansı ve gözde bir devletin gözde Başbakanı.

2 — 32 milletin temsilcileri, 1918 yılının son aylarında Paris'te yanyana gelmiş bulunuyorlardı. Bunlar Avrupa ve hatta dünya haritasını yeniden çizecek olan kişilerdi. Yapılacak olan işleri izlemek için 500 kadar gazeteci de Paris'e gelmişti. Bütün dünya ve özellikle, bağımsızlığa kavuşacaklarını kabul eden bazı topluluklar bu konferansın vereceği kararı sabırsızlıkla beklemekte idiler. Sabırsızlananların arasında, Osmanlı idaresinde yaşayan Rum, Ermeni, Arab ve Kürt gibi Müslüman olan ve olmayan unsurlar da vardı. Ancak ilk toplantısını 18 Ocak 1919'da yapmış olan Paris Barış Konferansı'nın en çok meşgul olduğu iş, Osmanlı İmparatorluğu arazisinden, Yunanlılar'a verilecek topraklar meselesi oldu. Çünkü Yunanlılar'ın istedikleri Türk topraklarının bir kısmına İtalyanlar bir kısmına da Bulgarlar göz dikmiş bulunuyorlardı. Şu halde konferans, bu toprakları Yunanlılara verirken, toprağın asıl sahibi ve Bulgarları dikkate almasa bile, İtalyanları bir tarafa kolayca itemezdi. Kaldı ki, Yunanlılar'ın istedikleri topraklar daha önce gizli anlaşmalarla İtalyanlar'a va'd edilmiş bulunuyordu. Bununla bera-

---

(17) Hikmet Bayur, I, S. 22.

(18) G. Jaeschke, 4, S. 36.

ber Paris Barış Konferansında Yunanistan, her devlete tercih edilmişti. Kurulduğu tarihten bu yana büyük devletlerce daima arkalanan ve durmadan genişlemiş olan bu devlet, 1918 tarihinde, Büyük Yunanistan'ın kurulabileceğine, her zamankinden daha büyük bir umutla bakıyordu. Çünkü batılılarca çok şımartılmış olan Yunan devlet adamı Venizelos, o tarihlerde mesleğinin en parlak devresini yaşamakta idi. 1896 - 97'de Türkiye'ye karşı girişilen bir ihtilâl hareketinin lideri olan bu kişi, Balkan savaşları sonunda Yunan emellerinin bir kısmını gerçekleştirmiş ve Yunan topraklarını bir kat genişleterek Selânik Limanını da Osmanlılardan koparmağa muvaffak olmuştu. Fakat o, bunları da yeter bulmuyor ve Yunanistan'ı daha büyütmek idealini taşıyordu "Gençliğimden beri Skiros adasını ki, Ege Denizi'nin tam ortasındadır, Elenizmin coğrafî merkezi saymışımdır" (19) demekle Venizelos, Batı Anadolu'yu Yunan toprakları içinde kabul ediyor ve böylece Anadolu'dan istediği toprak parçası 125.000 kilometre kareden daha fazla oluyordu (20). Bu hâlin gerçekleşebilmesi için büyük bir devlete sırtını dayamanın gerekli olduğuna inanan Venizelos, bu işde kendisine "Dünya politikası üzerinde en fazla söz ve nüfuz sahibi olan" İngiltere'nin (21) faydalı olacağını kabul ediyordu. Çünkü ona göre İngiltere'nin çıkarları Akdeniz'de Yunan çıkarları ile çatışmamakta idi. Ayrıca İngilizler'in Yunanlılar'a karşı öteden beri büyük sempatileri vardı. Gerçekten, daha Yunan ihtilâli sırasında, 1823'de, Lord Byron bu sempatinin büyük örneğini vermiş, 1829'da, "Grek İmparatorluğunu yeniden kurmalıyız" diyen Wellington (Wellington, Arthur Wellesley, First Duk of), Rusların o tarihte Osmanlılarla bir anlaşma yapmasından büyük bir üzüntü duymuştu (22). Daha sonra Türkiye ve Ortadoğu'da bir yolculuk yapan S. Tollmache Sinclair adındaki bir İngiliz Milletvekili, İstanbul Türkler'de kaldıkça devamlı bir barışın sağ-

(19) D. Kitsikis, S. 22.

(20) Aynı eser, S. 22.

(21) Aynı eser, S. 110.

(22) T. Bıyıkoğlu, 2. I. S. 6.

lanamayacağını, Trakya ve Makedonya'yı da içine alacak bir Grek İmparatorluğunun kurulmasının zarurî olduğunu iddia ediyordu (23). Yunanlılara karşı duyulan bu sevgi ve sempatiye, şimdi Venizelosun kişiliği de katılmıştı. Çünkü Venizelos, Avrupa diplomatları üzerinde saygı ve sevgi yaratmış bir insandı. 1889'da Yunanistandan dönen Fransız devlet adamı Clemenceau, onu çok takdir etmişti (24). 1912 - 13 kışında da Alman Prensi ve diplomatı Lichnowsky, onu kasdederek, "İnsanı büyüleyen çekiciliği ve bir salon adamı tavırları kendisine bol bol sempati sağladı" demişti (25). İngiliz Dışişleri Bakanı Grey ise ona "Avrupa'daki devlet adamlarının hepsinden daha çok hayrandı" (26). İşte bir taraftan Türk düşmanlığı, bir taraftan da Yunanlılar'a ve bu arada Venizelos'a karşı duyulan hayranlık, Büyük Yunanistan'ın kurulmasını kolaylaştıracaktı. 1914 tarihine varıldığı sıralarda Venizelos'ta hasıl olan kanaat şu idi ki; Yunanlılar bütün Trakya'yı ve Anadolu'da büyük bir araziyi elde etmek istedikleri takdirde Büyük Britanya devleti bunu, öteki devletlerden daha çok benimseyecekti. Fakat herşeye rağmen Yunan Kral'ı I. Constantine, Birinci Dünya Savaşı'nda tarafsız kalmayı Yunan çıkarlarına daha uygun görüyordu. Çünkü öteden beri Bulgarlar'ın Selânik ve Kavala'yı istedikleri bilinmekte idi. Şayet Almanlar, Birinci Dünya Savaşı'nı kazanırlarsa bu yerleri, müttefikleri olan Bulgarlara verebilirlerdi. Fakat yine bu Kral biliyordu ki Almanlar, bu toprakların Bulgar topraklarına katılmasını "Yunanistan'ın cumhuriyet olması haline" bağlamışlardı (27). Şu halde Kral Constantine tahtında kaldıkça bu mümkün olmayacaktı. Halbuki Birinci Dünya Savaşı, "Megalo idea" hayaline saplanmış olanlara ve bu arada

---

(23) Aynı eser, S. 6.

(24) Clemenceau onun hakkında "Genç bir avukat, Bay Venizelos, ya da Venizelos. Açıkça itiraf edeyim ki adını hatırlayamıyorum, fakat bir kaç yıla kalmayacak, bütün Avrupa ondan söz edecektir" diyordu. Bak. David Walder, S. 53.

(25) Aynı eser, S. 54.

(26) Aynı eser, S. 58.

(27) T. Bıyıkoğlu, 2. I. S. III.

Venizelos'a, Büyük Yunanistan'ın kurulması zamanının geldiğini ihtar etmekte idi. İngilizler safında savaşa girildiği takdirde bu hayâlin gerçekleşmesi mümkün olabilirdi. Çünkü bu tarihlerde İngiliz hükûmeti, sadece Türkler'e düşmanlık göstermiyor; fakat aynı zamanda Yunanlılar'ın isteklerini kabule hazır bulunuyordu. Bundan başka Türkler, İngiltere'ye karşı savaşa girmiş bulunuyorlardı. Şu halde Yunanlılar, İngilizler'in yanında yer alabilirlerse elbette İngiltere, bu müttefikin isteklerini yerine getirirdi. Bir ara, Kral da buna inandırıldığı için, 24 Eylül 1914'de, Yunanistan'da seferberlik ilân edildi (28). Ancak Venizelos'un, Büyük Yunanistan'ın kurulması yolunda atılmış olan bu adımdan dolayı duyduğu heyecan ve zevk uzun sürmedi. Çünkü Kral Constantine, verdiği karardan dönmüştü. 15 Ocak 1915'de Sir Edward Grey'in, Yunan hükûmetine gönderdiği nota'da "Yakın doğuda önemli toprak iltihakları"ndan bahsetmesi (29), hatta, savaşa katılmak şartı ile "İzmir ve arka bölgesinin" Yunanistan'a bırakılacağı va'di bile Kral'ı (30), kararından caydırmadı; fakat gelişmeler Venizelos'u yeniden hamleler yapmağa sevketti. Bu sebeple, o, İngiliz ve Fransızları desteklemiş olmak için, Yunan donanmasını ve bir Yunan alayını Çanakkale'ye göndermek istedi. Ancak, bu istek, Rus Dışişleri Bakanı Sazanoff tarafından hoş karşılanmadı. Çünkü Ruslar, Yunanlılar'ın İstanbul ve Boğazlar civarına yerleşmelerini istemiyorlardı (31). Öte taraftan 3 ve 5 Mart 1915'de Kral'ın başkanlığında toplanan "Kraliyet Konseyi", savaşa müdahale etmenin lüzumsuzluğuna karar verince Venizelos 6 Mart'da Başbakanlıktan istifa etti (32). Gerçi o, yeni seçimleri kazandığı için haziranda yeniden iktidara geldi; fakat Kral ile aralarındaki anlaşmaz-

---

(28) Bujac, S. I.

(29) David Walder, S. 54.

(30) T. Bıyıkoğlu, I, S. 2, "Daha 1915 de Mr. Asquith'in hükûmeti Yunanistan'ın, şayet harbe katılırsa, Türkiye'nin taksimi halinde, İzmir'i alması icabettiğine karar vermişti". Bak. Winston Churchill İstiklâl Savaşında, S. 16.

(31) David Walder, S. 59.

(32) Aynı eser, S. 59.

lık devam ettiği için tekrar istifa etti; Selânik'e çekildi ve burası merkez olmak üzere geçici bir hükûmet kurdu. İ'tilâf Devletleri bu hükûmeti tanımış ve sonunda Kral Constantine, tahtını oğlu I. Alexander'e bırakmak zorunda kalmıştı. Bu suretle yeniden iktidarı ele geçiren Venizelos, neticede Yunanistan'ı, İ'tilâfcılar yanında yer almağa mecbur etti; yani 1917 haziran ayında Yunanistan'ı savaşa soktu (33). Bazıları onun gerçeği göremediğini söylemekte idiler (34). Halbuki İ'tilâf Devletleri'nin düşünceleri Venizelos'un cesaretini artıracak mahiyette idi (35). Ayrıca, onun Kral ile mücadeleye giriştiği sıralarda İngiltere'de Llyod George, büsbütün kuvvetlenmiş bulunuyordu. Bu hal Venizelos için bulunmaz bir fırsattı. Çünkü onun hayranlarından birisi de bu kişi idi. Venizelos'u, "Pericles devrinden beri Yunanistan'da yaşayan en büyük devlet adamı" olarak gören (36), bu itibarla da Türkler'le Rumlar arasında bir mesele bahis konusu olduğu vakit daima Yunanlılar tarafını tutan ve "Müteassıb koyu bir Türk düşman olan Llyod George" (37), Yunanistan'ın büyük bir Akdeniz devleti olmasını zaten gerekli görmekte idi. Ona göre Yunanistan, büyük bir Akdeniz devleti olursa, İngiltere'nin Akdeniz'den geçen yolları bir bekçi kazanacaktı. Yine ona göre Yunanlılar, Doğu Akdeniz'de nüfusu çabuk artan bir milletti; askerleri ve denizcileri İngilizler'den daha zeki ve becerikli idi. İşte, politikacıların ve devlet adamlarının hemen hepsinin takdirini kazanmış

(33) Türk İstiklâl Harbi, 3, 1, S. 17.

(34) "Avusturya - Macaristan'ın Atina'daki elçisi Baron J. von Szilassy" Venizelos için "Venizelos talih yıldızına pek güveniyor, halbuki Bizans hayali onu kör etmiş" diyordu. Bak. D. Kitsikis, S. 22.

(35) Müttefiklere göre "yabancı unsurları, batı medeniyetine düşman olan Osmanlı idaresinden" kurtarmak ve bu idareyi Avrupadan uzaklaştırmak lâzımdı. Bak. T. Bıyıklıoğlu, I, S. 2.

(36) D. Kitsikis. S. 37.

(37) G. Jaeschke, 4, S. 48. A. Akşin, S. 96." İngiltere'de Helen dostu bir grup daha vardı. Bu grup ezcümle başlıca Dr. R. M. Burrows tarafından kurulmuş Anglo-Helenik Ligası etrafında teşekkül etmişti". Bak. G. Jaeschke, 4, S. 48.

olan Venizelos (38), bu hallerden de yararlanarak, önce 2 Kasım 1918'de "Makri'den Erdek'e kadar" olan ve kendilerine göre Rum nüfusu 812.000 kişiye varan bu toprakları istedi, 30 Aralık 1918 tarihli ve "Paris Barış Konferansı huzurunda Yunanistan" adlı bir memorandumu, bu konferans'a sundu. Bu memorandum'da Yunanlılar "Meis Adası - Marmara Denizi çizgisinin batısında kalan Anadolu'nun Yunanistan'a bırakılmasını" istiyorlardı (39). 3, 4 Şubat 1919'da ise Venizelos'un, Onlar Konseyi'nde yaptığı açıklamalardan, İstanbul hariç, bütün Trakya'yı ve Batı Anadolu'nun bir kısmı ile (40) Onikl Adayı Kıbrıs'ı, Meis, Rodos, İmroz ve Bozca Adayı istediği anlaşıldı (41). Venizelos "teorik olarak İstanbul'u da istemekle beraber, milletlerarası bir hal şekli lehinde bu talebinden vaz geçeceğini" (42) beyan ediyordu. Ancak batı Trakya toprakları üzerinde hak iddia eden Bulgarlar, Doğu Trakya'da da bazı hususların yerine getirilmesini yani Balkan savaşlarında uzaklaştırılan 36.000 Bulgar'ın yine Edirne civa-

---

(38) Paris Barış Konferansındaki İngiliz delegelerinden Harold Nicoslon, Venizelos hakkında "O ve Lenin, Avrupadaki gerçek iki büyük adam" diyordu. Bak. David Walder, S. 87. Bir mektubunda Başkan Wilson ona : "Konferansta sizin kadar hürmet ettiğim bir başkası yoktur" demişti. Bak. D. Kitsikis, S. 49.

(39) T. Bıyıklıoğlu, I, S. 3. G. Jaeschke, 4, S. 61.

(40) Onların kasdettikleri yerler "İzmir ve Bursa vilâyetleri ile Çanakkale ve İzmit sancakları" idi. Bu il ve sancaklarda başlıca, İzmit, Mudanya, Bandırma, Ayvalık, Çanakkale, Bursa, Balıkesir, Edremit, Bergama, Manisa, İzmir, Efes, Aydın, Nazilli, Denizli, Bodrum, Marmaris, Fetiye, Muğla şehir ve kasabaları vardı. Bak. D. Kitsikis, S. 32. Venizelos, istediği bu topraklar üzerinde 1132000 Rum'un yaşadığını, buna karşılık Türkler'in, 943000 olduğunu iddia ediyordu. Bak. G. Jaeschke, 4, S. 61. Rumlar'ın sayısı hakkında konferansa "tahrif edilmiş istatistikler" verilmişti. Bak. G. Jaeschke, 4, S. 36.

(41) Yunanlıların istedikleri yerler, "Bandırma'nın 25 kilometre kadar doğusunda Marmama sahilindeki Kurşunlu köyünden başlayarak 764 rakımlı Karadağ-Demirdağ-Uşak'ın 20 kilometre batısı-Sarayköy'ün 20 kilometre batısı-Muğla'nın 10 kilometre doğusu-Bozdağ güneyi ve Akdeniz sahilinde son bulan bir hattın batısındaki" topraklardır. Bak. Türk İstiklâl Harbi, 2, I, S. 7.

(42) D. Kitsikis, S. 29.

rına yerleştirilmelerini ve ondan sonra Wilson prensiplerine uyularak "Bu bölge mukadderatının" ta'yinini istiyorlardı (43). Bu sebeple onlar, tezlerini savunmak üzere "Bulgar meselesi ve Balkan Devletleri" adlı bir kitap çıkardılar. Buna karşılık Yunanlılar, "Makedonya ve Yunanlılık" adlı risâle ile haklarını savunmağa çalıştılar, aynı zamanda "Bulgar Meclisindeki Batı Trakya" Milletvekillerinden bazılarını elde ederek onlardan, Trakya'da Bulgar zulmünü açıklayan ve halkın Yunan idaresini istediğini belirten yazılar alarak yayımladılar.

Yunanlılar'ın çok kuvvetlenmesini kendileri için zararlı gören İtalyanlar, barış konferansında Bulgarlar tarafını tutmuş, buna karşılık Fransızlar da Yunanlılar'ı desteklemişlerdi. Fakat memleketin asıl sahibi olan Türkler'i hiç kimse hesaba katmıyordu. Gerçekten her iki Trakya'da da nüfus çoğunluğu Türkler'de idi. Nitekim "Edirne vilâyetinin, Balkan Harbinden sonra Batı Trakya adını alan Gümülcine ve Dedeağaç sancaklarıyle birlikte 1.185.189 kişiyi bulan nüfusundan 650.624'ü Türk idi", burada yaşayan Rumlar 357.102, Bulgarlar ise 127.459 kişi idiler, geriye kalanlar da öteki unsurları teşkil ediyordu (44). Ancak Paris Barış Konferansında gerçekleri belirtecek bir yetkili bulunmadığı gibi bu yolda ileri sürülecek iddiaları dinliyecek bir konferans da yoktu (45). Bu sebeple, Trakya işlerini incelemek üzere Paris Barış Konferansı'nın kurmuş olduğu komisyon, neticede Doğu ve Batı Trakya'nın Yunanlılar'a bırakılması lâzım geldiğine karar verdi ve konferansa bu yolu tavsiye etti. Fakat "Yüksek Konsey", bu tavsiyeye uymadı ve 1 1Mart 1919

(43) T. Bıyıklıoğlu, 2, I, S. 164.

(44) Aynı eser, S. 149.

(45) İngiltere, Fransa, Amerika ve daha birçokları Türk aleyhtarı idiler.

daki toplantısında, Trakya hakkındaki hükmün, ileride Osmanlı ve Bulgar barış müzakereleri sırasında verilmesini karara bağladı (46). Yunanlılar'ın Anadolu'dan istedikleri topraklara gelince bu daha ziyade İtalyanlar'ın itirazları ile karşılaşıyordu. Çünkü Yunan istekleri, anlaşmalarla, Batı Anadolu'da İtalyanlar'a tanınmış olan haklar ile çatışıyordu (47). Bu sebeple İtalyanlar'la Yunanlılar, bir safda bulunmakla beraber dost olamamışlardı; tersine olarak birbirlerinden nefret ediyorlardı. Nitekim daha 1918 Aralık ayında bir İngiliz komutanının İzmir'i ziyareti sebebiyle yapılan şenliklerde Rumlar, İtalyan bayraklarını yırtmış ve çarpışmalara yol açmışlardı. Bir gün sonra yani 14 Aralık 1918'de de İtalyan gençleri, Genoa'daki Yunan Başkonsolosluğu binasını taşladılar; hatta kurşanladılar ve konsolos'tan İtalya bayrağı çekmesini istediler (48). Ancak iki millet arasındaki anlaşmazlığın gittikçe arttığı o sıralarda Müttefiklerin hiç biri İtalyanlar tarafını tutmuyordu. İngilizler, Londra Sözleşmesi ile İtalyanlara sadece Antalya'nın verildiğini, Sen Jan dö Morian Anlaşmasının ise, "Rusya'nın değişen tutumu karşısında" (49) zaten bir anlam taşıyamıyacağını söylüyorlardı (50). Fransızlar da İtalyanlara karşı bir sempati beslememekte idiler. "Şahsan İtalyanları pek sevmeyen" Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'a gelince o (51), Batı Anadolu nüfusu hakkında verilen yanlış bilgilere dayanarak, Türk boyunduruğu altında yaşadığını sandığı Rumların bu defa da İtalyan hâkimiyetine bırakılmasının doğru olmadığı ve bu toprakların Yunanistan'a bağlanması lâzım geldiği kanaatında idi (52); bu suretle de Wilson, bilerek veya bilmiyerek prensiplerini bir kenara itmiş görünüyordu. Çünkü Yunan arazi isteklerini inceleyen komisyonda Amerikalı uzmanlar, Yunanlıların ortaya koy-

İtalyan - Yunan rekabeti ve Müttefikler.

Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'un Yunan taraftarlığı.

(46) T. Bıyıklıoğlu, 2, I, S. 149.
(47) Bak. S. 160.
(48) D. Kitsikis, S. 50.
(49) Hikmet Bayur, I, S. 34.
(50) Gönlübol ve Cem Sar, S. 3.
(51) D. Kitsikis, S. 51.
(52) D. Kitsikis, S. 51.

duğu rakamların yanlışlığını, tersine olarak Yunanlıların istemekte oldukları topraklar üzerinde Türk çoğunluğunu, kendi topladıkları rakamlara dayanarak isbatlamışlar, bu sebeple de toprakların "Türkiye'den ayrılmasına" karşı olduklarını bildirmişlerdi (53). Fakat Wilson, kendi uzmanlarının fikirlerine katılmadı; Amerika Dışişleri Bakanlığı'nın, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını içine alan ve Trakya'da Midye - Enez hattından başlayarak Sakarya ağzına kadar uzanan topraklar üzerinde "Milletlerarası statüye bağlı" bir İstanbul devletinin ve Doğu Anadolu'da büyük devletlerden birisinin mandası altında bir Ermenistan ile Anadolu'nun ortasında bağımsız bir Türkiye'nin kurulması tavsiyesine de uymadı (54); hatta İngiliz ve Fransızlar'ın, Aydın vilâyetinin ancak bir kısmının Yunanlılar'a bırakılması tavsiyesini de yeter görmeyerek (55) "İzmir ve civarının Yunanistanla birleştirilmesini" istedi (56). Fakat neticede İngiliz ve Fransızlar'ın birlikte kabul ettikleri sınırlar Yunanlılar'ın işgal sahası olarak kabul olunmuştu.

Uyarmalar bir fayda sağlamadı.

İzmir ve yöresinin Yunanlılar'a bırakılacağına dair çıkan haberler karşısında General "Sir George Milne'in, 3 Şubat 1919'da War Office'e, İzmir Yunanlılar tarafından işgal edildiği takdirde Türkler'in ayaklanmasını beklediğini bildirmeğe mecbur" olduğunu yazmasına (57), İngiltere Genelkurmay Başkanı Wilson'un 19 Mart 1919'da Venizelos'a, "İngiliz kıt'alarının yardımını hiç beklemeyiniz" (58) demek suretiyle bu hususdaki hoşnutsuzluğunu belirtmesine, hatta daha önce, 17 Kasım 1918'de, Lord Gran-

---

(53) D. Kitsikis, S. 54.

(54) S. Selek, I, S. 83, 84.

(55) D. Kitsikis, S. 54.

(56) T. Bıyıklıoğlu, I, S. 3.

(57) G. Jaeschke, 2, S. 568. "İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali olayının nereye varacağı hakkında bir tahmin yazması Calthorpe tarafından rica edilen Komisyon şu neticeye varmıştı. Eğer yeni bir harb isteniyorsa gidilen yol tamamiyle oraya çıkar. Bak. G. Jaeschke, 4, S. 69.

(58) G. Jaeschke, I, S. 22, N. Karasebe, S, 192.

ville'in "Batı Trakya'dan başka, bütün Yunan taleplerinin" reddedilmesini tavsiye etmesine rağmen (59) "Yunan arazî isteklerini incelemekle görevli komisyon, 30 Mart 1919 raporu ile, İtalyan üyelerin" itirazlarını da hiçe sayarak, "İzmir ve arka bölgesinin Yunanistan'a verilmesini kabul ve tavsiye" etti (60). Bununla beraber yapılan işin yanlışlığı üzerinde ısrar edenler görüldü. Nitekim İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir somerset Arthur Gough Caltharpe, 3 Nisan 1919'da "Helen İmparatorluğu'nun Ege Denizi'nin doğu sahiline kadar uzamayacağını ciddî bir şekilde ümid ediyorum. Zira böyle bir hareket, taraftarlarına saadet ve refah değil tam tersini" getirir (61) demek suretiyle gerekli uyarmayı yaptı. İngiltere Genelkurmay Başkanı Henry Wilson'un 4 Nisan 1919 tarihli muhtırasında da "İngiliz askerlerinin terhisi yüzünden, Yunan kuvvetlerinin Anadolu ve Trakya'da daha ileri gitmesine müsaade edilmesi tehlikelidir. Sulh konferansı, kararlarında zor kullanmağa muktedir değildir ve gün geçtikçe daha az muktedir olacaktır" deniliyordu (62). Lord Curzon ise 18 Nisan 1919 tarihli muhtırasında "Selânik kapılarının beş mil dışında âsâyişi sağlayamayan Yunanistan'ın Aydın vilâyetinde barış ve güvenlik sağlamakla nasıl görevlendirilebileceğini anlamıyorum" (63) diyerek İzmir'in Yunanlılar'a verilmesini tasvib eder görünmemişti. 19 Nisan 1919 da Franchet d'Esperey de "İstanbul, İzmir ve Edirne Türk

---

(59) G. Jaeschke, I, S. 5.

(60) T. Bıyıklıoğlu, I, S. 3. "Paris'deki Yunan - Arnavut Komisyonu'u, İzmir'in Yunanistan'a ilhakını teklif ediyor". Bak. G. Jaeschke, I, S. 23.

(61) G. Jaeschke, I, S. 24.

(63) T. Bıyıklıoğlu, I, S. 3. Lord Granville, 17 Kasım 1918 tarihli bir raporunda Yunanlılar, "Oniki Ada, Kıbrıs, Trakya, Batı Anadolu kıyılarını, hatta bir çokları İstanbul'u ve Anadolu'nun kuzey kıyılarını istiyorlar... Mesele halkın menfaatı bakımından ele alınacak olduğu takdirde, ellerindeki toprakları şimdiye kadar idarede pek öyle olağan üstü bir kabiliyet göstermemiş olan Yunanlıların, bu kadar milyon halkı akıllıca ve şefkatle idare edebileceklerinden doğrusu şüphe edilebilir... Hiç değilse İzmir'in ticaretle uğraşan zengin Rumlarının memleketlerinin Anavatan tarafından teslim alınmasını istemediklerini öğrendim". Bak, G. Jaeschke, 4. S. 50.

kalacaktır" demekle (64) yapılan işin yanlışlığını çok kesin olarak ortaya koymuş oluyordu. Fakat bütün bu ihtar ve uyarmalar, ilgilileri kararlarından ayıramadı, hatta 19 Nisan 1919'da İngilizler'in İzmir temsilcisi Dixon'un "Yunanlılar İzmir'e çıkacak olurlarsa katl-i âm" olur demesi (65), İtalyanlar'ın, Anadolu için besledikleri emellerini gerçekleştirmeği bir olup bitti haline getirmiş olmak için, Antalya, Marmaris ve Kuşadası'nı işgal etmeleri; Konya'ya bir tabur asker, İzmir limanına da bir savaş gemisi göndermeleri, ilgilileri doğru yola yöneltmedi. Nitekim, "Bir saygılı tilki olan Venizelos'un" aldattığı Lloyd George, 5 Mayıs 1919'da Üçler Konseyi'nde İtalyanlar'ın, doğudaki hareketlerinden şüphelendiğini, gizlice yapacakları bir saldırı ile Anadolu'da gerekli yerleri zaptedebileceklerini, böyle bir harekete başvurmalarına imkân kalmadan ve Konferans'a dönmelerinden önce (66) İzmir'in işgal hakkının Yunanlılar'a tanınmasını teklif etti (67), 6 Mayıs'da da Anadolu'da bir İtalyan olup bittisine göz yumulmamasını söyledikten sonra (68) "Türki-

(64) G. Jaeschke, I, S. 26.

(65) Aynı eser, S. 28. İzmir'de oturan birisi, 4 Nisan 1919'da şöyle diyordu : "... Türkleri müdafaa etmemekteyim; fakat bir Yunan himâyesinin memleketi barışa kavuşturması şöyle dursun, düşmanlığı yeniden alevliyeceğini, söndürülmesi yıllar sürebilecek bir galeyanı mucip olarak ihtilâf meş'alesini tutuşturacağını görmezden gelemeyiz". Bak, G. Jaeschke, 4, S. 67.

(66) G. Jaeschke, 4, 83. 23 Nisan 1919'da Konferans'ı terkeden İtalyanlar, 12 Mayıs'ta tekrar Konferansa döndüler. Bak, T. Bıyıklıoğlu, I, S. 3. "Orlando'nun Fiume meselesinden dolayı sulh konferansını terki", 24 Nisan'da olmuştur. Bak, G. Jaeschke, I, S. 27.

(67) "Lloyd George, 5 Mayıs günkü Üçler Konseyi'nde şöyle konuşur : İtalyanlar'ın doğuda bütün davranışları şüphelidir. Batı Trablus'da yapılan İtalyan seferi de gizlilik içinde tertiplenmişti. Şimdi de Anadolu'ya öyle bir sefer yapmalarından şüphelenmekteyim. Günün birinde İtalyanları Anadolu'yu zaptetmiş bir halde görebiliriz. Onları oradan çıkarmak güç olur. Rumlar öldürülmekte olduğundan Yunanlılara İzmiri işgal müsaadesi verilmelidir. Türkiye'de işgal kuvvetleri işini, İtalyanlar, Paris'e dönmeden çözmeliyiz. Mümkünse bu gün öğleden sonra... İtalyanlarla birlikte bu görüşülecek olursa, onlar, daha evvel davranacaklardır". Bak, T. Bıyıklıoğlu, I, S. 3.

(68) Ömer Sami Coşar, No. I.

ye'deki Rumları korumak için (69) Venizelos'a, İzmir'e 2 - 3 tümen çıkarmak müsaadesi verilmelidir" dedi ve bu teklif Fransa ile Amerika tarafından hemen kabul olundu (70). Aynı gün öğleden sonraki oturumda askeri uzmanlar, aldıkları bir kararla İzmir'e asker çıkarılması işinin "mütareke şartlarına uygun olup olmadığını bilmediklerini ve çıkartma olayından" İtalya ve Türkiye Hükûmetlerine haber verileceğini tahmin ettiklerini belirttiler ise de bu uyarma, özellikle Lloyd George tarafından reddedildiği için, dikkate alınmadı. Konsey, 7 Mayıs 1919'da durumu Venizelos ile tartıştı, kendisinden Yunanlılar'ın bu iş için ne kadar kuvvet ayırabileceğini ve İzmir civarındaki Türk kuvvetinin ne kadar olduğunu sordu. Fakat Venizelos onlar kadar endişeli görünmüyordu. Çünkü o, Mondros Mütârekesi gereğince Müttefiklerin herhangi bir bölgeyi işgal yetkileri olduğunu, Yunanlılar da ittifaka dahil bulunduğuna göre Türk kuvvetlerinin bu çıkarmaya engel olmağa hakları bulunmadığını, bununla beraber Türkler'i, bu çıkarmadan ancak 12 saat önce haberdar etmenin ihtiyata uygun düşeceğini söyledi (71) ve nihayet 10 Mayıs 1919'da İzmir'in nasıl işgal edileceği hakkında kesin karar verildi. Bu karara göre İngiliz Amirali Calthorpe, işgal sırasında orada bulunacak, "Yunan kıt'aları 14 mayıstan evvel gelmiyecek, işgal olayı Türkler'e 12 saat önce bildirilecek, işgalden 36 saat önce, İzmir tabyalarının Müttefiklere teslimi istenecek ve daha sonra bu tabyalar Yunanlılar'a verilecekti (72). Fakat bu kararlardan İtalyanlar'ın haberi yoktu. Bundan dolayı Fransa Başbakanı Clemenceau, Orlando'nun da katıldığı 12 Mayıs 1919 toplantısında durumu açıklamış ve sonunda, İtalyanlar'ın da İzmir'in

---

(69) 12 Nisan 1919'da Venizelos, Clemenceau'ya bir mektup gönderdi ve "İzmir civarında katliâm var" dedi. Bak, G. Jaeschke, I, S. 25.

(70) G. Jaeschke, 4, 71. İngiltere Kurmay Başkanı Wilson, günlük defterine bu gün "Bütün bu iş delice ve kötüdür" kaydını düşmüştü. Bak, G. Jaeschke, I, S. 29.

(71) G. Jaeschke, I, S. 29. T. Bıyıklıoğlu, I, S. 4.

(72) G. Jaeschke, I, S. 30.

İşgali kararına katıldığı görülmüştü (73). İşte Paris Barış Konferansında Yunanlılar'ın isteklerini inceleyen komisyonu "İzmir ve arka bölgesinin Yunanlılar'a" verilmesini tavsiye eden 30 Mart 1919 tarihli raporunu (74), "konu ile ilgili batılıların çoğunluğu, Amerikan misyonerleri, Amerika tütün şirketleri, Fresfield ve Withall gibi büyük İngiliz ticaret" müesseselerinin muhalefetine rağmen, üç büyükler (Lloyd George, Clemenceau, Wilson), bu hava içinde kabul ettiler; yani Harold Nicolson'un dediği gibi "Bu cahil ve sorumsuz adamlar" Ortadoğu'yu bir pasta böler gibi" parçalara ayırmağa başladılar (75).

İşgalden önce İzmir.

3 — Mütârekenin imzalanmasını takib eden günlerde, öteki yerlerde olduğu gibi, Antalya'dan Edremit'e kadar uzanan Türk kıyılarında da İ'tilâf Devletleri'nin büyük bir faaliyet içinde oldukları görülüyordu. Nitekim 4 Kasım 1918'de İzmir'e ilk defa 19 numaralı bir İngiliz monitor'u geldi (76). 24 Kasım'da da bir İtalyan kruvazör'ü Marmaris ve İzmir'e gelmişti (77). Bundan sonraki tarihlerde sık sık İngiliz, Fransız ve İtalyan savaş gemileri İzmir'e uğradılar. Bunlardan bazıları devamlı olarak bu limanda kaldı. Öte taraftan İzmir'de, İtalyan, Fransız ve İngilizler, bir "Abloka ve Seyr ü Sefer Kumandanlığı" kurdular. Bu kuruluşun abloka ve kontrol bölgesi Antal-

---

(73) Clemenceau, İzmir'den Rumların öldüreceklerine dair haberler geldiğini, buna engel olmak üzere Yunanlıların İzmir'i işgale izin istediklerini ve Müttefiklerin buna müsaade ettiklerini, bunun dışında bir maksadları olmadığını bildirdiği vakit Orlando o gün öğleden sonra, İtalya'nın da Yunan çıkarmasına razı olduğunu bildirmişti. Bak, G. Jaeschke, 4, S. 73.

(74) T. Bıyıklıoğlu, I, S. 3.

(75) David Walder, S. 89. İngiliz Genelkurmay Başkanı Wilson, "10 Mayıs'ta bu hususta hâtıra defterine şunları kayd ediyordu : Bütün bunlar çılgınca ve kötü şeyler... Venizelos bu üç smokinliyi (Yani Devlet adamı) kendi emellerine âlet etmektedir... Bliss, Le Bon, Fuller ve ben... saçma bir iş yapmakta olduğumuzda ittifak etmiş bulunuyoruz". Bak, G. Jaeschke, 4, S. 73.

(76) Monitor, bir tip savaş gemisidir.

(77) Türk İstiklâl Harbi, I, S. 130.

ya'dan Edremid'e kadar uzanıyordu (78). Ayrıca İzmir'de, İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan siyâsî temsilcilikleri kurulmuş ve bu makamlara, Türk İstiklâl Savaşı içinde adlarına sık sık rastlanan Dixon, Docteur, Cavaliera Monfredi ve Mavroudis getirilmişlerdi, İngilizler'in bir de askerî temsilcisi vardı. Pasaport ve vize işleri, telgraf ve kablo kontrolu, Aydın demiryolları ve İzmir - Kasaba ve İzmir-Bandırma demiryollarının kontrolü de İ'tilâf Devletleri'nin elinde idi. İtalyanlar İzmir ve Antalya'ya birer konsolos bile tayin etmişlerdi. İzmir bölgesine yerleşmeği öteden beri hayal etmiş olan Yunanlılar'a gelince onlar, bu topraklar için verdikleri kararları kolayca uygulayabiliyorlardı. Çünkü Batı Anadolu kıyılarında kendilerine her hususta yardım eden Rumlar vardı; Yunanistan'dan ve Adalar'dan gelenlerle bunların sayıları her gün biraz daha artmakta idi. Bu arada daha önce "Mübâdeleye" tabi tutulmuş olan Rumlar'ın Türk kıyılarına özellikle Ege kıyılarına çıkarıldığı işitiliyordu. Bunlar, Yunan emllerine hizmet edecek şekilde eğitime tâbi' tutulmuşlardı (79). Her ne kadar bu kanunsuz giriş İ'tilâf Devletleri'ne duyurulmuş ve "Pasaport kontrol hey'etinin" yazılı müsaadesi olmadıkça Türk kıyılarına kimsenin çıkmasına izin verilmiyeceği bildirilmiş ise de bu faaliyetin önüne geçilememişti (80). 24 Aralık 1918'de İzmir limanına bir Yunan muhibiri geldi ve yerli Rumlar'ın büyük gösterileriyle karşılandı. Bundan başka, Yunanistan'la Adalar ve İzmir arasında haftada iki defa işliyen bir Yunan savaş gemisi, askerlikte kullanılacak eşya ve malzemeyi Anadolu kıyılarına taşımakta idi. İzmir'de kargaşalık çıkarmak maksadı ile "Küçükasya Cemiyeti" adı ile bir dernek kurulmuş (81), bu şehir ile öteki Türk kasabalarında Kızılhaç hastaneleri açılmağa başlamıştı. Fakat bu hastanelere ilâç

---

(78) Türk İstiklâl Harbi, I, S. 131.

(79) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 43. Belge 1022.

(80) Aynı Eser, 1021.

(81) Türk İstiklâl Harbi, I, S. 133. Karışıklıklar gittikçe arttığı için İ'tilâf Devletleri delegeleri İzmir valiliğine, jandarma ve po-

yerine silâh taşınıyor, doktor yerine subay gönderiliyordu. Onların bu faaliyetlerini, İ'tilâf Devletleri de desteklediği için, önlemek mümkün olamıyordu.

İzmir'de teşkilâtlanma ve Nurettin Paşa.

4 — İzmirliler, kendi şehirlerinin Yunanlılar'a verileceğini daha önceden sezmişler ve örgütlenmek gereğini duymuşlardı. Bu sezişte ve örgütlenmede Nurettin Paşa'nın ön planda bir yeri vardır. Çünkü, Birinci Dünya Savaşı'nın son yılında, Akdeniz'den yapılması ihtimali olan düşman saldırısına karşı Batı Anadolu'yu koruyacak kuvvetlerin başına getirilen bu komutan, Mondros Mütârekesi'nden biraz önce karargâhını, Aydın'dan İzmir'e nakletmiş bulunuyordu (82). Daha sonra İzmir Valiliğine de ta'yin edilecek olan bu Paşa (83), mütârekeyi izleyen günlerde millî bir teşkilâtın kurulmasını lüzumlu görmüş (84) ve "334 senesi Teşrinisânî'sinin" (1918 kasım) başından itibaren İzmir'de "Müdâfaa-i Milliye, Türkocağı, Cemiyet-i İlmiye, Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti, İstihlâs-ı Vatan Cemiyeti" gibi örgütlerin kurulmasına yardım ve hizmet etmişti (85). Ancak günler geçtikçe haberler kötüleşti ve İzmir'de çıkan "Anadolu gazetesi" 23 Ocak 1919 tarihli nüshasında İzmir'in, Yunanlılar tarafından işgal edileceğini yazdı (86). Bundan sonradır ki, kaygı ve heyecan büsbütün arttı; Manisalılar, Sadaret makamına ve öteki ilgililere baş vurarak durum hakkında

---

lis'in takviye edilmesini teklif ettiler. Bunun üzerine vali Nurettin Paşa "Yunan siyâsî mümessili Mavroudis ile Kızılhaç'ın ve denizcilerinin ve diğer Yunanlı kışkırtıcıların tahrik ve propagandalarına imkân bırakılmıyacak olursa hiç bir fi'lî yardıma ihtiyaç kalmıyacaktır" demişti. Bak, G. Jaeschke, 4, S. 65.

(82) Nurettin Paşa'nın Mektubu, S. 3.

(83) Nurettin Paşa, 20 Ocak 1919'da valiliğe getirildi. Bak G. Jaeschke, I, S. 14.

(84) Nurettin Paşa'nın Mektubu, S. 6.

(85) Aynı mektub, S. 6. Nurettin Paşa'nın geniş yardımlarıyla kurulmuş olan ve silâhlı bir savunma fikrini aşılamağa çalışan "İzmir Müdafaa-i Hukuk-i Osmaniyye Cemiyyeti", olaylar karşısında düşündüklerini uygulayamadı ve bütün ümidini "hükûmetin teşebbüslerine" bağladı. Bak, Türk İstiklâl Harbi, I, S. 134.

(86) Ç. Uluçay ve İ. Gökçen, S. 60.

bilgi istediler; fakat kendilerine cevap verilmedi. Bunun üzerine onlar Aydın vilâyetinin kolayca Yunanlılar'a bırakılamayacağını ve bu işe engel olmak için her çareye başvurulacağını aynı makamlara bildirdiler (87). İzmir'de ise bu yüzden çıkan karışıklıkları önlemeğe inzibat kuvvetleri kâfi gelmedi. Bu sebeple Konya'daki 23. tümenin buraya nakli düşünüldü; fakat buna da İngilizler izin vermedi; heyecanın ve karışıklıkların artması karşısında İzmir Valisi Nureddin Paşa, 22 Şubat 1919'da "Harbiye Nezâreti'ne" bir yazı göndererek "kaynaşma hâlinde umûmî efkârı aydınlatmak ve bu söylentileri yalanlamak üzere gerçek durumun" bildirilmesini istedi. Ertesi gün verilen cevapta çıkan haberlerin uydurma olduğu, bu suretle Müslüman halkı korkutarak yerlerini terke mecbur etmek ve "Bazı bölgelerde Hıristiyan çoğunluğunu" sağlamak amacı güdüldüğü bildiriliyordu (88). Ancak, bunun tersini gösteren deliller pek fazla idi. Özellikle İtalyan siyâsî temsilcisi Cavaliero Monfredi'nin verdiği haber çok ilgi çekici idi. Çünkü Monfredi, 23 Şubat 1919'da Nureddin Paşa'ya, Osmanlı topraklarının "Muavenet mıntakaları namı altında üç" nüfuz bölgesine ayrıldığını, bu bölgelerin İngiliz, Fransız ve İtalyanlar tarafından kontrol edileceğini, ancak "Edremit'den Antalya'ya kadar olan İtalyan muavenet" bölgesi sahillerinin, Rumlar'ın bulunmasından dolayı, Yunanistan'ın mürâkabasına bırakılması için Yunanlılar'ın teşebbüse geçtiklerini, bu hususun, gerçekleşmesine, İtalyanlar'ın kuvvetlenmesini istemiyen Fransızlar'ın da yardım etmekte olduğunu söylemiş ve Osmanlı Hükûmeti eğer Yunan isteklerini önlemek istiyorsa, o takdirde İtalyan mürâkabasına taraftar olduğunu bildirmesi gerektiğini ve bunun Müslüman halk bakımından lüzumlu olduğunu ilâve etmişti (89). Fakat Nureddin Paşa, İtalyanlar'ın bu suretle neler elde etmek istediklerini sezdiği için, temsilciye, Osmanlılar'ın amacı, hâkimiyetlerini muhafaza, istiklâllerini devam ettirmek ve bu

İtalyan siyâsî temsilcisinin söyledikleri

(87) Ç. Uluçay ve İ. Gökçen, S. 60.

(88) Türk İstiklâl Harbi, I, S. 138.

(89) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 42. Belge 991.

sebeple de hiç bir devletin mürâkabası altına girmemektir demişti (90). Öte taraftan İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniyye Cemiyeti'nin meydana getirdiği "Hey'et-i istişâriyye", İzmir'de bir Müdafaa-i Hukuk kongresi toplamayı kararlaştırdı (91). "Ege'nin bütün müftü ve Belediye Reisleri ile her kazadan iki ve livalardan üç delegenin" katılması ile 17 Mart 1910'da açılan bu kongrede (92), dikkati çeken noktalardan birisi, din adamlarının çokluğu idi (93). Bu kongrenin kâtipliğini de yapmış olan Câmi Bey, Wilson prensiplerini açıklamış; bu prensiplere sadakat gösterildiği takdirde İzmir'in işgal edilemiyeceğini savunmuş; buna rağmen İzmir işgal edilirse Türk milletinin bunu kabul etmemek için her çareye başvuracağını belirttikten sonra; bir "İşgal ihtimalinin İ'tilâf Devletleri katında hemen protesto edilmesini ve bir "Redd-i ilhak Cemiyeti'nin" kurulmasını teklif etti ve bu teklif kabul olundu (94). Çünkü bu kongreye katılanlar arasında her çeşit fedakârlığı göze almış olanlar pek çoktu. Bunlardan birisi olan Denizli Müftüsü Hulûsi Efendi, kongreye başkanlık etmekte olan Nurettin Paşa'ya, Denizli'de, gerekli teşkilâtı hemen kurabileceğini, halkın asker, para ve yiyecek hususunda yardımda bulunacağını, İzmir'in işgaline silâhla karşı konulacağını, ancak bu işleri organize edecek bir komutana ihtiyaç bulunduğunu söylemiş ve Paşa'dan Denizli'ye gelerek işleri ele almasını bile rica etmişti (95); Paşa'nın, İzmir'e hiç bir düşmanın çıkmasına izin verilmiyeceği cevabına karşı ise Müftü Hulûsi Efendi, sizi İzmir'den uzaklaştırabilirler demişti (96). Bu ce-

---

(90) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi sayı 42, Belge 991.

(91) T. Zafer Tunaya, S. 482.

(92) C. Bayar, 6. S. 1630.

(93) Lütfü Müftüler, S. 4.

(94) Ş. Süreyya Aydemir, 2, S. 69. İ'tilâf Devletlerine, "memlekete vaki' olacak taarruza karşı silâhla mukabele" edileceği bildirildi. Bak. T. Zafer Tunaya, S. 482. "Kongrede Büyük Devletlere gönderilmek üzere bir muhtıra kabul edildiği gibi Sultana da bir heyet gönderildi". Bak. G. Jaeschke, 4. 66.

(95) Lütfü Müftüler, S. 4.

(96) Aynı eser, S. 4.

Nureddin Paşa ve Chrysostomos.

vapta büyük bir isabet vardı. Çünkü Nureddin Paşa'nın hem vali vekili hem de İzmir'deki Kolordu'nun başında bulunması yerli Rumları ve Yunanlılar'ı ürkütüyordu. Ayrıca, o daha 31 Ekim 1918'de İzmir'de galip devletlerin bayraklarının çekilmesi sırasında ve "Kumandan A. Dixon'un" 4 Kasım 1918'de İzmir'e gelişi münâsebetiyle yerli Rumlar'ın, Yunan ve yabancı devletlerin bayraklarını çekerek gösterilerde bulunmalarını hoş karşılamamış ve böyle bir hal tekrarlanacak olursa işe müdâhale edileceğini ihtar etmişti. Bundan başka yine o, gazetecilere "Eğer Yunanlılar İzmir'e bir çıkarma yaparlarsa oluk gibi kan dökülecektir" (97) demek suretiyle İzmir'i işgale kalkışacak herhangi bir kuvvetin silâhla karşılanacağını îmâ etmişti. İşte bu sebeplerden ötürü yerli Rumlar ve Yunanlılar, Paşa'nın bu bölgeden alınması için daha o tarihlerde harekete geçmiş ve onun İzmir bölgesindeki Rumlar'a karşı bir katl-i âm hazırlamakta olduğunu iddia ederek sahte vesikalarla Paris Barış Konferansı'na baş vurmuşlardı (98). Bu sebeple İ'tilâf Devletleri, Nureddin Paşa'nın bu bölgeden alınması için İstanbul hükûmetini sıkıştırmağa başladılar. Öte taraftan Paşa'nın, görevinden uzaklaştırılmasında İzmir Metropolit'i Chrysostomos'un rolü büyük olmuştu. Çünkü "Menfi ve zararlı hareketlerinden dolayı" Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı Hükûmetince İzmir'den uzaklaştırılan bu Metropolit, 2 Ocak 1919'da İzmir'e dönerek bu çevrede bulunan yerli Rumlar'ın, bir Yunan işgali için, hazırlanmasında eskisinden daha fazla faaliyet göstermeğe başlamıştı. Bir domuz

(97) K. Özalp, Cumhuriyet Gazetesi, 19 Mayıs. İzmir'deki İngiliz deniz subayı A. Dixon da, 6 Kasım 1918'de taşkınlıklarda bulunmamalarını Rumlara ihtar etmiş, fakat bu yüzden Londradaki Yunan elçisi tarafından şikâyet edilmişti. Bak. G. Jaeschke, 4. 48.

(98) H. Güvendik, S. 87. Katl-i âm haberini güya Aydın'da bulunan ve slav ırkından olan Kolonoviç adındaki bir Türk jandarma subayı haber vermişti. Bu subayın dediğine göre Nureddin Paşa, Rumların öldürülmesi için bir emir yazmıştı. İşte Kolonoviç bu emirden İzmir'deki Rum ileri gelenlerini haberdar etti. Bu suretle düzenlenen sahte belgeyi Venizelos barış konferansına sunmuştu. Halbuki Türk ordusunda böyle bir subay yoktu. Bak. Türk İstiklâl Harbi, 2, I, S. 15.

kasabanın oğlu olan bu Metropolit, Heybeliada Rum Papaz Okulundan sonra Atina'da öğrenim ve eğitim görerek, gizli maksatlar için yetiştirilmiş ve İzmir'e gönderilmişti. Onun en başta gelen görevi yerli Rumlar'ı Türkler aleyhine teşkilâtlandırmaktı. İstanbul Patrikhanesi ile ve İzmir Ayafotini kilisesinin altındaki bir odada kurulmuş olan gizli bir telsizle de Atina ile bağlantısı vardı (99). Giritli Osman adındaki bir Türk'ün ele geçirdiği önemli bir belgede (100) de kendisinden bahsedilmekte olan bu Metropolit, Nureddin Paşa, İzmir vali vekili ve kolordu komutanı kaldığı sürece maksada erişilemiyeceğini çok iyi takdir etmekte idi. Bu sebeple İ'tilâf Devletleri'nin İstanbul'daki temsilcilerine baş vurarak Nureddin Paşa'nın İzmir'den uzaklaştırılması hususunda gerekli teşebbüsleri yaptı (101). Olumlu bir cevap almış olmalıdır ki o, İzmir'e döndüğü vakit, Nureddin Paşa'nın azledileceği haberini de getirmişti. Gerçekten biraz sonra Nureddin Paşa görevinden alındı ve İstanbul'a çağrıldı (102). Bu hal, felâketin yaklaşmakta olduğunu gösteriyordu. Bunun böyle olduğunu ilgililer anlamış olmalılardır ki, Nureddin Paşa'dan, İs-

(99) Hayat Mecmuası, Sayı 51.

(100) Bu önemli belgede : 1 — İzmir ve Ege bölgesinde nüfus çoğunluğunun Rumlarda olduğunu gösteren belgelerin hazırlanması, 2 — İzmir'de ve özellikle birinci Kordon'daki emlâk ve arazinin Rumlar tarafından satın alınması hususunun sağlanması için Anadolu Bankası'ndan istenilen paranın alınması, 3 — "İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali için Anadolu'nun bütün şehir ve köylerindeki Rumlar tarafından imzalı belgeler hazırlattırılıp acele Başpapaz Chrysostomos eliyle İstanbul Patrikhanesine gönderilmesi, 4 — Yunan işgal ordusuna katılacak gönüllü Rum çetelerinin hazır duruma getirilmesi, 5 — Rumca gazetelerde, âsâyişin bozulduğunu ve Türklerin, Rumlara zulüm yaptıklarına dair haberler belirterek mahallî çapul hareketlerinin arttığının yazılması" kayıtlı idi. Bak. Hayat Mecmuası, Sayı 51.

(101) D. Timoleondos Ambelas, S. 164. Nurettin Paşa'dan çekinenler, onu izmirden uzaklaştırmak için sahte bir vesika düzenledi. Bu vesika, Nurettin Paşa'nın 1919 Martında, Rumların öldürülmesi için, ilgililere vermiş olduğu emri kapsıyordu. Bak. C. Bayar, 6. S. 1635.

(102) Hayat Mecmuası, Sayı 51. Nurettin Paşa 22 Martta İzmirden ayrıldı. Bak. G. Jaeschke, 4, S. 65.

tanbul'a gitmemesini yani hükûmetin emrine itâat etmemesini nica ettiler ise de Paşa, bunun doğru olmayacağını söylemiş, ancak başlamış olan işlere devam olunmasını, Yunan işgaline engel olunmak maksadiyle bir İtalyan işgaline asla razı olunmamasını ve Türk topraklarına girme teşebbüsünde bulunacak her yabancı kuvvete mutlaka silâhla karşı konulmasını tavsiye etmişti (103). Öte taraftan Osmanlı "Erkân-ı Harbiyyesi" de bir işgal telâşı içinde bulunuyor; bu hususta gerekli uyarmaları yapıyor, fakat hükûmet üzerinde yeter derecede etkili olamıyordu. Çünkü Osmanlı Dışişleri Bakanlığı, Yunan emellerine karşı gerekli tedbirlerin alınmasını istemekle beraber; İtalyanlar'ın, İzmir kıyılarına yapılacak bir Yunan çıkarmasına müsaade etmiyeceklerine inanıyor (104), Pâdişah ise İzmir'in Osmanlı idaresinden alınacağını zaten kabul etmiyordu. Bu sebeple 19 Mart 1919'da kendisini ziyaret eden bir İzmir hey'etine, ferahlatıcı sözler söylemişti (105). Halbuki bu tarihlerde Paris Barış Konferansı, "İzmir ve arka bölgesinin" Yunanlılar'a bırakılması hakkındaki kararını vermek üzere idi. Ayrıca Avrupa basınında, özellikle İngiliz gazetelerinde Anadolu ve İzmir'e dair, Türkler'i ve Yunanlılar'ı heyecanlandıran yazılara sık sık

---

(103) Nureddin Paşanın mektupu, S. 7. İzmir'in işgalinden üç gün önce Türkocağı'nda yapılan bir toplantıya sivil elbise ile azledilmiş olarak gelmiş olan Nureddin Paşa, burada yaptığı bir konuşmada : İzmir'in, Yunanlılar tarafından işgal edileceğini, hükûmetin buna engel olamayacağını, fakat milletçe bir araya gelerek Yunanlılarla uğraşmanın lâzımgeleceğini ve bir gün onların mutlaka yenileceğini, karaya çıktıkları yerden denize dökülüceklerini söyledikleten sonra. "İşte o zaman ilk vazifemiz, bize ihânet eden yerli Rumlarla Patrikhaneyi ve papazlarını Yunanistan'a göndermek olmalıdır. Bu yapılmadıkça hakîkî Türk-Yunan dostluğu kurulmaz. Çünkü Yunanistan'ı ne Kral ne de devlet adamları değil sadece ortaçağ'ın papazları idare etmektedir, bu böyle gelmiş böyle gidecektir" demişti. Bak. Hayat Mecmuası, Sayı, 51.

(104) Türk İstiklâl Harbi, I, S. 139.

(105) Padişah İzmir heyetine, "İzmir'in vatan-ı Osmaniden infikâkinin kat'iyyen hâtır u hayâle gelemiyeceğini ve vatan hissiyle hütehassis olup âsâr-ı zindegi ibraz eden bir milletin âmâli hiç bir vakit ihmal edilmiyeceğini ifade ile ilk fırsatta İzmir'e giderek milletle temas edeceğini" söylemişti. Bak. Lütfü Simavi, S. 224.

rastlanıyordu. Nitekim 24 Mart 1919 tarihli Times gazetesinde, Dr. Ronald Burrows'un Anadolu ile ilgili olarak bir makalesi yayımlandı. Yunanlılar için sevindirici, Türkler için çok üzücü olan bu makalesinde Burrows, İzmir vilâyeti ile Ayvalık'ta nüfus çoğunluğunun Rumlarda bulunduğunu, göç edenler yerlerine döndükleri takdirde bütün Batı Anadolu'da bir Rum çoğunluğunun meydana geleceğini isbata çalışıyor ve bu havalinin Yunanlılara verilmesi gerektiğini ileri sürüyordu (106). Fakat yine aynı gazetede "bir İzmirli" imzası ile İzmir'in Yunanlılara verilemiyeceğini savunan bir yazı da çıkmıştı (107). Bununla beraber durum, gün geçtikçe Osmanlılar aleyhine bir hal aldı ve Yunanlılar İzmir'i kendi şehirlerinden birisi gibi görmeğe başladılar. Bundan dolayıdır ki 12 Nisan 1919'da, kimseye danışmadan ve hiç bir makamdan müsaade almadan Averoff'daki askerler, gezinti yapmak üzere Kordon'a çıktılar ve yerli Rumlar tarafından büyük gösterilerle karşılandılar (108). Nureddin Paşa'nın uzaklaşmasından sonra Kolordu'ya vekâlet etmekte olan, askerlik dâiresi başkanı Süleyman Fethi, karaya çıkan Yunan askerlerinin komutanını çağırtarak bu hareketin manasını sormuş, Yunan subayı da ona sadece, "Devriye dolaşıyoruz" diye cevap vermişti (109). Bunun üzerine Süleyman Fethi Bey, hemen gemilerine dönmelerini, aksi takdirde meydana gelecek olaylardan sorumluluk kabul edemiyeceğini bu subay'a ihtar etti, Subay'ın bu tebliği kendi âmirlerine bildireceğini söyleyerek çekilmesinden sonra Süleyman Fethi Bey, çok endişe verici olan bu hali "Harbiye Nezâreti" ne bildirmişti (110). 14 Nisan 1919'da Nezâret tarafından bu yazıya verilen cevap gerçekten enteresandı, bu yazıda, bir daha böyle bir müfrezenin karaya

Türk askerî mahfillerinin ilk bir tutumu.

(106) D. Kitsikis, S. 204.

(107) Aynı eser, S. 204.

(108) A. Midillili, S. 3. İzmir limanına ilk defa 24 Aralık 1918'de bir Yunan Muhribi girmiş bulunuyordu. Bak. G. Jaecshke, 4. 65.

(109) K. Özalp, Cumhuriyet Gazetesi, 19 Mayıs 1968. Türk İstiklâl Harbi I, 136.

(110) Kâzım Özalp, Cumhuriyet Gazetesi. 19 Mayıs 1968.

çıkarılmamasının Averoff zırhlısı komutanına bildirilmesi, bundan sonra da bir çıkarma yapılırsa buna engel olunacağının aynı komutana duyurulması emrediliyordu (111). Kolordu komutan vekili bu emre uyarak gerekli tebligatı yaptı ve Yunanlılar da bir daha böyle bir teşebbüse girişmediler. Ancak, Osmanlı Hükûmetinde askerî makamlarla siviller arasında düşünüş ve anlayış farkı bulunduğu, hükûmetin hatta Pâdişah'ın sessiz ve hareketsiz kalmağı lüzumlu saydıkları, İmparatorluk içindeki çeşitli unsurların hâlâ birbirleriyle kaynaşacağı kanaatını taşıdıkları ve bu hususu sağlamak için bazı tedbirlere baş vurdukları anlaşılıyordu. Bu inançladır ki "Heyet-i nâsıha" (Öğüt Heyeti) adı verilen heyetleri kurmuşlardı (112). Bu hey'etler her gittikleri yerde halka sükûnet, kanunlara ve hükûmete itaat tavsiye ediyorlardı (113). Bununla beraber, Damad Ferit Paşa bile durumdan kaygılanmış ve 23 Nisan 1919'da İstanbul'daki "üç Yüksek Komisere bir nota vererek Yunanlılar'ın İzmir'e 25.000 kişilik bir kuvvet çıkaracakları söylentisinden onları haberdar etmişti (114).

Vâli Kanbur İzzet ve Kolordu komutanı Ali Nâdir Paşa.

5 — Bir ara "Dâhiliyye Nazır Vekilliği ve Nafıa Nazırlığı" da yapmış olan Kanbur İzzet Bey'in İzmir'e vali (115), emekli olmuş iken yeniden göreve alınan Ali Nâdir Paşa'nın da kolordu komutanı olarak atanmaları, İzmir'-

(111) "Harbiye Nezâreti" nden verilen cevaptan bir kısmı aşağıdadır : "Yapılan teşebbüsata devam edilmekle beraber bu teşebbüsün diğer vasıtalarla netice vermesine intizar olunursa çıkan devriyedeki nefer adedini tezyid ederek, Yunanlıların İzmir'i işgal ettiklerini işâa ve bu şâyiâtı bir emr-i vâki' haline ifrağ etmeleri muhtemeldir. Bunun için teşebüsât-ı muttehizenin te'kidi ile beraber Averoff süvârisine de tebligat-ı kat'iyye icrası ve fi-mâba'd devriye çıkarılırsa men' edileceğinin tavzihi". Bak. K. Özalp, Cumhuriyet Gazetesi, 19 Mayıs 1968.

(112) Bu heyetlerden biri, 16 Nisan 1919'da Şehzâde Abdürrahim Efendi'nin başkanlığında Anadolu'ya, ikincisi de 28 Nisan 1919'da Şehzâde Cemaleddin Efendi başkanlığında Edirne'ye gönderildi.

(113) "Heyet-i Nâsıha'nın Beyannâmesi için Bak. Lütfü Simavi, S. 232-234.

(114) G. Jaeschke, 2, S. 568.

(115) İzzet Bey, 25 Martta görevine başladı. Bak. G. Jaeschke, I, S. 23.

in Yunanlılar tarafından kolayca işgal edilebilmesi sebepleri arasında sayılmaktadır. Çünkü onların, şehrin işgalinden önceki günlerdeki pasif davranışlarını izah etmek pek güçtür. Bu halin bağlı bulundukları hükûmete fazla sadakatlarından mı veya bu hükümetin izlediği politikayı beğendiklerinden mi, yahud da vatana karşı duydukları ilgisizlikden mi ileri geldiği kesin olarak söylenemez. Ancak valinin nasıl bir zihniyet taşıdığını, İzmir hükûmet konağı avlusunda, taylin fermanı okunduktan sonra, yaptığı konuşmadan anlamak mümkündür. O bu konuşmasında, barış imzalanmadan hiç bir esaslı işin yapılmayacağını, bu sebepten şimdilik çalışmalarını, "Çeşitli unsurlar arasında her türlü yanlış anlamaları" kaldırmağa harcayacağını, görevini yapanlara karşı arkadaşça hareket edeceğini, yapmak istediği işlere engel olmak isteyenlere de şiddetle muâmele edeceğini açıklamıştı (116). Bu söylevde hem gönül okşama hem de tehdid vardı, fakat kimlerin takdir edileceğini veya kimlerin tehdid edildiğini bu sözlerden çıkarmak cidden güçtü. Yalnız dikkati çeken noktalardan birisi bu valinin de "Çeşitli unsurlar" arasındaki anlaşmazlıkların giderileceğine ve bu yöredeki Rumların, Türklerle yan yana yaşayabileceğine inanmasıdır veya inanmış görünmesidir. Belki de bu sebepten dolayı, "Çeşitli unsurlar" arasındaki tatsiz olayların çıkmasına sebep olarak gödüğü "Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniyye Cemiyyeti" nin çalışmaları onun zamanında aksadı. Çünkü o, bu cemiyetli ittihadcılık ve komünistlikle itham etmişti

(116) Vali İzzet Bey bu konuşmasında, "Sulh tekrarrür edipte ahval tamamen tevazzuh ve inkişaf etmedikçe esaslı hiç bir şey yapılamaz. Şimdilik bütün mesâîm, anâsır-ı muhtelife arasında her türlü sû-i tefehhümleri kaldırmak ve hüsn-i muaşereti kurup esaslandırmak, aynı zamanda yapılan fenalıkları ta'mîr ve eserlerni yok etmek olacaktır. Vazifelerini iyi yapmağa çalışanlara karşı daima şefkatli bir ardakaş olacağım gibi, en ufak bir vak'a çıkaranlara ve icraatıma mâni olmak isteyenlere karşı en şiddetli muameleler tatbikinde tereddüd etmiyeceğim" demişti. Bak. G. K. Söylemezoğlu, S. 94. Hüsamettin Ertürk, S. N. Tansu, S. 311.

(117). Ali Nâdir Paşa'ya gelince onun hareketlerini değerlendirmek daha da güçtür (118). Gerçek olan şudur ki bu paşa, emir almadıkça her hangi bir harekete kalkışabilecek bir yaratılışta değildir. Nitekim bir konuşma esnasında ona Süleyman Fethi Bey, İzmir'in belki yabancılar tarafından işgal olunabileceğini, hükûmetten bir emir verildiği takdirde bu işgale karşı nasıl hareket edileceğini sorduğu vakit Paşa, "Orasını hiç düşünmedim." diye cevap vermişti. Ancak, bu cevaptan memnun olmayan Süleyman Fethi Bey, "Orasını işgal vaki olduktan sonra mı düşüneceksiniz". diye ta'rizde bulununca Ali Nâdir Paşa sıkılmış ve "Ne zaman lâzım gelirse o zaman düşüneceğim" şeklinde ters bir karşılık vermişti (119). Halbuki, hem vali İzzet Bey, hem de kolordu komutanı Ali Nâdir Paşa, işgal hususunda bazı şeyler biliyorlardı (120). Nitekim Ali Nâdir Paşa, İzmir'deki İngiliz temsilcileriyle görüşmüş ve bundan sonra da "Harbiye Nezâreti" ne bir yazı göndererek etraflı bilgiler vermişti. 14 Mayıs 1919 tarihini taşıyan bu yazısında o, "İzmir'in alın yazısı hakkında" halk arasında üç söylenti dolaşmaktadır. Bunlardan birincisine göre İzmir; İtalyanlar tarafından, ikincisine göre Yunanlılar tarafından, üçüncüsüne göre de çeşitli yollarla Yunanlılar tarafından İzmir'e sokulmuş ve "teşkilâtı yapılmış olan Kızıl Haç elemanları" ınca yapılacaktır. Bu üç ihtimal üzerinde İzmir'deki İngiliz temsilcilerinin dikkati çekilmiş ve neticede, halk arasında dolaşan bu söylentilerin birinci ve ikincisinin onlar tarafından da duyulduğu, fakat böyle bir hale ihtimal vermedikleri anlaşılmıştır. Bununla beraber "Bu husus için bir kaç İngiliz harb gemisinin" İzmir'e geleceğini "Resmi olmayarak" bildirmişlerdir. Üçüncü şıkka asla ihtimal vermemektedirler, fakat böyle bir ihtimal vukuunda İngilizler'in tutumu ne olacaktır sorusuna da "Bu husus için hiç-

(117) T. Zafer Tunaya, S. 483. Vali bu cemiyeti kapatmağı düşünüyor, fakat cesaret edemiyordu. Bak. G. Jaeshke, 4, S. 66.

(118) Atatürk, Ali Nâdir Paşa için "Hâin ve korkak" demektedir. Bak. Nimet Arsan, S. 39.

(119) K. Özalp, Cumhuriyet Gazetesi, 22 Mayıs 1968.

(120) M. Arif, S. 14.

bir şey" düşünmediklerini, fakat mesele üzerinde önemle duracaklarını söylemişlerdir, dedikten sonra, son günlerde İzmir'e çok sayıda Müttefik gemisi geldiğini ve bu halin, "şu günlerde İzmir hakkında önemli kararlar ve tasavvurları olduğunu anlattığını" ifade ediyor ve bu üç ihtimalden herhangi biri gerçekleştiği takdirde ne suretle hareket olunacağını "Harbiye Nezâreti"nden soruyordu (121). Fakat "Harbiye Nâzırı Şakir Paşa, bu mesele üzerinde durmaz görünüyor ve "Bu gibi söylentilere önem vermeyiniz" diyordu (122). Halbuki İzmir vâlisi İzzet Bey, daha 8 mayıs'da, Calthorpe'un siyasî temsilcisi Ja-

---

(121) 17. Kolordu Komutanı Ali Nâdir Paşa'nın Harbiye Nezâretine çektiği telgraf aşağıdadır : "1 - Bu gün İzmir'de efvâh-i nâs'da İzmir'in mukadderatı hakkında üç muhtelif şâyia deveran etmektedir. Birinci ihtimal, İtalyanların yapacakları bir ihraç ile, ikinci ihtimal Yunanlıların yapacakları bir ihraç, üçüncü ihtimal de evvelce Yunanlılar tarafından suver-i muhtelife ile İzmir'e idhal edilmiş ve teşkilâtı yapılmış olan Salib-i ahmer efradının elbise ve esliha ile telbis ve teslih edilerek İzmir'in bunlar ile işgali bir emr-i vâki' haline getirilecektir. Sâlif-üz-zikr üç muhtelif ihtimal hakkında burada İngiliz mümessillerinin nazar-ı dikkati celbedilmiş ve birinci ikinci ihtimaller hakkında ahali nezdinde şâyi' olan havadise kendilerinin de muttali' bulundukları ve böyle bir hale ihtimal vermemekle beraber buraya bu husus için birkaç İngiliz harb gemisinin geleceğini gayr-i resmî bir surette beyan etmişlerdir. Üçüncü ihtimalin vukuuna ihtimal vermemektedirler ise de en zayıf ihtimal ile böyle bir vak'anın tehaddüsü halinde İngilizlerce ne gibi tedâbîrin tesavvur ve mevki-i tatbika konulabileceği süaline cevaben bu husus için hiçbir şey düşünmediklerini ve maamâ-fih bu meselenin fevk-al-âde ehemmiyeti hâiz olarak nazar-ı dikkate alındığını beyan etmişlerdir. 2 - Son günlerde İzmir'e bir İtalyan ve bir Amerikan diretnotu ile Yunan'ın en büyük iki zırhlısının vürudu ve Amerikalı Amiral Bristol'ün İzmir'e vürûdu ve avdet etmesi, bunu müteakib Fitzmaurice nezdinde İngiliz amiralinin vürûdu, bu gün akşama doğru bir İngiliz diretnotunun gelmesi her halde şu günlerde İzmir hakkında mühim mukarrerat ve tesavvurat olduğunu işrab ediyor. 3 - İzmir'in mukadderat-ı âtiyesi hakkında makam-ı Nezâret-penâhîlerince mevcud ma'lûmâtın sür'at-i emrü iş'ârına müsade buyurulması birinci maddede işgalin üç şıktan her hangi birinin vukuu halinde kolorduca ta'kib edilecek hareketin emr ü iş'ârı ehemmiyetle ma'ruzdur. 14-5-35. 17 Kolordu Kumandanı Nâdir". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 37. Belge 894.

(122) G. Jaeschke, 4, S. 78.

Bir İtalyan teşebbüsü.

mes Morgan'a, "Türkiye'nin bazı kısımlarının Yunanlılar tarafından işgal edileceğinden korkutuğunu" söylemek suretiyle (123) İzmir'in işgal edileceğini sezmiş görünüyordu. Herşey bir tarafa, 11 Mayıs 1919 akşamı geç saatlerde İzmir limanına, İtalyanlar'ın bir muhribi girdi. Bu muhrip'ten gizlice karaya çıkan Câmî, Ahmed Dino ve Moralı Halid Beyler, İzmir Belediye Başkanı ile görüşerek şehrin Yunanlılar tarafından işgal edileceğini, fakat "İzmir'in Yunan işgali yerine İtalyan mandası altına verilmesinin İzmir halkı tarafından bir beyannâme neşri suretiyle taleb edilmesi karşısında" İtalyanlar'ın bu işgale engel olacaklarını bildirmişlerdi (124). Bu uyarma ve istek üzerine Belediye Başkan vekili Osman Nuri Bey, şehrin ileri gelenlerini toplantıya çağırdı. Bu toplantıda, İtalyan muhribi ile gelmiş olanlar konuştular ve tekliflerini tekrarladılar (125) ise de onların teklifleri kabul olunmadı (126). Şu halde şehrin işgal edileceğini, Ali Nâdir Paşa ve Vali İzzet Bey'den başka bilenlerde vardı.

---

(23) Aynı Eser, S. 74. Vali İzzet Bey bir görüşmesinde Calthorpe'a : Yunanlılar tarafından yapılacak bir işgalin, Türk halkı üzerinde yapacağı kötü tesirden bahsetti. Bunu nüzerine Calthorpe, "Müttefikler neye karar verirse versinler halkı teskin için elden gelen her şeyin" yapılmasını söyledi. Vali de bu düşüncede idi. "Fi-l-hakika İzzet, basın vasıtası ile teskin edici haberler yayınladı". B. G. Jaeshke, 4, S. 76.

(124) Cemal Kutay, I, S. 265. İtalyanlar o gün Bodrum'u, 12 Mayıs'ta Marmaris'i, 13 Mayıs'ta Kuşadası'nı ve 14 Mayıs'ta Ayasuluk'u işgal ettiler. Bak, G. Jaeschke, I, S. 30.

(125) İtalyan muhribiyle gelenler, "İstanbul'da, İzmir'in herhangi bir devlet tarafından zorla işgal edileceği endişesi vardır. Bilhassa Sadrazam Paşa Hazretleri bu endişe ile memlûdur. Bize bu endişelerini izhar ederek şu vazifeyi verdiler. Böyle bir felâketi def'a muktedir olamamak iztırârı içinde hiç olmazsa şehr'i harâbîden ve ahaliyi zulümden halâs etmek üzere İstanbul'daki işgal kuvvetleri arasında halka eniyi muâmele ve asla tazyik yapmıyan İtalyan kuvvetlerinin şehr'i muhâfaza altına alması muvâfık olur. Bunu da eşraf-ı belde, şehir sekenesi nâmına te'mîne gayret edebilirler. İşte biz bu îkaz vazifesini îfa için gelmiş bulunuyoruz. Şimdi karar sizlerindir" demişlerdi. Bak. Cemal Kutay, I, S. 268.

(126) Bu toplantı'da bulunmuş olan İttihadcıların "İzmir Kâtib-i Mes'ûlü Mahmud Celâleddin Bey (3. Cumhur Başkanı Celâl Bayar), Türkler'in hiç kimseye muhtaç olmadığını, istiklâl ve hürriyetlerini

Amiral Calthorpe, 7 Mayıs 1919'da İzmir'in işgal edileceğinden haberdar edildikten (127), İngiliz hükûmetinden, İzmir işgali hakkında gerekli direktifleri aldıktan ve 12 Mayıs 1919'da Defrance ve Sforza ile bir toplantı yaparak durumu müzakere ettikten sonra aynı gün İstanbul'u terketmişti (128). Mayıs'ın onüçünde İzmir'e varan Calthorpe, hemen Albay Fitzmaurice, Tümamiral Fransız Duvauroux, İtalyan Yüzbaşısı Magliano, Amerikalı komutan Dayton ve Yunan deniz subay Mavroudis ile bir toplantı yaparak bazı kararlara vardı. Bu kararlara göre Foça topçu birliğinin Fransızlar, Karaburun'un İtalyanlar, Kösten adasının İngilizler ve Sancakkale'nin Yunanlılar tarafından işgali gerekiyordu (129). Bütün bu yerler eşit sayıda kuvvetler tarafından yarı yüzyirmişer kişi tarafından işgal olunacaktı. Bu toplantıda İzmir'in, 15 Mayıs 1919'da bir Yunan tümeni tarafından işgal edileceği de bahis konusu oldu, hatta bu işgalin 14 Mayıs'da İngiliz, Fransız ve İtalyan birlikleri tarafından yapılmasını ve 15 Mayıs'da Yunanlılar'a teslim edilmesini ileri sürenler oldu ise de bu teklif kabul olunmadı (13). İşte Amiral Calthorpe, 13 Mayıs'da varılan bu kararları İzmir valisine ve 17. Kolorduya bir nota ile bildirildi (131). Bu

İzmir'in işgali sırasında Amiral Calthorpe.

---

kendilerinin koruyabileceğini, yabancı bir devlet'in mandası altına girmenin çok utandırıcı bir hal olduğunu söylemişti. Bak. Cemal Kutay, I, S. 270.

(127) Amiral Caltorpe'a, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal olunacağını bildiren 7 mayıs tarihli telgraf aşağıdadır : "Üçler Meclisi İzmir'e bir Yunan kuvveti göndermeği kaarrlaştırdı. İlk kısım bir fırka gizliliğin muhafaza edilmesi hususunda bu meclis çok endişelidir. Meselenin deniz safhası hakkında Amirallik dairesi size ta'limat gönderecektir". Bak, G. Jaeschke, 4, S. 73.

(128) G. Jaeschke, I ve 2, S. 30 ve 560. Fransız amirali Ahmet, 12 mayıs'da İstanbul'a döndü, yolda Calthorpe ile görüştü. Bak, G. Jaeschke, 4, S. 75.

(129) G. Jaeschke, 2, S. 569.

(130) Teklifi Dayton yapmıştı. Bak, G. Jaeschke, I, S. 31.

(131) A. Midillili, S. 5, 12. "Calthorpe'un emriyle Mr. James Morgan Valiye, Yarbay Smith ise Ali Nâdir Paşa'ya 14 mayıs'da saat 9 da ilk notayı - aynı mealde ikinci bir notayı da Webb İstanbul'da saat 11 de Sadrazam'a vermişti". Bak, G. Jaeschke, 4, S. 75.

İzmir vâlisine ve kolordu komutanına verilen notalar.

notada 14 Mayıs 1919'da saat onikide İzmir istihkâmları ile "çevresinde savunma tertiplerini hâiz bulunan yerlerin Müttefik Devletler tarafından mütâreke nâmenin 7. maddesine dayanılarak işgal edileceği, bu halin İstanbul hükûmetine bildirilmiş olduğu yazılı idi. Bunun üzerine kolordu komutanı durumu İstanbul'a bildirdi ve gerekli direktifin verilmesini de istedi (132). Bu isteğe İstanbul'dan nasıl bir cevap verildiğine dair doyurucu bir bilgi yoktur (133). Fakat Ali Nâdir Paşa'nın, 14 Mayıs'da İzmir çevresindeki askerî birliklere, mütâreke - nâmenin 7. maddesine uyularak İzmir ve dolaylarındaki istihkâmların Müttefik askerleri tarafından işgal edileceğini, öğleden sonra yapılacak olan bu işgale karşı konulmamasını ve istihkâmlar "dadilindeki topların kamaları ve nişangâhları ve sair bütün aksam-ı istihkâmiyenin" Müttefik kuvvetlere teslim edilmesini bildiren bir emir verdiği bilinmektedir (134). Bununla beraber aynı gün aynı konmutan, Müttefikler'in bu işgalinin geçici olduğunu ve yakında

---

(132) Kolordu komutanının yazısı aşağıdadır : "Buraya gelen Amiral Calthorpe'tan bir nota aldım. Bunda İzmir istihkâmâtı ile civarında müdafaa tertibatını hâiz bulunan arazinin mütârekenâmenin yedinci maddesi mecibince bu gün öğleyin saat onikide işgal edileceklerini ve bunun düvel-i Müttefika tarafından Bâbıâliye bildirildiğini yazıyor. Emrinize muntazır olduğum ma'ruzdur. K. 71. Kumandanı Nâdir. 14-5-35". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 37. Belge 894.

(133) Ali Nâdir Paşa telgrafına bir cevap alamayınca telgrafhaneye giderek makine başında Harbiye Nâzırı Şakir Paşa ile görüşmüş ve ondan "işgal vukuuna dair Bâbıâlî'ye verilmiş bir ma'lûmat yoktur. Amiral'in bu teklifi mütâreke hükümleri icabından olmakla muvafakat edilmesi lüzumu tabiîdir" cevabını almıştır. Bak, Türk İstiklâl Harbi, 2, I, S. 48.

(134) M. Arif, S. 14. "Ali Nâdir Paşa kendi birliklerine şu ta'limatı vermiştir : İzmir müstahkem mevkii tahkimat bölgesi, bu gün öğleden sonra İ'tilâf Devletleri kıt'aları tarafından işgal edilecektir. Toplar ve diğer her türlü harb malzemesi bu kıt'alara teslim edilecektir. Bu bölgedeki komutanlar, subaylar ve erler, bölge dışında ve gerilerinde toplanacaklar, kolorduca verilecek emre göre hareket eyleyeceklerdir. Bu işgal esnasında kat'iyyen karşı konmayacak, işgale gelecek İ'tilâf müfrezelerine gereken kolaylıklar gösterilecektir". Bak, Ömer Sami Coşar, No : 1. Türk İstiklâl Harbi, 2, 1, S. 48.

yerlerini Yunanlılar'a bırakacaklarının da söylendiğini Harbiye Nezâretine bildirmek suretiyle ilgililerin dikkatini bir daha çekti (135). Fakat yine tatmin edici bir cevap alamadı (136). Müttefiklere gelince onlar verdikleri notanın hükümlerine uyarak, o gün öğleden sonra, daha önce kararlaştırmış oldukları yerleri işgal etmek üzere karaya asker çıkardılar (137). Aynı gün saat ondokuzda Amiral Calthorpe ile ilgililer bir toplantı yapmış ve İzmir'in, 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar tarafından işgal edileceğini Türk makamlarına bildirmeği kararlaştırmışlardı. Onun için Amiral Calthorpe, 14 Mayıs günü akşamı saat sekiz sularında 17. Kolordu Komutanı Ali Nâdir Paşa'ya bir nota verdi (138). Bu nota ile Amiral Cathorpe, Mondros Mütârekе-nâmesinin yedinci maddesi gereğince İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesine Müttefiklerce karar verilmiş ve bu kararın Osmanlı Hükûmeti'ne bildirilmiş olduğunu, işgalin 15 Mayıs günü yapılacağını, bu sebeple Yunanlılar'ın saat yedide karaya asker çıkaracaklarını, üzücü bir olaya yer verilmemesi için, bir süre Türk askerlerinin kışlalarından dışarı çıkmamalarını (139), Anadolu'ya herhangi bir haberin sızmaması için, yarın sabah erkenden telgrafhanenin, İngilizler tarafından işgal edileceğini bildiriyordu (140). Bunun üzerine Ali

---

(135) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 37. Belge 895.

(136) Türk İstiklâl Harbi, 2, 1, S. 48.

(137) G. Jaeschke, I, S. 31.

(138) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 37. Belge 895. İngiliz belgelerine göre bu nota saat yirmiiki'ye doğru verildi. Bak, G. Jaeschke, 2, S. 571.

(139) Ali Nâdir Paşa, 14 mayıs günü gecesi, subayların evlerine kadar haber göndererek kışlada toplanmalarını emretmişti. Bak, Rahmi Apak, I, S. 10.

(140) Amiral Calthorpe'un verdiği nota aşağıdadır : 14 mayıs 1919. Ekselâns, 1 - Müttefik Devletlerin Hükûmetleri ile Türkiye arsaında yapılan mütârekenin 7. maddesine dayanılarak İzmir'in Yunan askerleri tarafından işgaline karar verilmiş olduğunu tebliğe memurum. 2 - İşbu karar Osmanlı Hükûmetine bildirilmiştir. 3 - Bu askerî kafilenin yarın 15 mayıs'da mahallî saat ile 8 de İzmir'e varması beklenmektedir. Karaya çıkarma derhal başlayacaktır. Yunan deniz müfrezesi rıhtım ile rıhtımın yanaşılacak kısım-

Nâdir Paşa durumu, bütün ayrıntılarıyle hemen İstanbul'a bildirmiş ise de (141) bir cevap alamamıştı. İzmir Valisinin, durumu bildirir yazısına da İstanbul'un cevap verip vermediği kesin olarak belli değildir (142). Bununla beraber Vali'nin kendiliğinden bazı teşebbüslerde bulunduğu ve bu arada Amiral Calthorpe'a başvurarak, hiç olmazsa işgalin Müttefikler tarafından yapılmasını istediği, 15 Mayıs sabahı saat 5.30'da da bu amirale gönderdiği bir yazı ile olayı protesto ettiği anlaşılmaktadır (143).

---

larını ihraç hazırlığı için saat yedide işgal edecektir. 4 - Türk kıt'alarının; yarın sabah Yunan askerî makamlarının kendilerini ilgilendiren isteklerini bildirinceye kadar kışlalarında kalmalarını, çıkması muhtemel esef verici bir hâdiseyi önlemek maksadiyle, dilerim. Gümrük ile Punta yakınlarına yerleştirilmiş olan Türk kıt'aları saat yedi'de merkez-i kışlada toplanmış bulunacaklardır. 5 - Bu yolda çıkacak bir vak'anın İzmir'le etraf sancak ve kazalarında heyecan ve asayişsizlik yaratabileceğini ekselânsları pek iyi bilirler; binaenaleyh sükûnu devam ettirmek için idareniz altında bulunan bütün vasıtaları kullanmanız mutlak lüzumu üzerinde kemal-i ehemmiyyet ve israr ile durmaktayım. Telgrafhane, memleket içine heyecanı mucip mahiyyette haberlerin gönderilmesini önlemek saksadı ile yarın sabah erkenden Britanya askerleri tarafından işgal edilmiş bulunacaktır. Türkçe resmî telgraflar sansür memuruna teslim edildiği takdirde Hükûmete gönderilmekten menedilmiyecektir. 6 - Şimdi limanda bulunan kudretli Müttefik Devletler donanmasının ayak bağına güvenim vardır." Bak. G. Jaeschke, 4, S. 77. Bu nota Vali'ye Mr. Morgan, Ali Nâdir Paşa'ya da İan Smith elile, 14 Mayıs günü akşamı saat 21'den sonra verildi. Bu kişilerin, konaktan ayrılırken etrafını halk sardı ve onlardan bazı haberler almak istedi, bu arada bir yedek subayın kendilerine "Büyük bir millet olduğumuzu ve ölmediğimizi size bildirmek istiyorum. Uykuda gibi gözüküyorsak da uğraş içinde bulunuyoruz? İngiltere büyük bir İslâm devletidir ve büyük bir devlet olduğu için de İzmir'e Yunanlıların girmelerini önliyecek kudrete maliktir. Size şunu bildirmek isteriz ki, olsa olsa büyük bir devletin hükmü altında kalabiliriz, ama memleketimizin hal-i hazırda olduğu gibi tesarruf edilmesine tehammül edemeyiz. Ölmedik; bir takım karışıklıklar olacak. Biz ölebiliriz, fakat başkaları da beraber ölecektir" dediği işitildi. Bak. G. Jaeschke, 4, S. 78.

(141) Ali Nâdir Paşa'nın telgrafı aşağıdadır : "Şimdi 14-5-35 saat sekiz sonrada Amiral Calthorpe'dan aldığım notada şerâit-i mütârekenin yedinci maddesi mücibince düvel-i Müttefika namına İzmir'in Yunan kıtaat-ı askeriyyesi tarafından işgal olunacağı ve karar-ı vâkiin Bâbıâlî'ye bildirildiği ve ihrac kuvvetinin yarın, 15-5-35 saat sekiz sonrada İzmir'e muvâssalat edeceği ve Yunan bah-

İzmir'in Türk halkı, 14 Mayıs 1919'da, ertesi gün şehirlerinin Yunanlılar tarafından işgal edileceğini seziyor Yerli Rumlar da bu işgali bir kanaldan hemen aynı tarihte öğrenmiş bulunuyorlardı. Gerçekten, Yunan deniz yüzbaşısı Mavroudis, bir kısım Rumları kilise'ye toplayarak İzmir'in Yunan birlikleri tarafından işgal edileceği müjdesini vermiş ve Venizelos'un bu hususu açıklayan bir beyannamesini okumuştu (144). Bu itibarla her iki insan grubu işgal gününü heyecanla beklemekte idi. Ancak duygular birbirine benzemiyordu. Nitekim yerli Rumlar, ötedenberi

Maşatlık'daki miting.

---

riye müfrezelerinin 7 saat-ı evvelden itibaren iskeleleri işgal edeceğini ve vekayi-i müessifeye meydan kalmamak üzere birliklerimizin bulundukları mahallerde kalması ve bir İngiliz denizci müfrezesi tarafından işgal edilecek olan telgrafhane'de sansüre edilmek üzere resmi muharebeye müsaade edileceğini ve Yunan askerî makamlarının kendilerine dair olan arzularının iş'ârına intizar etmeleri lüzumu bildirilmekte olduğu ma'ruzdur. K. 17 Kumandanı Nadir". Bak. Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 37. Belge 985.

(142) İzmir valisinin yazısına Sadrazam Ferit Paşa, "Meclis-i Vükelâ'dan bir karar almadıkça bir tavsiyede bulunamayacağı" cevabını verdi. G. Jaeschke, 2, S. 572. İstanbul, İzmir valisine cevap vermedi. Bak, G. Jeaschke, I, S. 31. İzmir valisi işgal haberini duyduğu vakit, henüz silâhlarını teslim etmemiş olan askerî birliklerle direnmek niyyetinde idi, bu kararını İstanbul'a bildirdi. Fakat İstanbul'dan ona, işgalin mütâreke hükümlerine uygun olduğu bildirilmişti. Bak, Kinross, I, S. 249. İki taraf kuvvetleri mukayese edildiği vakit direnmenin güç olacağı anlaşılmaktadır. Çünkü o tarihte 17. Kolordu'nun silâhli kuvveti 200 kişi kadardı. Buna karşılık İzmir'i işgal eden Yunan tümeninin kuvveti 12000 kişi tahmin ediliyordu. Bak, Türk İstiklâl Harbi, 2, I, S. 46.

(143) İzmir valisinin protestosu aşağıdadır. "Akşam saat 9.30 (Mr. Morgan) ve Yarbay Smith bana ikinci mektubunuzu getirdiler; şu ana kadar Bâbıâli'den talimat mahiyyetinde hiç bir şey almadım. Bundan ötürü Ekselânsınızın ikinci mektuplarındaki isteklerinize karşı protesto etmek gibi üzücü bir zaruretin tesiri altındayım. Bununla beraber Ekselanslarınızın isteklerini mütareke şartnamesinin 7. bendine istinad ettirdikleri gibi ... mektubunuzun muvakkat askerî mahiyyet taşıdığı ma'nasını çıkarıyorum. Aydın Valisi Ahmed İzzet". Bak, G. Jaeschke, 4, S. 78.

(144) Venizolos'un beyannamesi 13 mayıs öğleden sonra Ayafotini Kilisesinde okundu. Bak, C. Bayar, bas. 1773. Kâzım Özalp, S. 5. Venizelos'un beyannamesi aşağıdadır: "Yunanistan, İzmir'i işgal etmek üzere, barış konferansı tarafından memur edildi. Yüzyıl-

hayal ettikleri bir amacın (Megalo idea) gerçekleşmek üzere olduğunu görerek çılgınca bir sevinç içinde idiler. Onlar daha da mutlu olabilmek için 14 Mayıs'ın bitmesini, 15 Mayıs'ın şafağını bekliyorlardı. Buna karşılık, memleketin sahibi olan ve büyük çoğunluğu teşkil eden Türkler, ne yapacaklarını ve ne karar vereceklerini hâlâ kestirememişlerdi. Bununla beraber aydınlardan bir grup Türkocağında toplanarak durumu tartışmış ve valiye bir heyet göndererek, gerçeği öğrenmek istemişti. Fakat vali onlara, herşeyi İstanbul'a bildirdiğini söylemekten başka bir yardımda bulunamadı. Bunun üzerine Türkocağına geri dönen hey'et yeniden tartışmalara girişmiş; onlardan bir kısmı işin protesto edilmesini, bir kısmı da silâhla karşı konulmasını ileri sürmüştü; fakat neticeye varmadan bağlamışlardı. Bundan sonradır ki bazı aydınlar "Hükûmet yanındaki i'dâdî mektebinde" toplandılar, fakat yine bir karara varamadılar (145). Bu arada İzmir

---

larca beklenen isteğimiz gerçekleşmiştir. Milletimiz idrak ederler ki bu karar, konferansı idare edenlerin vicdanında Enosis'in (ilhakın), İzmir'in Yunanistan'a ilhakının yer bulmasından sonra verilmiştir. Balkan Harbine kadar aynı boyunduruk altında esir bulunduğum için bu gün, Küçükasya'lı Rum kalblerinin ne derece sevinç duygulariyle dolu olacağını iyice hissediyorum.

Duyguların açığa vurulmasını önliyecek değilim. Fakat bu gösterilerin, ahali arasında, vatandaş unsurların hiç birine karşı husumet ve hareket mahiyyetini almayacağına eminim. Aksine olarak fazla sevinç, nümyiş diğer unsurlara karşı kardeşlik hisleri göstermekle eş anlamda olmalıdır. Bu unsurlara anlatılmalıdır ki biz diğerlerinin zararına kendi üstünlüğümüzü ve zorbalığımızı yerleştirmek için bir boyunduruğun kaldırılmasını kutlamıyoruz. Yunan hürriyetiyle, cins ve mezheb farkı olmadan, eşitlik ve adalet bahşedeceğiz. Umum unsurlara karşı bu itimâd ve emniyyeti telkin etmekle yalnız millî cevherimize sadık kalmayacağız, fakat yüksek millî menfaatlarımıza da mükemmel surette hizmet etmiş olacağız. İtalyan unsuruna bilhassa hususî dikkat gösterilmelidir. İzmir'in Yunan işgali hususunda İtalyan'ın da diğer müttefiklere katılması, nazarı dikkate alınmalıdır.

Yunanlı Küçükasya'dan ricamın faydasız kalmayacağını ve İzmir'i kendisine, İhya-yi millî İncilini, getirmek suretiyle yakından ziyaret edebileceğimi ümit ederim. Elefterios Venizelos". Bak, Ömer Sami Coşar, İstiklâl Harbi Gazetesi, 15 mayıs 1919.

(145) Kâzım Özalp, S. 5. Bu sıralarda halk her şeyi öğrenmiş bu-

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti hemen bir Redd-i ilhak komitesi teşkil ederek (146), iki değişik el ilânı ile İzmir halkını 14/15 Mayıs gecesi Maşatlık'ta toplanmağa çağırdı (147). Bisikletlerle mahallelere kadar dağıtılmış olan bu beyannâmenin tesiri büyük olmuş ve büyük bir kalabalık Maşatlık'ta toplanmıştı. Ancak, heyecanlı konuşmaların yapıldığı bu miting, "Yunan kuvvetlerinin karaya çıkmasına mukavemet için değil, anâsır-ı sâireye karşı Türk

---

lunuyordu. Çünkü Vali İzzet Bey şehrin ileri gelenlerini bir toplantıya çağırmış ve durumu kendilerine bildirmişti. İşte bu toplantıda bulunan İzmir Müftisi Rahmetullah Efendi, direnilmemesini isteyen valiye, bembeyaz sakalını işaret ederek, "Vali Bey bu, kanımla kırmızıya boyanabilir. Fakat alnımda Yunan alçağını sükûnet ve tevekkülle karşılamış olmanın karası olduğu halde huzur-ı İlâhi'ye çıkamam" diye bağırmış, toplantıyı terketmişti. Bu olaydan kısa bir zaman sonra müezzinler, minarelerden selâ vermek suretiyle halkı durumdan haberdar ettiler. Bak, Kadir Mısıroğlu, S. 113.

(146) G. Jaeschke, 4, S. 79.

(147) G. Jaeschke, 4, S. 79. İlânlarından uzunca olanının metni şudur :

"Ey bedbaht Türk. Wilson prensipleri unvân-ı insâniyyetkârânesi altında senin hakkın gasb ve namusun hetk ediliyor. Buralarda Rum'un çok oluduğu ve Türklerin Yunan ilhakını memuniyyetle kabul edeceği söylendi ve bunun neticesi olarak güzel memleketin Yunan'a verildi. Şimdi sana soruyoruz. Rum senden daha mı çoktur? Yunan hâkimiyyetini kabule taraftar mı sın? Artık kendini göster. Tekmil kardeşlerin Maşatlık'ta dır. Oraya yüz binlerle toplan ve ezici çoğunluğunu orada bütün dünyaya göster, ilân ve isbat et, Burada zengin, fakir, âlim, câhil yok, fakat Yunan hâkimiyyetini istemiyen bir ezici çoğunluk vardır. Bu sana düşen en büyük vazifedir. Geri kalma. Acı duymak ve felâket fayda vermez. Binlerle yüz binlerle Maşatlık'a koş ve Heyet-i Milliyyenin emrine itaat et. İlhâkı Red Heyet-i Milliyyesi" Bak, Fahrettin Altay, Millî Mücâdele Hatıraları, Hayat Mecmuası, Sayı 2. Tarık Zafer Tunaya, S. 493. Daha kısa olan ikinci ilânda ise yapılacak iş aşağıdaki şekilde açıklanmaktadır. "Kötü muamele gören Türk Memleketin Yunanlılara veriliyor. Tepeden inme haksızlığa karşı protesto ve reddetmek için sesini yükselt. Bu gece bütün Müslümanlarla Türk dostları Yahudi maşatlığında toplanacaklar. Mümkünse çocuklarınızı alıp geliniz. Bu sizin son vazifenizdir. Orada bulunmağı ihmal etmeyiniz, ey kötü muameleye maruz kalan Türk! İzmir 1/14 mayıs 1919" Bak, G. Jaeschke, 4, 70.

ekseriyetini isbat etmek maksadiyle" yapılmıştı (148). Halbuki İzmir'de çoğunluğun Türklerde olduğunu, şehri işgal edecek olan Yunanlılar dahil, Müttefiklerden acaba hangisi bilmiyordu? O halde halkın toplanarak çoğunluğun Türklerde olduğunu isbat etmesi neye yarayacaktı. Bu sorunun doyurucu bir cevabı yoktur. Bununla beraber bu miting'in, İzmir halkının ortak düşüncelere sahip olmasını sağlaması, Türk halkının bütününü vatan müdafaasına çağırması ve bu suretle milletin heyecanını kamçılaması bakımından büyük faydası olmuştur.

İlhakı Red Heyet-i aynı gün, son durumu bütün Türkiye'ye bir telgrafla bildirmişti. "Bi-l-umum vilâyet, sancak, kaza ve nâhiye Belediye Riyasetlerince" diye bir başlık taşıyan bu telgrafta "İzmir ve havalisi Yunan'a ilhay ediliyor, işgal başladı. İzmir ve mülhakatı kâmilen ayakta ve heyecandadır. İzmir son ve tarihî gününü yaşıyor. Son imdâdımız sizin göstereceğiniğ muavenete bağlıdır. Mitingler, telgraflarla her yere başvurunuz ve vatan ordusuna iltihaka hazırlanınız. Vekar ve sükûneti son derece muhafaza ederek kimsenin incinmemesine i'tinâ ve dikkat ediniz" deniliyordu. Telgrafın altında 14/5/1335 tarihli ve İlhakı Red Heyet-i Milliyesi kaydı vardı (149). Fakat her halde bundan biraz önce İzmir Belediye Başkanı Hacı Hasan Paşa; civar şehir ve kasabalara "İzmir elden gidiyor, Redd-i ilhak metinli kısa bir telgraf" göndermişti (150). Müdafaa-i Hukuk-i Osmaniyye Cemiyeti de yayımladığı bir beyannameyi, İstanbul'da üniversite profesörlerine, aydınlara, devlet adamlarına ve bu arada Amerika temsilcisine, gönderdi. Bu beyannâmede "Türklerle meskûn memleketlerin ayrılmaz bir bütün halinde kalması lüzumunda kat'iyyetle ısrar ederiz" de deniliyordu (151).

---

(148) Beyn-el-milel Hayet-i tahkikiyye Raporu'nun 44. maddesi. Bak, A. Midillili, S. 98.

(149) K. Karabekir, S. 27. 19 mayıs tarihli Hadisat Gazetesinde bu telgraf aynen vardır.

(150) T. Bıyıklıoğlu, I, S. 9.

(151) Bu beyannâmede özet olarak "Avrupa 10 milyon müslüman ve Türkün idâm ve imhâsına kararını vermişse, milletimiz buna

İzmir'in işgali.

6 — 15 Mayıs 1919 sabahının erken saatlerinde bir kaç Yunan savaş gemisiyle bir İngiliz savaş gemisinin himâyesinde iki büyük ve iki küçük nakliye gemisi İzmir Limanına girdi. On mil geride daha 10 nakliye gemisi gelmekte idi. Bunlar İzmir'de karaya çıkacak olan Yunan askerleri ile onlara ait malzemeyi taşıyan gemilerdi (152). Önce karaya Yunan denizcilerinden bir birlik çıktı ve rıhtım ile gümrük binasını işgal etti. Saat sekizden biraz sonra bir Efzun taburu, iki saat sonra da iki piyade alayı İzmir rıhtımında idi (153). Karaya çıkan askerlere Zafiriu adlı bir albay komuta etmekte idi. Çıkış sırasında İzmir'deki kiliselerin çanları çalıyor ve kadınlıerkekli, rıhtımı doldurmuş olan yerli Rumlar, Yunan askerlerinin üzerine demet demet çiçekler fırlatarak ve "zito" diye bağırarak gösterilerde bulunuyorlardı. Bu arada İşgal komutanı Zafiriu'nun bir beyannamesi (154) halka dağıtılırken

---

boyun eğmiyecek ve vatan uğrunda kahramanca çarpışarak ölmeğe hazır bulunacaktır. Tarih bütün bir milletin, mevcudiyetini müdafaa için nasıl öldüğüne şahid olacaktır. Aksine olarak Avrupa hak ve adalete dayanan Wilson prensiplerini hakkımızda uygulamak niyetinde ise, İzmir, Aydın ve sâir Türk memleketlerinden her hangi bir karış yerin Yunanistan'a ilhakını kesin surette red ve yurdumuzu müdafaa ederiz. Wilson prensiplerinin 12. maddesinin kesin sarahatına uygun olarak Türklerle meskûn memleketlerin ayrılmaz bir bütün halinde kalması lüzûmunda kat'iyyetle ısrar ederiz" deniliyordu. Bak, Türk İstiklâl Harbi, 2, 1, S. 63.

(152) Yunan kuvvetleri daha önce Midilli'de toplanmışlardı. Başlarında bulunan Albay Zafiriu, bir Yunan savaş gemisiyle İzmir limanına gelerek orada demirlemiş bulunan Averoff zırhlısına çıkmış, komutanlarla görüşmüştü. Bak, Ömer Sami Coşar, No. 1 Albay Zarifiu'ya İzmir'in işgal edileceği 11 mayıs'da bildirildi. Onun komuta ettiği tümen kuvvetleri 16 gemiye bindirildi ve 13 mayısta Yunanistan'dan hareket edilerek 14 mayısta Midilli'ye gelindi, Bak, Celâl Erikan, 2, S. 22.

(153) İzmir'e çıkarılan Yunan kuvveti 12000 kişi kadardı. Bak, Türk İstiklâl Harbi, 2, 1, S. 46. Bu kuvvet 20000 kişi idi. Bak, Kinross, 1, S. 248.

(154) Zafiriu'nun bozuk bir Türkçe ile yayımlanan beyannamesi aşağıdadır : "Düvel-i Müttefika'nın rıza ve ittifakına müstenid tâbi' olduğum hükûmetimin emriyle İzmir ve civârının işgal-i askerîsine teşebbüs ettim. İşbu işgalden maksat bil - cümle ahâliyi taarruzattan vikaye ile emr ü âsâyişi taht-ı te'mîne almaktır. Üç bin seneden beri

İznin Metropaliti'i Chrysostomos da aynı komutana hoş geldin dedikten sonra, elindeki Haç'ı havaya kaldırmış, onu ve onunla birlikte bulunanları takdîs etmiş (155), güzel bir Rum kızının taşıdığı altın bir tepsinin içinden aldığı tuz ve ekmeği komutana sunmuştu. Sadece vatanı kurtaranlar için yapılan bu törenden sonra (156). Chryosotomos büsbütün coşmuş ve rıhtımda sıralanmış bulunan Yunan askerlerine karşı, onları Türkler aleyhine kışkırtan bir konuşma yapmıştı (157). İşte işgalcilere karşı ilk kurşun bu sıralarda atıldı ve Osman Recep Nevres

---

bu toprağa irtibâtı olan Yunanistan'ın işbu teşebbüsünden memleketin istikbâline dâir karîb - üs - sudür olan Konferans kararına te'sir etmek asla maksud değildir. Me'mûrîn-i mülkiye ile rüesâ-i Rûhâniyye kemâkân icrâ-yi vazifeye devam ve gerek vazifelerinin icrası ve gerek âsâyiş'in te'mîni emrinde askerimizin muâvenetine emniyet ve i'timad edebilirler. Askerimiz ile olacak her gûnâ münâsebetlerine akaid-i diniyye, âdat ve âdâb-ı mahsusalarına kemâl-i hürmet irâe edileceğine herhalde emin olmalılardır. Arz-ı şikâyet etmek istiyen herbir kimse için Karargâh'ın kapısı her vakit açık olacak ve şikâyetlerine kemâl-i ehemmiyetle ihâle-i sem' edilecektir. Bil - cümle ahali bilâ tefrîk-i millet ve mezheb i'timad ile meşguliyyetine devam ederek şu güzel vatan'ın istikbâlini ta'yin edecek Konferans kararına emniyetle intizar edilmesini tavsiye ederim". Bak. C. Bayar, 7. S. 1790.

(155) David Walder, S. 91.

(156) Hayat Mecmuası, Sayı, 51.

(157) Chrysostomos'un söylevinden bazı cümleler aşağıda gösterilmiştir : "Asker evlatlarım, Elen çocukları. Bu gün ecdâd topraklarını yeniden fethetmekle İsâ'nın en büyük mu'cizesini göstermiş oluyorsunuz. Bu uğurda ne kadar Türk kanı döküp içerseniz o kadar sevâba girmiş olacaksınız. Ben de bir bardak Türk kanı içmekle onlara karşı olan kin ve nefretimi teskin etmiş olacağım. Haydi buyurunuz, bütün Aziz'ler sizin arkanızda olacak. Ataların ızın toprakları sizleri bekliyor". Bak, Hayat Mecmuası, Say. 51. Bu papaz, İzmir'deki Yunan Başkomseri Sterghiades'e, Nureddin Paşa'nın kurşuna dizilmesinden sevinç duyacağını bildirmişti. Bak, David Walder, S. 92. Nureddin Paşa, muzaffer olarak İzmir'e girdiği vakit kendisini tebrike gelenler arasında bu papaz da vardı. "Zaferiniz mübarek olsun" diyen bu sahtekâra Nureddin Paşa, önceki hareketi ve konuşmalarını hatırlatmış ve sonra onu "Divân-ı harb" e vermişti. Fakat muhafaza altında götürülürken halkın hücumuna uğradı ve öldürüldü. Bak, Hayat Mecmuası, Sayı. 51. ve Dr. Timoleondos Ambelas, S. 31. Fahrettin Altay, II. S. 360.

(Hasan Tahsin) adındaki gazetecinin silâhından çıkan kurşunlar, Konak önüne kadar yürümüş olan Efzun birliğinin bayrak taşıyan iri yarı erini yere yuvarladı. Gerçi, yurdunu savunma uğrunda silâhını ateşliyen Hasan Tahsin'i (158), Yunanlılar hemen parçaladılar. Fakat Hasan Tahsin'in bu örnek hareketine başka Türklerin katıldığı da görüldü. Nitekim, adı sanı belli olmayan yağız çehreli bir Türk delikanlısı da bir sokağın başında silâhını ateşledi; mermisi bitinceye kadar bu harekete devam eden delikanlı daha sonra kayboldu (159). Fakat vatan müdafaasında ne Hasan Tahsin ne de yağız çehreli delikanlı yalnız kaldılar. Çünkü saat onbir buçuktan sonra vuruşma bütün şehirde başlamıştı. "Hem Türk askerleri hem sivil Türkler Yunanlıların ilerlemesine" mâni olmağa çalışıyorlardı (160), kışlanının önünden geçen Yunanlılar üzerine bom-

---

(158) Gazeteci Hasan Tahsin'in gerçek adı Osman Recep Nevrev'tir. Selânik doğumlu olan bu kişi, lise öğreniminden sonra Paris'te Siyasî İlimler Akademisi'nde okudu. Yurda döndükten biraz sonra Balkan devletlerini Osmanlılar aleyhinde kışkırtmakta olan "İngiliz Barkston Kardeşlerin" propagandalarını önlemek üzere Bükreş'e gitti. Ancak onları yaptıkları işten sözle vaz geçiremedi. Bunun üzerine onlara karşı bir sû-i kasd hazırladı ve bu yüzden 10 yıl hapse mahkûm oldu. Birinci Dünya Savaşı'nda Bükreş'in Almanlar ve Osmanlılar tarafından işgali üzerine kurtuldu. Mondros Mütârekesinden sonra zamanını İzmir'de geçirmekte idi, burada çıkan "Hukuk-ı Beşer" adındaki gazetenin baş yazarlığını yapıyordu. Bak. K. Özalp, Cumhuriyet Gazetesi, 21 Mayıs 1968. Daha fazla bilgi için Bak, Ömer Sami Coşar, Millî Mücâdele Basını ve Hasan İzzettin Dinamo, Kutsal İsyan.

(159) İzmir'de ilk kurşunu kimin attığı kesin olarak belli değildir. Bazı kitaplarda ilk silâhın yerli Rumlar tarafından atıldığı ve bu suretle bir karışıklık çıkarılmak istendiği yazılıdır. Bak, A. Midillili, S. 8. Beyn - el - milel Heyet-i Tahkikiyye Raporu'nun altıncı maddesinde "Tek tek bazı Türklerin" ateş açtığı söyleniyorsa da aynı raporun onbirinci maddesinde ateşin kimler tarafından açıldığı belli değildir denilmektedir. Bak, A. Midillili S. 48, 49. İzmirde Yunanlılara ilk kurşunu atan kişi Aziz Efendi'dir. Bak, C. Bayar 7. S. 1796.

(160) İşgal günü İzmir limanında demirlemiş olan Amerikan Arizona zırhlısında bulunan en yüksek Amerikan subayı, İzmir'in işgalini aşağıdaki şekilde anlatmaktadır : "Amiral Calthorpe'un forsunu taşıyan H. M. S. Iron Duke ve Amiral Sargot - Duvaureoux'nun forsunu taşıyan Fransız diretnotu Paris; 13 mayıs'ta İzmir'e gir-

balar savrulmuştu (161). Fakat bir kumandaya bağlı bulunmayan bu direniş, Yunanlıların dehşet saçan vahşeti karşısında fazla sürmedi (162). Gerçi, Türk direnişi karşısında bir an şaşallayan Yunanlılar karaya çıktıkları noktaya doğru kaçıştılar, fakat sonra derlenerek mevzie girdiler, yarım saat kadar kışlayı ateşe tuttuktan sonra işgal ettiler (163). Bundan sonradır ki, ne kadar sürdüğü belli olmayan çok korkunç ve kanlı bir safha başladı; komutanlarının emrine uyarak kışlaya kapanmış ve passif duruma geçmiş olan subay ve erlerin, dipçik ve süngü darbeleri altında üst ve başları arandı,kalpakları yırtıldı, ceplerinden para, saat yüzük, sigara tabakaları, mendilleri alındı; bir kısmı öldürüldü, bir kısmı esir edildi (164), bu arada Ali Nâdir Paşa tokatlandı (165), "Zito Venizelos" demeğe

---

diler. Amiral Calthorpe, Paris'teki yüksek konsey'in Yunanlıları, İzmir'i 14 mayıs'ta işgalle görevlendirdiğini ve şehir kalelerinin mevcud müttefik gemilerinden inecek askerlerce işgal edileceğini haber verdi. Sabah saat sekizde Amerika Arızona Zırhlısı kıyıya 1000 yarda kadar daha sokuldu ve öğleden sonra saat dörtte üst teğmen Perraud komutasında bir Amerikan birliği Arizona'dan sahile çıktı. 15 mayıs'ta saat 8 sularında Yunan kıt'aları çıkarma yaptılar saat sekizden biraz önce bir Yunan subayı Englewood adlı zırhlımıza gelerek, kuzeyde rıhtıma bağlı olan bu geminin bir Yunan gemisine yer vermek üzere başka bir yere naklini istedi. Yunan birliklerinin askerî harekâtını engellememek için bu teklif kabul edildi. Çıkarma hemen başladı. Yunan asıllı sivil halk limana doluştu ve karaya ayak basanları alkışlayıp tezâhüratta bulundu. Saat 11.15'te Türklerden ilk mukavemet başladı, vuruşma bir anda bütün şehri sardı. Hem Türk askerleri hem sivil Türkler Yunanlıların ilerlemesine karşı ciddî bir mukavemete başladılar. Bu arada Yunan askerleri ve sivilleri katl-i âma girişti. Bir çok Türkün cesedinin denize atılışını seyrettik. Öğleden sonra Türk evlerine saldırı ve yağma oldu. Vuruşmalar gece 10'a kadar sürdü". Bak, Türkkaya Ataöv, Devrim Gazetesi, 1 Eylül 1970.

(161) T. Mümtaz Göztepe, S. 155. Hüsamettin Ertürk, S. N. Tanır, S. 312.

(162) Çarpışmalar hakkında Amiral Calthorpe. "Öğleden evvel vahîm çarpışmalar vuku' buldu, vaziyet çok endişe vericidir" demişti. Bak. G. Jaeschke, I, S. 32.

(163) Türk İstiklâl Harbi, 2, I, S. 56. Rahmi Apak, I. S. 12.

(164) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 37. Belge 286, 898.

(165) Rahmi Apak, I, S. 13. 20 Mayıs 1919'da Ali Nâdir Paşa'nın

zorlanan, fakat bunu reddeden Albay Süleyman Fethi Bey şehid edildi. Öldürülenler arasında kolordu başhekimi Yarbay Şükrü de vardı.

Hükûmet konağında yakalanan memurlar ile (166) kışlada bulunan subay ve erlerden öldürülmemiş olanlar, rıhtımdaki Yunan gemilerine doğru sürüklenmeğe başladılar. Şimdi katl-i âm, müttefiklerin gözleri önünde yapılıyor; insanlar öldürülüyor; cesetleri denize atılıyordu (167). Kışladan gemilere gidinceye kadar "dokuz subay şehid olmuş, 21 subay yaralanmış, 27 subay'ın da âkibeti meçhul kalmıştı" (168). Bu tek taraflı öldürüş, bir an gelidi ki tüyler ürpertici ve iğrenç bir hal aldı (169). Durumu gemilerinden seyreden bazı İngiliz ve Amerikan denizcileri bu hale insanlık adına dayanamadılar, denize atılarak Türklerin yardımına koşmak istediler. Fakat komutanları buna izin vermediği gibi gemilerin şehre bakan taraflarına tente çekmek suretiyle bu kanlı manzarayı kendi askerlerinin gözlerinden saklamağa çalıştılar (170).

"Harbiyye Nezâreti" ne gönderdiği raporda "Nizâm kapısından çıkıldığı andan itibaren haysiyyet, şeref ve namusu askeriyyeyi paymal eden ve şimdiye kadar tarihin kaydetmediği cinâyet ve fecâyi'-ve hakaret başlamıştır. Bi-z-zat bendeniz de dahil olduğum halde en ağır muamelelere ma'ruz kalınmıştır" denilmektedir. Bak, C. Bayar, 7. S. 1796.

(166) Vali İzzet Bey, İngiliz konsoloshanesine sığınmıştı. Bak. G. Jaeschke, I, S. 32.

(167) David Walder, S. 91.

(168) Türk İstiklâl Harbi, 2, I, S. 56. "Bir saat içinde otuzdan fazla Türk subayı öldürüldü; kurşunlanan ya da süngülenen yüzlerce askerin cesedi rıhtımda yerlere serildi". Bak. David Walder, S. 91.

(169) "İzmir limanındaki gemisinden kıyıyı seyreden bir İngiliz deniz subayı, bu sırada rıhtımda su diye inliyen yaralı bir Türk erinin üzerine çömelen Rum kadınının askerin ağzına işediğini görüyordu". Bak. David Walder, S. 92.

(170) Bu işgal sırasında meydana gelen faciaları seyretmeğe dayanamayan bazı İngiliz denizcileri arasında isyan alâmetleri görüldüğü için, bunların bulunduğu gemiler denize açılmak mecburiyyetinde kaldılar. Bak. Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti, S. 32.

Rıhtıma doğru sürüklenerek götürülenlerden sağ kalanlar, Patris vapurunda hayvanlara mahsus ambarlara atıldılar (171). Bunlara ancak 48 saat sonra biraz peksimet ile zeytin, kaşar peyniri ve incir verilmişti. 15 Mayısı ta'kib eden günlerde ise tutuklananların sayısı 2500'e yükseldi. Bunlar arasında 14 yaşından aşağı pek çok çocuk vardı, tutuklananlar arasında öğretmenler ile öğrenciler de bulunuyordu. Bütün bu insanlar, Patris vapurunda günlerce sıhhî olmayan şartlar altında ve sefâlet içinde yaşadılar (172).

Kışla ve rıhtım'da cereyan eden bu olaylardan sonra Yunanlılar, Türk mahallelerine saldırdılar; evlere girdiler ve binden fazla Türk ticarethanesini yağma ettiler (173). Şehirde korkunç bir hava esiyordu; hiç bir tarafta güven kalmamıştı. Yunanlılar, rast geldiklerini, kadın çocuk demeden öldürüyorlardı, canlarını kurtarmak umudu ile daha güvenilir gibi sandıkları "Ziraat Bankası medhalindeki merdivenlere" sığınmış olan kadın ve çocukların hepsi öldürülmüş, banka merdivenlerinde kanlar sel gibi

---

"Müttefiklerin gözleri önünde işgalcilerin giriştikleri vahşi katliâmlar, yıllardan beri birikmiş olan Türk - Rum geçimsizliğini alevlendirmişti". Bak. Stefan Velikov, S. 57. "Bu arada Yunan askerleri sivilleri katliâma giriştı. Bir çok Türk'ün cesedinin denize atılışını seyrettik. Öğleden sonra Türk evlerine saldırı ve yağma oldu, vuruşmalar gece saat 10'a kadar sürdü". Bak. Devrim Gazetesi 1 Eylül 1970. Fâciayı gören Pisani adlı İtalyan ressamı, gördüklerini çizdi ve bu kanlı olayı tarihe mal etti. Bak, Hayat Mecmuası, Sayı 51.

(171) A. Midillili, S. 4. Bu kafile arasında bulunan Ali Nâdir Paşa ve bazı yüksek rütbeli subaylar, daha sonra bu kafileden alınarak kışlaya götürülmüş; yapılanlardan dolayı özür dilenmiş; katliâmın kasden yapılmadığına dair kendilerinden belge alınmış ve sonra da serbest bırakılmışlardır. Bak. Rahmi Apak, I, S. 15.

(172) Beyn - el - milel Hey'et-i Tahkikiyye Raporunun 14. maddesi. Bak. A. Midillili, 99. Patris vapuruna tıkılmış olan subaylardan bir kısmı daha sonra Mudanya'da karaya çıkarıldı. Bak. Rahmi Apak, I, S. 15.

(173) Zarar ve ziyan 3 milyon Türk lirası olarak tahmin edildi. Bak. T. Gökbilgin, I, S. 87. Yunanlıların, sadece devlete ait müessese kasalarından aldıkları paranın miktarı, 231.426 lira idi. Bak. Türk İstiklâl Harbi, 2, I, S. 57.

akmıştı (174). Sayıları belli olmamakla beraber, yakın köyler dahil, İzmir'de öldürülenler ikibini geçiyordu (175) "Kordon boyu ve kışla ve hükûmet önü cesedlerle" dolu idi (176). Öldürülenlerden bir çoğu, ayaklarına ve boyunlarına demir takılmak suretiyle Yunanlılar tarafından denize atılmıştı (177). Bu kanlı sahneler yanında başka fâcialar da görüldü; Türk kadınlarına, subay ailelerine saldırıldı, kocalarının önünde onlara tecâvüz edildi (178). Fakat olayların dünya gazetelerinde, özellikle İngiliz basınında yer alması (179). Venizelos'u sıkışık duruma düşürdü (180); ve işi incelemek üzere Albay Mazarikis'i İzmir'e göndermek zorunda bıraktı. Bu Albay, bütün mahâretini kullanmasına rağmen, İzmir olaylarını gizlemeğe mu-

---

(174) İzmir jandarma kumandanının gönderdiği rapor. Bak. A. Midillili, S. 16. Yunanlılar "Çok sayıda Türkü öldürdüler". Bak. Winston Churchill, İstiklâl Savaşında, S. 18.

(175) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 37. Belge 907.

(176) Aynı Belge.

(177) Aynı Belge. Çarpışmalarda 400 Türk şehid olmuştu. Bak. T. Mümtaz Göztepe, S. 155.

(178) A. Midillili, S. 18. "Beyn-el-milel Hey'et-i Tahkikiyye Raporunun 15. maddesinde İzmir'deki tecâvüz olayları aşağıdaki şekilde ifadelendirilmektedir : "Mayıs'ın 14 ve 15. günleri zarfında müslümanların şahıs ve hanelerine karşı pek çok tecâvüzler vâki' olmuştur. Fesleri başlarından alınarak yırtılan Türklerin adedi pek çoktur. Kadınlara tecâvüz edildiği gibi, bir kaç katl vak'ası da olmuştur. Bunları yapanların ekserisi Rumlardır. Yunan askerlerinin de bu gibi tecâvüzat ve gasb işlerine iştirak ettiği tehakkuk etmiş olup, makamât-ı askeriyye çok sonradan bunlara karşı ciddî tedâbir ittihaz etmek mecburiyetinde kalmıştır". Bak. A. Midillili, S. 99. 16 Mayıs 1919'da Denizli'den İstanbul'a çekilen bir telgrafta da "Dünden beri İzmir'den alınan ma'lûmata nazaran işgalin yalnız İzmir şehri istihkâmlarına münhasır kalmayup Yunan askerinin evvela İzmir kışlasında toplu bulunan askerden 300 kadarını şehid ettikleri ve bir kısım askerin de silâhlariyle dağlara çekildikleri ve işgalin Ödemiş, Bayındır, Tire'ye kadar ilerlerdiği anlaşılıyor". denilmektedir. Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 37. Belge 896.

(179) Bak. İkinci Cilt. İkinci Bölüm.

(180) David Walder, S. 91.

vaffak olamadı (181). Oysaki fâcia bundan sonraki günlerde de devam etti. Çünkü Yunanlılar, 16 Mayıs ile 12 Haziran arasında Urla, Çeşme, Torbalı, Menemen, Manisa, Bayındır, Selçuk, Aydın, Ayvalık, Tire, Kasaba, Ödemiş, Nazilli, Akhisar ve Bergama'yı işgal ettiler, 17 haziran'da Menemen'de bir de kitliâm yaptılar. Hulâsa, ünlü tarihçi Toynbee'nin dediğine göre "15 Mayıs 1919'da yıkıcı bir kuvvet batı Anadolu'ya bir anda bir volkan dehşetiyle saldırmıştı. Dünya savaşının sona erişinden altı ay sonra sivil halk ve silâhsız Türk askerleri İzmir sokaklarında katliâm edilmişti. İzmir'in köyleri de tahrib edilmiş ve kan deryası haline sokulmuştu" (182).

İzmir'in işgalini İstanbul nasıl haber aldı.

7 — İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edildiğini İstanbul'dakiler duydukları vakit şaşırıp kalmışlardı. Çünkü işgalden bir kaç gün önce İngiliz yüksek komiseri Sadrazam Ferit Paşa'ya, İzmir'in işgal edilmiyeceğine dair söz vermişti (183). Bundan dolayıdır ki İzmir, Posta Telgraf Başmüdür vekili Nâşid Bey'in "Bir kaç saate kadar Yunan ordusunun şehri işgal edeceğini Maliye Müfettişi Muvaffak Bey'den" haber aldım diye bilgi veren ve bu durum karşısında ne yapılması lâzım geleceğini soran telgrafı (184), 15 Mayıs sabahının erken saatlerinde Sadrazam'a ve Dâhiliyye Nâzırı'na sunulduğu vakit her ikisi de bu habere inanmadılar; hatta "Kışkırtıcı ve heyecan verici haberler yayan müfettiş Muvaffak Bey'in hemen tutuklanarak İstanbul'a" gönderilmesi için İzmir vâlisine

---

(181) Mazarakis'in verdiği rapora göre işgal günü ilk defa ateş eden Türklerdir ve karışıklık da bu yüzden çıkmıştır. İlk gün ölenlerin sayısı yüz kişi kadardır. Bunlardan onbeş yirmisi, Yunanlılar tarafından elleri bağlanarak rıhtımda sürüklenen Türklerdendir. Yine Mazarakis'e göre bu Türkler, "kudurmuş" yerli Rumlar tarafından öldürülmüşlerdir. Bu albayın raporunun başka bir yerinde "yüzler ve yüzlerce" ölüden bahsedilmektedir. Bak. D. Kitsikis, S. 213.

(182) A. Akşin, S. 97. daha fazla bilgi için Bak. "Occupation de Smyrne, Raport officiels reçus des authorité militaires Ottomanes sur l'occupation de Smyrne par les tropes helleniques, 1919.

(183) G. K. Söylemezoğlu, S. 94.

(184) R. Halid Karay, S. 109.

bir telgraf çekilmesini emrettiler (185). Ancak, her iki sorumlunun, memleket işlerinden bu kadar habersiz oluşlarını kabul edebilmek cidden güçtür; bununla beraber aksini isbat eder yeni bir belge ele geçinceye kadar meseleyi böyle mütalea etmek gerçeğe daha yaklaşmaktır (186). Biz bu hususlaki mütalealarımızı bu noktada keserek olaylara dönecek olursak, görürüz ki 14 Mayıs 1919'da Sadrazam Ferit Paşa'nın sarayda ve Pâdişah'ın yanında bulunduğu sırada İngiliz Mümessilinin "konağa giderek kendisini beklemekte olduğu" (187) haberi gelince Paşa, acele konağa gitmişti. Bu haberden telâşlanan Pâdişah ise, Paşa'nın peşinden bir memur göndererek durumu öğrenmek istemiş ve sonunda kendisini çok üzen bir haber almıştı; fakat bunun ne olduğunu o gün kimseye söylememişti. Pâdişah'ı üzüntüye götüren bu haber, acaba İzmir'in, Yunanlılar tarafından işgal edileceğine dair bir haber mi idi? Yoksa Amiral Webb'in Müttefikler adına verdiği nota mı idi (188). Mevcut belgelerden bunun, İzmir istihkâmlarının

(185) R. Halid Koray, S. 114.

(186) İzmir'in işgal edildiği gün İsmet İnönü, Mustafa Kemal Paşayı ziyâret etmişti. Onların görüştükleri saatlerde her ikisinin de İzmir'in işgalinden haberleri yoktu. Bak. İ. İnönü, Ulus Gazetesi 1 Nisan 1968. Bazı bölgelerin yeniden işgal edilebileceğini anlamış olan "Harbiyye Nezâreti", 1920 martında gereklileri aşağıdaki şekilde uyarmıştı : "Böyle bir icrâât halinde bütün memurîn ve kıtaatın gayr-i müntazar ahval muvâcehesinde kalmamaları, hükûmet makinesinin birdenbire durmaması için tedâbir-i lâzime ittihazı taht-ı vücubdadır. Bunun için bilhassa İstanbul'da, Trakya'da bulunan kıtaat-ı askeriyyemizin maâz-Allah İzmir'de olduğu gibi şaşırup perîşan olmamaları.." denmek suretiyle İzmir'in âdeta bir baskınla işgal edildiği ifâde olunmaktadır. Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 21. Belge 524. Yunanlıların İzmir'i işgal edeceklerinden "bir koordinasyon yanlışı yüzünden İstanbul'daki müttefikler arası yüksek komisyonun" bile haberi yoktu. Bu haber, toplantı sırasında onlara duyurulduğu vakit İtalyan yüksek komiseri Kont Sforza, kapıyı çarparak toplantıyı terketti. Bak, Kinross, 1, S. 248, 249. Hükûmetin, İzmir işgalini kabul etmediğini bildiren notasında da, bu işgalden haberi bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bak, T. Mümtaz Göztepe, 146. Osmanlılara, İzmir'in işgal edileceği işgalden 12 saat önce haber verilecekti. Bak, T. Bıyıklıoğlu, 1, S. 4.

(187) A. Fuad Türkgeldi, S. 224.

(188) Bu nota 14 mayıs 1919 tarihli ve 1413 numaralıdır. Bak, T. Mümtaz Göztepe, S. 146.

Müttefikler tarafından işgal edileceğine dair verilen nota olduğu anlaşılmaktadır (189). Fakat ertesi gün yani 15 Mayıs günü her şey meydana çıktı. Çünkü o gün, "Menteşe sancağı" halkı tarafından saraya gönderilmiş olan bir telgraftan bu bölge kıyılarının bilinmiyen bir düşman tarafından işgal edildiği öğrenildi (190). Pâdişah bu telgrafı Bâbıâli'ye göndererek bilgi istemişti. Saray'ın memuru Bâbıâlî'ye geldiği vakit saat bir idi ve artık her şey biliniyordu (191). Onun için Sadrazam saray'dan gelen memura "İngiliz mümessilinin bu gün İzmir'in işgal edileceğini haber verdiğini, sonra Aydın valisinden de iki telgraf" geldiğini, bunlardan, İzmir'in Yunan askeri tarafından işgal edileceğinin Amiral Calthorpe tarafından tebliğ edilmiş ve bu işgalin Paris Konferansının vardığı bir karar sonunda yapılmış olduğunun öğrenildiğini, bu telgrafların "Ahvâl-i mahalliyye" hakkında herhangi bir bilgi vermediğini, fakat halk tarafından bir çok "Feryadnâmeler" gönderilmekte olduğunu söylemiş ve Menteşe kıyılarını işgal edenlerin İtalyanlar olabileceğini sözlerine eklemişti (192). Öte taraftan aynı gün İstanbul'a, çeşitli makamlardan, telgraflar yağmağa başladı. Bunlar arasında "Yıldırım Kıtaatı Müfettişi Ferik Cemal" imzasını taşıyan telgrafla (193), "Burdur 12. Fırka Ahz-ı Asker Kalem Reisi" İsmail Bey'in telgrafı (194) ve Menemen kaymakamı'nın

---

(189) T. Mümtaz Göztepe, S. 146. G. Jaeschke, 4, S. 76.

(190) A. Fuad Türkgeldi, S. 227.

(191) Menteşe'den gelen telgraf Sadrazam'a sunulduğu ve durum kendisinden sorulduğu vakit o üzüntülü bir tavırla "situation une plus critiques" diyebilmişti. Bak, A. Fuad Türkgeldi, S. 226.

(192) A. Fuad Türkgeldi, S. 226.

(193) "Konya'dan : İzmir ve havâlisinin Yunanistan'a ilhak edilerek el-yevm işgal ameliyyesinin başladığı müstahberdir. Redd-i İlhak Komisyonu Reisi imzası ile umum belediyye riyâsetlerine keşide edilen bir ta'mimde bu husus zikredilerek İzmir'in son dakikalarını yaşamakta olduğu bildiriliyor. Bu babda ma'lûmat ve ta'lîmât-ı kâfiye i'tâ buyurulmasını istirham ederim. 15 mayıs 35. Yıldırım Kıtaatı Müfettisi Ferik. Cemal". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 37. Belge 896.

(194) "Burdur'dan : İzmir Redd-i İlhak Hey'et-i Milliyyesinden mevrud telgrafta İzmir ve havâlisinin Yunan'a ilhak edileceği iş'âr

az çok tafsilât veren telgrafı da vardı (195). İşte İstanbul hükûmeti bunlarla, İzmir ve havalisinden vârid olan" öteki telgraflardan ve Amiral Webb'in, 15 Mayıs günü Sadrazamı ziyârat ederek o gün İzmir'in işgal edileceğini bildirmesinden sonra işgal olayını öğrendi (196).

İşgal olayı Bâbıâli'de büyük bir şaşkınlık yaratmıştı. Bu şaşkınlık arasında toplanan Bakanlar Kurulu, (197) hazırladığı bir notayı Amiral Webbi'e sundu. Bu totada, "14 Mayıs 1919 tarih ve 1413 numaralı takrirde "Paris Konferansı'nın İzmir istihkâmlarının Müttefik Devletler askerleri tarafından işgal" edileceği ve işgalin mütârekenin 7. maddesine dayanılarak yapılacağı bildirilmişti. Hal-

---

edilmektedir. İzmir'le muhâbere munkat'ı ve İzmir telgrafhanesinin İngilizler tarafından ve Selçuk istasyonunun bir İtalyan müfrezesi tarafından işgal edildiği anlaşılmaktadır. Umum ahali ilhak aleyhindedir. Emir ve ta'limât. 15 mayıs 35. Burdur 12. Fırka Ahz-ı asker Kalem Reisi İsmail". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 37. Belge 896.

(195) Menemen Kaymakamı, aşağıdaki muhâberesini kiminle yapmıştır, bu belli değildir : "Telgraf başında Menemen Kaymakamı ile muhabere. 15.5.35 İzmir istihkâmtı dün akşam işgal olundu ve bu sabah saat sekizde İzmir şehri iki Fırka Yunan askeriyle işgal olundu. Bu gün saat onbire kadar tren ve telefon hatlarımızda muntazam muhâbere te'min olunuyordu. Mezkûr saatten beri bu vesâitin dahi işgali anlaşıldı. Tezâhürât-ı milliyye pek hazin ve heyecan - engizdir. İzmir Maşatlığında tecemmü' eden kırk elli bin nüfus-ı müslime Yunan ilhakını tazammun eden bu ilha'ktan teheyyüc ve hararetli mitingler yapmaktadırlar. Kıtaat, Kolordu'dan aldığı emri temâmen îfâ eylemekte ve tecemmü' mahalli olan kışla önünde muhill-i âsâyiş bir harekete meydan verilmemek için her ferd çalışıyor. Bu sabah bir trenin lokomotifi üzerinde Yunan bayrağı vardı. Yolcuların ifâdâtı yalnız devâir-i resmiyyenin işgal olunmasından ibaret ve bir kısım asker ve zâbitânımızın Ödemiş istikâmetine çekildikleri gibi Tire, Bayındır, Aydın Söke'nin İzmir üzerine yürüdükleri (?) rivâyet olunuyor efendim" Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 37. Belge 894.

(196) Ali Fuat Türkgeldi. S. 226. Amiral Webb, 15 Mayıs 1919' da sadrazama bir nota vererek, İzmir kalelerinin İ'tilaf kuvvetleri tarafından işgal edileceğini bildirdi. Bak. İbnülemin Mahmut Kemal İnal, S. 2039. Tarih doğru olmakla beraber verilen bilgi yanlıştır.

(197) Bir bakan "Allah Allah, ne küstahlık... Yunanlılar İzmir'e çıkıyor... Protesto edeceğiz" demek suretiyle şaşkınlığını ifade etti. Bak, F. Rıfkı Atay, 2, S. 120.

bukî, alınan haberlerden "İşgal tarzının değiştirildiği" ve Yunan askerinin İzmir'e girdiği anlaşılmaktadır deniliyor ve İzmir'in işgali için bir sebep bulunmadığı, nüfusunun çoğu Türk olan bu bölgenin Yunanlılara terkedilemiyeceği bildiriliyordu (198). Öte taraftan İzmir ve çevresinden gelen haberler çok heyecan verici idi. Bunlar arasında katliâm yapıldığına dâir olanlar da vardı. Fakat gerçek haberler ancak 16 Mayıs'ta İstanbul'a ulaştı (199), İzmir telgrafcılariyle yapılan gizli bir konuşma, olayı bütün çıplaklığıyle ortaya koydu. "Noksan ve kesik ifâdelerden" meydana gelen ve "İzmir'i kâmilen Yunan askeri işgal

---

(198) Hükûmet tarafından Amiral Webb'e verilen notanın metni aşağıdadır : "Taraf-ı asîlânelerinden Müttefik Devletler nâmına (İngiltere, Fransa, Amerika, İtalya) tebliğ buyrulan 14 mayıs 1919 tarih ve 1413 numaralı takrirde Paris Konferansının İzmir istihkâmlarının Müttefik Devletler askerleri tarafından işgali hakkındaki kararı tebliğ ve işgal talebinin mütareke - nâmenin yedinci maddesi ahkâmına tevfikan vâki' olduğu ilâveten beyan buyrulmuştu.

Dünden beri İzmir ve havâlisinden vârid olan müteaddid telgrafnâmelerden, yukarda beyan ettiğimiz işgal tarzının değiştirildiği anlaşılmış ve hakikatte de asâletlû Amiral Calthorpe Cenapları Yunan askerinin de şehre girdiğini İzmir valimize tebliğ etmiştir. Hükûmet-i Osmaniyye, devletin Akdeniz vilâyetinin hal-i hâzırında böyle bir tedbiri haklı gösterecek hiç bir sebep bulunmadığını her şeyden evvel beyan eylemeği vazife addeder.

İzmir'de yüzde seksen üç nisbetinde ekseriyeti hâiz olan ve dinî, fikrî, amme-i hayat ve âdetleri orada yaşayan akalliyyet unsurun dininden, fikrinden ve âdetinden tamamiyle farklı olan Türk ahalisi ile tamamiyle Türk olan bir şehir olduğu burada Türk milletinin hukukunu nazarı dikkate almamak hem pek zor, hem de adalet kaideleriyle te'lifi gayri kabil olur.

Binâenaleyh, ne Osmanlı Hükûmeti, ne de Türk milleti vatanın en mühim parçalarından birinin işgalinin kat'i bir mâhiyette bulunacağı ihtimalini bir an için bile kabul edemezler.

Osmanlı Hükûmetinin düvel-i muazzama-i İ'tilâfiyye hakkındaki hürmet hisleri iktizasınca bu devletlerin kuvvete dayanan arzularına boyun eğmeği hiç bir suretle hakkından ferâgat mahiyetini ifade edemez". Bak, T. Mümtaz Göztepe, S. 146.

(199) İzmir'le ilk temas, 15 mayıs günü gecesinin sabahına doğru veya 16 mayıs sabahleyin erkenden kurulabildi. Bak, Refik Halid Karay, S. 115.

etmiştir. Yalnız konsoloshanelerde pek cüzî kendi muhafızları vardır..." diye devam eden bu konuşma az sonra kesildi, fakat bu kesiklik çok sürmedi, İzmir Telgraf Başmüdür vekili, yeniden yazdırmağa başladı: Postahane saat beşbuçukta bir İngiliz müfrezesi tarafından işgal edilmiş ve Türk me'murları makine başından uzaklaştırılarak başka odalara götürülmüştür. Bu arada müfrezenin başında bulunan İngiliz subayı "Muhâberâtın" saat onikide başlayacağını söylemiş ise de daha o saat gelmeden Yunanlılar İzmir'e asker çıkarmış; saat yedi buçukta postahane'ye gelen iki Yunan subayı, Türk memurlarını postaheneyi terke davet etmişti. Daha sonra bu memurlar Yunan askerleri tarafından gerekli yerlere sevkedildiler. Bu iş yapılırken memurlar, türlü hakaretlere uğramış, sopa ve dipçiklerle döğülmüş ve soyulmuşlardır. Fakat biraz sonra İngilizler bunları yeniden görevlerine geri çevirmişlerdir. Bu sıralarda Vali İzzet Bey'in de göreve başladığı anlaşılmaktadır. İngiliz subayı söz arasında, İzmir'in Yunanistan'a ilhak edilmemiş olduğunu ve "İstanbul gibi İ'tilâf Devletleri tarafından işgal edilmiş olduğunu" da söylemiştir (200).

---

(200) 15 mayıs günü gecesinin sabahına yakın saatlerde yapılan konuşma: "İzmir'i kâmilen Yunan askeri işgal etmiştir. Yalnız konsoloshanelerde cüz'i kendi muhafızları vardır. Bizim yani telgraf memurları, Vali İzzet Bey ve zâbitan ile memurin de fena halde tahkirlere ma'ruz kalmışlardır. Hükûmet civarında biraz mukatele olmuştur. Yunanlılar hîn-i işgalde tarafımızdan şiddetli tecâvüz gördüklerinden dolayı şiddetli icraatta bulunduklarını iddia etmekte iseler de, bu iddia esassızdır. Yerli Rumlar teslih ve harekâta teşrik olunmuştur. Musevî Rum ve sair milel-i gayr-i müslime olsun başlarındaki fesleri attırıp atmayanları tevkif ettirmişlerdir. Dün İslâm çarşısında yağma vuku' bulduğu söyleniyorsa da biz mahbus olduğumuzdan fazlasını bilemiyoruz". Tel burada kesilmişti. Fakat biraz sonra İzmir Posta Telgraf Başmüdür vekili ilk raporunu verdi; aynen şöyle diyordu: "14 mayıs 1335 tarihinde saat beş buçukta idaremiz bir İngiliz müfrezesi tarafından işgal edilmiş; bütün memurin, makine odasından çıkarılıp yan odalardan birine yerleştirilmiştir. İngiliz muhâberatın on ikide başlayacağını söylemiş ise de bir saat sonra Yunan asker ihracına başlamış; yedi buçukta daireye gelen iki Yunan zabiti, derhal daireyi terketmekliğimizi emretmiştir. Bunun üzerine hükûmete gidip Vali Bey'e arzettim.

Hükûmet, 16 Mayıs'ta bir takım tamamlayıcı bilgiler aldıktan sonra gazetelerle durumu açıkladı; kendine düşen görevi yapacağını bildirdi ve halkın sükûneti muhafaza etmesini istedi (201).

İngilizlere verilen nota ile gazetelere yapılan bu tebliğin bir fayda sağlıyacağı pek şüpheli idi. Gerçi gazetelere yapılan tebligatta, devlet ve milletin haklarının muhafaza edileceği açıklanıyordu. Fakat bunun, o günkü şartlar

---

"İttıcalimizdeki gazinoda memurlarıma birer maaş i'tasiyle meşgul iken hariçten silâh sesleri başladı. Bir saat kadar gazinoda sinip kaldık. Ba'dehu gelen Yunan askeri oradan çıkardı, sevke başladı, mahall-i maksuda kadar Yunan askeri ve Rum ahali, pür silâh, bizi tehdid ediyor; sopa ile, tüfek ile vurarak feslerimizi yırtıp bir taraftan da silâh teharrisi bahanesiyle mevcudumuzu alıyordu. Bu halde bir yere tıkdılar. Bir buçuk saat böylece, elli altı kadar memurin ve müstahdemin mahsur kaldık. Diğerlerinden haberdar değildik. Nihayet İngiliz zabitleri benimle derhal mülâkat ederek memurlarımızın posta ve telgraf muhaberatını Kemâ-fi-s-sabık idare etmelerini ve kendileri sansür muamelesini ref'ettiklerinden bu babda bizim gibi işe başlayan Vali İzzet Bey'den ta'limat almaklığımı söylediler. Derhal telgraf ve posta gişelerini küşad ve muamelâta ibtidar ettim. Beyanı hali mutazammın Valiye gönderdiğim mektubu bize teshilât olmak ve bir mümâneata ma'ruz kalmamak için bir Yunan zabiti terfikıyle irsal ettilerse de Vali Bey'i bulamadık. Sonradan anlaşıldığına nazaran Vali Göztepe'deki hanesinde imiş. Fakat Yunanlılar, idare-i askeriyyeyi tatbik ettikleri için kimse gitmeğe cesaret edemiyor. Memleket ve bütün karakollar Yunan askerinin taht-ı işgalinde olduğundan bu cesaretsizlik...". Konuşma burada kesildi fakat biraz sonra yeni bir telgraf daha geldi. Bunda da "İngiliz zabiti nezdime gelerek telgraf ve posta muamelâtının sâbıkı vechile tarafımızdan tedvirini ve hemen işe başlamaklığımızı ve İngiliz sansürünün ref' edildiğini ve sansür hakkında Vali'den ta'limat almaklığımızı, idaremizin İngiliz efradı taht-ı idare ve muhafazasında bulunduğunu söylemiş ve başımızdan geçen haller hakkında görüşülürken burası Yunan'a ilhak edilmemiş, İstanbul gibi düvel-i İ'tilâfiyye tarafından işgal edilmiş olduğunu ilâve etmiştir". deniliyordu. Bak, R. Halit Karay, S. 116. Bu raporun başındaki 14 mayıs tarihinin 15 mayıs olması gerekir.

(201) Gazetelere gönderilen tebliğ aşağıdadır: "Dün sabah saat 11 de Nişantaşı'nda Sadrazam Ferit Paşa'ya konaklarında Amiral Webb tarafından verilen notada Paris Konferansı kararına göre İzmir kalelerinin İ'tilâf kuvvetleri tarafından işgal edileceği bildirildiği gibi İngiliz deniz kuvvetleri kumandanı Amiral Calthorpe

ve o günkü hükûmetin takip ettiği politika dikkate alındığı takdirde yapılamayacağı meydanda idi. Protestoya gelince bu, Paris Konferansı'nın verdiği işgal kararına karşı değil, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edildiğine dairdi (202); yani Paris Konferansının kararı âdeta kabul olunmuş; fakat bu kararı uygulayana itiraz edilmiş gibi bir hal ortaya çıkmıştı. Öte taraftan durumdan herkes müteessir görünüyordu. Ancak bu teessürün daha çok, İzmir'in büyük devletlerden birisi tarafından değil de, küçümsenen ve hâinliği bilinen bir millet tarafından işgal edilmesinden ileri geldiği anlaşılmakta idi. Çünkü onların Balkan Savaşları sırasında gösterdikleri vahşet hatırlandığı vakit, İzmir ve havalisinin nasıl bir felâketle karşı karşıya geldiği düşünülüyordu. Bu şekilde düşünenlerin haklı olduğunu gösteren örnekler çoktu; bunlara yenilerinin katılacağını anlatan deliller de vardı; bir dîn adamı olarak çok muhafazakâr olması lâzımgelen Metropolit Chrysostomos'un işgal günü İzmir rıhtımında yaptığı konuşma bunlardan biri idi. (203). Yine bu Metropolit ve daha bir çok Yunanlı, "Biz hiç bir zaman İzmir'den çıkmayacağız. Fakat çıkarsak arkamızda her şeyi harabe halinde bırakacağız." demekte idiler (204).

Yunanlılar, İzmir'in artık kendilerine ait bir şehir olacağını tamamiyle kabul etmiş olmalılardır ki, Türk subay ve askerlerinin İzmir'i terketmek üzere hazırlanmalarını istemişlerdi. Bundan, Türk subay ve askerlerinin esirlik işlemine tabi tutulacağı anlamını çıkaran Sadra-

---

tarafından da Aydın vilâyetine dün sabah tebliğ olunan notada Paris Konferansı'nın kararlarına ve mütârekenin yedinci maddesine dayanarak İzmir istihkâmlarının işgal edileceği ve öğleden sonra verilen ikinci bir notada yine mütâreke - nâme hükümlerine müsteniden İzmir şehrinin Yunan askeri tarafından işgaline İ'tilâf Devletlerince karar verilmiş olduğu bildirilmiştir. Hükûmet bu meselede devlet ve millet haklarının muhafazası için kendisine düşen vazifeyi tesbit etmiş ve sükûn ve vekarın muhafazası lüzumunu ahaliye tavsiye eylemesini Dahiliyye Nezâretine tebliğ eylemiştir". Bak, T. Gökbilgin, I, S. 86.

(202) Melzig, S. 16.

(203) Bak, S. 191, 192.

(204) Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti, S. 232.

zam, İzmir valisi ile telgrafla görüşmüş, Türk subaylarının harb esiri telâkkî edilemiyeceğini, Yunanlıların onları sevketmeğe hakları olmadığını, eğer Yunanlılar sevk fikrinde ısrar edenlerse o takdirde bu subayların bir İngiliz vapuruna bindirilerek "Osmanlı topraklarının herhangi bir noktasına" çıkarılmasının sağlanmasını veya Anadolu içlerine çekilmelerini bildirmişti (205). Fakat İzmir Valisi bu fikirde değildi. Ona göre Türk subay ve askerlerinin İzmir'de kalmaları gerekiyordu. Çünkü Müttefiklerin bu hususta verilmiş bir emri bulunmuyordu. Bundan dolayı hükûmet, askerlerin İzmir'de kalmalarını sağlamalı idi. Bu yapılmadığı takdirde Türk silâhlı kuvvetlerinin silâhları ile birlikte başka taraflara nakli düşünülmeli idi. Fakat Vali'nin bu düşüncelerine sadrazam değer vermemiş ve netice sadrazamın dediği gibi olmuştu (206).

8 — İzmir'den sonra Yunanlılar 16 Mayıs'ta Urla'yı, 17'de Çeşme'yi, 20'de Torbalı'yı, 22'de Menemen'i 25'de Manisa'yı, Bayındır ve Selçuk'u, 27'de Aydın'ı, 28'de Tire'yi, 29'da Turgutlu ve Ayvalık'ı, 4 Haziran'da Nazilli'yi, 5'de Akhisar'ı, 12'de Bergama'yı, işgal ettiler (207). Bu süratli işgallerin, Venizelos'un isteğiyle meydana geldiği anlaşılmaktadır. Çünkü Paris Barış Konferansı Yunanlılar'ın işgal edeceği bölgeyi sınırlandırmağı unutmuştu. Bundan faydalanan Venizelos, 19 Mayıs'da "intizamın sağlanması ve mültecilerin dönüp yerleşmesi için memleket içine" girmesi gerekeceğini komutan Zafiriu'ya bildirmişti (208). Halbuki 17 mayıs'da Amiral Calthorpe, Barış Konferansınca durumun açıklanmasını istemiş Konferans'taki ilgililer de 19 Mayıs'da sadece "İzmir sancağı ile Ayvalık kazasının" Yunan işgal bölgesi içinde bulunduğu kararını vermişti. Fakat bu karar, Calthorpe'un eline ancak 28 mayıs'da varabildi (209). Onun için Calthorpe'un İzmir'de vekilliğini yapan Commodore Maurice S. Fitzmaurice'in 21 Mayıs'daki, Yunan

(205) R. Halid Karay, S. 123.

(206) Aynı Eser, S. 124.

(207) İ. H. Danişmend, 4, S. 459.

(208) G. Jaeschke, I, S. 34.

(209) G. Jaeschke, I, S. 34. G. Jaeschke, 4. S. 85.

birliklerinin ileri hareketlerini durdurma çabaları boşa gitmiş ve Venizelos bu boşluktan faydalanarak Rum göçmenlerin İzmir ve Ayvalık bölgelerinde geniş bir alana yerleşmelerini sağlamış, Yunanlıların İzmir Başkomiseri de 25 Mayıs'da, Aydın'ın hemen işgal edilmesinin gerektiğini ilgililere bildirmişti (210). Bu yüzden korku ve ölüm Anadolu'nun iç kısımlarına doğru hızla ilerledi ve Yunan ordusunun geçtiği yollar üstünde ve civarında bulunan kasaba ve köyler, büyük bir felâketle karşı karşıya geldi; bunların bir kısmı yağmalandı; bir kısmı ateşlendi; sâkinlerinden bir kısmı da öldürüldü (211).

İçeriye doğru hayasızca ve merhametsizce yapılan bu akın, elbette bir gün durdurulacak ve bunun için de elbette silâha ihtiyaç duyulacaktı. Bunu ilk defa takdir edenlerden birisi olan Harbiye Nâzırı Şevket Turğut Paşa, 24 Mayıs 1919'da, 56. Tümen Komutanlığına bir telgraf çekerek silâh ve cephane ve topların" emin mahallere nakl" olunmasını ve düşmana bir tek fişek bile kaptırılmamasını emretti (212). Bu çok cesurca verilmiş bir emirdi. Çünkü Mondros Mütârekesi gereğince silâhların Müttefiklere teslimi icabediyordu. Halbuki bu işi uygulamağa memur olan en yetkili bir makam, mütârekenin bu hükmünü hiçe

Çok önemli bir emir.

---

(210) G. Jaeschke, I, S. 36.

(211) Kızılçukur köyünde tarlasında çalışan bir köylünün gözleri önünde çocuğu öldürüldü; Nebiler köyü teslim olmak istemediği için yakıldı; Cuma köyünde birkaç kişi öldürüldü; bir kadının gözleri oyuldu. Bak. Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 38. Belge. 910, 912.

(212) 56. Tümen'e çekilen telgraf aşağıdadır : "İzmir'den Nâdir Paşa'dan alınan bir telgrafta Yunanlıların Menemen'i işgalleri ve orada mitralyöz ve cephaneyi hiç bir güçlükle karşılaşmadan teslim aldıkları maalesef bildiriliyor. Devletin Yunanlılara kaptırılacak fazla ne bir silâhı ne de bir tek fişeği ve ne de askeri vardır. Bundan dolayı, bu gibi tehlikelere ma'ruz mahallerdeki esliha ve cephane ile toplarımızı hiç bir gürültüye meydan vermemek üzere emin mahallere nakletmenizi rica ve böylece silâh teslimi gibi alçalmalara meydan bırakılmamasını önemle ilâve ederim. 24-5-335. Harbiye Nâzırı Şevket Turgut". Bak. Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 37. Belge 899. Bu telgraf 22 mayıs tarihlidir ve Cevat Paşa'ya aittir. Bak. Kâzım Özalp S. 14.

Manisa'nın işgali.

sayıyor ve silâhların teslimini değil aksini emrediyordu. Bununla beraber bir gün sonra işgal edilen Manisa'da bu emir uygulanamadı. Gerçi Yunanlıların ve yerli Rumların birlikte işledikleri cinâyetlerden kaygıya düşen Manisa'lılar, bazı güvenlik tedbirleri almağı düşünmüşlerdi. Ancak Manisa halkı, ikiye bölünmüştü; bir kısmı, başta "Cem'iyyet-i İslâmiyye Reisi Müftü Âlim Efendi olmak üzere, şehrin savunulmasını istiyor (213), bir kısmı da Mütesarrıf Hüsnüyadis'in (214) peşinde yürümeği doğru buluyordu. Çünkü Hüsnüyadis onlara, Kuşadası Metropolit'i Yuvakin'den aldığı haberlere dayanarak, Yunanlıların Manisa'yı işgal etmiyeceklerini söylüyordu. "İngiliz mümessili Ritz" de tasalanmaya yer olmadığını, çünkü Manisa'nın işgal bölgesi içinde bulunmadığını iddia etmekte idi (215). Mütesarrıfın tutumu ve İngiliz temsilcisinin telkinleri, büyük halk kütlesinin onlar tarafına kaymasına sebep oldu; bu yüzden Manisa'nın savunulması hususunda gerekli tedbirler alınmadı. Halbuki Manisa silâh deposunda çok miktarda top, silâh ve cephane bulunuyordu. Bunlar gereklilere dağıtılmak suretiyle şehrin Yunanlılar'a karşı savunulması mümkündü; faakt Yunanlılar'ın Manisa'ya doğru ilerledikleri duyulduğu vakit, depodaki silâhların kullanılması bir tarafa, bunların Yunanlılar eline geçmesi önlenemedi. Gerçi Kolordu komutan vekili Bekir Sami Bey, depodaki top, silâh ve cephanelerin kaçırılmasını Manisa Mevki komutanı Ahmet Zeki Bey'e emretti, fakat halkın yardım etmemesi ve İngiliz temsildisinin silâhları kaçırma işine müdahale etmesi yüzünden kolordunun verdiği emir yerine getirilemedi (216). Hülâsa 25 mayıs'ta Yunanlılar bir tek kurşun atmadan Manisa'yı işgal etmiş (217) ve depodaki

---

(213) Rahmi Apak, I, S. 25.

(214) Yunan taraftarı olduğu için Manisa Mütesarrıfı Hüsnü Bey'e halk, Hüsnüyadis diyordu. Bak. T. Gökbilgin, I, S. 122.

(215) Ç. Uluçay - İ. Gökçen, S. 63.

(216) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 37. Belge 901.

(217) Nutuk, 3, vesika 2. G. Jaeschke, I, S. 37. Manisa, 26 mayıs'ta işgal olundu. Bak. Türk İstiklâl Harbi, 2, I, S. 85.

toplar dahil silâhlara el koymuşlardı. Harbiye Nezâreti'nin, Yunanlılar'a iyi kabul gösterilmemesi hususundaki 24 Mayıs 1919 tarihli genelgesi de (218) belki de geç kalındığı için, Manisa'da uygulanmamıştır. Çünkü işgal komutanı yarbay Konstantinos Çakales, şehrin dışında, mütesarrıf ile şehrin ileri gelenlerinden bazıları tarafından karşılanmıştı (219). Gerçi Yunan komutanı yayımladığı bir beyannâmede din ve mezheb farkı gözetmeksizin bütün halkın "Irz, mal ve canının" güven altında bulunduğunu ilân etmiş (220); aynı komutan Müttefiklerin kararlarına uyularak şehrin işgal edildiğini, bu işgalin "Âsâyiş ve inzibatın" sağlanması için yapıldığını, bu sebeple Türk polis ve jandarmasının vazifelerine devam edebileceğini söylemişti (221). Fakat komutanın bu sözleri gerçeği ifade etmiyordu. Çünkü biraz sonra Manisa'da camiler, çalgılı meyhaneye çevrildi; sokaklarda dolaşan Türkler'in fesleri yırtıldı; silâh aramak bahanesi ile kadınların üstleri başları yoklanmağa başlandı (222).

Yunanlılar tarafından Aydın'ın işgali.

İngiliz Mümessili Albay "Fitzmaurice'in emirleri hilâfına" (223) Yunanlılar, 27 Mayıs 1919'da Aydın'ı işgal ettiler ve burada da bir direnme ile karşılaşmadılar. Çünkü şehri savunmak isteyenlerle istemeyenler arasında bir mücâdele vardı; fakat sonunda ikinci grup burada da duruma hâkim olmuştu. Onlar, "Memleketin müdafaasını ileri sürenlere karşı" Müslüman ahalinin, İzmir'de olduğu gibi, bundan zarar göreceğini söylüyor ve onların bu sözle-

---

(218) Harbiye Nezâreti'nin Genelgesi: "Ahali tarafından Yunanlılar'ın hüsn-i kabul görmesi, Aydın vilâyetinin akibeti için gayr-i kabil-i telâfi zararlar tevlid edecektir. Bunu ahaliye pek seri' bir surette anlatmanızı rica ederim. Bununla bir kital yapılmasını arzu etmiyorum. Fakat her halde o havâlideki İ'tilâf zâbitânı ile ecnebiler, bizim Yunan idaresini kat'iyyen istemediğimizi anlamalıdırlar. Ahvalmahalliyyeye göre yapılması lâzım geleni siz daha iyi takdir edersiniz". Bak. Rahmi Apak, I, S. 34.

(219) Rahmi Apak, I, S. 26.

(220) Ç. Uluçay - İ. Gökçen, S. 67. T. Gökbilgin, I, S. 123.

(221) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 37. Belge 901.

(222) A. Midillili, S. 26.

(223) G. Jaeschke, I. S. 49.

rini yerli Rumlarla Metropolit de destekliyordu (224). Bu olumsuz propaganda o kadar çok tesirini göstermişti ki Aydın halkı, 57. Tümen Komutanının dağıtmak istediği silâhları reddetti (225) ve bu sebeple de Aydın rahatça işgal olundu.

Ege ve Akdeniz'de İtalyanlar.

9 — 29 Aralık 1918'de Marmaris'e gelen bir İtalyan muhribinden karaya çıkan iki binbaşı, kaymakamı ziyaret ettiken sonra, kasabayı dolaşmış, "Askerî binaların, hastahanelerin ve fırınların durumlarını" gözden geçirdikten sonra gemilerine dönmüşlerdi (226). Bu gelişin, kasabanın işgaliyle ilgili olduğu anlaşılıyordu. Bu sebeple 17. Kolordu Komutanı durumu Harbiye Nezâretine bildirmiş ve 57. Tümen Komutanlığına da, İtalyanlar Marmaris'e bir çıkarma yapmak isterlerse bunun mütârekeye aykırı olduğunu ve hükûmetten emir almadıkça bu çıkarmaya müsaade edemiyeceğini bildirmesini, buna rağmen çıkarmada ısrar edilirse bunun, üst makamlardan ikinci bir emir alınıncaya kadar geri bıraktırılmasının sağlanmasını, buna da imkân bulunamazsa meselenin sadece protesto edilmesini emretmişti (227). Öte yandan durumu dikkate almış olan Harbiye Nezâreti, İtalyanlar'ın bu teşebbüslerinden ve muhtemel hareketlerinden bahseder bir yazı ile

---

(224) A. Midillili, S. 61. Aydın'ı savunmak istemiyenler aşağıdaki şekilde propaganda yapıyorlardı: "Direnme hakkındaki kışkırtmalara kapılmayınız; felâket getirir. Memleketimizde subayların bir dikili ağacı yoktur. Onlar, şimdiden sonra subay kalmayacağı için milleti kendi emellerine âlet etmek istiyorlar, onlara, uymayınız. Almanlar, Avusturyalılar, Bulgarlar müttefiklerimiz olduğu halde biz İ'tilâf Devletleriyle başa çıkamadık. Şimdi biz mi üçbuçuk kişi ile başa çıkacağız? Biz hükûmetten daha mı iyi biliriz. Elbette bize zararı var ki hükûmet sükûneti emrediyor". Bak. Ömer Sami Coşar, No: 13. Yunanlıların Anadolu'da ilerlemesinden büyük bir huzursuzluk duyan Pâdişah, yurtlarını savunmak için harekete geçen müslümanları haklı görmekle beraber 27 Mayıs 1919'da "tarafeynin şimdiki halde bulundukları yerlerde" kalmalarını kabul ediyor ve bu hale, müslüman kanının dökülmemesi için razı oluyordu. Bak. A. Fuad Türkgeldi, S. 235.

(225) Silâhları sadece dağ köylüleri aldılar.

(226) Türk İstiklâl Harbi, I, S. 142.

(227) Aynı eser, S. 142.

"Hariciyye Nezâreti" (Dışişleri Bakanlığı) ni uyarmış ve İtalyanlar katında teşebbüse geçilmesini istemişti. Fakat bu istek, "Hariciye Nezâreti" tarafından, "İzmir bölgesini işgale delâlet edecek hiç bir kesin işaret yok iken böyle bir teşebbüsün" doğru olamıyacağı gerekçesiyle, yerine getirilmedi (228). Ancak İtalyanlar'ın şüpheli hareketleri devam etti. Nitekim 4 Ocak 1919'da yine Marmaris'e biri kruvazör olmak üzere 3 savaş ve 2 nakliye gemisi geldi, 7 Ocak 1919'da kruvazör'ün komutanı mahallî hükûmete başvurarak, fırtınalardan dolayı gemilerinin Rodos'da barınamadığını söyledi ve bu sebeple Marmaris'de bir kömür deposunun kurulmasına izin verilmesini istedi ise de isteği red olundu (229). Öte yandan Fransız Başbakanı Celemenceau, 3 Ocak 1919'da, İtalyanlar'ın Antalya'yı işgallerine razı olmuştu (230). Ancak İtalyanlar Antalya'yı hemen işgal etmediler; önce mahallî hükûmetten "İtalyan kontrol memuruna bir oda tahsis" edilmesini sağladılar; şehirde bir etlsiz istasyonu kurdular; okul açmak üzere rahib, rahibe ve öğretmenler getirdiler; sonra da bazı mahkûmların cezaevinden kaçmalarını, Antalya'dan Burdur'a giden posta arabasının, 27 mart'da soyulmasını, aynı günün gecesinde Antalya'daki Hıristiyan mahallesinde bir kutu barutun patlamasını, güvensizliğe örnek göstererek önce Antalya'daki rahibelerin oturduğu binaya 200 İtalyan askeri yerleştirdiler ve 28 Mart 1919 öğleden sonra da 300 kişilik bir denizci birliğiyle şehri işgal ettiler (231). Onlar işgalden sonra bir beyannâme yayımlamış ve işgalin "Antalya ahalisi tarafından vâki olan istid'â üzerine", âsâyişi korumak için, yapıldığını açıklamışlardı (231). Bu olup bitti karşısında hükûmet, Antalya'daki birliklere, İtalyanlar'ın şehri işgale hakları olmadığı-

Antalya ve öteki Türk şehirlerinin işgali.

(228) Türk İstiklâl Harbi, 1, S. 143.

(229) Aynı eser, S. 143.

(230) G. Jaeschke, I, S. 12.

(231) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 39. Belge 929.

(232) Türk İstiklâl Harbi, I, S. 146.

nı, bu bakımdan şehrin terkedilmemesini, fakat silâh patlatılmamasına özellikle dikkat edilmesini istemekten başka bir harekette bulunamadı (243). Halbuki İtalyanlar'ın bu kadarla da yetinmiyecekleri anlaşılıyordu. Çünkü 8 Nisan 1919'da Marki Granti ile bir komutan Burdur'u ziyaret etmişti. Bu, o bölgenin işgali için atılmış ilk adımdı. Ayrıca, makineli tüfeklerle donatılmış bir İtalyan taburu, nisan sonlarında Konya'ya gelmişti (235). Bu taburun kuvveti 1300 kişi kadardı (236). 11 mayıs'da Fethiye ve Bodrum'u, 12'de Marmaris'i, 13'de Kuşadası'nı ve 14 mayıs'ta da Selçuk istasyonunu işgal eden İtalyanlar'ın Leros adasına 3000 kişilik bir kuvvet getirdikleri ve bu kuvvet 10.000 kişiye yükselince işgal sahalarını daha da genişletecekleri duyuldu (237). Bir yandan da İngilizler, 14 mayıs'ta Akşehir istasyonunu, 15 Mayıs 1919'da da Konya'yı onlara bıraktılar (238). Afyon'daki İngilizler'in yerini de bir İtalyan olayı aldı (239). 16 mayıs'da, Konya'daki İtalyan mümessili, İngiliz temsilcisi ile birlikte Konya valisine giderek, İzmir'in işgali sebebiyle Müslümanlar'ın gösterdiği heyecandan, Konya'daki Hıristiyan halkın endişelendiğini ve bu yüzden kendilerine başvurduklarını bildirmiş; aldıkları te'minata rağmen, bir olay çıktığı takdirde "zecrî tedbirlere" girişeceklerini söyleyerek, hem tehdidde bulunmuş (240) hem de hükûmetin işlerine karışmıştı. Rodos'da, 17.000 İtalyan askerinin toplandığı, şimendifer malzemesi ile "Amele taburlarının" Anadolu'ya gelmek üzer eolduğu işitildi. Bir İtalyan generalinin An-

---

(233) Türk İstiklâl Harbi, I, S. 146, 147.

(234) Türk İstiklâl Harbi, I, S. 147.

(235) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 39. Belge 926.

(236) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, 39. 926. Trakya'da demiryollarının muhafazası için, 25 ocak 1919'dan beri Edirne'de bir İtalyan müfrezesi bulunuyordu, bir İtalyan taburu da, nisan sonlarında, Tekirdağ'a gönderilmişti. (Türk İstiklâl Harbi, I, S. 148).

(237) Türk İstiklâl Harbi, I, S. 151.

(238) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 39. Belge 928.

(239) Aynı Dergi, Belge 931.

(240) Aynı Dergi. Belge 931.

talya'da, üç yıl süre ile ev kiraladığı (241), mahallî hükûmete haber vermeden ilgililerin yol ve demiryolu yapmak üzere harekete geçtikleri görüldü. Nitekim, 21 Mayıs 1919'da, İtalyan subayları ile doktor ve tercümandan kurulu bir hey'et, Korkudeli'ne gitmiş ve maksatlarının demiryolu yapmak üzere "güzergâhı" tesbit etmek olduğunu söylemitşi (242). İtalyanlar'ın faaliyetleri daha sonraki aylarda da devam etti, 1 Haziran 1919'da Konya'daki İtalyan birlikleri bir geçit resmi yaptı (243), 4 Haziran'da, İtalya'nın eski Antalya Konsolosu Marki Granti, yanında bir İtalyan subayı ile tercümanı olduğu halde Konya'ya doğru bir yolculuğa çıktı (244). Bunlar da Antalya - Burdur - Bolvadin arasında bir şimendifer hattı yapılması işini incelediklerini söylüyorlardı (245). Bundan evvel de aynı hey'et, yanlarında emekli bir general olduğu halde İzmir'den, Burdur yolu ile Antalya'ya gelmişti. O zaman da "Orman ve maden keşfinde bulunduklarını" söylemişlerdi (246). 5 Haziran 1919'da, makineli tüfeklerle takviye edilmiş iki yüz kişilik bir İtalyan kuvveti Çine'ye gelmiş, fakat 57. Tümen komutanının protestosu üzerine onlar, buraya gelişlerini Türkler'e yardım maksadına bağlamışlardı (247). Bütün bu hareketler ve 13 Haziran'da Antalya'ya yeniden çok sayıda İtalyan askerinin çıkarılması işi cidden düşündürücü idi (248). Bu durum

---

(241) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 39. Belge 929, 932.

(242) Aynı Dergi. 934.

(243) Aynı Dergi. 935.

(244) T. Gökbilgin, I, S. 136.

(245) 1913 - 1914 yılında yapılan müzakereler sonunda Osmanlılar, İtalyanlara Akdeniz bölgesinde iki büyük şimendifer hattı imtiyazı vermişlerdi. Bunlar Meğri (Fethiye) - Muğla, Muğla - Akçay vadisi. Antalya - Kızılkaya, Antalya - Alâiyye hatlarıdır. Bak, Anadolunun Taksimi, S. 19.

(246) T. Gökbilgin, I, S. 136.

(247) A. Midillili, S. 66.

(248) 13 haziran 1919'da "Bir General kumandasında iki piyade alayı ve bir batarya toptan ibaret İtalyan kuvveti Antalya'ya ihrac olunmuştur". 15 haziran akşamına kadar bu kuvvetler "ikibin

İkinci Ordu Müfettişliğinin çabaları.

karşısında, merkezi Konya'da bulunan İkinci Ordu Müfettişliği bir takım hareketlere teşebbüs etti ve haziran ortalarına doğru Mustafa Kemal Paşa'ya bir yazı göndererek "İtalyan, Fransız ve İngiliz kuvvetlerinin tecavüzlerine karşı direnmeğe karar verdiğini ve hazırlıkların buna göre yapılmakta olduğunu, yeter derecede silâh, savaş gereci ve yeme içme maddelerinin mevcut bulunduğunu" bildirdi ve doğudaki Türk kuvvetleriyle birlikte harekete geçilebileceği mütaleasında bulundu (249). Fakat Mustafa Kemal Paşa ile, durumdan haberdar edilmiş olan Kâzım Karabekir Paşa, iyice hazırlanabilmek için biraz daha zamana ihtiyaç olduğunu kendisine bildirdiler (250). Bununla beraber İkinci Ordu Müfettişi Cemal Paşa, teşebbüs ve hazırlıklarına devam etti; İtalyan kuvvetlerinin sayısını, halkın İtalyan işgaline karşı tutumunu; silâhlı bir direnmeğe istekli olup olmadığını öğrenmeğe çalıştı ve 18 Haziran'da verdiği bir emirle askerî birlikleri, halkı direnmeye teşvik ve tahrike memur etti. Öte taraftan aynı komutan, İstanbul'daki ilgili makamlara, 19 ve 20 Haziran'da, İtalyanlar'ın, girdikleri yerlere yerleşmeğe çalıştıklarını, buralarda kuvvetlendikten sonra askerî ve mülkî idareye el koyacaklarını, işgal alanlarını İsparta ve Burdur'a doğru uzatmalarının mümkün olduğunu, söyledikten sonra onların bu gibi hareketlerini karşılamak üzere milis teşkilâtına yardım edilmekte olduğunu, halkın İtalyan tehlikesine karşı uyarıldığını, fakat Burdur Mütesarrıfı'nın âdeta İtalyanlar'la işbirliği yaparak, teşebbüs edilen faydalı şeylere engel olmağa çalıştığını bildirmişti (251). Fakat "Harbiye Nezâreti", 21 Haziran 1919'da gönderdiği bir yazı ile, Milis teşkilâtına yapılan yardıma ve tüfekli direnmeğe müsaade etmiyor, sadece işgallerin

---

altı yüz nefer, beş seri' cebel topu, altmış cephane ve mühimmat otomobili" ne bâliğ olmuştur. Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 6. Belge 126. M. Şefik Aker, 2, S. 158.

(249) Nimet Arsan. S. 33.

(250) Aynı eser, S. 33. K. Karabekir, S. 51.

(251) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 6. Belge 124, 126, 128.

protesto ve mitinglerle karşılanmasını istiyordu (252). Buna rağmen Müfettişlik "Mülkî ve askerî rüesa'ya" bir genelge göndererek İtalyanlar'ın maksat ve gayelerini açıkladıktan sonra İtalyan askerlerinin silâh satmalarından faydalanılarak silâh satın alınmasını istemiş ve silâhların bedellerinin Müfettişlikçe ödeneceğini bildirmişti (253).

"Isparta Gönüllü Mücâhidleri".

Bir yandan İkinci Ordu Müfettişliği'nin uyarısı, bir yandan da vatansever ve aydın kişilerin önayak olması ile heyecanları artmış olan köylü, kentli İspartalılar, 20 Haziran'da hükûmet meydanında toplanarak büyük bir miting yaptılar. Bu miting'de, hatiplerin coşturucu konuşmalar yaptığı sıralarda, minarelerden de göklere takbir sesleri yükseliyordu. Sonunda Isparta'nın savunulacağına dair and içildi ve 21 Haziranda da bir beyannâme yayımlandı. Bu beyannâme'de, Yunan işgaline uğrayan topraklardaki Türkler'in karşılık beklemeden, yardımlarına koşmak, "Allah'ını, Peygamber'ini, dinî'ni, vatan'ını" seven her Türk'e, "Hayatını, servetini Allah yolunda feda etmek" farzdır deniliyor ve eli silâh tutan her kişi vatan hizmetine davet ediliyordu (254). Bu beyanname'nin altında "Isparta Millî Müdafaa'i Vataniyye Heyeti namına Tahir Paşazade Hafız İbrahim"in imzası vardı. Ayrıca bu kişi, İtalyanlar'ın Isparta'ya doğru yürümelerinin "Ne gibi bir siyâsî maksada dayandığını" hükûmetten sormuş ve "Vatan'ın selâmeti uğrunda" her çeşit fedâkârlığın yapılacağını bildirmişti (255). Ancak bu telgraf, ilgililerce iyi

---

(252) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 6. Belge, 129.

(253) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 39. Belge 941.

(254) C. Bayar, 7 S. 2126.

(255) Hafız İbrahim'in 2. Ordu Müfettişliği'ne gönderdiği telgraf aşağıdadır: "Vezâif-i medeniyye ve insaniyyesini bihakkın müdrik ve aynı zamanda hiç bir milletin hukukuna tecâvüz etmiyerek nâmus ve âsâyişine malik olan İsparta'mıza doğru İtalyanların muntazam ve seferî bir hareketle ilerlemeleri ne gibi bir maksad-ı siyâsiyyeye müstenittir? Hükûmetimizden izahat istiyoruz. Vatanımızın selâmeti, vekar ve i'tidâlimizi muhafaza etmekte ise, kabul ediyoruz. Yoksa zillet ve meskenetle yaşamağa, mesûdâne şehâdeti

karşılanmadı ve Konya valisi Cemal Bey hemen harekete geçerek Isparta Mütasarrıfından, Hafız İbrahim'in sorguya çekilmesini ve İstanbul Sıkıyönetim Mahkemesine verilmesini istedi (256). Öte yandan Isparta'da da, öteki illerde olduğu gibi, savunmaya taraftar olmıyanlar vardı. İşte bunlarla Kuvâ-yi Milliyeciler arasındaki tartışmaların sürdüğü sıralarda Anadolu'daki İtalyan askerlerinin sayısı gün geçtikçe arttı ve bu kuvvetler, kendilerince lüzumlu görülen yerleri işgal etti.

Hükûmet, uyarmaları dikkate almıyor.

Olaylar İkinci Ordu Müfettişinin tahmin ettiği gibi gelişti, yani İtalyanlar 28 Haziran 1919'da Burdur'u işgal etti. İkinci Ordu Müfettiş Vekili'nin 7, 10 ve 11 Temmuz 1919'da Harbiye Nezâreti'ne gönderdiği yazılar gerçekten ilgi çekici idi. Bunlarda İtalyanların, şehir ve kasabalardaki nüfuzlu kişileri elde etmeğe çalıştıkları ve bu arada "Konya'da Çelebi Efendi ile" dostluk kurdukları belirtiliyor; bu bölgedeki şehir ve kasabalara değerli memurlar gönderilmesini aksi takdirde bu yerlerin "Elde kalacağına emin bir gözle" bakılamayacağı bildiriliyordu (257). Bundan başka gittikleri her yerde sıhhî teşkilât kurarak halkı bedava tedaviye koşan ve halkın bu suretle gönlünü kazanmak isteyen İtalyanlar, 6 Temmuz 1919'da Menderes nehrini geçerek bir iki Türk köyünü ateşliyen Yunanlıla-

---

tercih ederiz. Olbapta. İsparta Gönüllü Mücâhidleri nâmına Tahir Paşa - zâde Hafız İbrahim". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi. Sayı 6. Belge 125. "İsparta ve Afyonkarahisar'dan iki sarıklı din âlimi, Hafız İbrahim Bey ve Hacı Şükrü Bey. Birincisi Demiralay, ikincisi de Çelikalay isimli süvari birliklerini kurdular ve başlarına geçtiler". Bak. Cevat Rifat Atilhan. S. 25.

(256) C. Bayar 7. S. 2128.

(257) T. Gökbilgin, I, S. 160. İkinci Ordu Müfettişliğinin 11 temmuz 1919'da verdiği raporda İtalyanların Konya'da 1300 askeri, 8 makineli tüfeği, Antalya'da 3 tabur askerleri, beş cebel topları, ile bir kaç makineli türekleri, Alaşehir'de bir subay komutasında elli erleri, Fethiye'de bir müfrezeleri, Afyonda dört subay ile ikiyüz altmışiki erleri, Marmaris'de bir müfrezeleri, Burdur'da beşyüz erle sekiz makineli türekleri, Bodrum'da bir müfrezeleri, Milâs'da bir taburları, Bucak'da bir bölükleri, Kuşadasında bir müfrezeleri, Kırkgöz'de bir bölükleri, Foça'da bir müfrezeleri, Kirmastı'da bir bölükleri olduğu yazılı idi. Bak, T. Gökbilgin, I, S. 162.

rın bu hareketlerine de müdahale etmiş ve onları geri çekilmeğe mecbur etmişti (258). Ayrıca, bir Yunan taarruzuna engel olacaklarını bildirerek kendi işgal ettikleri sahalara Türk çetelerinin girmemesini de sağlamışlardı. Ancak dostça görünen bu tutum, onların Türk dostu olduklarının bir ifadesi sayılmamalı idi. Çünkü onlar bu suretle kendi nüfuz bölgeleri olarak kabul ettikleri topraklara Yunanlıların, Türk çetelerinin girişini bahane ederek, tecavüzünü önlemiş oluyorlardı. Halka karşı gösterdikleri yakınlığın da tek sebebi, birdaha çıkmayacaklarını kabul ettikleri o topraklar üzerinde yaşayanların sempatisini kazanmaktı. Onların sinsice giriştikleri hareketler, netice itibariyle Yunanlıların zorbaca yapmağa kalkıştıklarından farklı bir şey değildi. Fakat bütün uyarmalara ve durmadan yapılan işgallere rağmen İstanbul Hükûmeti, İtalyanlara karşı bir savunma hareketine geçilmesini istemiyor ve meselelerin siyasî teşebbüslerle "Halledilebileceği kanaatını taşıyordu (259). Halbuki bu sıralarda İtalyanlar Türk topraklarının taksimi hususunda Yunanlılarla da anlaşmışlardı. 16 Temmuz 1919'da İtalyanlarla yunanlılar "Yunan ve İtalyan kuvvetleri elinde bulunan topraklar arasında askeri bir bölüşme çizgisi" kabul etmişlerdi. Onlar Konseyi 18 Temmuz'da bu sınırı kabul etti. Ayrıca 29 Temmuz 1919 tarihlini taşıyan ve Tittoni ile Venizelos arasında yapılan bir anlaşmaya göre de İtalyanlar "Rodos hariç, Ege'deki adalarını" Yunanlılara bırakıyor ve fakat "Kuşadası'nın biraz kuzeyinden başlayarak doğuya doğru uzanan" bir hattın güneyindeki Türk topraklarını alıyor (260) ve bu suretle Kuşadası limanına, Aydın şehrine ve Menderes vadisine sahip oluyorlardı (261).

---

(258) A. Midillili, S. 89, 90. Daha sonraki tarihlerde Mustafa Kemal Paşa ile İtalyanlar arasında bir anlaşma yapıldığından şüphelenildi. Bu anlaşmaya göre : "Kemal Yunanlılara karşı İtalyanlardan ma'nevî destek görecek, buna karşılık İtalyanların bazı bölgeleri işgallerini kabul edecek"ti. Bak, Selâhı R. Sonyel, Türk Kültürü Sayı 89. S. 321.

(259) T. Gökbilgin, I, S. 160.

(260) G. Jaeschke, I ve 4. S. 51, 54, 87. D. Kitsikis, S. 71.

(261) Aynı Eser, S. 72.

Kilikya'nın Fransız ve Ermeniler tarafından işgali.

10 — Mondros Mütârekesini izleyen günlerde özellikle Türk ordusunun çekilmesinden sonra Kilikya'nın yabancılar tarafından işgal edileceği haberi halkı çok heyecanlandırmış, bu toprakların ana vatandan ayrılacağı söylentileri ise telâşı büsbütün artırmıştı. Bundan dolayı Adanalılar, gerekli makamlara protestolar göndermiş ve bu arada bir yazı yayımlamışlardı. "Feryadnâme" diye vasıflandırılan bu yazının altında "Adana ulemâsı, eşraf, zürra, tüccar, dârülfünun mezunları ve bütün ahali nâmına Adana meb'usu Suphi, Belediye Reisi Kadri, Müftü Mehmet Tahir ve Nakibüleşraf Hüseyin" Bey ve Efendilerin imzaları vardı. Bu yazıda önce nüfus meselesi ele alınıyor ve Adana ilinin 426.000 kişiye varan nüfusundan sadece altmış dört bininin Hıristiyan, ötekilerin Müslüman ve Türk olduğu, bu sayıya son zamanlarda başka taraflardan göç etmiş olan Türklerle bu bölgede göçebe olarak yaşayan Türklerin dahil bulunmadığı belirtildikten sonra, yörenin en eski bir Türk yurdu olduğu isbatlanarak tarihî haklar ileri sürülüyor ve bu sebeplerden dolayı Adana'nın Türk topraklarından koparılamıyacağı savunuluyordu (262). Ancak ortada hakları koruyacak güçte ne bir devlet, ne de hükûmet vardı. O halde her şey galip devletlerin kararlarına ve insaflarına kalmış oluyordu. Halbuki bu devletlerin Osmanlılar hakkındaki karar ve hükümleri pek merhametsizce verilmiş bulunmakta idi. İşte bu kararlar gereğince İngilizler, Fransızlar ve Ermeniler 17 Aralık 1918'de, Mersin'de karaya çıktılar, gümrük binası ile kışlayı işgal ettiler ve Türklüğe ait ne bulduklarsa yok ettiler (263). 21 Aralık 1918'de Adana'yı işgal eden Fransızlar, 9 Ocak 1919'da Albay Brémond'u Genel Valiliğe getirdiler, "sancak" ve ilçe'lere, "Gouverneur" olarak subaylar tayin ettiler ve bu suretle "Osmanlı idare şebekesinin üstünde bir

(262) T. Gökbilgin, 1. S. 24.

(263) Mersin'de karaya çıkanlar, duvarlardaki kabartma ay-yıldızları bile parçalamış; Türkçe yazılı tabelaları çiğnemişlerdi. Bak, Yusuf Ayhan, S. 14.

Fransız kontrol idaresi" kurdular (264). Bu, üzerinde durulması lâzımgelen önemli bir nokta idi; belki de bağımsız Ermenistan'ın kurulması yolunda atılmış olan ilk adımdı. Çünkü öteden beri bu bölgede bir Ermeni idaresi kurulacağı söyleniyor; hatta Adana eski valisi Hâzım Bey'in 23 Aralık 1918'de Pâdişah'a arzedilen bir telgrafında da bu hususa değinilerek, Fransızların başta gelen maksatlarından birisinin, Kilikya'da bir Ermeni idaresi kurmak olduğu belirtiliyordu (265). Ayrıca Fransız Genel Valisinin kullandığı resmî mühürde "Ermenistan'da İdare Servisi" deyimi de vardı (266). Fransızların Suriye'de meydana getirdikleri Legion Ermenien veya Ermenice adı ile Gamavur denilen Ermeni gönüllüleri de Fransızlarla birlikte buralara gelmişlerdi. İşte bütün bunlar, bağımsız bir Ermenistan'ın kurulmak üzere olduğunun birer işareti idi. Esasen böyle bir kuruluş için o bölgede yaşayan Ermeniler, kiliselerinin yanlarında bulunan okullarda yetiştirilmiş ve bu uğurda Türklerle mücâdele etmeğe hazırlanmışlardı. O bölgede kurulmuş olan Fransız, Alman ve Amerikan müesseselerinin de büyük yardımlarını gören Ermeniler, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması ve Techir Kanunu'nun uygulanması yüzünden isteklerine kavuşa-

---

(264) Bu sorumsuz idarenin yaptıklarından bazıları aşağıda gösterilmiştir: 1 - Kadroyu dikkate almadan jandarma teşkilâtına subay almış ve hükûmet tarafından tayin olunanları geri çevirebilmiştir. 2 - Adana'dan İstanbul'a giden yolcuları, bir yol tezkeresi almağa ve bilet ücretlerini madeni para ile ödemeğe zorlamıştır. 3 - Adana mahkemelerince verilen kararları, Beyrut'daki "Temyiz divânı'na" (Yargıtay) göndermiştir. 4 - Osmanlı posta pulları üzerindeki yazılar "Kilikya" kelimesi ile sürsaj edilmiştir. 5 - Resmî binalara Fransız bayrağı, Rum ve Ermeni kiliselerine de Rum ve Ermeni bayrakları çekilmiştir. 6 - İşine gelmiyen Osmanlı kanunlarını uygulamamış; Vali, Mütesarrıf ve Kaymakam'ları, kendi emirlerine uymağa zorlamıştır. 7 - Polis ve jandarmanın kıyafetini değiştirmiş; o devirde polislerin kalpaklarında olan ay - yıldız'ı kaldırmış, eğitim ve komuta dilini de Fransızcaya çevirmiştir. 8 - Fransız daire âmirlerini, Osmanlı memurlarını görevlerinden uzaklaştırmağa, değiştirmeğe yetkili kılmıştır. Bak, Türk İstiklâl Harbi, I, S. 76.

(265) A. Fuat Türkgeldi, S. 188.

(266) Türk İstiklâl Harbi, I, S. 75.

mamışlardı. İşte şimdi onlar, hem hayellerini gerçekleştirmek, hem de öc almak duygusu ile geri dönüyorlardı. "İntikam Alayı" adını alan (267) ve "Beyaz kalpaklı, kamalı, çifte tabancalı" olan bu Ermenilerin (268), "göz oymak, kulak ve burun kesmek, kadınları ayaklarından asıp döğmek; memelerini koparmak" ve ırzlarına geçmek gibi insanlık dışı halleri vardı (269), Fransızlar da, onların bu hallerine göz yumuyor; hatta katılıyorlardı; "Hiç bir ordunun subayı, Kilikya'daki Ermenilerle işbirliği yapan Fransız zâbitleri kadar kirlenmemiş ve alçalmamıştı" (270). Gerçekten, İnsan Hakları Beyannâmesiyle, yıllar önce, insanlara birçok haklar tanıyan Fransızların o günkü torunları, Mondros Mütârekesinden sonra Kilikya bölgesinde işlenmiş olan cinayetlerde Ermenilerle işbirliği halinde idiler. Nitekim kendileriyle aynı zamanda Dörtyol'a gelmiş olan Ermeniler, o civardaki köylere saldırdıkları vakit Fransızlar da onlarla birlikte akla sığmıyacak işkence ve zulüm yaptılar. Bu yüzden durum o kadar korkunç ve dehşetli bir hal aldı ki, ne yapacağını şaşıran köylüler, bir düşmanı başka bir düşmana yani Fransızları İngilizlere şikâyet etiler (271). Osmanlı Hükümeti de "Yapılan kötü muameleler" den Amiral Calthorpe'u haberdar etmiş, o bu şikâyeti 18 Aralık 1918'de General Allenby'a duyurmuştu (272). Gerçi önceleri Allenby, bu şikâyetlere kulak asmadı. Fakat İngilizler, müttefiklerinin hareketlerini herhalde çok aşırı bulmuş olmalıdır ki, daha sonra Dörtyol'a bir Hindli birlik göndermek gereğini duydular. Bundan sonra olaylar biraz azaldı.

21 Aralık'da Adana'ya giren Fransızları yerli Ermeniler, bir kurtuluş ordusu gibi karşıladılar, sokaklarda "kahrolsun Türkler" diye bağırdılar ve Türk bayraklarını

---

(267) Ali Saib, S. 14.

(268) Aynı Eser, S. 17, 18.

(269) Aynı Eser, S. 19.

(270) Ali Saib, S. 19.

(271) Türk İstiklâl Harbi, 4, Güney Cephesi. S. 55, 75.

(272) Aynı Eser, 5. 75.

yırttılar (273). Onların çıkardığı gürültü ve yaygaraya kilise çanlarının sesleri de karıştı. Ermeni evleri, Ermeni bayrakları ile süslenmiş, geceleyin büyük fener alayları tertiplenmişti. Şımarıklıklar, her gün biraz daha artıyor ve dayanılmaz bir hal alıyordu. Bu yüzden 1 Ocak 1919'da Ermenilerden bazıları öldürüldü. Fakat bu hal, Ermenilerin büsbütün coşmasına ve 10 Ocak 1919'da bir çok Türkü öldürmelerine sebep oldu.

4 Ocak 1919'da Maraş'dan İslâhiyye'ye giden bir Fransız - Ermeni birliği, Cumalı ve Sarılar Türk köylerini yaktı ve sakinlerinden bir kısmını da öldürdü.

Feke ilçesine bağlı Yerebakan Köyünden Hasan adlı bir adamın karısını elinden zorla alarak bir Ermeni'ye verdiler. Hasan bu halden dolayı gerekliler katında şikâyette bulundu ise de bir netice alamadı (274).

Yurdun bu bölgesinden saray'a ve hükûmete acıklı telgraflar yağıyor; fakat Osmanlı İmparatorluğunun son hükümdarı ağlamaktan başka bir şey yapamıyor (275), hükûmet ise mutlak bir acz içinde çarpınıp duruyordu. Ancak, bu hal sadece hükûmetin tutumundan ileri gelmiyordu. Galip devletler o kadar haksız ve adaletsiz, hatta merhametsizce hareket ediyorlardı ki, onların davranışları karşısında, yapılabilenden daha fazlasını düşünmek tabiî bile görülmiyebilirdi (276). Ancak, bu acz, biraz da

---

(273) Damar Arıkoğlu S. 34.

(274) Ali Saib, S. 24 - 26.

(275) A. Fuad Türkgeldi, S. 192.

(276) O günkü hükûmetin aczini ve düştüğü kötü durumu anlayabilmek için Dışişleri Bakanlığı'nın aşağıdaki yazısını okumak yeter. "Adana vilâyeti Allenby tarafından kontrol altına alınmıştır. Tecâvüzün siyaseten önüne geçmek mümkün değildir. İ'tilâf makamları, mütâreke barış demek değildir, harb hali, vuruşma olmaksızın, devam etmektedir diyorlar; teşebbüslerimizi tedkik ve müzakere dahi etmiyorlar; bu suretle İ'tilâf Devletleri derece derece yaptıkları istilâya, gûya savaşarak yapılmış bir işgal süsü vererek hareket ediyorlar. Siyâset yolu ile yapılacak bir şey kalmamıştır; nezâretlerden gelecek bu yoldaki iş'arları bundan sonra bilgi kabilinden telâkkîye mecburum. Şubat 1919". Bak, Türk İstiklâl Harbi, I, S. 71.

kendi milletini tanımamış olmaktan ileri geliyordu. Çünkü Türk milleti, kendisini idare edenler gibi düşünmüyor ve kendini her şeyi yapmağa muktedir görüyordu. Bununla beraber önceleri Kilikyalılar, tarihî, hukukî ve sosyal delillere dayanarak haklarını alma teşebbüslerine girişti. Bunun için de İstanbul'da Kilikyalılar Cemiyetini kurarak Fransız işgaline karşı durmak istedi; Ermeni idaresinin kurulmasına engel olmağa çalıştı (277). Fakat çeşitli teşebbüslerden bir sonuç alamayan ve hükûmetten de umudunu kesen bu bölge halkı, kendi kendini korumağa ve vatanını savunmağa karar verdi. Esasen, daha işgalin başladığı sıralarda silâha sarılanlar vardı ve Kara Hasan bunlardan biri idi. Gerçekten Döryol civarındaki Karakese Köyüne saldıran Fransızlar, köylüler tarafından silâhla karşılanmış, 19 Aralık 1918'de yaptıkları çatışmada 10 ölü vererek geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Bu, üzerinde durulması lâzımgelen bir olaydı, çünkü galipleri çılgınca döndüren bu olay, "Türk Milletinin, saldıran düşmana karşı ilk" direnmesi idi (278). Fakat bu anlamlı hareket, saldırganlarda, bellkide görüle gelen maceralardan birisi gibi bir duygu yarattı. Çünkü onlar cinâyetlerine bundan sonra da devam ettiler ve bu arada, karısını zorla elinden aldıkları Kara Hasan adlı bir kişinin kardeşini de öldürdüler (279). Bu durum karşısında Kara Hasan dağa çıktı ve 1919 yılı başlarından itibaren başlamış olan bu hareket "Türkiye'de ilk millî mukavemeti meydana" getirdi (280). Kısa zamanda 300 kişiye yükselen Kara Hasan Çetesi, Nur dağlarında gizleniyor ve zaman zaman Fransızlara pusu kurarak büyük kayıplar verdiriyordu (281). Bununla beraber Türkler aleyhindeki hare-

İlk millî direnme ve Kara Hasan.

---

(277) Ermeniler, Adana'daki kiliselerinde "Kafkasyalı Şişmanyan'ın idaresinde bir hükûmet kurmuş" hattâ "Haçinli Çavdaryan Avadis'i" Kral adayı göstermişlerdi. Bak, Yusuf Ayhan, S. 16.

(278) Türk İstiklâl Harbi, 4, S. 56.

(279) Aynı Eser, S. 56. Ali Saip, S. 24.

(280) Türk İstiklâl Harbi, 4, S. 56.

(281) Kara Hasan'ın hareketlerinden rahatsız olan ve meydana gelen olaylara sinirlenen Fransız ve İngilizler, 5 eylül 1919'da "iki piyade taburu, bir dağ ve bir sahra bataryasından kurulu bir müf-

ketler, gün geçtikçe şiddetlendi, 10 Şubat 1919'da Adana'daki Türk mağazaları, Ermeniler tarafından yağmalandı ve olaylar korkunç bir ölçüde çoğaldı. Bir an geldi ki bu zalim ve kanlı ırk'ın yaptıklarına Fransızlar bile dayanamamağa başladılar ve "Ermeni Lejyonunu" Fas'a göndermeği düşündüler (282).

28 Nisan 1919'da yayımladıkları bir tebliğde Fransızlar, "Herkes 24 saat içinde silâhlarını hükûmete teslim edecektir". Bu süre sonunda araştırma yapılacak; emre uymamış olanlar idam olunacaktır; diyorlardı (283) Bu emir o kadar sıkı bir surete uygulanmıştı ki, "Bütün Adana ve çevresinin hatta eski eserlerden, sayılan eski" silâhları bile toplanmıştı (284). Bir an geldi ki şehrin Türklere meskûn olan kısımlarına, ızdırabın sessizliği çöktü. General Gouraud Adana'ya geldiği vakit müslüman mahallelerindeki bu hazin sessizliği sezmiş ve "Burada kimse oturmuyor mu?" Diye sormak lüzumunu bile duymuştu. Verilen cevap ise gerçeklere hiç uygun değildi. Çünkü kendisine "Bu semtlerde Türkler otururlar, nisbeten vahşî oldukları için böyle yapıyorlar" denmişti. Ancak Gouraud, lise'ye gittiği vakit gerçeği anlamıştı; çünkü orada da kendisini kimse karşılamamıştı (285).

---

reze ile Nur dağlarını" geçtiler isede Kara Hasan Dörtyol'un güneyindeki Gürlevik mevkiinde onların karşısına çıktı, altı saat çarpıştı ve sonunda onları çekilmeğe mecbur etti. Halk, bu olaydan sonra Hasan'a, "Paşa" unvanını verdi. Bak, Türk İstiklâl Harbi, 4, 56. 57.

(282) C. Jaeschke, 4, S. 46.

(283) Kasım Ener, S. 20.

(284) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 17. Belge 426.

(285) Kasım Ener, S. 24. O gün Adana'da "Bütün ahaliye cebren Fransız bayrağı çektirilmiş ve sokaklardan birisine Gouraud caddesi tesmiye edilmiştir". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 17. Belge 429.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İşgalin Yurt İçindeki Yankıları, İlk Tepki ve İlk Direnmeler

1 — İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi ve buna İ'tilâf Devletlerince karar verilmiş olması, Damat Ferid Paşa'yı güç duruma düşürmüş ve Mayıs'ın on yedisinde isti'fa etmesine sebep olmuş ise de (1), Hükûmeti kurma görevi yeniden kendisine verilmişti. Pâdişah, kurulan yeni hükûmeti 19 Mayıs 1919'da onaylamış ve bu münasebetle gönderdiği "Hatt-ı Hümâyûn" da kendisinin, "Milletin sînesinden" meydana gelmiş "Altıbuçuk yüzyıllık bir Hânedân'ın" başkanı olarak her çeşit fedâkârlığa hazır bulunduğunu, milletle beraber kendisinin de tek emelinin, devlet ve milletin hukukunu korumak olduğunu belirtmiş ve çok kutsal olan bu millî isteğin "Tatmîni için son derece fedâkârca ve azimli bir surette" çalışmasını yeni Sadrazama ihtar etmişti (2). Sadrazam da,

---

(1) Damat Ferit Paşa Kabinesinin istifa mektubu : "Beş senelik bir sû-i idarenin netâyic-i elîmesini imkân dairesinde islâh için tevfikat-i Samedâniyyeye ve İ'timâd-ı Hümâyûnlarına güvenerek takriben ikibuçuk ay evvel böyle müşkil bir devirde, bâr-ı hükûmeti der - uhde eylemiştik. Sırf vicdanımıza ve ictihâdımıza ittibâen lâzım - ül - ittihâz addettiğimiz bi-l - cümle tedâbire tevessül edildiği halde, düvel-i İ'tilâfiyyece İzmir için verilen son karar, hukuk-ı devlet ve milletin muhâfazasını, mesaîsinin ruhu bilen heyet-i âcizânemizi müşkil bir mevkie koyduğu için hizmetlerimizden affımız ile yeni bir kabineye tevdî-i umûr buyrulması menâfi-i âliye-i devlete muvafık olacağı tezekkür edilmiş olduğu ta'zîmât-ı ubûdiyyetkârenemize terdîfen südde-i seniyye-i mülükânelerine arza cür'et ederiz. Katıbe-i ahvalde emr ü ferman Hazrt-i Veliyyülemrindir", Bak, İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 2040.

(2) "Hatt-ı Hümâyûn'un sureti aşağıdadır : "Heyet-i Vükelâ'nın isti'fası kabul olunarak mesned-i Sadaret tecdîden uhdenize tevcih ve meşîhat-i İslâmiyye dahi Mustafa Sabri Efendi uhdesinde ikba edilmiş ve kanûn-i esâsînin 27. maddesi mucibince teşkil eylediğiniz Heyet-i Vükelâ tasdikimize iktiran etmiştir. Şu ân-ı mühimde baş-

yayımladığı beyannâmede, bir taraftan sükûnet tavsiye ederken bir taraftan da Türk Milletinin "Hakları hiçe sayılacak olursa bütün milletin oy ve kararıyle" en uygun yola gidileceğini bildiriyor, "kurtuluş ve saadet hürriyetle, hürriyet ise cesaretle elde edilir" diyordu. Yine aynı beyannâmede, şu felâketli devrede Pâdişah'ın kalbinin de "Milletin kalbiyle beraber çarptığını" söyleyen Damat Ferid Paşa, gerekirse vatan için bir er gibi göreve hazır olduğunu da açıklıyordu (3). Öte taraftan "Harbiye Nâzı-

---

larında, milletin sinesinden tahassül etmiş altı buçuk asırlık bir hânedân'ın reisi bulunan ve nefsince her türlü fedakârlığa âmâde olan Halîfeleri ve Pâdişahları bulunduğu halde bi-l-umum efrâd-ı milletin emel-i yegânesi hukuk-ı devlet ve milletin temennî-i mahfuziyyetinden ibâret olduğundan bu emel-i kudsi-i millînin tatmîni için son derece fedâkârca ve azm - perverâne sarf-ı mesâî etmenizi suret-i kat'iyyede ihtar ile her hâl ü kârda tevfikat-ı İlâhiyyeye istinad ve ruhâniyyet-i Risâlet - penâhîden istimdad eylerim. 18 şaban 1337, 19 mayıs 1335". Bak. A. Fuad Türkgeldi. S. 231.

(3) Sadrazam'ın beyannâmesi aşağıdadır : "Milel-i mütemeddine arasındaki asla bozulmaz bir kaide ayaklar altına alınarak, mütâreke halinde bulunan vatanımızın ayrılmaz bir cüzü olan İzmir'e tecâvüz edildiği mayıs'ın onbeşinci gecesinde İ'tilâf Devletleri siyâsî mümessillerine bi-z-zat verdiğim nota ile mukaddes haklarımızın müdafaası esbabına tevessül edilmişti. Teşebbüslerimizin mümkün olduğu sür'atle Paris Konferansı nezdinde ve Avrupa ve Amerika paytahtlarında ma'lûm olduğuna şüphe yoktur. Şu millî felâket bir yıldırım sür'atiyle memleketimizin her tarafında da öğrenildiği anlaşılmıştır. Millet-i Osmaniyyenin Kemâl-i vekar ve ciddiyetle göstermekte bulunduğu metânet ve hamiyyet, bizden koparılması arzu edilen vatan parçasının ana vatana dönmesini intac ederse, milletin şu ulvi hali ebedî bir şeref olur. Günlerin ve saatların arkasında gizlenen vak'aları kat'î fakat daima meşru' bir suret ve sükûnetle karşılayalım. Bizim gibi mâzisi şanlı ve muazzam bir milletin haklarının hiçe sayılacağı tahakkuk ederse bütün milletin re'y ü karariyle ve Türk'ün necib tînetine muvafık bir karar verileceği tabiîdir. Kurtuluş ve saadet hürriyetle, hürriyet ise cesaretle istihsal edilir. Şu hayret ve felâket içinde Pâdişahımızın kalbleri de milletin kalbiyle beraber çarpmaktadır. Bu gün yeniden kurulan hükûmet heyeti, vatanî vazifesini tamamiyle ifâ edeceği gibi bi-l-cümle alâkalı memurların aynı mâhiyyeet ve dirâyetle ve umum milletin son derece uyanık olarak hareket etmeleri, memleket ve devletin hayat ve menfaatı icabıdır. Pâdişahımız ve Halîfemizin teveccühleri ve millet-i muazzama-i Osmâniyyenin i'timâdı ile bu gün yine hükûmet ri'yâsetini der-uhde eyledim; fakat icabederse yarın va-

rı" Şevket Turgut Paşa, Batı Anadolu'da gerekli tedbirleri almak ve "Yunanlılar'a karşı mücâdelenin ilk temelini" atmak maksadıyle Albay Bekir Sami'yi, 17. Kolordu komutan vekilliğine tayin etmişti. Bekir Sami Bey, İzmir faciasından sonra dağılmış olan 17. Kolordu birliklerini yeniden tertipleyecekti (4). 16 Mayıs 1919'da Harbiye Nezaretinin bütün birliklere tebliğ edilmek üzere gönderdiği bir yazı ise büsbütün dikkate değerdi. Bu yazıya göre Türk birlikleri yerlerini terketmiyecek, "ve bir olup biti halinde silâhlarından tecrîd gibi bir muâmeleye ma'ruz kalmamaları için", toplu bir halde silâhları başında daima uyanık bulunacaktı (5). Bu emir de direnmenin başka bir işareti idi. Fakat komutanların davranışları bir tarafa bırakılırsa, Pâdişah'ın asîl jestlerinin ve Sadrazam'ın vatansever insanlara yakışır sözlerinin gerçeği ifade etmediği görüldü; bunların sadece lâftan ibaret olduğu anlaşıldı. Çünkü bu Pâdişah, Sultan Ahmed Mitingi hakkında kendisine bilgi vermek üzere gelmiş olan bir heyete "Ağzımızı açalım, sesimizi yükseltelim, hakkımızı isteyelim, fa-

---

tanımın bir neferi olarak îfâ-yı vazîfeye hazırım. 19 mayıs 1335. Sadrazam ve Hariciyye Nâzırı, Damat Ferit". Bak, T. Mümtaz, Göztepe, S. 151.

(4) Bekir Sami Bey, Vedâ'laşmağa geldiği vakit Şevket Turgut Paşa ona, "Haydi oğlum vatan neyi emrederse onu yap. Vatanın emrini yapanlar her yerde azîz ve mübârek olurlar. Sen de azîz ve mübârek ol". demişti. Bak, Türk İstiklâl Harbi, 2, I, S. 68. Ayrıca Bak, S. 253.

(5) Harbiye Nazır Vekili Cevad Paşa bu yazısında, Yunanlıların İzmir'e çıktığını ve İzmir ile muhâberenin kesildiğini söyledikten sonra, "Bu durum muvâcehesinde genel olarak kıt'alarımızın mevki'lerini terk etmiyerek yerlerinde kalmalarını ve bir olup-bitti halinde silâhlarından tecrid gibi bir muameleye ma'ruz kalmamaları için her kıt'anın toplu, silâh başında ve disiplinli bir halde bulundurulmasını, en küçük silâhlı kıt'anın dahi bu yolda hareket etmesi için bütün komutanlar ve asker alma teşkîlâtı başkanlarınca her kıt'aya tebligat yapılmasını..." bildiriyordu. Bak, Türk İstiklâl Harbi, 2. I, S. 68. Haziranın başlarında 14. Kolordu komutanı Yusuf İzzet Paşa, "Harbiye Nezâretine yazdığı bir yazıda, Yunanlıların ilerlemeğe devam etmeleri hâlinde mukavemet edilip edilmiyeceğini" sordu. Bu yazıyı elden getiren Binbaşı'ya Harbiye Nâzırı tereddüd etmeden, "Elbette mukavemet edeceksiniz" demişti. Bak, K. Özalp, S. 10, Türk İstiklâl Harbi, 2, I, S. 70.

kat elimizi kaldırmıyalım" (6) gibi heyecansız sözler söylüyor; yedek subaylar cemiyeti temsilcilerinin "Tehlikeli durum karşısında vazife almağa hazırız" dedikleri vakit de "Allah'ın yardımı ile sizlerin yardımına ihtiyaç kalmayacaktır" diyordu (7).

Sadrazam ve Hükûmet ise beyannâmelerinde söylediklerivle tamamen tezad halinde bulunuyorlardı. Çünkü bir taraftan "Milletin haklarının hiçe sayılacağı" gerçekleşirse milletle birlikte millete yakışır karar alınacağını söylüyor, bir taraftan da 27 Mayıs 1919'da, işgal kuvvetleri komutanlığının, Bekirağabölüğü'ndeki tutukluların 24 saat içinde kendilerine teslim etme isteklerini (8) red edemiyorlardı. Gerçi burada tutuklu olanların çoğu ittihadcı idi; hükûmetçe cezalandırılmaları bahis konusu idi ve bu sebeple de işgal kamutanlığının isteği belki hükûmet çevrelerinde memnunluk bile yaratmıştı. Fakat sebep ne olursa olsun, bu şekildeki bir isteğe uymak, bağımsız bir devletin yapacağı bir hareket sayılamazdı. Sözün kısası, ister acz yüzünden ister bir kasd eseri olarak düşmana teslim edilmiş olan bu 67 Türk tutuklusunu, Malta'ya götürmek üzere Victoria vapuru, 28 mayıs'da Çanakkale Boğazı'na doğru yola çıktı (9) ve bu suretle de Osmanlı İmparatorluğu'nun dayandığı istiklâl direklerinden birisi daha yıkılmış oldu. Sözlerimizi özetleyecek olursak Pâdişah'ı ve onunla birlikte çalışanları, bu kadar çekingen ve kor-

(6) T. Gökbilgin, I, S. 9.

(7) Ömer Sami Coşar, No: 15. Fakat her şeye rağmen subayların İstanbulu terkederek Anadolu'ya gittikleri görülüyor. 8 Haziran 1919'da Amiral Calthorpe'un Lord Curzon'a gönderdiği raporda bu hususta aşağıdaki mütalâalar vardır: "... Bazı ordu subaylarının Yunanlılara karşı mukavemet teşkilâtlandırmak üzere İstanbul'dan ayrıldığını kesin olarak öğrendim. Bu akım o kadar tabiî ve umumî görünüyor ki bunu durdurmağa çalışmak faydasızdır". Bak, Selâhi A. Sonyel, Türk Kültürü, Sayı 85. S. 36.

(8) T. Mümtaz Göztepe, S. 169.

(9) Aynı Eser, S. 173.

kak olmağa sevkeden sebepler, sadece günün şartları mı idi, yoksa "Galiz bir gafletle, hâin bir meskenetle vatanın haklarını müdafaada" (10) gösterdikleri tolerans mi idi. Bu sorunun cevabını vermek hâlâ güçtür. Ancak Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın, değil Türk milletine kendisini işbaşına getiren Osmanlı Sultanına bile herhangi bir fayda sağladığı şüphelidir. Yalnız şu hiç bir zaman hatırdan çıkarılmamalıdır ki, Türk Milletinin kurtuluşundaki büyük hizmetiyle ölümsüz hale gelmiş olan Mustafa Kemal Paşa'yı, bilerek veya bilmiyerek, Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine getiren kişilerden birisi odur. Gerçekten bu karışık günlerin arifesinde Mustafa Kemal Paşa'nın görevlendirilmesi düşünülmüş ve yapılmıştı. Onun açık görevi, gönderileceği bölgede âsâyişi sağlamaktı. Çünkü bu tarihlerde Samsun, Vezirköprü, Merzifon ve dolaylarında "Pontus Rum çetelerinin islâm ahaliye saldırıları" (11) daha da artmış, fakat buna rağmen galip devletler, işi tam tersinden alarak, bu bölgede meydana gelen olayların sebeplerini Türklerin, hıristiyanlara karşı saldırılarına bağlamışlardı. Özellikle İngilizler, Karadeniz bölgesinde âsâyiş ve sükûn sağlanmadığı takdirde buraları da işgal etmeğe mecbur olacaklarını hükûmete bir nota ile bildirmişlerdi (12). Bunun üzerine Ferit Paşa, İngiliz "Siyâsî temsilcisi" ile görüşmüş (13), sonra da "Dahiliye Nâzırı" (İçişleri Bakanı) Mehmet Ali Bey'le meseleyi müzakere etmişti. Mehmet Ali Bey, bu bölgeye geniş yetkilerle Mustafa Kemal Paşa'nın gönderilmesi lüzumunu ileri sürüyordu. Çünkü o, Mustafa KemalPaşa'yı bir kaç defa ziyaret etmiş; onunla çeşitli konular üzerinde konuşmuş-

Mustafa Kemal Paşa'nın Ordu Müfettişliğine tayini.

---

(10) Reşid Paşa, 38.

(11) Nutuk, I, S. 12.

(12) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı I, Belge 18/a.

(13) Aynı Vesika.

(14) F. Rıfkı Atay, 2, S. 101. Damat Ferit Paşa, Cevat Paşa ile Mustafa Kemal Paşayı Cercle d'Orient'a bir öğle yemeğine davet etmiş, yemekten sonra Mustafa Kemal Paşaya "Tanıştığımıza memnun oldum. Sizin gibi mütemayiz, genç ve kıymetli kumandanlara çok ihtiyacımız olacak" demişti. Bak, A. F. Cebesoy, I, S. 46, 48.

tu (14); onun hakkında "iyi bir intibâı vardı" (15), İttihatcı olmadığına da kanaat getirmişti (16). Esasen İ'tilâf Partisine mensup olanlar, Mustafa Kemal Paşa'yı kendi taraflarında görmek istiyor ve ona önemli görevler vermeği düşünüyorlardı (17). İhtimal Padişah da, çok değerli bir komutan olan Mustafa Kemal Paşa'nın bir köşede unutulmasını istememişti (18). Bununla beraber Damat Ferit Paşa, yanlış bir anlayışa meydan vermemiş olmak için, Mustafa Kemal Paşa'nın tayinine ait irâdeyi almadan önce İngiltere elçiliği baş tercümanı Ryan'a "Mustafa Kemal'in dürüstlüğünden" bahsetti, "Fevzi (Çakmak) Paşa da bir İngiliz subayına" onun ittihadcılara düşman olduğunu söyledi (19). İtalya'nın İstanbul yüksek komiseri Kont Sforza, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüş (20) ve onun ittihadcı olup olmadığını Söylemezoğlu'ndan sormuştu (21). Çünkü Müttefikler, ittihadcılardan hoşlanmıyorlardı. Damat Ferit Paşa ve "Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası" ise onlardan nefret ediyordu (22). Bu itibarla hem Damat

---

(15) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 34.

(16) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 35. T. Bıyıklıoğlu, I, S. II.

(17) Bir gün parti merkezinde Rıza Tevfik Bey, "Bu karma karışık günlerde Anafartalar kahramanının (Mustafa Kemal Paşa) İstanbul Merkez Kumandanlığına" getirilmesinin zarurî olduğunu söylemişti. Bak, F. Kandemir, Rauf Orbay, S. 31.

(18) Sultan Vahidüddin, Fevzi Paşa'dan (Çakmak), genç komutanların bir listesini istemişti. Bu komutanlar "vatanına aşkla bağlı, vatan acısıyle yanan, vatan kurtarma yolundaki bir hamleyi omuzlaya bilecek kabiliyyette, azimli, fedâkar ve atılgan" olacaklardı. Verilen listede her komutanın karşısında karakterleri de yazılı idi ve listenin başında Mustafa Kemal Paşa vardı. Bunun karşısında ise "Fevkalâde becerikli, kabiliyyetli, hamleci, teşebbüs ruhuna malik, fakat son derece ihtiraslı ve yüksek emelli bir insan" kaydı vardı. Bak, Necip Fazıl Kırakürek, S. 145. G. Jaeschke, 4, 97.

(19) T. Bıyıklıoğlu, I, S. 12.

(20) F. Rıfkı Atay, 2, S. 96.

(21) G. K. Söylemezoğlu, S. 119.

(22) Sivas "Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası" Başkan'ı Halil Bey'in ittihadcılar hakkındaki fikirleri cidden ilgi çekicidir. O, İttihadcıları aşağıdaki şekilde vasıflandırmaktadır: "Hürriyet ilân ettik dediler; eski hayatı da berbad edüp bütün hürriyetimizi elimizden

Ferit Paşa'ya hem de Müffetiklere kanaat geldikten sonradır ki, "Harbiye Nezâreti" Mustafa Kemal Paşa'yı Dokuzuncu Ordu Müfettişliği'ne tayin etmiş ve irâde-i seniyye alınmak üzere bu hususu bir yazı ile sadaret makamına bildirmişti (23). Sadaret makamının gerekli irâdeyi almak üzere hemen harekete geçtiği anlaşılmaktadır. Çünkü Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu'ya tayinine ait "İrâde-i seniyye" nin tarihi de 30 Nisan'dır (24). Yine aynı tarihte "Harbiye Nezâreti", Mustafa Kemal Paşa'nın vereceği emirlerin yerine getirilmesi için, ilgili il ve "sancaklara", bir genelge gönderilmesini Sadaret makamından istedi (25), Sadaret makamı da bu genelgeyi hemen yaptı (26). Şu halde daha Nisan içinde Mustafa Kemal Paşa'nın tayini yapılmış ve hangi illerin onun emri altına girdiği

---

aldılar, sopa ile intihab yaptılar, kendi meclislerine bile danışmadan harb açtılar, milyonlarca vatan evlâdını vatan hudutları dışında öldürttüler; Bağdad düşerken onlar Galiçya'da Avusturya topraklarını müdafaa ettiler; bir yandan da hırsızlığa germi verdiler, mağazaları resmen soydular; eski devirlerin müsâderelerine taş çıkarttılar. Zelîli celîl celîli zelil eylediler; ayağı baş, başı ayak yaptılar. Arab kavm-i necîbini incittiler; bizden soğuttular. Dama oynar gibi soğuk kanlılık içinde tehcîrler yapıp onbinlerce insanı kıt'a'dan kıt'a'ya aşırdılar. Nihayet mülkün dörtte üçünü elden çıkardılar; sonunda milyonları dercib edip savuştular; pirincin taşını ayıklamak işini bizim fırkanın omuzuna bıraktılar". Bak, Reşit Paşa, S. 28.

(23) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı I, Belge I. Bu yazıdan önce Mustafa Kemal, Paşa'nın "Harbiye Nezâreti'ne" da'vet edildiği ve Nâzır Şakir Paşa tarafından kendisine Pontus ile ilgili bir dosya verilerek incelenmesinin istendiği daha sonra da Pontus olaylarını tetkik etmek üzere o bölgeye gönderilmesine Sadrazamla birlikte karar verilmiş olduğunun söylendiği anlaşılmaktadır. Bak, F. Rıfkı Atay, 2, S. 106, 110.

(24) 5 mayıs 1919'da Takvîm-i Vakayi'de yayımlanan "İrâde-i seniyye" nin sureti aşağıdadır : "Mülga Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Mirliva Mustafa Kemal Paşa, Dokuzuncu Ordu Kıtaâtı Müfettişliğine ta'yin edilmiştir. İşbu İrâde-i Seniyye'nin icrasına Harbiye Nâzırı me'murdur. 29 receb 1337, 30 nisan 1335. Mehmed Vahidüddin".

(25) Bu hususta Harbiye Nezâreti'nin 30 nisan'da Sadaret makamına gönderdiği yazı şudur : "Makam-ı Sâmî-i Sadaret - penâhîye. Mülga Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Mirliva Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğine ta'yin

anlaşılmıştı. Bütün bunlar kurtuluş için atılan adımlardı. Ancak Ferit Paşa'nın da bu tarzda düşünüp düşünmediğini hâlâ kesin olarak söylemek mümkün değildir. Bununla beraber 1 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'yı davet ettiği, kendi eliyle ona çay ikram edecek kadar yakınlık gösterdiği (27) ve kendisinden çok şeyler beklendiğini söylediktan sonra "Her arzunuzu bana yazabilirsiniz, derhal yapılacağından emin olunuz" dediği bilinmektedir (28).

Mustafa Kemal Paşa'ya verilen yetkiler ve Pâdişah.

Bununla beraber Damat Ferit Paşa 4 Mayıs'ta durumu hükûmet üyelerine bildirdiği vakit özellikle "Şeyhülislâm ve Adliye Nâzırı" bu ta'yine taraftar görünmemiş ve olumsuz bir tavır takınmışlardı. Ancak Sadrazam'ın bunun Pâdişah'ın bir isteği neticesi olduğunu söylemesinden ve "Pâdişahımızın irâdelerine karşı ağız açamıyacağımızdan eminim" demesinden sonra (29) itirazcılar susmuş ve 5 mayıs'da, Mustafa Kemal için tanınmak istenen yetkiler, "Meclis-i Vükelâ'ca" incelenerek kabul olmuştu (30). Ay-

olunmuş ve keyfiyyet-i ta'yin arz-ı atebe-i ulyâ kılınmak üzre makam-ı Sâmiye arzedilmiştir. Müşârün ileyhin taht-ı emrinde bulunacak olan Üçüncü ve Onbeşinci Kolordular manâtıkını ihtiva eden Sivas, Van, Trabzon, Erzurum vilâyetleriyle Samsun sancağı me'mûrîn-i mülkiyesinin Mustafa Kemal Paşa tarafından yapılacak tebligatı icra etmelerinin ta'mîmen emir buyrulması müsterhamdir". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı I. Belge I. Faik Reşit Unat, Tarih Vesikaları. Cilt II. Sayı 12'den ayrı basım.

(26) Bu hususta Bitlis'e gönderilen bir yazıda Sadrazam, "Mustafa Kemal Paşa'nın yalnız üçüncü Ordu - Dokuzuncu Ordu - Müfettişi olarak vazife ifası ile kalmayacağını, mıntakasında ve mıntakasına civar bölgelerde bulunan vilâyetler valileriyle de muhabereye ve gereğince de emir vermeğe selâhiyyetli bulunduğunu" bildirmişti. Bak, M. Müfit Kansu, I, S. II.

(27) T. Mümtaz Göztepe, S. 180.

(28) F. Rıfkı Atay, 3, S. 23.

(29) Şeyhülislâm ve Adliye Nâzırının itirazlarına karşı Sadrazam, "İşbu tayin keyfiyyeti doğrudan doğruya Şevket - meâb Efendimizin kariha-i Şâhânelerinden sâdır olmuştur. Hikmet ve kerâmetine hepimizin kani' bulunduğumuz Pâdişahımızın irâdelerine karşı ağız açamıyacağından eminim". demişti. Bak, T. Mümtaz Göztepe, S. 182.

(30) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı I. Belge 4. Bazı kitaplarda Mustafa Kemal Paşa'ya tanınan yetkilerin hükûmetçe 17 ma-

nı gün durum Mustafa Paşa'ya bildirilmiş ve göreve başlaması için acele etmesi istenmişti (31). 7 - 8 Mayıs'da Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine tayin edildiği her tarafa duyuruldu (32). Bu suretle Mustafa Kemal Paşa, "Trabzon, Erzurum, Sivas, Van vilâyetleriyle Erzincan ve Canik müstakil livâlarına" gereken emirleri verebilecek, bu il ve sancaklarla sınırı olan "Diyarbekir, Bitlis, Ma'muretülaziz, Ankara, Kastomonu vilâyetleri ile kolordu kumandanları da" onun, "Görev yapma sırasında kimseye danışmadan vaki olacak müracaatlarını dikkate alacaklardı" (33). Sonradan Maraş ve Kayseri'nin de onun emri altında olduğu bildirilmişti (34). Bu kadar geniş topraklar üzerinde bu kadar geniş yetkilere (35) sahip kılınmanın, sadece Pontus olayları ile ilgili

---

yısta kabul olunduğu yazılmaktadır. Bak, T. Gökbilgin, I. S. 81. Tevfik Bıyıklıoğlu bu hususa temas etmektedir. Bak, T. Bıyıklıoğlu I. S. 43, 44.

(31) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı I. Belge 4.

(32) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı I. Belge 6.

(33) Mustafa Kemal Paşa'ya verilen yetkiler için Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı I, Belge 3.

(34) Yetki ta'limatnâmesinde, "müfettişlik hududuna mücâhir olmasına rağmen "Kayseri ve Maraş müstakil muasarrıflıklarının" adı yoktu. "Dahiliyye Nezâreti daha sonra bunların da Mustafa Kemal Paşa'nın emri altında bulunduğunu bildirdi. Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 1. Belge 12.

(35) Mustafa Kemal Paşa ile Cevat Paşa, 14 mayıs akşam yemeğini Sadrazamla birlikte Sadrazamın Nişantaşındaki evinde yediler ve yemekten sonra Samsun ve civarındaki karışıklıklar üstünde konuştular. Bu esnada Sadrazam Mustafa Kemal Paşa'ya, "Pekâlâ, siz bana harita üzerinde nerelere kadar kumanda edeceksiniz, gösterir misiniz?" deyince Mustafa Kemal Paşa, "Efendim henüz ben de pek iyi bilmiyorum; belki.. takriben (Elini harita üstünde küçük bir parçaya koyarak) ihtimal şu kadar küçük bir parça" demiş, Cevat Paşa da onu desteklemişti; bu suretle Sadrazam da kuşkusundan kurtulmuş ve Mustafa Kemal Paşa'nın küçük bir bölgeye komuta edeceğine inanmıştı. Bak, F. Rıfkı Atay, 2. S. 115 - Ancak bu yorum doyurucu değildir. Çünkü her şeyden önce Ferit Paşa, hükmedilecek toprakların ne kadar büyüklükte olabileceğini elbette takdir eder. İkincisi Bakanlar Kurulunda yetki meselesi konuşulurken elbette yetkinin kullanılacağı topraklar da bahis konusu olmuştur. Koca bir heyeti bu toprakların büyüklüğünü takdir

olabileceğini kabul etmek pek güçtür. Yetkiler, Pontus'dan çok uzak illere de teşmil edildiğine göre bunun sebepleri de herhalde daha şumüllü ve daha önemli meselelerle ilgili olması gerekir. Gerçi Mustafa Kemal Paşa'ya verildiği iddia olunan bir "Hatt-i Hümâyûn" da "ta'yin olunduğunuz mıntakada âsâyişi sağlayınız, "hükümdarlığıma yakışacak olanlara aykırı düşecek hallerin meydana" gelmesini engelleyiniz; milletin dokunulmazlığını desteklemek

---

edemeyecek kadar bilgisiz kabul etmek mümkün değildir. Ayrıca Sadaret makamından Mustafa Kemal Paşa'nın emrine hangi il ve Sancakların verildiği bir genelge ile yayımlanmıştı. Bu itibarla Sadrazam'ın soruları her halde yorumlanan gibi olmasa gerektir. Bir kayda göre Mustafa Kemal Paşa'nın tayininin ve kendisine tanınan yetkilerin, ikinci Ordu Müfettişi Cemal Paşa tarafından hoş karşılanmamış olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü o 29 Mayıs'da bir yazı ile, Mustafa Kemal Paşa'ya bu yetkilerin neden verildiğini sormuştu. Bu yazı şu cümleleri de kapsamakta idi. "Harekât bölgesinin mesul kumandanı sıfatiyle güç ve imkânların nisbetinde istilacıyı durdurmak ve nerede nihayet bulacağı bilinmeyen istila hareketine karşı koymak için bütün milletçe tedbir almakla meşgul bulunuyorum. Taşımış olduğumuz yetki, bu kadar büyük olayların gerektirdiği büyük sorumlulukların ve tedbirlere başvurmak için kâfi gelmez iken Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine olağanüstü yetkiler verilmesindeki mâ'nâ ve lüzumu bir türlü anlayamadım. Aziz vatanımızın içinde bulunduğu görülmedik acıklı olağanüstü haller ile bu ayrı ve üstün tutma arasında bir nispet kuramadım. Kendi kendime esaslı bir hareket tâyin ve karara varabilmek için bu ikiliği gerektiren sebeplerin tarafıma sür'atle bildirilmesini önemle rica ederim". Bu yazıya Sadrazam aşağıdaki cevabı vermiştir : "Paşam. Efendiyi siz bizden daha iyi bilirsiniz. Filistin bozgunu sırasında beliren bütün tarihi sorumlulukları kendi isteği ve meydana getirdiği durum dolayısıyle bizzat yüklenen adı geçenin iddialarıyle gerçek ve sonuç arasında bir yakınlık görülememişti. Bu defa Zat-ı Şâhâne ile olan hususî dostluk ve münasebetlerinin "ve ahvalin aldığı vahametin" zorlaması ile ve sadece bir umut ve deneme niteliğinde olarak Zât-ı Hazret-i Padişâhının kendi nüfuzu ve kesin isteği ile, sizi haklı olarak üzüntüye sevkeden bu durum ortaya çıkmış bulunmaktadır. Hepimizin ortak malı bulunan aziz vatanımızın esenlik ve geleceği adına bir süre için keyfiyyeti hoşgörü ile karşılamalarını ve sonuca intizaren eskisi gibi gayret ve çalışmalarını esirgememelerini gerçekliği herkesçe kabul edilmiş olan yüksek vatanseverlik ve değerli varlığınızdan rica eder gözlerinizden öperim". Bak, Büyük Cihad Dergisi, Sayı 21, 3 Ağustos 1951. Bu mektupların doğruluk derecesini tahkik edemedim. Doğru olmaya da bilirler. Çünkü Cemal Paşa'nın mektubu, Sadrazam İz-

ve memleketi saldırganların elinden kurtarmak için asker, memur ve ahali ile birlik halinde hareket ediniz dendiğine göre (36) nelerin yapılması istendiği anlaşılmaktadır. Bununla beraber, yine de görev kesin olarak belirmemektedir.

Veda'laşma ve hükümdar ile görüşme.

Veda'laşmak üzere "Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye'ye" (Genel Kurmay) gittiği vakit Mustafa Kemal Paşa, Fevzi (Çakmak) Paşa'nın görevden alındığını ve yerine Cevad Paşa'nın tayin edildiğini öğrendi. Fakat o anda her iki paşa da orada idi. Fevzi Paşa çok kızgın görünüyordu. Çünkü Mustafa Kemal Paşa'nın "Vaziyyeti nasıl mütalea ediyorsunuz?" sorusuna o, "Gök gürler gibi bağırarak Anlamıyorum ki efendim, dedi ve (Sağ elinin şahadet parmağı ile haritada İstanbul noktasını göstererek) buradaki rahatımızı feda etmemek için koskoca memleketi veriyoruz; bu ne akıldır" şekilinde bir cevapta bulundu (37).

---

zet Paşa'ya yazılmış gibi görünüyor. Halbuki bu tarihte İzzet Paşa Sadrazam değildir. Eğer bu mektuplar uydurma değilse o takdirde İzzet Paşa, bu cevabı Sadrazam olmadığı bir zamanda yazmıştır. Ancak mektupların ilgi çeken tarafı, M. Kemal Paşa için tanınan yetkileri Padişah'ın şahsen vermesidir. Bunu Sadrazam Ferit Paşa'nın sözleri de teyit etmektedir. Bak. S. 229. Bu toplantı bazılarına göre 13 mayıs 1919 akşamı yapıldı. Bak. C. Bayar. 8. S. 2567.

(36) Mustafa Kemal Paşa'ya verildiği söylenen "Hatt-ı Hümâyûn" aşağıdadır : "Yâverân-ı Şehriyarimdan Erkân-ı Harbiyye Mirlivası Mustafa Kemal Paşa'ya. Harb-i Umûmînin Müttefikler hesabına kaybedilmesi üzerine meydana gelen siyasî durum, büyük alalarımın ülkesini, Hilâfet ve Saltanatı güç ve tehlikeli bir alana sürüklediğinden, hükûmetimin kararı veçhile tayin olunduğunuz bölgede asayişi te'min ve marzi-i Şâhânene mugayir ahvalin hudusunu men'il cümleten def'-i sâile elden geldiği kadar gayret ederek milletimin korunmasını kuvvetlendirmeni ve ülkemin saldırganların ellerinden kurtulması için hep birlikte hareket edilmesini, selâm-ı şâhânemle asker ve memurîne ve ahaliye tebliğini irâde ettim" Bak. Kadri Mısırlıoğlu, S. 61.

(37) F. Rıfkı Atay, 2. S. 119. Bu arada Cevat Paşa ile Fevzi Paşa, "Üç Ordu Müfettişliği teşkili", "Silâhların teslim edilmemesi", "Anadolu'da bir millî idare vücuda getirilmesi", "Kuva-yi Milliye teşkili" ve "mukabil taarruza geçilmesi hakkında beş maddelik bir program teşkil ettiler. Mustafa Kemal bu beş maddeyi muvafık gördü ve büyük bir metanetle şunları söyledi; zaten ben bunu tahakkuk ettirmek üzere Anadolu'ya gidiyorum. Kahraman milleti-

Mustafa Kemal Paşa kendisine yardım edeceklerini umduğunu söylediği vakit, hem Fevzi Paşa hem de Cevat Paşa, buna olumlu cevap vermişlerdi. Bundan sonradır ki Mustafa Kemal Paşa, "Ulukışla taraflarında bulunan ve şimendiferle nakillerine müsaade olunmayan Yirminci Kolordu'nun yürüyerek Ankara'ya hareket etmelerinin" emredilmesini istedi (38).

Pâdişah'ın dikkate değer sözleri.

Genelkurmay'dan ayrıldıktan sonra, nazır'larla veda'laşmak üzre Bâbıâlî'ye gelen Mustafa Kemal Paşa onları telâş içinde bulmuştu. Çünkü İzmir'in işgali öğrenilmiş ve kabinede bu durum görüşülmeğe başlanmıştı. Fakat Mustafa Kemal Paşa İçişleri Bakanı ve "Bahriye Nâzırı" ile kısa bir görüşmede bulunduktan ve kendisini Samsun'a götürecek vapurun kaptanına, Mustafa Kemal Paşa'nın emrinde olduğunu bildiren bir yazı aldıktan sonra Yıldız sarayı'na gitti ve Pâdişah tarafından küçük bir salonda kabul olundu (39). İşte burada Pâdişah, hiç bir mukad-

---

min sinesinde hayatımı feda edinceye kadar çalışacağım." Heyecanla ayağa kalktık... vatanın kurtarılması için beraberce çalışacağımıza... yemin ettik". Bak. G. Jaeschke, 4, S. 118.

(38) Falih Rıfkı Atay, 2, S. 119.

(39) Damat Ferit Paşa. 14 mayıs 1919 günü akşam yemeğinde Mustafa Kemal Paşa'ya, Pâdişahı "ziyaret etmeden mi gideceksiniz?" demiş; o da "irâde buyrulmadı." diye cevap vermişti. Bunun üzerine Damat Ferit Paşa, ben irâde-i seniyyeyi tebliğ ediyorum, yarın kendilerini ziyaret ediniz." demişti. Bak. F. Rıfkı Atay, 2. S. 117. Mustafa Kemal Paşa'nın, Pâdişahla son olarak hangi tarihte görüştüğü blli değildir. Bak. G. Jaeschke, 4. S. 115. Ali Seyfi Tülümen, Basın derlemelerine göre, Mustafa Kemal Paşa, mütareke devrinde 15 kasım 1918, 29 kasım 1918, 20 aralık 1918 ve 15 mayıs 1919 günlerinde olmak üzere dört defa Vahidüddin ile görüşmüştür". Bak. T. Bıyıklıoğlu, S. 42. Mustafa Kemal Paşa son olarak 16 mayıs 1919 cuma selâmlığından sonra Pâdişahla görüştü. İşte bu görüşmede Pâdişah ona Boğaz'da sıralanmış olan ve toplarını Saray'a çevirmiş bulunan düşman savaş gemilerini göstererek "Görüyorsun ben artık memleket ve milleti nasıl kurtarmak lâzımgeleceğini tasavvurda tereddüde dûçar oluyorum" demiş ve ellerini havaya kaldırarak sözlerine şunları eklemişti: "İnşallah millet mütenebbih ve müteyakkız olur, bu vaziyet-i elîmeden gerek beni ve gerekse kendini tahlis eder". Bak, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri 1,

dimeye lüzum görmeden ona, "Paşa, Paşa, şimdiye kadar devlete çok hizmet ettin. (yanındaki kitabı işaret ederek) Bunların hepsi artık bu kitaba girmiştir, tarihe geçmiştir". Bunları unutun, dedi; asıl şimdi yapacağın hizmet hepsinden mühim olabilir. "Paşa, Paşa, devleti kurtarabilirsin" demişti (40). Mükümdarın bu sözleri çok manalı

S. 15. Melzig, S. 19. Mustafa Kemal Paşa için "Nâ mağlûb kumandanım" deyimini kullanan bu Pâdişah, bir konuşmasında ona: "Her şeyden evvel en büyük emelim, İttihad ve Terakkî mensuplarıyle Teşkilât-ı Mahsusacıların şahsıma karşı kalblerinde taşımış oldukları husumetten sizin haberdar olmanız ve ona göre hareket eylemenizdir. Vilâyât-ı Şarkiyenin temiz ve Saltanat-ı Seniyemize sadık, saf halkını aleyhimize tahrik eden bu komitecilerin en seri' bir şekilde ve çok kısa bir zamanda ortadan kaldırılmaları esbabına tevessül etmenizi sizden istemekteyiz. Hafazanallah, bu tahrikât ve bu teşevvüş fazla devam ederse Düvel-i İ'tilâfiye'nin bundan bi'l - istifade henüz işgal görmemiş bu mıntıkaya da asker sevk etmeleri vâki' olabilir. O zaman memâlik-i mahrûse'mizin en kudretli bir mıntakası da elimizden çıkmış olur. Büyük devletlerin bu sahada te'sis etmek istedikleri Ermeni ve Kürt devletlerinin kurulmasına yol açılmış olur. Buna meydan vermemenizi sizden bekliyorum.

Mustafa Kemal Paşa Pâdişah'ın bu arzusuna a'zamî bir gayretle mesâî sarf edeceğini va'd etmiş ve bi-l-hassa son olarak Hükümdar'a emniyet verebilmek için :

Zât-ı Şâhâneleri müsterih ve mutmain bulunsunlar ki bu havalide kurulması muhtemel bir Ermenistan ve Kürdistan'ın teşekkülüne sebep ve bahane add edilecek en büyük bir hususa meydan vermiyeceğim. Bunu size arz ve vazife bilirim.

Mustafa Kemal Paşa bu suretle son Osmanlı Pâdişâhının en korktuğu meseleyi bertaraf etmeğe gayret eylemiş ve onun endişelerine mahal olmadığına dair te'minat verdikten sonra, bütün arzuların tahakkuku için geniş bir teşkilât kurmağa lüzum bulunduğuna ve Enver Paşa'nın Kafkasya'da hazırladığı orduya ve hîn-i hâcette memleket dahiline sevk edeceği çetecilere karşı mukabil bir takım hazırlıklarda bulunmağa mecbur olduğuna dair izahat vermiş ve bütün bunlar için bir masrafın düşünülüp düşünülmediğini Sultan Vahideddin'den sormuştu. Padişah :

Muktezî her türlü masrafın iş'arınız ve tensibinizle verilmesi hususunda Sadrazam Paşa'ya derhal irâde edeceğim, demişti". Bak, Hüsamettin Ertürk - S. N. Tansu, S. 329, 333. Mustafa Kemal Paşa'ya, bir miktar para verildiği anlaşılmaktadır. Bak, Kadir Mısıroğlu, S. 56 - 60.

(40) Falih Rıfkı Atay, 2, S. 112. Bu konuşma 12 mayıs'ta yapıldı. Bak. G. Jaeschke, I, S. 90.

idi. Eğer bunların altında gizlenmiş bir maksad yoksa (41). Pâdişah, Mustafa Kemal Paşadan milletin kurtarılmasını istiyordu. Buna karşılık Mustafa Kemal Paşa, "Merak buyurmayın efendimiz" "Nokta-i nazar-ı şâhânenîzi anladım." diyince Pâdişah "Muvaffak ol" demek suretiyle mülâkata son verdi (42).

Yukarıdan beri verilen bilgilerden Pâdişah ve Sadrazam'ın, çeşitli vasıf ve meziyyetlere sahip olan Mustafa Kemal Paşa'ya karşı derin bir güven besledikleri (43) ve kendisinden çok şeyler bekledikleri anlaşılmaktadır. Buna rağmen onun, İstanbul'dan uzaklaştırılmak istendiği için Anadolu'ya gönderildiğini söyliyenler vardır, fakat bunların karşısında olanlar da vardır (44). Biz yeter derecede belgelere sahip olmadığımız için bu hususta herhangi bir mütalea yürütmiyeceğiz. Fakat, ister İstanbul'dan uzaklaştırmak amaciyle, ister Kuzey Anadolu'da çıkmış olan karışıklıkları gidermek maksadı ile olsun, bu kabinenin Mustafa Kema Paşa'yı Anadolu'ya göndermesini, bilerek veya bilmiyerek, Türk Milletine yapılmış hizmetlerin en büyüğü sayacağız ve bunu belgelemeğe düzum bile görmiyeceğiz.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a hareketi ve varışı.

Samsun'a hareket edeceği sıralarda Mustafa Kemal Paşa'nın tutuklanacağı söylentileri ortaya çıkmış, hatta bu söylentiler onun kulağına kadar gelmişti (45). Fakat 16 Mayıs 1919 tarihinde Şişli'deki evinden çıkan Mustafa

(41) Mustafa Kemal Paşa, Pâdişah'ın samîmî olmadığı kanaatını taşımaktadır. Bak, F. Rıfkı Atay, 2, S. 122, 123. G. Jaeschke, 4, S. 95, 109.

(42) Bu mülâkatın sonunda Pâdişah'ın yaveri Nâci Paşa "Kapağı üzerine Vahidettin'in inisialleri işlenmiş bir saati" Mustafa Kemal Paşa'ya verdi ve "Zât-i Şâhâne'nin ufak bir hâtırası dedi". Bak, Falih Rıfkı Atay, 2, S. 123.

(43) G. Jaeschke, 4, S. 96, 113, 115.

(44) F. Rıfkı Atay, 2, S. 106. Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'dan uzaklaştırılmasının sebebi, "Ahmet Rıza Bey'le beraber Hükûmeti ele almak ve Ferit Paşa'yı Sadaretten" düşürmek istemesidir. Bak, T. Bıyıklıoğlu, I, S. 42. Profesör G. Jaeschke, "Mustafa Kemal'in İstanbul'dan uzaklaştırılmak için Anadolu'ya gönderildiği fikrini kabul etmemektedir". Bak, T. Bıyıklıoğlu, I, S. 12.

(45) Şişli'deki evinden ayrılıp limana giderken yanında bulunan

Kemal Paşa, hiç bir fevkalâdelikle karşılaşmadan Galata rıhtımına gelmiş, bir sandalla açıkta bulunan Bandırma vapuruna gitmiş ve hemen hareket için emir vermiş isede Kızkulesi açıklarında işgal kuvvetleri tarafından muayeneye tabi tutulmuştu. Onlar silâh ve cephane arıyorlardı. Muayene bittikten sonra hareket edildi ve Mustafa Kemal Paşa'nın tavsiyesine uyularak kıyı takip olundu. Önce Sinop'a uğrayan Mustafa Kemal Paşa (46), Samsun'a kara yolu ile gidemiyeceğini anladığı için yeniden aynı vapurla hareket ederek 19 Mayıs 1919'da İngilizlerin işgali altında bulunan ve sokaklarında Pontus çeteleri dolaşan Samsun şehrine çıktı.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'dan gönderdiği ilk yazılar.

2 — İngilizler, Samsun'daki kuvvetlerini artırmış; bunlardan bir kısmını, mütâreke hükümlerine aykırı olarak, iç kısımlara göndermiş; bu suretle bir taraftan millî hakların zedelenmesine, bir taraftan "Devletin nüfuz ve itibarının" kırılmasına, bir taraftan da âsâyişin bozulmasına sebep olmuşlardı. Mustafa Kemal Paşa bu durumu, Samsun'a çıkışının ertesi günü "Harbiye Nezâretine" bildirmiş

Rauf (Orbay) Bey'e bu söylentiden bahsedince Rauf Bey "Canım tevkîf etmek istiyorlarsa dışarı çıkmanızı neden beklesinler; burada tevkif etmelerine ne mâni' var". demişti. Bak, G. Jaeschke, 3. S. 502. Nutuk'da ise bu hususta aşağıdaki cümleler vardır: "İstanbul'u terketmek üzere ikametgâhımdan otomobile bineceğim esnada Rauf Bey nezdime gelmişti. Râkib olacağım vapurun ta'kib olunacağını ve İstanbul'da iken tevkîf etmediklerine göre belki de Karadeniz'de batırılacağını mevsukan işitmiş, onu haber verdi. Ben İstanbul'da kalıp tevkîf olunmaktansa batıp boğulmağı müreccah gördüm ve hareket ettim; kendisine de evvel ve âhir İstanbul'dan çıkmak mecburiyyetinde kalırsa benim yanıma gelmesini söyledim". Bak, Nutuk, 1, S. 23.

(46) F. Rıfkı Atay, 2, S. 125. O gün deniz çok fırtınalı idi. Sinop Mütasarrafının davetine rağmen Mustafa Kemal Paşa karaya çıkmadı ve Mütasarrıfa kartvizitini gönderdi. Karvizit'in arkasına aşağıdaki cümleler yazılı idi: "Muhterem Mütasarrıf Beyefendi. Sinopluların hakkımda gösterdikleri hissiyata teşekkür ederim. Rahatsızlığım dolayısıyle davetlerine icâbet edemediğimden müteessirim. Kendilerine selâm ve muhabbetlerimin iblâğına delâletlerinizi rica ederim". Bak. Nurettin Pekor. S.

(47) 16, 17 mayıs 1919'da İngilizler, Samsun'a asker çıkarmışlardı. Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 41. Belge 984. G. Jaeschke, 1, S. 33.

ve âsâyişi bozan bu gibi hareketlerin önlenmesini istemişti (48). Yine aynı gün Sadaret makamına çektiği bir telgrafta İzmir'in işgalini bahis konusu ederek; "Ne millet ve ne ordu mevcudiyyete karşı yapılan bu haksız tecavüzü hazım ve kabul etmiyecektir"; fakat hükûmetçe haklarının korunacaklarını kabul ettikleri için şimdilik sükûnetlerini muhafaza etmektedirler diyordu (49). Bir gün sonra yani 21 Mayıs'da, Samsun ve civarındaki âsâyişsizliğin sebeplerini açıklayan ve Harbiye Nezâretine gönderilen bir yazısında O, özet olarak diyordu ki : "Seferberliğin bidâyetinde" Samsun yöresinde asker kaçakları ile Rumlar, Ermeniler ayrı ayrı çeteler halinde faaliyyete geçtiler; bir süre politika ile ilgisi olmayan hareketler yaptılar; yol kestiler; soyguncuklukta bulundular. Fakat biraz sonra haydutluk olayları siyâsî bir tutum içine girdi ve Rus istîlâsı sırasında bu olaylar memleket için daha zararlı bir hal aldı; mütârekeden sonra ise Rum ve Erminilerin, bu bölgede bir Pontus devletinin kurulması için açıktan açığa çalıştıkları görüldü. Onların teşkilâtlanmasında "Samsun'daki Rum Komitesi ve bilhassa Rum Metropolit'i Germanos" un payı büyüktür. Bunlar ve daha başka Pontuscular, Samsun ve dolayindaki Rumları çoğaltmak için Rusya'dakileri buralara göç ettirmekte, silâhlı bazı Rumları da Karadeniz kıyılarına çıkartmak suretiyle olayların artmasını sağlamaktadırlar. Bu gün, Samsun ve civarında "kırk kadar Rum çetesi vardır. Bunların siyâsî gayelerle" yaptıkları tecavüzler yüzünden müslüman halk telâş ve heyecan içindedir. Müslüman ahaliyi korumak için gerekli kuvvet yok gibidir. Bundan dolayi Müslüman halk, Trabzon bölgesinden para ile lâz çeteleri getirtmekte ve bu suretle canlarını, mallarını korumaktadırlar (50). 22 Mayıs'da Sadaret'e gönder-

(48) T. Gökbilgin 1, S. 138.

(49) Nimet Arsan, S. 23. 21 mayıs'ta Damat Ferit Paşa verdiği cevepta "Kemal-i sıhhat ve âfiyetle Samsun'a muvasalat buyurduklarından mütehassıl mesrüriyyetle kâffe-i umurda muvaffakıyyât-ı aliyyeleri temennisindeyim" diyordu. Bak, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri. IV. No. 11.

(50) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 45, Belge 1051. B. Şimşir, I, S. 5.

diği bir yazıda ise Rumlar, Samsun bölgesindeki emellerinden vaz geçtikleri takdirde âsâyişin hemen düzeleceğini, "Türklüğün yabancı idaresine tehammülü" olmadığını, Yunanlıların "Osmanlı memleketlerinin hiç bir yerinde hâkimiyyet hakları" bulunmadığını, bu sebeple de İzmir'in onlar tarafından işgaline razı olunamayacağını, Samsun'daki İngilizlere söylediğini bildiriyordu (51). Yine aynı gün Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin, Samsun'da büyük bir telsiz istasyonu kurmak istediklerini bildirdi ve Samsun bölgesinde jandarma sayısının artırılmasını tavsiye etti. Ancak o günkü şartlar altında Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'da kalması, güvenlik ve rahat çalışma bakımlarından tehlikeli idi. Ayrıca, O, düşündüklerini uygulamak için Anadolu'nun daha iç kısımlarına gitmek ve halkla yakından temasa gelmek lüzumuna inanmış olmalıdır ki, Samsun'da daha fazla kalmamış, "Merzifon, Vezirköprü, Amasya, Lâdik, Havza" gibi, âsâyişsizlikten şikâyet edilen yerlerde incelemelerde bulunmak ve gerekli tedbirleri almak için karargâhını Havza'ya nakletmek ihtiyacını duymuştu (52). Çünkü bu suretle O, "Samsun'da bulunan İngiliz kuvvetlerinin ve İntelligence Service'in nezaretinden" kurtulacak (53) ve Havza'nın kaplıcalardan da faydalanma imkânına kavuşacaktı (54). Onun için, karargâhını bir gün sonra Havza'ya nakledeceğini 24 Mayıs'da bir yazı ile İstanbul'a bildirdi (55).

---

(51) Nimet Arsan, S. 24.

(52) T. Gökbilgin, I. S. 138.

(53) Jean Deny, S. 53.

(54) "Samsun'un İngiliz işgalinde ve kıyıda bulunması, civardaki Rum çetelerinin faaliyyeti, karargâhın içeride daha emniyyetli bir yere naklini gerektirmişti. Amasya'ya gitmeden önce Havza'da 19 gün kalmasında sıhhî sebepler de (sıcak banyo ihtiyacı) vardı". Bak, T. Bıyıklıoğlu, I. S. 50.

(55) Mustafa Kemal Paşa karargâhının Havza'ya niçin ve hangi tarihte nakledileceğini aşağıdaki yazı ile İstanbul'a bildirdi: "Harbiye Nezâretin'e mevrud şifredir. Merzifon, Vezirköprü, Amasya, Lâdik, Havza gibi bazı şikâyâtın mahall-i sudûru olan mevâkii muhtevî mıntakada bizzat tetkikat ve tedâbîr ittihazı için karargâhımı

Mustafa Kemal Paşa için artık tarihî görev başlamış bulunuyordu. Bundan sonra Osmanlı Devleti, bir süre, âdeta iki elden idare edilecekti. Çünkü Mustafa Kemal Paşa her gittiği yerde halkın arasına girecek, İstanbul hükûmeti gibi onları sükûnete değil, tersine olarak harekete geçirmeğe çalışacaktı; yine O, sadece bir komutan olmayacak, Vâliler ve Millî teşekküllerle muabere eden, Türk Milletini, düştüğü kötü durumdan haberdar eden, memleketin derdlerini dert edinen, bunlara çare arayan cemiyetler toplayıp kararlar alan bir önder olacaktı. İşte o, bu önderlik işine, Havza'ya giderken yol üstünde bulunan Kavak kasabasından geçtiği sırada başladı ve bundan sonra da devam' etti. Havza'da 26 Mayıs'da kenisini ziyarete gelen Havza ileri gelenlerine "Hiç bir zaman ümitsiz olmayacağız; çalışacağız; memleketi kurtaracağız." (56) diyerek onların ma'neviyatını yükseltmeğe çalıştı; başka bir toplantıda da "Düşmanın niyeti bizi mezarımıza diri diri gömmektir. Şimdi çukurun tam kenarında bulunuyoruz. Fakat son bir gayretle toplanırsak kendimizi kurtarmak mümkündür." (57) demek suretiyle direnme duygularını kamçıladı; bu arada Belediye Reisine bazı sorular sordu. Öğrenmek istediği şeyler arasında müslüman ve hiristiyan ahalinin bu bölgedeki nisbetleri, halkın vergi borcu olup olmadığı da vardı. Bu toplantılar sonundadır ki bir miting yapıldı. Bu miting'de hatipler, yurdun tehlikede olduğunu belirttiler ve müslümanların hemen silâha sarılması gerektiğini ileri sürdüler. Halk o kadar heyecanlı idi ki toplantıda bulunanlar bu isteğe uyacaklarını yeminle vaadettiler.

Mustafa Kemal Paşa Havza'da.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu yoldaki tahrik ve teşvikleri gün geçtikçe daha arttı ve yaygın bir hal aldı Nite-

---

muvakkaten yarın Havza'ya nakledeceğim ve fakat muhâberâtın emniyyet-i cereyânı hesabiyle adresin şimdilik yine Samsun olacağını arzederim. 24-5-35. Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Yâver-i Şahri-i Hazret-i Şehr - yârî Mustafa Kemal". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 4. Belge 72.

(56) T. Gökbilgin I, S. 141. Havza'da 18 mayıs'ta bir "Redd-i il hak Cemiyeti" kurulmuştur.

(57) Kinross, I, S. 266.

kim 28 Mayıs'da Komutan, vali ve millî teşekküllere gönderdiği bir yazı ile Türkiye'nin düştüğü kötü durumu açıkladıktan sonra mitingler ve gösteriler tertiplenmesini istemiş, bu suretle onları millî hakların savunulmasına davet etmişti (58). Bu yazıdan sonradır ki Türkiye'nin her tarafında yapılan mitingler daha da çoğalmış; İ'tilâf mümessillerine ve İstanbul hükûmetine gönderilen protestoların sayısı gittikçe artmıştı. Bunun üzerine Harbiye Nezâreti, Mustafa Kemal Paşa'dan durumu sormuş; fakat aldığı cevap cidden düşündürücü omuştu. Çünkü 30 Mayıs Tarihli bu cevabında Mustafa Kemal Paşa, "İstanbul"a çekilen telgrafların "tamamen sine-i milletten feveran eden teessüratın birer ma'kesi" olduğunu bildirmiş ve bunun da Müttefikler tarafından "Türk Millî onuruna" karşı yapılan sataşmalardan ileri geldiğini bildirmişti (59). 29 Mayıs'da kolordulara gönderdiği bir yazıda, yurdun her taraftan istîlâya uğrayabileceğini bildiriyor ve bu takdirde çete teşkilâtından faydalanılmasını, düzenli kuvvetlerin derli toplu bulundurulması lüzumunu hatırlatıyordu (60). 29 ve 30 Mayıs'da 15. Kolorduya gönderdiği yazılarda ise, Ermeni tehlikesinden bahsetti; İngilizlerin desteğile onların Doğu Anadolu'yu istîlâ edebilecekleri, bu yüzden Müslüman halkın yurtlarını terk etmeğe mecbur kalacakları, mütleasında bulundu; "Böyle bir hali biz, düşmanlığın başlaması saymağa ve telâkkîye, topraklarımızı ve millî istiklâlimizi kurtarmak için, mecburuz" dedi. Kıyılarda yabancı kontrolünden "Hariç kalmış mahallerdeki, silâh, cephane, donatım ve askerî sağlık malzemesinin" iç bölgelere naklini emretti (61). 1 Haziran 1919'da Bitlis Valisinden "Vilâyât-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyyeti'nin" nerelerde şubeleri bulunduğunu, bunların kurucu ve temsilcilerinin kimler olduğu-

(58) İslâm Ansiklopedisi, Atatürk Maddesi. 735.

(59) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 5. Belge 92.

(60) İslâm Ansiklopedisi, Atatürk Maddesi.

(61) Nimet Arsan, S. 26, 28.

nu, çevredeki vilâyetlerle bu teşekküllerin münasebetleri bulunup bulunmadığını sordu (62).

"Ermeni mültecilerini korumak maksadiyle" 24 Mayıs 1919'da hükûmete verilmiş olan İngiliz notasını "Harbiye Nezâreti", 2 Haziranda Mustafa Kemal Paşa'ya göndermiş ve bilgi istemişti. Paşa buna verdiği cevapta "Sivas ve civarında, evvelce bulunan Ermenileri ve bilâhare gelen mültecileri tehdid edecek bir hâdise olmamıştır" ve bu bölgede kaygılanacak bir hal yoktur, halk işi ve gücü ile meşguldur. Ancak İzmir ve Manisa'nın düşman tarafından işgali üzerine müslüman halk, hiristiyan ahali hakkında düşmanca bir maksad taşımayan toplantılar yapmaktadır. Devletler, milletimizin haklarına ve bağımsızlığına saygı gösterdikleri sürece hiristiyan halkın korkması için bir sebep yoktur. Bu durum teahhüd olunabilir. Aksi takdirde milletin heyecan ve üzüntülerinin ve bunun sonucu olarak yapılan gösterileri durduracak bir kuvvet hiç kimsede bulunamaz ve bu yüzden meydana gelebilecek olayların sorumluluğunu "kabul edebilecek ne kumandan ve ne mülkiye memuru ve ne de hükûmet düşünülemez" diyordu (63).

Mustafa Kemal Paşa, 3 Haziran'da yayınladığı bir genelge ile Paris Barış Konferansında nelerin savunulması ge-

---

(62) Bu hususta Bitlis valiliğine çekilen telgraf aşağıdadır: Vilâyât-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliyye cemiyyeti'nin vilâyet merkezi ile livâlarında ve mülhakatında teşkilâtı var mıdır? Belli başlı müessis ve mümessilleri kimlerdir? Civar vilâyetlerdeki teşkilât ile hâiz-i irtibat ve muhaberede midir? Başka Cemiyyetler var mıdır. Bi-t-tahkik iş'ârına inâyetlerini rica ederim. Üçüncü Ordu Müfettişi Yâver-i Hazret-i Şehr-yârî Mustafa Kemal". Bak, Mazhar Müfid Kansu, I, S. II.

(63) 23 mayıs'da Sivas'da bir miting yapılmıştı. Buradaki heyecan Ermeniler'i korkuttuğu için durum, Ermeni patrikliği vasıtası ile İngilizler'e duyuruldu. Bundan dolayı Amiral Calthorpe, "Ermeniler'i korumak maksadıyle ait olduğu mülkiye memurlarına ta'limat verilmesi ricasiyle" 24 mayıs'ta hükûmete bir nota verdi. İşte bu nota Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilmiş ve bilgi istenmişti.

rektiğini millete duyurmuştu. 5 Haziran'da İstanbul'a gönderdiği bir yazı ile Rumların Sivas, Tokat ve Amasya yörelerindeki çetecilik faaliyetlerinden bahsetti; Amasya civarında 21, Lâdik, Erbaa ve Niksar dolaylarında ise 5 Rum çetesinin dolaştığını, bunların maksadlarının sadece çapul değil, politik olduğunu ve bir takım amaçları bulunduğunu, İ'tilâf Devletleri subaylarının bulundukları şehir ve kasabalarda hiristiyan halkın, işlerini halletmek özere mahallî hükûmete değil bu subayara baş vurduklarını, görevini yapmak isteyen Türk jandarma Alay komutanına bir İngiliz sabayının engel olduğunu ve bütün bu davranışların devlet otoritesini sarstığını bildiriyordu (64). Havza silâh deposundaki silâhları evlere taşıtan Mustafa Kemal Paşa, Mondros Mütârekesi hükümleri gereğince İ'tilâf Devletlerine teslim edilmesi gereken ve 3. Kolordu tarafından İstanbul'a gönderilmekte olan 10.000 sürgü kolu ile 12 top kamasına, bunları nakle memur olanlarla taşıyan hayvanların yorgunluğunu ve perişanlığını ileri sürerek, 7 Haziran'da el koydu.

Mitingler, protestolar.

3 — İzmir'in işgali büyük küçük herkesi üzmüş; Yunanlıların İzmir'de yaptıkları taşkınlıklar, azgınlıklar ve işledikleri cinâyetler ise (65), Türk milletinin heyecan ve nefretini artırmış; öc alma duygularını kamçılamıştı. Onun için İzmir'in işgalini duyan Türk şehir ve kasabalarında o andan itibaren hareketler başlamış; İ'tilâf Devletleri temsilcilerine tehdid edici protesto yazıları gönderilmiş (66), mitingler yapılmış, Kütahya'da yapılan mitinge

---

(64) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 4. Belge 64.

(65) 17 Mayıs 1919'da İzmir fâcialarını incelemeğe memur edilen bir Fransız subayı, "Yunanlıların harekâtını bütün mevcudiyetiyle takbih ve şayet İzmir fecâyiinin yüzde birinin vâki olacağını Fransa bilseydi Yunan işgaline kat'iyyen razı olmazdı" dedikten sonra "Bu kadar rezâleti irtikâb edenlerin başı, köpek başı gibi ezilir" demişti. Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 38. Belge 918.

(66) Protestoda bulunan ilk şehir ve kasabalar şunlardır: Bayramiç, Seydişehir, Gördüs, Burdur, Ezine, Ödemiş, Denizli, Aydın, Bursa, Kalecik, Keskin, Konya, Beyşehir, Kastamonu, Kırklareli,

müslüman olmayan halk bile katılmıştı (67). 16 Mayıs'da Tavas'da yapılan mitingde heyecanlı konuşmalar oldu; aynı gün Erzurum'da büyük bir toplantı yapıldı ve sonunda Pâdişah'a, hükûmet'e, yabancı devetler temsilcilerine çekilen telgraflarla ve sert bir dille olay protesto edildi (68). 17 Mayıs'da Çal Müftüsü, halkı gerekli yardımı yapmağa da'vet etti; Aydın'da yapılmış olan mitingde Sabri bey tarafından ateşli bir konuşma yapıldı; "Hoca Es'ad Efendi tarafından bir düâ-yi beliğ okundu ve bütün Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerine hukuk-ı milliyyemizi te'min edecek olan teşkillât-ı müsellehaya" vakit kaybedilmeden girişilmesini isteyen bir telgraf çekildi (69). Bu arada Trakya'daki Birinci Kolordu komutanı, bir işgal durumu ile karşılaşıldığı vakit, kolordu'nun ne suretle hareket edeceğini hükûmetten sordu. Fakat 20 Mayıs'da verilen cevap hiç doyurucu değildi. Çünkü, bir işgal karşısında kolordu'nun ne suretle hareket edeceğine dair şimdiden bir emir verilmesinin mümkün olamayacağı, ancak böyle bir hal vukuunda, kolordu'nun İstanbul ile bağlantısı kesilirse, "Hiç bir silâh ve malzeme bırakılmadan halin gösterdiği şekle göre hareket" edilmesi lâzımgeldiği bildirilliyordu (70). Anaşılıyordu ki, bir işgal vukuunda yapılacak işi kolordu kendisi ta'yin edecekti. Çünkü esasen bu kolordu düşmanlar tarafından "Tecrîd edilmiş bir halde" bulunuyordu (71). Öte taraftan, Mondros mütârekesi hükümleri gereğince, Trakya'daki Türk tümenlerinin tüfek sayısı 1000'e

Trakya'da heyecan.

Nevşehir, Ayaş, Develi, Sultaniye, Bolu, Bergama, Bolvadin, Cide, Mucur, Çatalca, Kandıra, Yalova, Konya Ereğlisi, Dikili, Niğde, Akhisar... Bak, T. Gökbilgin, I, S. 88.

(67) T. Gökbilgin, I, S. 88.

(68) C. Dursunoğlu, S. 63.

(69) Bu telgraf aşağıdadır: "Bi-l-umum Müdafaa-i Milliye Cemiyyetleri. İzmir'in işgali ma'lûmunuzdur. İzmir'le irtibatımız da münkatı'dır. Sükûn ve i'tidâli muhafaza ediniz. Hukuk-ı Milliyyemizi te'min edecek olan teşkilât-ı müsellehaya vakit fevt etmiyerek himmet ve gayret ediniz. Aydın Hey'et-i Milliyyesi". Bak, M. Arif, S. 20.

(70) Türk İstiklâl Harbi, 2, I. Kısım. S. 108.

(71) Aynı Eser, S. 108.

indirilmiş top sayısı sekize düşürülmüş, geri kalan silâhların makanizmaları ile topların kamaları ve cephanelerin hepsi, depolarda muhafaza altına alınmış olduğundan, tümenler çok kudretsiz bir hale gelmişti. Halbuki sadece Trakya'daki Yunan taburunun bile 1500 tüfeği vardı. Bununla beraber 21 Haziran 1919'da İstanbul hükûmeti, bazı kararlar aldı. Bunlara göre Yunan taburu Trakya'dan kaldırılacak, halkın elindeki silâhlar, İ'tilâf Devletlerinin de yardımı ile, toplatılacak, Trakya'ya yapılan silâh kaçakçılığı önlenecek, Trakya'daki Türk tümenlerinin silâh sayısı bir misli artırılacak, Yunan taburu kaldırılmadığı takdirde onun yerine İ'tilâf kuvvetlerinin gelmesi sağlanacaktı (72). Ancak, bu isteklerin yerine getirilmesi için İ'tilâf Devletleri katında yapılan teşebbüse bu devletler cevap bile vermediler.

Hükûmetin telâşı.

İzmir olayından dolayı İstanbul'a yüzlerce telgraf gönderilmişti (73). Mal ve bedence her fedâkarlığa katlanılacağını bildiren bu telgrafların bazılarına hükûmet cevap verdi (74); hatta silâhsız yapılacak mitinglere müsaade bile etti. Ancak Reddi ilhak Cemiyetlerinin halkı silâha sarılmağa da'vet eden ve İzmir'e doğru harekete geçmeğe teşvik ve tahrik eden telgrafları hükûmeti korkuttu. Gerçi tacâvüze uğrayan yerlerde halkın silâha sarılmasını, açıktan açığa olmasa bile, olumlu karşılamış; harekete geçenleri cezalandırma yoluna gitmemiş (75); hatta takdir bile etmişti. Fakat yine bu hükûmet, ta Van'dan ve Trabzon'dan silâhını kaparak İzmir'e doğru yola çıkacak insan gruplarının büyük karışıklıklara sebebiyyet vereceğini böyle bir halin ise memleketin bütününün işgaline ve bu arada İstanbul'un kaybına sebep olabileceğini düşünüyordu (76). Bundan dolayıdır ki 16 Haziran 1919'da bütün

(72) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı I. Belge 23.

(73) Amiral Calthorpe'a gelen telgrafların sayısı 657 idi. Bak, G. Jaeschke, I, S. 33.

(74) Erzurum'a verilen cevapda, "Teşebbüsât-ı siyâsiyyede bulunmaktayız. Sabr u sükûnetle neticeye intizah ediniz. Bak, C. Dursunoğlu, S. 63.

(75) R. Halid Karay, S. 127.

(76) R. Halid Karay, S. 127.

postahanelere bir genelge gönderdi ve Redd-i İlhak Cem'iyyeti tarafından verilecek telgrafların çekilmemesini emretti (77), bu suretle de millî hareketi engelleme yolunda ilk adımlarından birini atmış oldu.

İstanbul mitingleri ve protestolar.

Türkiye'de yapılan mitingler ve toplantılar arasında İstanbul'dakilerin ayrı bir yeri vardır. Çünkü İstanbul, resmen olmasa bile fi'len İ'tilâf Devletlerinin işgali altında idi. Ancak, ne limanda demirlenmiş bulunan büyük düşman donanmasının şehre çevrilmiş olan toplarının korkunç namluları, ne de İstanbul sokaklarında tüfeklerinin ucunda parlayan süngüleriyle dolaşan Müttefik askerleri, vatanlarından bir parçanın kopup gitmesi karşısındaki duygularını dile getirmek isteyen İstanbul halkını, coşkun bir sel haline gelmekten men'edebildi. Böyle olduğu içindir ki, İzmir'in işgalini izleyen günlerde İstanbul'da toplantılar ve mitingler yapıldı, eğlence yerleri ile okullar ve ticarethaneler üç gün kapandı, 17 Mayıs'ta da Üniversite öğrencileri ile Yüksek Okullar Öğrencileri, İzmir'in işgalini protesto etmek maksadiyle, derslere girmediler, Üniversite profesörleri de 18 Mayıs 1919'da Doktor Besim Ömer Paşa'nın başkanlığında toplandılar ve heyecanlı konuşmalar yaptılar. Profesörlerden birisi "Heyecanlarımızı ya vatana parçalar zammettiğimiz, ya vatandan parçalar ayırdığımız zamanlara saklarız" dedikten sonra "Bağımsız bir millet için, icabında esîr olmamak üzere, kuvvetlerini kullanmak lâzımdır; bu vesîle ile başlanması tabiî olan mücâdelenin başına Dârülfünûn'un (üniversite) geçmesi" gerekir; diye kesin konuştu (78). Başka bir hatîp, "kan dökerek kahramanlıkla ölmeği üstün tutarız" dedi (78), halk arasından bir subay: "Aç se-

(77) Çekilen telgraf şudur: Redd-i ilhak Cem'iyyeti tarafından verilecek telgrafnâmelerin kabûl edilse dahi keşide olunmaması muktazîdir; servis olarak kat'iyyen kabûl etmemelidir. Hilâfında hareket şiddetle mes'uliyyeti dâî olacaktır. Bak, R. Halid, S. 127.

(77) K. Arıburnu, S. 9.

(78) Aynı Eser, S. 9.

fil, kör, topal kalan subaylar karşısında hiç umutsuz olmayın. Ordu mensuplarının vatan için ölmeğe hazır olduklarını" bilin diye haykırdı (79). Bir başka hatip, "Çıldırıp mahvolmaktansa şerefle ölmek evlâdır. Millî matemi göstermeli, bayrakları siyaha boyamalı, siyah perdeler asmalı, siyah rozetler takmalıyız" diye feryad etti (80). Aynı gün Arnavutköy Amerikan Kız Kollejinde de bir miting yapılmıştı.

19 Mayıs 1919'da Fâtih'de yapılan büyük mitingde bütün Türk bayrakları siyaha bürünmüştü; toplanmış olan 50 bin kişi ara sıra "tekbîr" getiriyordu; bunun dışında bir ses işitilmemekte idi; görünüş çok heybetli fakat o ölçüde de hazîn idi. İşte karalar giymiş bir Türk kadını (Halide Edip Adıvar) bu büyük kalabalığın karşısına çıktı; onları coşturan ve ağlatan bir konuşma yaptı, "Sabahsız gece" olmayacağını söyledi; birliğe da'vet etti (81). Başka bir hatip, "Bir millete zorla fena hükümler kabul ettirilebilir fakat o milletin ilk fırsatta kurtulabilmesi kabildir" dedi. Daha başka bir hatip, çekinmeden, korkmadan şöyle konuştu: "Vatandaşlar, bizimle beraber yaşamak isteyenler için kapılarımız açıktır.", "fakat biz, kendi yurdumuzda hiç bir milletin bize hâkim,

(79) K. Arıburun, S. 10.

(80) Aynı Eser, S. 11.

(81) Halide Edip Hanım'ın konuşmasından bazı kısımlar aşağıda verilmiştir: "Müslümanlar, Türkler. Türk ve müslüman bu gün en kara gününü yaşıyor. Gece, karanlık bir gece, fakat insanın hayatında sabahı olmayan gece yoktur. Yarın bu korkunç geceyi yırtıp parıldayan bir sabah yaratacağız". "Bugün elimizde top tüfek denilen âlet yok. Fakat ondan büyük, ondan kudretli bir silâhımız var, hak ve Allah". "Arkadaşlar, bugün buraya toplanan şu halk kütlesinin bir tek isteği var; o da en tabîi haklarının kendisinden alınmamasıdır. İsteyeceğimiz sâde, yüksek ve yüce bir haktır. Bizim sözümüzü onlar dinlemiyebilir. Fakat biz Pâdişahımızdan bize babalık etmesini rica ederiz. Biz erkeklerimizle beraber milletin kalbinden gelen en kuvvetli, en akıllı, en cesur, milleti en çok temsil edecek bir kabine isteriz. Pâdişahımıza halkın hissiyyatını tbliğ eder ve deriz ki, işte kara bir gün yaşıyoruz; bu gün herkes susmuştur, bu gün Türk ve müslüman Pâdişah'ın etrafında toplanmıştır". Bak, K. Arıburnu, S. 12 - 14.

bize efendi olarak yaşamasına dayanamayız. Dağdan gelip de bağdakini koğmak istiyenlerin hakkı kötek ve satır olacaktır." diyordu. Bir başkası ise bu muazzam kalabalığa! "Pekâlâ bilirsin ki İzmir, dedelerimin kanı, îmânı, İ'tikadı, kahramanlığı ile yoğrulmuş olan Anadolu'muzun bir beşiği, bir yatağı, nihayet mezarıdır. Bu gün İzmir'siz bir Anadolu ruhsuz bir cesettir. Vatan bugün için senden sükûnet, yarın için hayat bekliyor" diye hitap etti (82). Bu coşkun cözlerden sonra Fâtih Mitingi Heyeti Pâdişah'a bir arîza sundu. Bu arîzada İstanbul halkının ve bütün Türk milletinin "tâc ve taht-ı Hümâyûn" etrafında toplanmış olduğu belirtiliyor; Türk Milletini, en kıymettar vatan parçasından mahrum etmek isteyen büyük devletlerin haksız kararları kınanıyor; milletin var olmak için canını feda etmeğe ve bu husus için verilecek emri hemen yerine getirmeğe hazır olduğu açıklanıyordu (83).

20 Mayıs'da Doğancılar'da yapılan mitingde büyük bir kalabalık vardı. İşin en dikkate değer tarafı da mitingde bulunanların çoğunun ağlaması idi. Hak ve adalet isteyen bir hatip, "Dörtyüz bu kadar seneden beri minârelerinde ezan, câmilerinde Kur'an okunan İzmir'imizi hiç bir vakit bağışlamayacağız." dedi; "Asrî Türk Kadınlar Cem'iyyeti" adına konuşan bir bayan ise, zorla alınan Türk haklarından söz ettikten sonra büyük bir coşkunluk içinde "İşte hayatı, ruhu Türk olan İzmir'i bu gün Yunanlılar aldılar, belki yarın da sînemizden bir şey, kalbimizden bir hayat koparır gibi birer birer Konya'mızı, Bursa'mızı hatta evet bütün güzellikleriyle gözleri üstüne çeken çok sevgili İstanbul'umuzu da istiyecekler. O zaman bu hayatımıza zehirli tırnaklarını takıp her fırsatta bizi biraz daha ölüme yaklaştıran bu ezici kuvvetler karşısında yine böyle sükûn ve tevekkül ile mi yaşayacağız? Ben buna hayır diyorum; biz kadınlar bu hak cihâdında en önde olacağız ve medeniyyete riyâlar söyleyen varlıklara her zaman lâ'netler, lâ'netler." diye haykırdı. Başka birisi, "Hakkımız zorla alınacak olursa

(82) K. Arıburnu, S. 14 - 16.

(83) K. Arıburnu, S. 17 - 19.

çocuğumuzla, kadınımızla, erkeğimizle hepimiz öleceğiz." dedi; bir başka hatip de, "Elimizde top yok tüfek yok, silâh yok, bir şeyler yok. Fakat bunların hepisinden kıymetli bir kalbimiz var. Türk'ün kanı kaynıyor; kalbi her zaman vuruyor. Biz yaşamak için daima hazırız ve yaşamak için ölmeğe yemîn ettik" dedi (84) ve sonunda büyük kalabalık, "Türklerle meskûn bütün yerlerin parçalanmaz bir bütün olduğu hakkında önceki gün Fâtih mitinginde" varılmış olan kanaata katılmış ve "En büyük intikamın, zorla alınan bir hakkın geri alınması" zamanında meydana gelebileceğini, basın yolu ile bütün dünyaya duyurmağa karar vermişti (85).

Durmadan yağmur yağmasına rağmen, 22 Mayıs 1919'da Kadıköy Belediyye binası önünde yapılmış olan mitingde 20.000 kişi bulunmuştu. Öteki mitinglerde görülen heyecan bunda da aynen vardı. Özellikle bir Türk kadınının, çocuğuna vereceği öğüdün ne olacağını burada bağıra bağıra açıklaması, dinleyicileri cidden coşturmuş ve söylediği sözler Türk kadınının, vatanına karşı beslediği yüksek duygunun yeni bir ifadesi olmuştu (86).

---

(84) K. Arıburnu, S. 21 - 23.

(85) Aynı Eser, S. 24.

(86) Bu Türk kadını şu içli konuşmayı yapmıştı: "Heyecanlarımız, kanlarımız söndürülse bile göğsümüzde milliyyetten yapılmış bir kalb var ki onda yabancının, bir düşmanın ne ihtirası ne korkusu yaşar. Onun semâlarını kaplayacak ancak havâ-yi istiklâldir. Ben kendimi hürriyyeti kaybedilmiş bir milletin kızı tutarak istiklâlime nasıl yürüyeceğimi söyleyeceğim. Bu beyânâtım, kollarımızı bağlamak isteyenler için dikkate şayân olmalı. Oğlum bana, ben neyim? diye ilk sorduğu gün ona, semâlardan haykıran bir melek gibi, büyük tarihli bir Türksün diye hitab edeceğim. Bunda, bu ses onun ruhunda ne fırtınalar koparacak. Ninnisini söylerken bu günleri yanık sesle ruhuna söyleyeceğim, ona büyük Türk ırkının şarkılarını terennüm edeceğim. Kundağına mi'marların yaptığı âbideleri işleyeceğim; masallarda Fatihleri, Yavuzları anlatacağım. Mendilinde, kitabında, cüzdanında, fesinde hep İzmir görecek. Ölürken ona, babamdan kalan altın fâtihalı kılıcı, rafta sarılı duran bayrağı bir mîras olarak vereceğim ve kulağına bir vasiyyet söyleyeceğim. İşte o günden itibaren galiplerin taktığı zincirler çözülmeye mahkûmdur. Çünkü o gün oğlumun kalbine ektiğim

23 Mayıs 1919 cuma günü Sultan Ahmed Meydanında yapılan miting, şimdiye kadar yapılanların en büyüğü hem de en iç yakıcısı idi. İkiyüz bin kişinin katıldığı tahmîn olunan bu mitingde şair Mehmet Emin Bey, "Millî ruhların önünde" her kuvvetin âciz kaldığını ve Türk millî ruhunun şahlanmak üzere olduğunu belirtti (87). Aynı mitingde konuşan Halide Edip (Adıvar) Hanım da gerekirse can vermekten kaçınılmayacağına dair oradaki kalabalığı and içmeğe davet etti ve bu büyük kalabalık bir ağızdan "v'Allahi" demek suretiyle bu teklifi yerine getirdi (88). O anda ağlayanlar, hıçkıranlar pek çok idi, Türk milletinin ızdırabını, nefret ve kînini burada toplanmış olan bu insanların yüzünden okumak mümkündü. Konuşmaların sonunda miting heyeti halka bir takım tekliflerde bulunmuş, halk da varılan kararları Yaşasın millet-i İlâmiyye sesleriyle duraksamadan kabul" etmişti (89).

---

hürriyyet çiçekleri açacak; kızıl isyan olarak taşacak. Sulh-i müebbed düşünenler, bize indirilecek darbenin aks-i sedâsı, yarınki insanlığın sükûnetini muhakkak ihlâl edecektir". Bak, K. Arıburnu, S. 32 - 36. Yine bu mitingde başka bir kadın hatip, "Kendilerinin olmayan toprakları âleme tevzi etmek istiyenler, hakkın sedâsı önünde eğilecekler ve hakkı teslim edeceklrdir" dmişti. Bak, K. Arıburnu, S. 32 - 36. Türk kadınlarının bu sözleri sadece bir fantazi değildi. Çünkü biraz sonra Akhisar cephesinde kocası şehid düşen bir Türk kadını, kocasının cesedini köyüne getirmiş ve bu cesedin başında altı aylık çocuğuna aşağıdaki şekilde hitab etmişti : "Senin baban bir koçyiğitti; Galiçya'da, Çanakkale'de savaştı da ölmedi. Şimdi yurduna, evine, ehline giren gâvur'u kovmak için savaşırken işte öldü. O, sen erkek doğdun diye bayram etmişti. Seni, yavuz bir erkek görmek isterdi. O, görmedi, ben yaparım. Babanın öcünü sen de alacaksın, dedi ve bir tek gözyaşı dökmeden, kadınlar ve köyün ihtiyarlariyle beraber kocasını gömdü, gömerken de "Bire on alamazsam bana Türk anası demesinler, diye haykırdı ve çocuğunu kız kardeşine bırakarak silâhı ile Millî Kuvvetlere katıldı". Bak, Nüzhet Bolca, S. 20.

(87) T. Gökbilgin, I, S. 89.

(88) "Yediyüz senelik minâreler, mavi semâları ile bize baktığı bu günlerde Osmanlı bayrağı, Osmanlı hakkı için can vermekten çekinmiyeceğimize yemîn ediniz" diye haykıran hatîbe büyük kalabalık hep bir ağızdan "v'Allahi" diye cevap verdi. Bak, K. Arıburnu, S. 44.

(89) Miting Heyeti kararları : 1) "Bu gün şurada bir

Mitingler yasaklanmış olduğu için İkinci Sultan Ahmed Miting'ini tertipleyenler, yayımladıkları bir beyannâme ile halkı, 30 Mayıs cuma günü, kurtuluş için duâ etmek üzere, câmilere da'vet etmişlerdi (90). Fakat halkın daha çok Sultan Ahmed'de toplanması isteniyordu. Burada gerekli tedbirler de alınmıştı; meydanda siyahlarla örtülü bir kürsü vardı. Toplanmış olan öğrencilerin ellerindeki levhalarda "İzmir Tür'ündür ve Türk kalacaktır". Hak isteriz. İki milyon Türk ikiyüzbin Rum'a feda edilmez", "Hak ve adalet. Osmanlı toprağı Yunanistan olamaz". gibi cümleler okunuyordu. Cuma namazından sonra içerde duâsını bitirmiş olan hoca, vakur

---

vakitler yüzbin türlü tezâhürât-ı milliyyeye sahne olan bu meydanda içtima' eden bizler, İstanbul'un Türk müslüman halkı, mukaddes vatanımızın haksız olarak işgal olunan aksamının tahliyesine kadar makam-ı muallâ-yi saltanat etrafında demir bir çember gibi fedâ-yi hayata hazırız. 2) Bizler asırlardan beri, tatbik edilen siyâsete, göz boyama siyâsetine artık kat'iyyen itimad etmiyoruz. Ufk-ı siyâsîmizdeki kara bulutların çekilmekte olduğunu göstermek isteyen riyâkâr, şeytanetkâr işââta, ufuktaki fırtına fi'len bertaraf edilmedikçe, kat'iyyen inanmıyoruz; teheyyücümüzü kasden teskîn etmek isteyenleri bütün ruhumuzla tel'în ediyoruz 3) Memlekette siyâsî ihtirâsâtın sustuğunu, artık kalblerimizde Vatan endişesinden başka hiç bir endişenin yer bulmamasını samîmî ruhumuzla istiyor ve küçük büyük hepimiz buna ahdediyoruz. 4) Zât-ı şevket - meâb-ı Hilâfetpenâhî huzur-i Hümâyûnlarında içtima edecek şûrâ-yi fevkalâdenin vatan ve millet için en hayırlı kararlar ittihaz eylemesine düâ ediyoruz. 5) Mukarreratımızdan uzakta bulunan vatandaşlarımızı ve bizim harekâtımızı ta'kib eden enzâr-ı ecânibi ancak matbuat vasıtası ile haberdar etmek azmindeyiz. İşte vatandaşlar şimdi teklifatımız bundan ibarettir. Bunlar hepinizin kabulüne iktiran etmiş; size cevap olmak üzre bu sözümü tekrar kabûl etmenizi rica edeceğim. Yaşasın Millet-i İslâmiyye; var olsun mukaddes Halîfemiz. Bunu müteâkib mukarrarat, bütün Sultan Ahmed meydanını baştanbaşa sarsan yaşasın millet-i İslâmiyye nidâlarıyle bilâ tereddüd kabul ve tasvib edilmiştir". Bak, K. Arıburnu, S. 48.

(90) Halk, camilere aşağıdaki beyannâme ile da'vet edildi: Müslüman; Önümüzdeki cuma günü resmî düâ günüdür. Yevm-i mezkûrda Fatih, Sultan Ahmed, Bâyezid camilerinde cum'a namazından sonra müslüman ve Türk yurdlarının halâsı için düâ edilecektir. Vatanını seven her müslümanın bu içtima'larda bulunması vecîbe-i dîniyyedir.

adımlarla siyah örtülü kürsüye doğru yürüdü; çıktı ve halkı "Tekbir getirmeğe" da'vet etti. Büyük kalabalık bu söze uydu ve hep birden "Allahü ekber, Allahü Ekber" (Tanrı uludur, Tanrı uludur) feryadı, dalga dalga her tarafı sardı. Tanrı'ya yönelen bu feryad, sadece bir yakarış değildi; bu feryadda iztırab, yas, mâtem, şikâyet, sitem, kısacası her şey vardı. Bu yüce ve ilâhî fasıl bittikten sonra söylevlere geçildi; öteki mitinglerde olduğu gibi politik noktalara değinildi, bütün bu belâlara uğramanın sebepleri, Hoca, Rasim Efendi tarafından, saldırılar karşısında isyan edilmemesine, "milletin sînesinden doğacak millî bir meclisin" bulunmamasına ve böyle bir meclisin güvenine sahip bir hükûmetin mevcut olmamasına bağlandı (91); konuşmalar sonunda bazı kararlara da varıldı (92).

İzmir olayı ayrıca çeşitli kuruluşlar tarafından büyük devletler katında prostesto edilmişti. "Vahdet-i Milliye Hey'eti" nin Amerika Cumhurbaşkanına, bu hususta gönderdiği yazı hem acı hem de tehdid edici idi (93). Din bilginleri de uğranılan büyük haksızlığı, İstanbul'daki İngiliz,

---

Câmilerde, evlerde tazarru et. Düâdan sonra Allah'a yükselen kalbinde Sultan Ahmed'e, bütün Türk ve müslümanların koşacağı büyük ve umum îçtimâ'a gel. Sevgili vatanın parçalanıyor, öldürücü felâketler yağıyor. Câmilerini, mukaddesatını çiğneyecekler. Gözlerini aç, dindaşlarını, milletini düşün; İzmir fâcialarını öğren. Anadolu senin kararını bekliyor. Haksızlıklara karşı feryad et; âlemin vicdânına hitab eden heyecanlarınla hakkını müdafaaya ve parçalanan vatanının imdâdına koş. Bu mitingde kurtarıcı kararlarını ver ve halâsın için çalışmaya yemin et". Bak, K. Arıburnu, S. 56 - 57.

(91) Ömer Sami Coşar, No: 16.

(92) Varılan kararlar şunlardı: 1 - "Türkler Wilson prensiplerinden kendilerine ait olan 12. maddenin tamamen uygulanmasını isterler. 2 - Pek çok esir milletlere istiklâl verilirken 650 seneden beri Anadolu'da saltanat ve istiklâle mâlik olan bir milletin esirliğe itilmesi adâlete uygun olamaz. Kemâl-i azm ile hakkımızı istemekte son dereceye kadar ısrar edeceğiz. Biz, Türk çoğunluğu taşıyan memleketlerin birliğine vaki olan tecavüzü, medeniyet âlemi önünde protesto ediyoruz". Bak, Arıburnu, S. 49 - 56.

(93) K. Arıburnu, S. 20.

Fransız İtalyan ve Amerikan mümessilleri katında protesto etti. Onlar bu yazılarında, Yunanlıların İzmir'i işgal etmekte haksız olduklarını söyledikten sonra "Uğradığımız büyük haksızlığa" Osmanlılık adına itiraz ettiklerini belirtiyor ve "Böyle aşağı tutulan bir duruma düşüp kalmaktansa, üzerinde Yunanlıların sahip sıfatı ile göründükleri toprakların altında şan ve şerefle gömülüp kalmağı yeğ tutacağımıza tam bir itimad ile inanmalarını rica ederiz" diyorlardı (94). 16 Haziran 1919'da başlayıp bir kaç gün süren kartpostal'lar ile yapılmış olan protesto ise cidden enteresandı. İ'tilâf Devletleri mümessillerine gönderilen ve üç günde sayısı 130.000 e yükselen bu kartpostalların, dünyaya neler anlatabildiğini bilemiyoruz. Fakat şunu anlıyoruz ki, bu kartpostallar; bunalmış bir milletin duyduklarını, hissettiklerini açığa vuran bir vasıtadır; vatanlarından koparılmak istenen bir parçayı vermeme azminin yazılı belgeleridir (95). Bununla beraber, Türk milletinin şahlanmağa hazırlandığı şu sıralarda İ'tilâf Devletleri, hiç bir tehlikeyi göremiyecek kadar büyük bir gurur içinde idiler. Bu hal, kendileri için olmasa bile müttefikleri olan Yunanlılar için felâketli bir sonuç doğuracaktı; çünkü Türk milleti ortak fikirler etrafında toplanıyordu; bu fikirler dîn, vatan ve istiklâle bağlılık fikirleri idi. Eğer İ'tilâf Devletlerinin sorumlu kişileri, sıkıntılı günlerinde daima bu üç fikre sarılan, özellikle vatanı ve bağımsızlığı için hayatını bile hiçe sayarak destanlar yaratmış olan Türk milletinin şanlı tarihini bir an gözönüne getirebilseydiler, girdikleri yolu elbette terk ederlerdi.

---

(94) Feridun Kandemir, 2, S. 30.

(95) Bu kartpostallardan örnekler: "Dersaadet'de.... sefârethânesi vasıtası ile Dörtler Meclis-i Âlîsine. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini şiddetle protesto ile bu haksızlığın ta'mirini rica ederim. İzmirli Veli Hüseyin". Üzerinde Sultan Ahmed Camiinin resmi bulunan başka bir kartpostal'da da şöyle denilmekte idi: 'Dersaadet Amerika Mümessil-i Siyâsîsi mösyö Bristol vasıtası ile Reis-i Cümhuru Wilson Cenaplarına : prensiplerinizin onikinci maddesi Türkiye'nin istiklâl ve hâkimiyyetine müteallıktir. Tarafımızdan vaz'edilen bu esas, İzmir'in Yunanlılar tarafından, velev muvakkaten olsun, işgali üzerine şiddetli surette sarsılmıştır. Prensiplerinizin müdafaası herkesten ziyade zât-ı âlîlerine râci'dir. Kayaoğlu Ahmed".

Şûra-yı saltanat.

4 — Olayların Osmanlı Devleti aleyhine hızlı bir gelişme gösterdiği şu sıralarda, meselelerin konuşulması ve bir karara bağlanabilmesi için Pâdişah, "Bir şûrâ-yi saltanat akadini irâde" eyledi (96). Çeşitli kuruluşların katılacağı bu şûranın (97), faydalı sonuçlara varacağı şüpheli idi. Çünkü, toplantıya katılacak olan üyelerden bazıları, Sultan Ahmet mitinginde önemli bir konuşma yapan Halide Edip (Adıvar) Hanımın da bu toplantıya katılıp katılamayacağını tartışma konusu yapmışlardı (98). Bu, üzerinde ibretle durulması gereken bir haldir. Çünkü, yurdun felâkete gömülmeğe başladığı bu sıralarda bile. devletin en ileri gelenleri hâlâ boş ve ma'nasız işler üzerinde duruyorlardı. İşte bu zihniyetteki kişilerin yapacağı bu toplantı, 26 Mayıs 1919'da, Yıldız Sarayının üst katındaki büyük salonda, Pâdişah'ın kısa bir söyleviyle saat üçte açıldı (99). Üyelerin ayakta dinlediği bu söylevinde Pâdişah, devletin o günkü durumunu görüşmek ve gerekli tedbirleri almak üzere toplanıldığını, toplantıyı uğurlu

---

(96) Ali Fuad Türkgeldi, S. 234. Saltanat Şurası'nın toplantısını Veliahd Abdülmecit Efendi teklif etmişti. O verdiği bir muhtırada "Ahvâlin vehametini ve Heyeti Vükelânın" yetersizliğini belirtiyor ve meselelerin müzakeresi için bir şûranın toplanmasını istiyordu. Bak, Ali Fuat Türkgeldi, S. 182.

(97) Şûrâya "Heyet-i Vükelâ" (Bakanlar Kurulu) ile Senatörler, Danıştay birinci ve ikinci başkanı, Yargıtay başkanları, Sayıştay birinci ve ikinci başkanı, "Azledilmiş Bakanlar ve Elçiler", din ulemâsından altı kişi, deniz kuvvetleri büyük rütbelilerinden dört kişi, Üniversiteden onbeş kişi, Baro'dan üç kişi, Dâr - ül - hikmet-il-İslâmiyye ile Fetvâhâne'den ikişer kişi, Basın'dan sekiz, Ticaret Odasından dört, Dâr - ül - hilâfet - il - aliyye medresesi müderrislerinden" dört, Vahdet-i Milliyye'den iki, Trabzon Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyyetinden iki", Hürriyet ve İ'tilâf Fırkasından" iki, Paşaeli Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cem'iyyetinden iki, Millî Kongre'den iki, "Sulh ve Selâmet Fırkasından" iki, Müdafaa-i Hukuk Cem'iyyetinden iki, Vilâyât-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk Cem'iyyetinden iki, Millî Ahrar Fırkasından iki, Kürd Teâli Cem'iyyetinden iki kişi katılacaktı. Bak, T. Gökbilgin, I. S. 94.

(98) Ali Fuad Türkgeldi, S. 234. Tartışmalar sonunda Halide Edip hanımın, toplantıya katılmaması kararlaştı.

(99) T. Gökbilgin, I, S. 94.

saydığını söyledikten (100) sonra başkanlığı Sadrazam'a bıraktı ve dairesine gitmek üzere salonu terketti. Bu esnada, "Velîâhd" Abdülmecit Efendi Pâdişah'ın koluna girmişti; Pâdişah ağlıyordu (101). Bu dokunaklı manzaradan sonra Sadrazam Damat Ferit Paşa, o günkü durumu açıklar bir beyanatta bulunmuş; fakat bu açıklama üyeleri doyurmamıştı. Bu sebeple onlardan biri, Müttefikler tarafından verilen notalarda sadece İzmir'in işgalinden bahsedilmesine rağmen Yunanlıların Manisa'yı bile ele geçirdiklerini, İtalyanların da bazı yerleri işgal ettiklerini söyledi ve bu durum karşısında hükûmetin, giriştiği teşebbüslerden bir sonuç alıp almadığını sordu, Türk topraklarına giren düşmanların bu toprakları sadece işgal mi veya ilhak mı ettiklerini öğrenmek istedi; bunlar bilindikten sonradır ki kanaat beyan etmenin mümkün olabileceğini ileri sürdü. Fakat bu üyenin soruları cevaplanmadı (102). Ancak, konuşmalar gittikçe ateşlendi; Wilson prensiplerinin onikinci maddesi üzerinde duruldu; Amerika mandasının lehinde ve aleyhinde sözler söylendi. İngiliz himâyesini istiyenler oldu. Buna karşılık, halkının çoğunu müslümanların teşkil ettiği Türkiye'nin parçalanamayacağı, herhangi bir milletin idaresi altına girilemiyeceği haykırıldı. Doğu vilâyetlerinde Ermenilere bir hak tanınmanın mümkün olmadığı, Salisbury'nin "Zırhlılarımızın

---

(100) Pâdişah'ın söylevinin metni aşağıdadır: "Devletin dûçâr olduğu vaziyyet-i hâzıraya dâir müşâvere edilmek üzere Vükelâ, a'yan ve mütehayyizân-ı memleketi da'vet ettim. Devlet-i Osmaniyyemizin ma'ruz kaldığı müşkilât hakkında âcilen lâzımgelen tedbirleri ittihaz eylemeleri ve huzzâr-ı kirâmın her birerlerinin lâyih-i hâtırı olacak fikirlerini ve re'y ve mütalealarını beyan etmeleri itibariyle bu içtimâ'ı, müteyemmen ve mes'ud addediyorum. Bu meclisi cümlemiz hakkında bâis-i intibah ve hidâyet buyurmasını Cenâb-ı Vâcib-ül-atâyâ'dan niyaz ederim. Riyâseti Sadrazam Paşa'ya havâle ettim". Bak, Ali Fuad Türkgeldi, S. 234.

(101) Pâdişah, "orta kattaki hususî dairelerine avdet etmek üzere melûl ve mahzun bir halde servis merdivenlerinden inerken iki gözünden yaş akıp "Karılar gibi oğlıyorum diyordu". Bak, Ali Fuad Türkgeldi, S. 234.

(102) T. Gökbilgin, 1, 100 - 103.

İskenderun körfezinden atılacak olan gülleri hiç bir zaman Ararat dağlarına düşmez "tarzındaki sözleri hatırlatılarak, savunuldu; bu hususta daha da ileri gidilerek, İtilâf Devletleri Doğu Anadolu'da bir Ermenistan kurulmasına yardım ettikleri takdirde, bu bölgedeki müslümanların Bolşevikliğe öncülük yapabilecekleri tehdidinde bulunuldu. Barış konferansının kararları, insafsızca bize uygulanmak isteniyorsa, bu memleketin ayaklanacağı bilinmelidir; denildi. Bunun tersi de iddia edilerek, hakların sükûnetle elde edilebileceği savunuldu. Bu arada "Devet idaresi hususunda, hükûmet teşkili ve milletin memleket idaresine katılması" fikri ortaya atıldı; bazı üyeler tarafından şûrâ-yi saltanat kararlarının bir şey ifade edemiyeceği, çünkü bu kuruluşun "Milletin kaderi hakkında bir rey ve mütalaa beyan etmek hakkına sahip olmadığı" belirtildi; milletin haklarını savunabilecek bir "Şûra-yı millî" nin kurulması istendi; "Hükûmet, milletin irâdesinden doğmuş bir hükûmet olsun, seçilsin" denlidi (103). Fakat bütün bu mütalaaların hiç bir anlam taşıyamıyacağı biraz sonra anlaşılmıştı. Çünkü kürsüye gelen Sadrazam Ferit Paşa, "Burada gerek lehimize ve gerek aleyhimizde olsun lütfen beyanda bulunan kişilerin sözlerini tamamen millet ve memleketimizin yararına sayar; bunun için hepinize teşekkür ederim, meclis sona erdi" demek suretiyle toplantıyı kapamıştı. İşte devletin en önemli meselelerinin ve dertlerinin çözümleneceği sanılan toplantı, bu suretle sona ererken; ondan mutlaka bir sonuç çıkarmak gayretine düşülürse denilebilir ki, dertler ortaya atılmış; çok şeyler konuşulmuş; fakat hiç bir mesele, olumlu veya olumsuz, bir sonuca bağlanmamıştır. Halbuki İ'tilâf Devletleri tarafından kurulmuş olan "Türkiye Havas Reuter", Şura-yı saltanat'da yapılan konuşmalar hakkında bilgi verirken "Heyet-i umumiyenin fikri, Türkiye'nin Büyük Devletlerden birinin müzâheretini sağlamak merkezindedir" diyordu (104). Ancak bu haber gerçeğe aykırı idi. Çünkü biraz

(103) Toplantıya dair verilen bilgiler için Bak, T. Gökbilgin, I, S. 100 - 122.

(104) Nutuk, I, S. 19. Melzig, S. 16.

önce de söylediğimiz gibi, şûra'da varılmış böyle bir karar yoktu; tersine olarak çoğunluk, milletin geleceğinin bir "Şûra-yı Millî" ye tevdi'ini" ifade etmişti. Nitekim 29 Mayıs'da, şûra-yı saltanatta hazır buunan cem'iyetler ve fırkalar namına" Pâdişah'a bir arîza sunulmuş ve "Meclis-i Millînin teşkiline" müsaade olunması istenmişti (105). Ancak, bu arîzada Millî Meclisin ne suretle teşkil edileceğine dair bir açıklama yoktu. Onun için Pâdişah, bu hususun da kısaca arîzaya eklenmesini istedi (106). Çünkü Pâdişah "Barış için alınmış olan kararların tasdiki için" Millî meclise ihtiyaç olduğunu kabul ediyor; fakat İttihadcıların yeniden teşkilâtlanabileceğinden çekiniyordu. Bununla beraber; meselenin hükûmetçe ele alınmasını emretti. Ancak, derneklerin ve partilerin, Meclis-i Millî'nin nasıl kurulacağı hakkındaki mütalaaları hükûmeti memnun edecek bir mütalaa değildi. Onlar Meclis-i Millî'nin, "Senato Üyeleri" ile "Şûra-yı saltanat'a da'vet olunan" parti ve cemiyetlerden, vilâyetler genel meclislerinden ve belediyelerden seçilecek üyelerden kurulmasını, ayrıca da herkesin güvenini kaybetmiş olan hükûmetin değişmesini istiyorlardı (107).

Osmanlılar, konferansa da'vet ediliyor.

Saltanat şûrasının üzerinde durduğu meselelerden birisi de Paris Barış Konferansı'nda "Türk hak ve çıkarlarının etkili bir surette savunulması" isteği idi. Halbuki Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderini tayin edecek olan bu konferans'a, hükûmet'in çeşitli teşebbüslerine rağmen, Saltanat surasının toplandığı tarihe kadar Osmanlılar davet edilmemişti. Şu halde konferans, Türk topraklarından bir kısmının işgaline nasıl kendi başına karar verdi ise, bu defa da barışa aynı suretle karar vermiş olacaktı. Bu ise çok sakıncalı bir hal idi. Onun için, birçok yollara başvurularak konferansa katılma çareleri aranmıştı. Bazılarına göre Velîahd Abdülmecid Efendi'nin mektupları bu hususta çok işe yaradı (108). Bazılarına göre

(105) Ali Fuad Türkgeldi, S. 238.

(106) Aynı eser, S. 238.

(107) Aynı eser, S. 241 - 242.

(108) Velîahd, İngiltere Kralı ile İtalya Kralı'na ve Fransa Başvekili Clemenceau'ya birer mektup göndererek yardımlarını istedi.

le hükûmetin çabaları ve gayretleri bu sonucu meydana getirdi. Nitekim 30 Mayıs 1919'da Paris Barış Konferansı'nda yüksek konsey, "Damat Ferit Paşa'nın, bir Türk delegasyonunun barış konferansı tarafından dinlenilmesi için" gönderdiği bir yazıyı müzakere etti ve Amerika Cumhurbaşkanının istekli olmamasına rağmen Lloyd George, Clemenceau ve Orlando, bir Osmanlı heyetinin dinlenmesine karar verdi (109). Onları bu yolda bir karar almağa hangi zaruretin sevk ettiğini kesin olarak söyleyemiyoruz. Ancak bu karar üzerinde, Türk topraklarının işgali dolayısiyle Türk halkında husule gelen büyük heyecanın, yapılan mitinglerin, Türk milletinin direnmeğe başlamasının, Yunanlıların Türklere karşı çok kötü davranışlarının İngiliz ve Fransız gazetelerinden bazılarında yayımlanışının, bu gazetelerde Türkler lehine yazılar yazılmasının, Hind'lilerin, Türkler lehine giriştikleri teşebbüslerin, elbette tesiri vardı. Fakat sebepler ne olursa olsun, 1919 Mayıs'ının sonlarına doğru devletler, mağlûp Türkleri dinleme gereğini duymuş ve bunun sonucu olarak İstanbul'da Fransız yüksek komiseri olarak bulunan Defrance, 1 Haziran 1919'da Bâbıâlî'ye gelerek Sadrazamı ziyaret etmiş ve Osmanlıları resmen barış konferansına da'vet etmişti (110). Bu hal Türkiye'de büyük bir ferahlık yaratmış ve "herkesi ümide" düşürmüştü (111). Ancak konferans'da Türkiye'yi kişi ve kuruluş olarak kimin temsil edeceği meselesi tartışmalara sebep oldu; gönderilmek istenenler arasında "Dahiliye Nâzırı" Ali Kemal ve Danış-

---

1 Haziran 1919'da İstanbul'daki "Fransız siyâsî mümessiline gönderdiği olduğu" bir telgrafta Fransız Hariciyye Nâzırı Pichon, Fransa hükûmetinin geleneklerine sadık kalarak Osmanlı Devleti'nin hayâti çıkarlarını korumada ihmal" göstermiyeceğini bildirdi. Bak, Ali Fuad Türkgeldi, S. 241. Mektuplar için Bak G. Jaeschke, 4, s. 12 - 20.

(109) Ömer Sami Coşar, No: 16.

(110) T. Gökbilgin, 1, S. 120.

(111) Aynı eser, S. 119.

tay Başkanı filozof Rıza Tevfik Beylerle "Hariciye müsteşarı" Keçeci-zâde İzzet Fuat Paşa'nın bulunması ise bir çoklarını sinirlendirdi. Nitekim, birçok kurumlar adına Trabzon'dan gelen bir telgraf'ta, konferansa gönderilecek olanlardan bir kısmının (112) "Milletin i'timâdını hâiz" kimselerden olmadıkları belirtiliyor; bu gibilerin gönderilmemesi, aksi takdirde sonucun iyi olmayacağı ihtar ediliyordu (113). Velîahd Abdülmecid Efendi de bu konferansa katılacakların "şâyân-ı i'timâd" kişiler olmasını Pâdişah'tan istemişti (114). Bu durum karşısında Ali Kemal Bey ile İzzet Fuat Paşa'nın gönderilmesinden vaz geçildi.

Paris barış konferansında neler savunulmalıdır.

Barış konferansında nelerin savunulacağı ve nelerin feda edilebileceği meselesi gerçekten önemli bir işti. Çünkü, millet adına kararlara varabilecek bir kurum yoktu. Şu halde konferansa katılacak olan delegelere gerekli direktif hükûmet veya saray tarafından verilecek; onlar da bu direktifler çevresinde hareket edeceklerdi. Halbuki hükûmetin barış için düşündüklerini kabul etmek kolay değildi. Nitekim Sadrazam Damat Ferit Paşa, bir beyanatında, doğuda Ermenilere toprak verilebileceğinden, bahsettiği vakit Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bu düşünceye karşı hemen harekete geçmişti. Bu Cemiyetin 4 ve 7 Haziran tarihlerinde Sadrazam'a gönderdiği yazılarla, doğuda var olduğu iddia olunan, Ermeni hukuk ve kültürü çürütülüyor; bu bölgede Türklerin her bakımdan önde oldukları, yani "İçtimaî, idârî, iktisâdî" hâkimiyyetin ve

---

(112) Delegelikleri düşünülenler şunlardı: Sadrazam Damat Ferit Paşa, Eski sadrazamlardan Tevfik Paşa, İçişleri Bakanı Ali Kemal Bey, Maliye Bakanı Tevfik Bey, Danıştay Başkanı Filozof Rıza Tevfik Bey, elçilerden Reşid Bey, Dışişleri müsteşarı Keçeci-Zâde İzzet Fuad Paşa, Dışişleri Bakanlığı Hukuk İşleri Müdürü Münir Bey, Dışişleri Bakanlığı Siyasî İşler Genel Müdürü. Bern elçisi Reşad Halis Bey, Dışişleri Bakanlığı müsteşar muavini Yusuf Bey, ilmiyeden bir kişi ile Bayındırlık, Tarım. "Adliye, Harbiye, Bahriye nezâretlerinden ve düyûn-i umumiyyeden bazı delegeler. Bak. T. Gökbilgin, I, S. 120.

(113) Ali Fuad Türkgeldi, S. 244.

(114) Aynı eser, S. 243.

üstünlüğün tamamiyle Türklerde olduğu ileri sürülüyor, "Millî birliğimizi ve bağımsızlığımızı ihlâl eden Ermenistan muhtariyyeti ve büyük devletlerden birinin himâyesi gibi" mütalealar reddediliyor ve "Millî iradenin tealluk etmediği başka hiç bir çözüm şeklinin" kabul edilmemesi bildiriliyordu (115). 5 Haziran 1919'da İstanbul Üniversitesi'nde toplanan yüksek öğrenim gençleri de bazı kararlar almışlar ve bunları Sadrazam'a duyurmuşlardı (116). Öte taraftan Mustafa Kemal Paşa, 3 Haziran 1919'da çeşitli makamlara gönderdiği bir yazı ile hem milleti durumdan haberdar etmiş; hem de konferansa katılacak Türk delegelerinin ön planda neleri savunacaklarını açıklamıştı. Bunlardan birisi millet ve memleketin bağımsızlığı, ikincisi de vatanın herhangi parçası üzerinde yaşayan çoğunluğun, azınlığa feda edilmemesi idi.

Osmanlı Delegeleri Paris Konferansı önünde.

Barış Konferansı için Sadrazam Ferit Paşa ile eski sadrazamlardan Tevfik Paşa delege, "Maliye Nâzırı Tevfik ve Şûrâ-yi Devlet Reisi (Danıştay Başkanı) Rıza Tev-

(115) Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyyetinin Sadrazam'a gönderilen 4 haziran tarihli yazısında: "Teklif-i sâmîlerinde olduğu gibi mevcut olmayan bir Ermeni tefevvukundan velev muhtariyyet şeklinde olsun mevzu-i bahs edilmesi doğrudan doğruya hukuk-ı İslâmiyyenin iptâlini kabul demek olacağı ve Osmanlı vahdetini muhill ve buralardaki içtimâî, idârî, iktisâdî hâkimiyyet ve tefevvuk-ı millîmizi rahnedar eder. Herhangi bir suret-i tesviyyeyi kat'iyyen kabul etmeyeceğimizi ve bu yolda her türlü fedâkârlığı ihtiyâre âmâde bulunduğumuzu ve hükûmetimizin ancak bu dairede bir siyâsetine milletçe müzaheret olunabileceğini arzeder hakkımızda Avrupa ne karar vermek isterse istesin" doğu Anadolu'da bir Ermeni hâkimiyyetine bizce imkân yoktur. Bak, K. Karabekir, S. 45. 7 haziran tarihli yazıda da aynı cemiyet, doğu illerinde azınlıklara "Bir tefevvuk" tanınması fikrine karşı olduğunu "vahdet-i milliyemizi ve istiklâlimizi ihlâl eden Ermenistan muhtariyyeti ve düvel-i muazzamadan birinin himâyesi gibi mütalea ve talepleri hayat ve mukadderatımıza pek elîm bir tecavüz addetmekte müttefikiz" dedikten sonra "irâde-i milliyyenin tealluk etmediği sair hiç bir suret-i tesviyenin" kabul edilmemesini Sadrazam'a bildirmişti. Bak, K. Karabekir, S. 45.

(116) Bu kararlara göre : 1 — "Türk çoğunluğunun yaşadığı topraklarda tam istiklâl prensibi Paris Konferansında savunulmalı, 2 Ayrıca himâye ve vesâyet gibi istiklâlimizi tehdid edecek bütün idare teşekkülleri" reddedilmeli idi. Bak, Ömer Sami Coşar, No 21.

fik Beyler murahhas müşâviri ta'yin" olunmuşlardı (117). Tevfik Paşa hariç ötekiler, 6 Haziran 1919'da Fransızların Democratie adlı zırhlısı ile hareket ederek Toulon üzerinden Paris'e gittiler (118). Fakat Damat Ferit Paşa, Tevfik Paşa'nın Paris'e varmasından önce yani 17 Haziran'da "Onlar Meclisi (119) huzuruna çıkarak Türkiye'nin dünya harbine katılması ve Şark meselesinin çözümü üzerine Osmanlı devletinin fikirlerini açıklayan" bir konuşma yaptı (120). Bu konuşmasında o, "Osmanlı milletinin harb suçlusu olmadığını; Hükümdarın bile haberi olmadan ittihadcılar tarafından savaşa sokulduğunu söylemiş,", "Askerî zaruretler sonucu sırf bir müdafaa tedbiri olarak yapılmış olan Ermeni tehcîrinin mes'uliyyetini" de ittihadcıların sırtına yüklemişti. Konferansa sunulan muhtırada ise (121). Osmanlı istekleri, özet olarak, aşağıdaki şekilde açıklanmakta idi : a - "Savaştan önceki Osmanlı toprak statüsünün muhafazası. b - Ege adalarının Yunanistan ve Onikiada'nın İtalya tarafından Osmanlı Devletine bırakılması. c - Balkan Harbleri neticesinde Bulgar ve Yunanlılara geçmiş olan Batı Trakya'nın Osmanlı Devletine geri verilmesi". d - Doğu Anadolu'da bir Ermenistan'ın kurulması müzakerelerine başlanabileceği, e - Osmanlılara bağlı kalmak şartı ile Arablara muhtariyyet verilebileceği.

Ancak bu istekler konferansa katılmış olan delegelerden bazılarını kızdırmaktan ve bazılarını güldürmekten başka bir işe yaramadı. Çünkü onlar Türkiye'nin "Veri-

---

(117) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 2044.

(118) Tevfik Paşa, 14 haziran 1919'da İngilizlerin Sirius adlı savaş gemileri ile hareket etti. Bak, İbnül Emin M. K. İnal, S. 2044.

(119) Âlî Türkgeldi. S. 116. Onlar Meclisi, Paris Barış Konferansına katılan İ'tilâfcı devletin 68 üyesi tarafından seçilmiş temsilcilerden kurulu idi. Konferansın devamlı olarak çalışmalarını düzenliyen bu grup, Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya, Belçika, Romanya, Yunanistan, Çekoslovakya ve biri Hırvatistan'ı temsil etmek üzere iki Sırp'tan mürekkepti. Bak, T. Bıyıkoğlu, 2, 1, S. 180.

(120) T. Bıyıklıoğlu, 2, 1, S. 180.

(121) Aynı eser, S. 180. Âli Türkgeldi. S. 116. Daha çok bilgi için Bak, C. Bayar 7. S. 2324.

lecek hükmü bekliyen bir suçlu" olduğunu kabul ediyorlardı (122). Bununla beraber İ'tilâf Devletleri, Osmanlı İmparatorluğunun tasfiyesi işinin kolay olmadığını anladılar. Çünkü onlar için en uysal bir politikacı olan Damat Ferit Paşa bile "Paris Barış Konferansı Genel Sekreteri Dudasta'ya, Clemenceau'ya sunulmak üzere" 19 Haziran'da verdiği bir memorandum'da "....kabulü zarurî tek hal çaresi; hiç şüphe yok ki, İzmir'in işgali meselesinde Yunanlılar tarafından işgal edilen toprakların kâmilen ve nihâî olarak sür'atle boşaltılmasına intizâren Yunanistan'ı. Paris Konferansının işaret ettiği hudutlar içine geri çevirmektir" diyordu (123). Aynı kişi, 23 Haziran'da Türk halkının, "İmparatorluğun parçalanmasını veya muhtelif mandaterler eline verilmesini kabul etmiyeceğini ve hükûmetlerin de halk iradesi dışında hareket edemiyeceklerini açıklamıştı (124). Bu dikkate değer bir haldi. Ayrıca her çeşit savaşma gücünden mahrum edilmiş ve tam bir acz içine itilmiş olduğu sanılan Türk milleti, memleketini parçalayanlar için hâlâ büsbütün tehlikesiz sayılamıyordu. Nitekim Türk millî kuvvetleri daha şimdiden saldırganlar için tehlikeli olmağa başlamışlardı. İşte bu güçlükleri de gözönünde tutan Onlar Konseyi, 27 Haziran 1919'da Türkiye ile yapılacak olan barışı "Amerika Birleşik Devletleri Hükûmeti, eski Türk İmparatorluk topraklarından bir kısmının mandasını üzerine alıp almayacağını bildirinceye kadar" geri bıraktı ve Türk delegelerinin Türkiye'ye dönebilecekleri kararına vardı (125).

Eğer Türk notasına cevap olarak, Lord Balfour'un kaleminden çıkan 25 Haziran'da Clemenceau tarafından

---

(122) G. Jaeschke, 4, S. 195.

(123) G. Jaeschke, 4. S. 86.

(124) Bu notada, "Hiçbir hükûmet halkın irâdesine karşı hareket edemez. Vilâyetlerde kurulmuş millî komitelerin ve İstanbul'da akdedilmiş muazzam mitinglerin gösterilerinde yalnız bir fikir görülmektedir : Birlik ile istiklâl" deniliyordu. Bak, G. Jaeschke, 1 ve 4. S. 45 ve 196.

(125) G. Jaeschke, 4, S. 199.

Damat Ferit Paşa'ya verilen ağır cevap (126) olmamış olsaydı, Türk delegelerinin İstanbul'a dönüşleri daha umutlu olacaktı. Kaldıki bu cevap ile yalnız Osmanlı Hükûmeti değil Türk milleti de tahkîr ediliyordu. Halbuki, o tarihlerde İ'tilâf Devletleri arasındaki birlik gevşemeğe başlamıştı. Eğer Osmanlılar'da, olaylara nüfuz edebilen bir siyaset adamı bulunsaydı; ihtimal Osmanlılar, Müttefikler arasındaki anlaşmazlıklardan faydalanabilir ve daha az zararlı sonuçlar sağlayabilirdi. Gerçekten, Birinci Dünya Savaşı sonunda İngilizlerle Fransızlar, Almanlara karşı izlenecek politikada fikir birliğine varamamışlardı. Bunun sebeplerinden birisi, Birinci Dünya Savaşı sonunda Fransa'nın büyük ve güçlü bir devlet haline gelmesi idi (127). Bundan dolayı, 1917 Ocak ayında Moskova'yı ziyaret eden Fransız heyetinin elde ettiği başarıyı, yani; Ren ırmağının batısına kadar uzanacak bir kısım küçük devletlerin teşekkülünü ve bunlarla ayrı ayrı barış yapılması işini, şimdi İngilizler kabul etmiyorlardı (128). Amerikalılar da İngilizler gibi düşündükleri için bu iki devlet, bir denge unsuru olarak Fransa'ya karşı, Almanya'yı korumağa başladılar. Bu hale ve araya giren daha başka anlaşmazlıklara sinirlenen Fransızlar ise, İngilizlerin karşısına çıkan her engeli destekleme eğilimi içine girdiler. İtalyanlara gelince onlar, Yunanlıların Akdeniz'de büyük bir devlet haline getirilmek istenmesinden ve Batı Anadolu'da kendilerine va'd edilmiş olan toprakların onlara verilmesinden dolayı, müttefiklerine kırgın, hata dargın idiler. Bununla beraber Müttefikler, ortak düşman olan Türkler aleyhine hüküm vermekte, güç de olsa, birleşebiliyorlardı. Onun için, barışın geri kalması hususunda da birleşebildiler ve karara vardılar. Bu karar, Clemenceau tarafından 28 Haziran 1919'da, Osmanlı istekleri, başka devletlerin menfaatlarını da ilgilendirdiğinden, Osmanlılar hakkında acele bir karara varmanın mümkün

---

(126) C. Bayar, 7. S. 2330. Bu cevabın metni için Bak, K. Karabekir, S. 79. ve Ömer Sami Coşar, No : 53.

(127) Y. Hikmet Bayur, 1, S. 17.

(128) Aynı eser, S. 17.

olamayacağı gerekçesiyle Osmanlı delegelerine tebliğ edildi ve Paris'de kalmanın bir fayda sağlamayacağı da bildirildi (129). Onun için Osmanlı delegeleri Paris'i terkettiler.

Düzenli kuvvetlerin ilk direnme hareketleri.

5 — Yunanlılara karşı ilk direnme Urla'da meydana geldi. Çünkü İzmir'in işgalini öğrenmiş olan 800 kadar yerli Rum, 16 Mayıs sabahı Urla yarımadasındaki Türk köylerine saldırdılar, köylüleri öldürdüler; mallarını yağmaladılar; sonra da Urla kasabasının müslüman mahallelerini kuşattılar. Bu durum karşısında, Urla'da bulunan 173. Türk Alayının 18'e varan silâhlı eri ile Alay Komutanı Kâzım Bey, birkaç jandarmayı da bu birliğe katarak kasabayı savunma tedbirleri aldı (130). Bundan dolayı aynı gün öğleye doğru başlayan Rum saldırısı püskürtülmüş; fakat gittikçe sayıları artan bu azgın kuvvet karşında, direnmenin güçlüğü de anlaşılmıştı. Bu durum karşısında Urla halkı, kasabadaki silâh deposundan sağladığı silâhlarla 120 kişilik bir milis kuvvet meydana getirmiş ve 173. Alayın yirmiye varmayan kuvvetinin yanı başında yer almıştı. Gerçi bu birliğin başarıları, bir kıvılcım gibi yanıp söndü, fakat bu olayın Türk İstiklâl Savaşındaki yeri pek seçkin oldu. Çünkü; burada yapılan hareket, Türk silâhlı kuvvetlerinin, mütâreke hükümlerine rağmen, ilk defa düşmana silâhla karşı koyması hareketi idi. Fakat Urla olayının daha da dikkate değer bir tarafı vardı; o da, Türk halkının, kendi yurdunu koruma hususunda, hiç düşünmeğe lüzum görmeden ve kimseye danışmadan silâha sarılabilmesi idi. Kaldı ki, bu bir avuç insan, 17 Mayıs akşamına kadar, sadece Rum çetelerine karş değil aynı zamanda Yunan deniz erlerine karşı da savaştı (131). Gerçekten, 16 Mayıs'da Urla'da çarpışmaların başladığı sıralarda bir Yunan savaş gemisinden karaya asker çıkarılmış; bunlar iskeledeki silâh deposunu iş-

(129) G. Jaeschke, 1, S. 47. İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 2045.

(130) Türk İstiklâl Harbi, 2, 1, S. 60.

(131) Aynı eser, S. 61.

gal etmişlerdi. Ertesi gün aynı savaş gemisinden karaya bir miktar daha asker çıkarak savaşa katılmış, İzmir yönünden gelen bir Yunan bölüğü de Urla'ya yaklaşmıştı. Bu durum karşısında savunma imkânı kalmamış ve Türk garnizonu Yunanlılar tarafından tecrit edilmişti.

Yunanlılar'ın Ayvalığı işgali.

Türk silâhlı kuvvetleri tarafından Yunanlılara karşı ikinci direnme hareketine Ayvalık'da girişildi. Çünkü buradaki 172. Türk Alay'nın komutanı Ali Bey (Ali Çetinkaya) yerli Rumların hazırlıklarından, Ayvalığın da Yunanlılar tarafından işgal edileceğini anlamıştı. Onun için gerekli tedbirleri almağa ve depolardaki silâh ve mühimmatın gerideki emin yerlere nakline başlamıştı (132). Ayrıca, 24 Mayıs 1919'da, Kolordu komutan vekili Bekir Sami Bey'e gönderdiği bir raporda, Mondros Mütârekesinden, özellikle İzmir'in işgalinden sonra Rumlar'ın müslümanlara karşı tutumlarının daha düşmanca bir hal aldığını; cezaevindeki suçlu Rumları kurtarmağa teşebbüs ettiklerini söyledikten sonra bölgede sıkıyönetim ilân ettiğini, bununla beraber; Alay'ın mutlaka takviye edilmesi gerektiğini bildirmişti (133). Fakat Kolordu'dan verilen cevap, olumlu değildi; herhangi bir yardımın yapılması imkânı olmadığı açıklanıyordu. Bunun üzerine Ali Bey, sadece kendi imkânları ile düşmana karşı koymayı planlamak zorunda kaldı. Onun emrinde, 24 subay ile 150'e yakın işe yarar asker vardı. Subay'lar ve er'ler onunla fikirbirliği içinde bulunuyorlardı (134). Ancak, bu kadar az bir kuvvetle kasabanın savunulamayacağı meydanda idi. Bundan dolayı Ali Bey, kendi bölgesindeki bucak ve köylerde acele millî teşkilât kurmağa çalışmış; kurulanlardan faydalanmış, alayındaki fazla silâh ve cephaneyi köylülere dağıtarak 300 kişilik bir milis kuvvet meydana getirmişti (135). Yapılan bütün işlerde ve teşkilâtlanmada Ali Be-

---

(132) Ali Fuad Cebesoy, I, S. 127.

(133) Türk İstiklâl Harbi, 2, I, S. 95.

(134) M. Arif, S. 17.

(135) Ömer Sami Coşar, No : 13. Akbaş Cephaneliği Kahramanı Köprülülü Hamdi Bey, Ayvalık savunmasına, milis'lerle katılmıştır. Bak, Kâzım Özalp S. 15.

ye, Ayvalık Kaymakamı Osman Nuri Bey ile Balıkesir Mütesarrıfı Hilmi Bey, gereken her türlü kolaylığı gösteriyor; müdafaa hususunda kendisini destekliyorlardı (136). Onlar, İzmir'de düşülen duruma bir daha düşmemeğe kararlı idiler. Bu bakımdan, Ayvalık'taki İngiliz temsilcisine, bir tecavüz vukuunda kasabanın savunulacağını açıklamaktan bile çekinmemişlerdi. Bununla beraber, 26 Mayıs'da Ayvalık sularında yabancı savaş gemileri göründü; kasabadaki olaylar da çoğaldı. Gerçekten 26 Mayıs öğleden sonra bir İngiliz savaş gemisi ile bir Yunan savaş gemisi ve içi Yunan askeri ile dolu bir nakliye gemisi Ayvalık limanına girdi. Asker dolu bir Yunan gemisi de, Dalyan Boğazı dışında demirlenmişti (137). Bu arada İngiliz savaş gemisinin kaptanı, Kaymakam Osman Nuri Bey'i ve Alay Komutanı Ali Bey'i gemisine da'vet etti (138). Da'veti kabul eden ve İngiliz gemisine giden Kaymakam Nuri Bey'le geminin kaptanı, âsâyişin sağlanması üzerinde konuşmuş, Türk memurlarının vazifeleri başından ayrılmamalarını istemiş, Yunan gemilerinin kendi gelişi ile bir ilgisi bulunmadığını, bunun sadece bir raslantı olduğunu söylemiş ve mütâreke hükümlerine aykırı hareket etmiş olan bu gemilerin hemen limanı terketmeleri için emir verdiğini açıklamıştı (139). Gerçekten akşam üstü Yunan gemileri limanı tekettiler. Fakat artesi gün yani 27 Mayıs'da iki Yunan savaş gemisi ile iki nakliye gemisi limanın dışında demirledi ve bunlara komuta eden kişi, Ayvalık'daki İngiliz temsilcisi vasıtası ile, Yunanlıların Ayvalık'ı işgal edeceğini, bu sebeple de Türk askerlerinin kasabayı terketmeleri gerektiğini, ancak "Mülkiye memurlarının" yerlerinde kalabileceğini Ayvalık

(136) M. Arif, S. 17. Bazı kitaplar, ilçe kaymakamlarının, Komutan Ali Bey'e yardımcı olmadıklarını, hattâ Ayvalık kaymakamının, İngiliz temsilcisinin direktiflerine uyarak cezaevi'nde tutuklu bulunan Rumları salıverdiğini ve jandarmaları dağıttığını yazmaktadırlar. Bak, M. Arif, 17. A. Midillili, S. 28.

(137) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 129.

(138) Alay Komutanı bu da'veti kabul etmemiş ve yerine bir Binbaşı göndermişti.

(139) Rahmi Apak, I, S. 58. Türk İstiklâl Harbi, 2, I, S. 96.

Kaymakamına tebliğ etti (140). Bunun üzerine Kaymakam, "Bâbıâlî'den emir almadıkça isteklerine uyamayacağını" onlara bildirmiş ve durumu da acele gerekli makamlara duyurmuştu (141). Bu hal karşısında, "Meclis-i Vükelâ" yı (Bakanlar Kurulu) toplayarak bir karara varmanın gecikmeye sebep olacağını düşünen Sadrazam Damat Ferit Paşa, 27 Mayıs'da İçişleri Bakanlığı vasıtası ile Balıkesir Mütesarrıflığına, Ayvalık Kaymakamı ile öteki ilgili Kaymakamlara Yunan askerinin karaya çıkmasına müsaade olunmamasını (142), gerektiği takdirde "Her türlü kuvvetlerle mukavemet olunmasını" emretti (143). Ancak bu emirden, ne "Harbiye Nezâreti" nin, ne de bu bölgeden sorumlu olan 14. Kolordu Komutanlığının haberi olmamıştı. Fakat 14. Kolorduya bağlı bulunan 61. Tümen Komutanı Albay Kâzım (Özalp), bu emri Balıkesir Mütesarrıfından öğrenir öğrenmez Kolordu'ya bildirmişti. Bundan dolayı Kolordu telâşlandı; "Harbiye Nezâreti" nden bu konuda yapılacak işlemin ne olacağını sordu; fakat bu yazının cevabını beklemeden 61. Tümene "Ayvalık'a çıkacak Yunan kuvvetine karşı bölgede nizâmiyye kıt'alarının ateşle mukabele etmesinin" Osmanlı Hükûmeti'nin ve vatan'ın yüksek menfaatlarına aykırı düştüğünü bildirdi ve 172. Alay'a gerekli emirlerin verilmesini istedi (144). Gerçi böyle bir emir verildi. Ancak 172. Alay Komutanı bu emri çok geç aldığı (145); esasen Ayvalığı

---

(140) G. Kemal Söylemezoğlu, S. 108.

(141) A. Fuat Türkgeldi, S. 235.

(142) Aynı Eser, S. 236.

(143) 27 Mayıs'da Balıkesir Mütesarrıfına gönderilen telgrafta: "Merkezden sarih bir emir ve İngilizlerden konferans mukarreratına dair bir tebliğ alınmadıkça, asla Yunanlılar tarafından asker çıkarılmasına ve işgale müsade edilmemesi ve iktiza ederse her türlü kuvvetlerle mukavemet olunması" deniliyordu. Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 38. Belge 907. Türk İstiklâl Harbi, 2, I, S. 101.

(144) Türk İstiklâl Harbi, 2, I, S. 102.

(145) Direnmenin başlamasından sonra geldiği tahmin olunan bir emirde Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa, "Askerin işgale karşı mukavemet etmemesi ve ahalinin teskini için mesâyih-i lâzimede

savunmağa kararlı bulunduğu ve Balıkesir Mütesarrıflığından yapılan tebligatı göz önünde tuttuğu için 28/29 Mayıs sabahı karaya çıkmak istiyen Yunan birliklerini ateşle karşıladı. Şimdi sadece askerî bakımdan değil, politik bakımdan da çok dikkate değer bir ortam meydana gemiş bulunuyordu. Çünkü hükûmetin emri ile Türk silâhlı kuvvetleri harekete geçmiş ve bu suretle de mütârekeyi bozmuşlardı. Onun için Balıkesir mütesarrıfı ile 172. Alay Komutanı'nın, çarpışmaların başladığını bildiren telgrafları gelince (146), mesele hemen "Meclis-i Vükelâ'da" görüşüldü; yapılan iş uygun görüldü; savunma herkesi memnun etti; hatta, Anadolu'da meydana gelen millî harekete en çok karşı çıkan ve o sırada İçişleri Bakanı bulu-

---

bulunulması" lâzımdır diyordu. Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 37. Belge 902.

(146) Balıkesir Mütesarrıfından gelen telgraf aşağıdadır: "Ayvalık işgal ediliyor. Evvelisi gün liman açıklarında, evvelce uzaklaşmış olan Yunan nakliyesi akşam saat beş'de gene görünmüş. Sefineyi himaye eden torpido derhal limana girerek İngiliz mümessili Hadkinson ile görüşmüş. Hadkinson kaymakamlığa gelerek İ'tilâf Devletleri'nin muvafakatları ile Ayvalık'ın işgal edileceğini, fakat memurîn-i mülkiyenin vazifelerine halel gelmiyeceğini tebliğ etmiştir. Kendisinden bir tebliğ-i tahrîrî istenmiş ise de vermekten imtina' etmiştir. Bu tebliğ-i şifâhîye karşı protestoda bulunan mıntaka kumandanlığına ma'lûmat verilmiş, kumandan dahi merciinden aldığı emir üzerine ateşle mukabele edeceğini suret-i kat'iyyede beyan eylemiştir. Kaymakam ve memurîn Ayvalık'ın gerisinde Gümeş deresine gelmişlerdir ve bu ma'lûmat Gümeş'den i'tâ edilmektedir. Nakliye sefînesinin iki tane olduğu bilâhare anlaşılmıştır. Kuvve-i askeriyemiz vaz'iyyet-i harbiye almış, kasabaya hâkim tepeleri tutmuş ve bu gün alessabah ihraçla birlikte müsâdeme başlamıştır. Ayvalık'ın arkasındaki Küplü dilâverleri peyderpey müdafaaya koşuyorlar, vatanlarının bu mübarek parçasını düşmana çiğnetmemek için fedâyi nefse teşne bulunuyorlar. Memûrinden Tahrîrat kâtibi, Düyûn-ı umumiyye müdîri ve bir kaç Rüsumat Kolcusu Ayvalık'da kalmışlar; birkaç müslüman âilesi dahi İngiliz Konsoloshanesinin himayesinde bulunuyor; hayatları taht-ı te'mine alınmıştır. İrâde-i Nezâret - penâhîlerine makine başında müntazırım". Buna cevap gelmediği için, bir saat sonra ikinci telgraf da çekilmiştir: "Birinci telgrafa zeyldir. Harb bütün şiddetiyle devam ediyor. Cephemiz gerisi ile irtibat peyda etmiştir. Kuvâ-yi muâvine peyderpey geliyor. Teşçi' buyurmanıza intizardayız". Bu teglafa da cevap gelmemişti. Bak, G. Kemal Söylemezoğlu, S. 108, 109.

nan, gazeteci Ali Kemal Bey bile, "Aşkolsun yiğitlere" demekten kendisini alamadı (147). Meclis-i Vükelâ" (Bakanlar Kurulu) yalnız bu direnmeyi tasvip etmekle de kalmadı, "Harbiye Nezâreti" aracılığı ile "Karesi, Aydın havalîsindeki kumandanlara", Yunanlılar ilerlediği takdirde karşı konulması emrini verdi (148). Ancak gösterilen bütün çabalara rağmen Yunanlılar, 29 Mayıs'da Ayvalık'ı işgal ettiler; fakat bir kilometreden fazla ilerleyemediler ve Ayvalık'ın hemen gerisindeki zeytinliklerde mevzi'lenmiş olan Türk kuvvetlerinin karşısında durmak zorunda kaldılar (149). Ancak Türk kuvvetleri buralarda kaldıkça kendilerinin Ayvalık'da güven içinde bulunamayacaklarını kabul eden Yunanlılar bu defa da Balıkesir Mütesarıflığına baş vurark Türk kuvvetlerinin bu zeytinliklerden çekilmesini istediler. Meclis-i Vükelâ" ca Yunanlıların bu isteği reddedilmiş (150) fakat Belediye Çeşmesi Protokolü ile Ayvalık'ın Yunanlılar tarafından işgali, kapalı bir surette Osmanlılarca âdeta kabul edilmişti. Çünkü bu kasabanın işgali üzerine Burhaniye ve Bergama'daki Türkler arasında büyük bir heyecan husule gelmiş ve geniş surette bir göç başlamıştı. Bu o kadar düşündürücü bir hal aldı ki, Osmanlı hükûmeti, bir anlaşma için, Yu-

Belediye Çeşmesi Protokolü.

(147) R. Halid Karay, 127. Bazı eserlerde Sadrazam'ın Ayvalık savunmasından memnun olmadığı; hattâ karşısındakine, "A Beyefendi, mukavemetten bir netice çıkabileceğini bilsem ben başına geçerim. Fakat bu millet beş senedir bitti. Ne ile ve kime karşı müdafaa edeceğiz, dünya ile uğraşılır mı? dediği kayd olunmaktadır. Bak, G. Kemal Söylemezoğlu, S. 109.

(148) Harbiye Nezâreti'nin emri aşağıdadır : "Ayvalık mıntakası kumandanlığının mukavemeti Meclis-i Vükelâ'ca tasvib edilerek Yunanlıların ileri harekâtına askerle mukabele edilmesi, Harbiye Nezâretine tebliğ buyrulmuş olduğundan; Nezaretce de Karesi, Aydın havalisindeki kumandanlara tarafımızdan taarruz edilmemesi ve fakat Yunanlılar ileriler ise mukavemet olunması emri verildi". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 38. Belge 907.

(149) Yunanlılar 10 kilometre kadar ilerlemek emrini almışlardı. Bak, T. Gökbilgin, I, S. 125.

(150) Aynı Eser, S. 125. Ayvalık'ın işgali sırasında bir Türk subayı şehid olmuş, birkaç tane de er yaralanmıştır. Bak, Ali Fuat Cebesoy, I, S. 133.

nanlılara başvurdu. Öte taraftan, 172. Alay'ın taarruzundan çekinen Ayvalık Rumları da kasabayı terketmeğe başlayınca, Yunanlılar da anlaşmayı lüzumlu görmüş, bu sebeple 6 Haziran 1919'da İngiliz temsilcisi, Yunan işgal komutanı ve işgal Komutanı yardımcısı ile Gömeç Bucak Müdürü ve 172. Alay komutanı Ali Bey, Ayvalık - Gömeç şosesi üzerinde "Belediye Çeşmesi yanında" buluşarak, bir protokol tesbit etmişlerdi. Buna göre : "1 — Ayvalık'da evvelce olduğu gibi Osmanlı Hükûmetinin memurları ve kanunları hükümlerini yürütecektir; Osmanlı bayrağı çekilecektir, ahalinin çektikleri Yunan bayraklarının kaldırılmasına Yunan komutanı çalışacaktır. II — Yunan işgal kuvveti, iddiaları vechile, sulh konferansının kararı üzerine askerî işgal görevi ile gelmiş olduklarına göre Yunda (Cunda) adasında yahud şehrin dışında Aya Nikola veya Fofo'da (Sefada) ikamet edecek ve şehrin dışında bulunmayacaktır. Şehrin inzibatı için Osmanlı polis ve jandarmalarına icabında işgal kuvvetleri yardım edecektir. III — Ayvalık kazasını içine alan arazide, kaza ahalisi iş ve güçleriyle meşgul olacaktır ve Ayvalık kazası haricine silâhlı olarak kimse çıkamayacağı gibi kimse de giremiyecektir. Silâh, giriş ve çıkış güvenliği bozma niteliğinde telâkki edilecektir. IV — Ayvalık kazası haricine çıkacak ve dışardan gelecek olan iş sahiplerine, iki taraf komutanları tarafından vesika verilecektir. V — Ayvalık kazasının sınırı, her iki tarafca verilecek birer subay ve ikişer sivilden müekkep bir komisyon tarafından bir defa daha tesbit olunacaktır" (151).

Kuva-yi Milliye

6 — Yurdu haksız olarak işgal edilen Türk milletinin düşmanlarına karşı milis kuvvetlerle direnme kararını hangi tarihte ve kimin kışkırtması ile verdiği kesin olarak bizce bilinmemektedir. Gerçi milis teşkilâtına benzer bir teşkilâtla halkın silâha sarılması fikrini ortaya atanlardan ilkinin "Hüdâvendigâr Valisi" Gümülcine'li İsmail Bey olduğunu söyleyenler vardır (152). Fakat bunun ne derece doğru olduğu ve bu fikir etrafında bir ha-

(151) Türk İstiklâl Harbi, 2, I, S. 104.

(152) R. Halid Karay, S. 126.

reket meydana gelip gelmediği belli değildir. Ancak, Birinci Dünya Savaşı sona ererken, 7. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın Cenâni Bey'e ve Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'ya, halkın teşkilâtlanması hakkındaki sözleri herkesçe bilinmektedir (153). Bize göre, Mondros Mütârekesini izleyen günlerde, Beyşehir süvari alayına ta'yin edilen Kurmay Binbaşı Nâzım Bey'in (Şehid Nâzım Bey) (154), daha o tarihlerde Toroslardaki aşîretlerle temasa geçerek gerektiği zaman onlara sığınılabileceğini, birlikte bir savunma hareketine girilebileceğini söylemesi (155), Çeçenler arasında teşkilât kurarak halka silâh dağıtması (156), üzerinde durulması gereken hallerdir. Bununla beraber; ne Hüdâvendigâr Valisinin (157) fikrini benimseyen tek kişinin, bu fikri Türk toplumuna mal etmek için ortaya çıktığına, ne de Nâzım Bey'in Toroslar'da meydana gelebileceğini düşündüğü direnmenin geliştiğine dair bir delil vardır. Fakat 57. Tümen komutanı Albay Şefik Bey'in, 23 Mayıs 1919'da Harbiye Nezâreti'ne gönderdiği bir yazıda : "Durumun düzeltilmesi için, Kuvâ-yi Milliye teşkilâtı vücuda getirmenin en iyi tedbir olabileceğini" bildirmesi ve "Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevad Paşa'nın da (Cevad Çobanlı), bu yazının altına "Son fıkra gayet önemlidir; acele edilmesi lâzımdır" diye bir kayıt düşmesi (158), Kuvâ-yı Milliye için bir başlangıç olarak

---

(153) Ali Fuat Cebesoy, 1, S. 29.

(154) Eskişehir - Kütahya savaşında şehit olan Nazım Bey.

(155) Fahrettin Altay, II. S. 182. ve Hayat Mecmuası, Sayı 2.

(156) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 9. Belge 211.

(157) Bursa'ya Hüdâvendigâr da denirdi.

(158) Türk İstiklâl Harbi, 2, 1, S. 79. Ayrıca Erkân-ı Harbiye'ce 57. Tümene verilen cevapta : "Ahali tarafından Yunanlıların iyi karşılanması, Aydın vilâyetinin âkibeti için telâfisi mümkün olmayan zararlar doğurur. Bunun ahaliye pek seri' surette anlatmanızı rica ederim. Ahval-i mahalliye'ye göre yapılması lâzımgelen işleri siz daha iyi takdir buyurursunuz. Askerin dağılması vehâmeti pek büyük akibetlere yol açar. Bütün subaylar heyeti ise işe çok ehemmiyetli surette sarılmalıdırlar". Bak, Türk İstiklâl Harbi, 2, 1, S. 79. İngiliz Deniz Albayı Heathcote Smith, 24 temmuz 1919'da verdiği bir raporda "Müdafaa-i Milliye Teşkilâtı" nın nasıl meydana çıktığını anlatırken "Millî cereyanın anahtarı İzmir'in işgalidir. O ta-

kabul olunabilir. Bununla beraber daha önceki tarihlerde, özellikle 1877 - 1878 Osmanlı Rus ve 1897 Osmanlı - Yunan ve Balkan savaşlarında Türk milis kuvvetlerinin türlü savaşlara katıldıkları bilinmektedir. Onun için "Kuvâ-yi Milliyye, Kuvâ-yi Milliyye kumandanı, umum çeteler kumandanı gibi ta'birler" Türkler için yabancı deyimler değildi (159). Bu itibarla Kuvâ-yi Milliyye adı altında faaliyyete başlayan ve önceleri, yurdun savunulmağa ihtiyaç duyulan yerlerinde (160), hemen hemen aynı zamanda meydana çıkan ve aynı karakterde görünen bu teşekkülün kurulmasına ve gelişmesine bir tek kişi âmil olmadı denilebilir. Anlaşıldığına göre vatanı koruma yolunda bir çok cephelerde, bütün sıkıntı ve tehlikelere göğüs gererek, yıllarca çarpışan Türk Milleti, öz yurdunun istîla edildiğini; mal, can ve nâmusunun tehlikeye düştüğünü görünce, hele işgalcinin Yunanlılar olduğunu anlayınca çılgına döndü, büyük bir üzüntü duydu ve çektiği sıkıntı ve yorgunluğu hiçe sayarak, kutsal saydığı şeyleri korumak çarelerini aradı. Bunun sonucudur ki; silâhlı veya silâhsız bir çok insan, kendinden biraz daha iyi düşünebilenin peşine takılmakta tereddüt bile etmedi ve yine bu sebepledir ki; bunların lideri, bazen bir komutan, bazan aydın bir kişi, bazan da okuması, yazması bulunmayan, hatta ömrünün büyük bir kısmını haydutlukla geçirmiş azılı bir şakî oldu (161). Bu çeşitli liderler içinde birbir-

---

rihten itibaren cereyan yayılmağa başladı ve bu gün Müdafaa-i Milliye Teşkilâtı Türkiye demektir. Bu cereyan bir dereceye kadar Osmanlı Hükûmetinin eseridir". Bak, Selâhi R. Soyel S. 43. Albay Kâzım (Özalp) Bey, İstanbul'a giderek kendisini 61. Tümen Kumandanlığına tayin ettirdiği sırada Cevat Paşa'ya, millî bir teşkilât kurulabileceğini söylemişti. Bak, Kâzım Özalp S. 17.

(159) T. Bıyıklıoğlu, 2, 1, S. 81.

(160) İlk direnme yuvaları Bandırma, Balıkesir, Denizli, Soma gibi yerlerde meydana geldi. Bak, Rahmi Apak, 1, S. 44.

(161) "Meselâ; bir Yörük Ali Efe vardır ki, adam dağda bulunduğu halde gelmiş; düşmana karşı çıkmış ve muharebe ederken şehid" olmuştur. Bak, İ. İnönü, 26 nisan tarihli Ulus Gazetesi. O tarihlerde Jandarma Genel Komutanı olan Kemal Paşa, Kuvâ-yi Milliyye hakkında şu bilgiyi veriyor: "Kuvâ-yi Milliyenin bir kıs-

lerini sevmiyen, birbirlerine düşman olanlar bile vardı. Fakat bunların hepsi, hatta cezaevindeki tutuklular bile (162), düşmana karşı duyulan kîn ve nefrette birleşiyorlardı. "Asker ve sivil devlet memurlarının öğütleri" ile halk her yerde, hevesle ve büyük ölçüde bu teşkilâta kayd olmakta idi. Ödemiş'de millî kuvvetler, 48 saat içinde toplanmış ve ateş hattına hareket etmişti.

Milî müfrezelerin kuruluşunda eşraf'ın rolü büyük oluyordu. Çünkü şehir ve köylerdeki gençler bunların söylediklerini benimsiyor ve hemen onun veya gösterdiği kişinin yönetimi altına giriyorlardı. Gökçen Hüseyin Efe de söz sahibi bir ağanın mektubu üzerine milli kuvvetlere katılmıştı (163). Eskişehir eşrafından Osman Bey'in şe-

---

mını, memleketleri Yunanlılar tarafından istîlaya ve âile ferdlerinden bir çoğu tarihin şimdiye kadar kayd etmediği fâcialara ma'ruz kalmış olanlar; diğer kısmını da, vatandaş ve dindaşlarının uğradıkları bu âkıbete ma'ruz kalmak endişesi ile hayat, namus ve vatanlarını müdafaa edenler teşkil etmektedir. Kuva-yi Milliyye'nin hedefi sadece Yunanlıların memleketlerinden çıkarılmasından ibarettir. Reislerinden bazılarını nüfuzlu efeler ile, ordudan isti'fa etmiş olan bazı emekli subaylar vücuda getirmektedir ve bunlar asla eşkıya değildirler. Birbirlerine son derece bağlıdırlar. Aralarında inzibat gayet şiddetli bir surette te'min edilmiştir. Âsâyişi bozan hiçbir şey yoktur. Muntazam teşkilâtları vardır. Münâvebe ile birbirlerine mezuniyet vermektedirler"... Kuvâ-yi Milliyye hareketi", millî bir coşmadır; bu sebeple halk bu mücâdeleyi bizzat yapmaktadır". Bak, T. Gökbilgin, 2, S. 17. Kuvâ-yi Milliye'nin kuruluşunda büyük hizmeti görülenlerden birisi de ittihat ve Terakki Cemiye'tinin "İzmir Kâtib-i mes'ûlü" olan Mahmud Celaleddin Bey'dir, Galib Hoca takma adı ile Batı cephesinin kuruluşunda payı çoktur. Bu kişi, Türkiyenin 3. Cumhurbaşkanı olan Celâl Bayar'dır.

(162) Kurtuluş Savaşının önde gelen liderlerinden birisi, hâkim bulunduğu bölgedeki cezaevlerine bir yazı gönderdi ve yemin ederek veya parmak basarak veya imza atarak millî kuvvetlere katılacaklarını teahhüd eden ve cezaevinde bulunduğu sürece iyi huyları ile tanınmış hafif suçluların serbest bırakacaklarını bildirdiği vakit, bütün mahkûmlar, "Ekmek ve silâh verin, yeter. Ölünceye kadar emrinizdeyiz". diyerek millî kuvvetlere katıldılar. Bak, Kâzım Özalp, Cumhuriyet Gazetesi, 1 haziran.

(163) Halil Ağa, Gökçen Efe'ye gönderdiği mektupta "Eskiden Osmanlı'ya karşı Zeybeklik ediyor, kahramanlık yaptım sanıyordun. Zeybeklik yapacak zaman gelmiştir ve şimdidir. Memleketimizin bu

hirden birkaç kilometre uzaktaki çiftliği, yeni gelenler için Kuvâ-yi Milliye'nin "Bir ta'limhânesi" halini almıştı (164). Bundan başka, hemen hemen her yerde teşekkül etmiş olan "Kuvâ-yi Milliye Heyetleri" ve "Müdafaa-i Hukuk Heyetleri", millî müfrezelerin her türlü ikmal hizmetlerini ifa ediyorlardı" (165). Zaman geçtikçe millî kuvvetler artmış, millî taburlar alaylar kurulmuştu. Bunların başında halkın ileri gelenlerinden birisi bulunurdu. Her alay ve tabur komutanlarının subay olan bir yardımcısı vardı (166). Askerî komutan, sivil millî komutanla anlaşarak, müfrezeyi savaş bakımından idare eder ve gerekli emirleri verirdi. Bunun dışındaki sorumluluk millî komutana ait bulunuyordu. "Kuvâ-yi Milliyyenin silâh ihtiyaçları askeri birliklerce karşılanırdı. Bir an geldi ki Ordu, Kuvâ-yi Milliye'ye hem yeme, hem de giyme bakımından yardımcı oldu. Nitekim 31 Ekim 1919'da "Karesi ve Saruhan livaları Harekât-ı Milliye Heyet-i Merkeziyesi", "Erkân-ı Harbiye-i Umumiyye Reisi" Cevad Paşa'ya, kış mevsimi yaklaşması dolayısı ile, bir yazı göndererek Millî Kuvetler için "cihet-i askeriyyeden" kaput ve çadır verilmesini istemişti. Bunun üzerine "Erkân-ı Harbiyye", 8 Aralık 1919'da 14. Kolordu'ya, millî kuvvetlere verilmek üzere, 1000 gocuk'un gönderilmekte olduğunu bildirdi ve bu halin gizli tutulmasını hatırlattı (167). Bu gocukların makbuzları (alındı kâğıdı) 14. Kolordu adına kesilecekti.

Kuvâ-yi Milliye'nin "Yedirilip içirilmeleri esaslı olarak doğrudan doğruya bölge ahalisi tarafından sağlanmak-

---

acı hâli yüreğini sızlatmıyor mu? Haydi bakalım gayri iş başına. Anlaşmak ve yapacağımız işleri kararlaştırmak için bir yer göster. Selâm ederim, gözlerinden öperim oğlum. Hacı Halil. Bundan sonradır ki Hüseyin Efe Demirci Mehmet Efe'ye başvurdu ve millî Kuvvetlere katıldı. Bak. C. Bayar. 7. S. 2152.

(164) Cemal Kutay, 2, S. 212.

(165) İ. İnönü, 9 nisan tarihli Ulus Gazetesi.

(166) A. Midillili, S. 48.

(167) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, 38. 918, 922.

ta idi" (168). Fakat 8 Ocak 1920'de yine Harbiye Nezâreti, 14. Kolordu'ya gönderdiği bir yazı ile "Kuvâ-yi Milliye iâşe ihtiyaçlarının kolorduca te'min edilerek Kuvâ-yi Milliyye tarafından cebrî muamelelere ve müdahalelere mahal bırakılmaması" için emir verdi (169). Kuvâ-yi Milliyye'de daimî gönüllü olarak hizmet edenlere 5-15 lira ödenmekte idi. Millî kuvvetler arasında "En genç çocuklar olduğu gibi, ak sakallı dedeler de vardı. Mücâhidler'e cephane ve yiyecek taşıyan hatunlar pek çok olduğu gibi mavzer'i elinde müsâdemeye iştirak eden Türk kadınları da az değildi" (170). Her gün bir şehir veya kasabanın millî kuvvetlere katıldığı görülüyordu. Denizli, bu şehirlerden birisi ve başta geleni idi. Çünkü İzmir'in işgalini İzmir Redd-i İlhak Cemmiyyetinin telgrafından öğrenmiş olan Denizli Mütesarrıfı, bu haberi bir taraftan Konya hattı üzerinden İstanbul'a bildirirken bir taraftan da Belediye Reisine, Müfti'ye ve şehrin ileri gelenlerine duyurmuştu. Bunun üzerine Müfti Hulûsi Efendi (171) ve diğerleri hemen harekete geçtiler ve Belediye binası önünde bir miting yapmağı kararlaştırdılar. Bu sebepledir ki, sabah namazından sonra Hulûsi Efendi Ulu Cami'deki (Kayalık Cami) sancağı çıkarttı. Halk bunun altında toplanmış ve tekbir getire getire Belediye önüne gelmişti. Burada Müfti Efendi ateşli bir konuşma yapmış, halkın silâha sarılmasını istemiş ve onları düman'a "Fi'lî mukabelede" bulunmağa da'vet etmişti (172). Bundan sonra İ'tilaf

(168) Nutuk, 2, S. 15. "Kuvvetlerin iâşesi cephe gerilerindeki millî levâzım hey'etleri tarafından temin ediliyor ve bu sarfiyat için gereken paralar da Redd-i İlhak Hey'etleri kanaliyle halktan vergi veya yardım şekli ile toplanıyordu". Bak, Kâzım Özalp, S. 73

(169) T. Gökbilgin, 2, S. 334.

(170) M. Arif, S. 24, 25.

(171) Müfti Hulûsi Efendi, Türk millî mücâdele tarihinde ilk millî kuvvetlerin toplanmasında, cepheye sevkinde ve millî teşkilâtın kurulup çalışmasında büyük hizmetleri görülmüş olan bir vatanseverdir.

(172) Müfti Efendi'nin sözlerinden bir kısım aşağıda verilmektedir : "Hemşehrilerim, Şimdi İzmir'i Yunan askeri işgal etmiştir. Bu işgale muhâlefet ve düşman'ın taarruzuna karşı koymak lâzımdır.

Devletleri temsilcilerine protestolar gönderildi, hatta 18 Mayıs'da yine bu devletler mümessillerine telgrafla, "Yunan askerleri İzmir'i terketmedikleri takdirde, Denizli halkının İzmir'i müdafaaya hazır olduğu" bildirildi (173). İçişleri Bakanlığına da buna benzer bir telgraf çekildi (174). İşte bir taraftan bu telgraflar çekilir, bir taraftan mitingler ve toplantılarla halk, fikren Yunanlılara karşı hazırlanırken, bir taraftan da Mütesarrıf Faik Bey, Müfti Hulûsi Efendi, topçu binbaşısı İsmail Hakkı ve öteki vatanseverler, hemen işe koyulmuş ve kısa zamanda Denizli'de Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyyeti ile "Denizli Heyet-i Milliyyesini kurarak (175) gönüllü kaydına başlamışlardı (176). 10 Haziran 1919'da müfti Hulûsi Efendi ve arkadaşları bir beyannâme yayımladılar. Bu beyannâmede halkın dînî, millî duygularını harekete getiren, düşmanı küçük gören, mertçe ölmenin fazîletlerini belirten enteresan hükümler vardı (177). Bundan dolayı halk üzerinde tesiri büyük olmuş

İşgal edilen memleketler halkının silâha sarılması ve savaşması farz-ı ayn, uzak memleketler halkı için farz-ı kifâye'dir. Fetva veriyorum, silâh ve cephane azlığı veya yokluğu hiçbir zaman mücadeleye engel teşkil etmez. Elinizde hiçbir silâhınız olmasa dahi, üçer taş alarak düşman üzerine atmak suretiyle mutlaka karşı koyunuz. Biz bir çok ülkelere hükmetmiş fatihlerin torunlarıyız (ve orada bulunan hıristiyanları göstererek) bunlar da bize birer emanettir; onlara dokunmayınız". Bak, Akif Tütenk, S. 9.

(173) Akif Tütenk, S. 9.

(174) Bu telgraftan alınan bir parça aşağıda verilmiştir : 'Ahali heyecan içinde, milletin haklarını savunmağa karar vermiştir. İzmir'de cereyan eden fâcialar, bütün bölge halkında sonsuz bir nefret uyandırmıştı. Devlet ve milletin haklarını korumak için her kes, her türlü fedâkarlığa hazırdır. Yabancı bir devletin esaret boyunduruğu na girmemek ve değerli İzmirimizi onların elinde bırakmamak için her türlü fedâkarlığa katlanmak azmi, büyük, küçük istisnasız herkesde mevcuttur. Halk vatanlarının yabancılar elinde bırakılmasına kesinlikle razı değildir; bu uğurda canlarını feda eyliyeceklerdir". Bak, Türk İstiklâl Harbi, 2, 1. S. 64.

(175) G. Jaeschke, 1, S. 38.

(176) Bu gönüllüler, biraz sonra Sarayköy ilerisinde ve Menderes gerisinde kurulmuş olan cepheye gönderildiler.

(177) Yayımlanan beyanname aşağıdadır : "Güzel İzmir'imizi iş-

ve gerekli coşkunluğu yaratmıştı. Ancak, bu vatanseverler karşısında muhalif bir grup vardı; onlar da boş durmuyor ve vatanseverlerin yaptıklarının tam tersini kılları kıpırdamadan propaganda ediyorlardı. Bir an geldi ki Müftü Efendi bile, bunların yüzünden, Denizli'yi terkederek Dinar'a çekilmek zorunda kaldı. Bununla beraber, millî teşkilât gün geçtikçe gelişti ve Yunanlılara saldıracak bir duruma geldi. Bu arada, azılı bir haydut olan Yörük Ali Efe, Çine civarında bulunan 57. Tümen komutanına baş vurarak (178), silâh verildiği takdirde, çok insan toplayabileceğini bildirince Tümen komutanı onun isteğini yerine getirmiş ve millî kuvvetler, bu suretle Zeybekler tarafından desteklenmeğe başlamışlardı. Öte taraftan Hey'et-i Milliyye, 18 Temmuz 1919'da seferberlik ilân etti, 1300 den 1310 doğumlulara kadar olanları silâh altına çağırdı, emre uymayan yedek subayların i'dam edileceklerini bildirdi (179).

Yörük Ali Efe'nin Millî teşkilâta katılması.

Balıkesir'deki faaliyet.

Teşkilâtlanma ve Millî Kuvvetlere yardım hususunda başta gelen şehirlerden birisi de Balıkesir'dir. Çünkü İzmir'in işgalini duymuş olan Balıkesirliler, hıristiyanlar dahil, ne yapılması gerektiğini konuşmak üzre 16 Mayıs'-

---

gal eden Yunan canavarları vilâyetimizin içerisine doğru ilerliyorlar. Ayak bastıkları yerde hadsiz hesapsız vahşetler, tüyler ürperten alçaklıklar yapıyorlar, cami'lerimize Yunan bayrağı asıyorlar. Biz bu hâin düşmanlara karşı ayaklandık; bunları evvelâ Menderes'den bu tarafa geçirmemeğe ve sonra vilâyetten temizlemeğe karar verdik. Allah'ın büyüklüğüne güvenen namuslu ve mert kardeşler, silâhları ile birer birer gelip bize el uzatıyorlar. Yarın Yunanlılar'ın pis ve murdar ayakları altında inliye inliye ölmektense, bu gün ya mertçesine ölmeğe veyahud şerefle, namusla yaşamağa azmettik. Bugünkü çalışmayı din ve nâmus borcu bilen kardeşlerimiz seyirci vaziyette kalmamalı; vaktin nakd olduğunu ve kaybedilecek zaman olmadığını düşünerek hareket etmeliyiz. Allah yardımcımızdır. Denizli Hey'et-i Milliyyesi". Bak, M. Arif, S. 21 A. Tütenk, S. 15.

(178) Bu tümenin bütün kuvveti 43 er ile iki obüs topunu idare edecek topculardan ibaretti. Bak, A. Midillili, S. 62. Aydın'ın işgalinden sonra Çine'ye çekilmiş olan 57. Tümen Komutanı Şefik Bey, "Affa uğramış Zeybeklerden Yörük Ali ve arkadaşlarını Çine'ye Çağırmıştı. Bak, C. Bayar, 7, S. 1938.

(179) Akif Tütenk, S. 26.

da toplanmış, durumu tartışmış; İzmir olayını protesto etmek ve gerekli savunma tedbirleri almayı düşünmüşlerse de, hiristiyanlar bu kararlara katılmamışlardı. Bundan dolayı ertesi gün sadece Türkler toplanarak 40 kişilik bir heyet seçtiler. İlk adı Redd-i ilhak olan bu heyet hemen faaliyyete geçerek üyelerinden bazılarını İstanbul'a gönderdi. Bunlar orada gereklilerle ve bu arada İçişleri Bakan'ı ile görüştüler. Bakan, kendilerini destekler şekilde bazı sözler söyledi (180). Bu sıralarda idi ki, Millî Kuvvetlerin kurulmasına ve teşkilâtlanmasına en çok hizmet etmiş olan iki komutan'ın tayinleri yapıldı. Bunlardan birisi, Bandırma'daki 61. Tümen'in başına getirilen Kâzım Bey (Özalp) (181), ikincisi de 17. Kolordu komutan vekilliğine ta'yin edilmiş olan Albay Bekir Sami Bey idi. 22 Mayıs'da Bandırma'ya gelen Bekir Sami Bey, hemen harekete geçerek Çerkes Ethem ve kardeşlerinin temsilcileriyle görüşmüş (182) ve sağlayabildiği atlı kuvveti, Çerkes Ethem komutasında, Ayvalık'a yardıma göndermişti.

---

(180) Devrin İçişleri Bakanı Gazeteci Ali Kemal Bey Heyet üyelerine : "Biz size, sizi ayaklandırmaktan men'edecek emirler veririz, çünkü baskı altındayız. Siz bize dahi isyan ediniz. Millî müdafaa bir milletin en kudsî hkkıdır." demişti. Bak, Rahmi Apak, I. S. 52.

(181) Kâzım (Özalp) Bey, İzmir'in işgal edildiği gün, kardeşi ile birlikte, oradan ayrılarak Manisa üzerinden Bandırma'ya gelmiş, Çerkes Ethem ve kardeşleriyle de temasa geçerek onlarla vatan müdafaası hususunda bazı kararlara varmıştı. Daha sonra İstanbul'a giden Kâzım Bey, "Erkân-ı Harbiye Reisi Cevad Paşa" ile görüşmüş ve kendisini Bandırma'daki tümene komutan ta'yin ettirmişti. Bu suretle o, "Bandırma ile İzmir arasındaki havaliye dağılmış bütün askeri" birliklerin başına geçmiş oluyordu. Bak, K. Özalp, Cumhuriyet Gazetesi.

(182) Çerkes Ethem, Bandırma'nın Emre köyünde oturan çiftlik sahibi Ali Bey'in küçük oğludur. Ağabeyleri Reşid ve Tevfik Beyler Harb Okulundan mezundurlar. Ethem ise Assubay Okulundan mezundur ve Başçavuş rütbesindedir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra köyüne dönen Ethem, İzmir Valisi Rahmi Bey'in oğlunu dağa kaldırmış ve Vali'den aldığı 50 bin lira fidye ile bir çete kurarak, İzmir'in işgalinden sonra Yunanlılar'a karşı ilk duranlardan ve tutunanlardan biri olmuştur.

Ödemiş'teki faaliyet.

Hiç şüphesiz Ödemiş Kaymakamı Bekir Sami (Baran) Bey'in ve Ödemişlilerin Kurtuluş Savaşındaki yerleri bir çoklarından daha önemlidir. Çünkü Albay Bekir Sami Bey'in uyarmalarının da tesiri altında kaldığı söylenen (183) Ödemiş Kaymakamı Bekir Sami Bey, İzmir'in işgalini takip eden günlede, Jandarma Komutanı Yüzbaşı Tahir, askerlik şubesi başkanı, Belediye reisi ve şehrin ileri gelenleri ile hükûmet konağında toplantılar yapıyor ve Ödemiş'in Yunanlılara karşı savunulması tedbirlerini alıyordu. Böyle bir toplantı sırasında idi ki, içeriye üniformalı ve silâhlı bir takım insanlar girdi. Hizmete hazır olduklarını bildiren bu insanlar, Ödemişli yedek subaylardı; çağrılmadan gelmişlerdi (184). Daha sonra bunların sayıları onbeşe yükseldi (185). Öte tarftan askerî silâh deposu açılmış; halka, efelere, zeybeklere silâh dağıtılmıştı (186). Bu suretle, silâhlananların sayısı kısa bir zamanda 150'ye yükseldi ve 25 Mayıs 1919'da Ödemiş'de Kuvâ-yi Miliyye Teşkilâtı kurulmuş oldu (187). Kuvvetlere Jandarma Yüzbaşısı Tahir Bey komuta edecekti. Biraz daha beklendiği takdirde, köylerden geleceklerle birlikte savaşcıların sayısının yükseleceği kabul edilmekle beraber durum beklemeğe müsâit görünmüyordu. Çünkü Yunanlılar sür'atle Ödemiş'e doğru ilerlemekte idiler. Onun için acele harekete geçildi. 29 Mayıs'da Yüzbaşı Tahir Bey'in, "Kuvâ-yi Milliyye Komutanı" olarak, 17. Kolordu komutan vekiline gönderdiği bir yazıda, 29 Mayıs'da "Millî kuvvetlerle Kaya - Hacı İlyas - Kahrat cephe olmak

---

(183) Türk İstiklâl Harbi, 2, I, S. 91. Bazı kişiler, Bekir Sami Bey'in önceleri Millî Mücadeleye taraftan olmadığını söylemektedirler. Bak, C. Bayar 7, S. 1829 - 1830.

(184) H. Güvendik, S. 141.

(185) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 134.

(186) 57. Tümen Komutanı Şefik Bey, "Harbiye Nezâreti'ne" verdiği bir raporda, Ödemiş deposundaki silâhların, ilçe Kaymakamı ile anlaşarak ahaliye dağıtılacağını ve bu suretle Rum çetelerine karşı Türk köylerinin korunacağını bildirmişti. Bak, A. Midillili, S. 26." Ödemiş'de 1 600 kadar muhtelif cinste piyade tüfeği, 255 sandık piyade cephanesi ve beşbin atım kadar topçu mermisi vardı". Bak, Rahmi Apak, I, S. 60.

üzere Tire, Bayındır cihetlerini işgal etmiş olan düşmana karşı ileri karakollar" kuracağı, kuvvetleri çoğaldıkça cephenin daha ileri sürüleceği, Ödemiş Kaymakamı Bekir Sami Bey'in o gece İtilâf Devletleri mümessilleri ile İzmir Valisine çekeceği telgraflardan sonra telgraf hatlarının kesileceği, Yunan askerlerinin nakline hizmet eden demiryollarının da tahrip edileceği açıklanıyordu (188). Sözün kısası "İzmir'in işgali bütün memlekete bir fırtına kopardı" (189); "Tekmil vicdan-ı milleti müdafaa-i istiklâl hususunda bir azm ü irâde etrafında" toplamağa sebep oldu (190); "Mustafa Kemal ihtilâlinin başlamasına" yardım etti (191); 16 Mayıs'da "Erkân-ı Harbiye-i Umumiyye Reisi" Cevat Paşa'nın "Her kıt'a toplu, silâh başında ve disiplinli kalmalıdır." şeklindeki direktifi vermesine sebep oldu (192); Ayvalık'da üstün Yunan kuvvetlerine karşı 172. Alayın direnmesine yol açtı; "Harbiye Nezâretince" Ayvalık için girişilen hareketin takdiri ve Alay komutanlarının tebrik edilişi ise öteki komutanların heyecanlarının kamçılanmasına hizmet etti. İzmir olayından duyulan heyecan "Dihiliyye Nezâretinden Karesi Mütesarrıflığına" verilen emre, bu emir de "Mukavemet-i milliyyeye bir işaret" kabul olunarak (193), Balıkesir ve Aydın bölgesinde Yunanlılara karşı bir hareketin başlamasına yol açtı. Yunanlıların, İzmir'in işgali günü başlayan ve sonraki günlerde "Devam eden katliâm"ı, halkın nefretinin artmasına ve "Meydana gelen Redd-i ilhak heyetlerinin" uzak vilâyetlerden yardım istemesine, bu hal ise "Coşkunluğun genelleşmesine" sebep oldu (194). İşte bütün bu olaylar her sınıf halkı harekete geçirdi ve sonunda

---

(187) G. Jaeschke, 1, S. 37.

(188) Türk İstiklâl Harbi, 2, 1, S. 91.

(189) Bu cümle, Amiral Webb'e aittir. Bak, G. Jaeschke, 1, S. 34.

(190) Nutuk, 2, S. 14.

(191) D. Kitsikis, S. 210.

(192) Türk İstiklâl Harbi, 2, 1, S. 68.

(193) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 38, Belge 907.

(194) Aynı Vesika.

her direnme alanında, normal zamanlarda birbirlerinden çok farklı hayat süren insanları yanyana getirdi. Vatanın kurtulması için fikir birliğine varan bu insanlar, baltaya kadar inen silâhları ile, düşmanın modern orduları karşısına çıkmakta bir an bile duraksama göstermediler.

7 — İzmir'in işgalinden sonra Ödemiş Kaymakamı Bekir Sami (Baran) Bey, İçişleri Bakanlığına bir telgraf çekerek, "Yunanlılar İzmir'i işgal ettiler. Kâfi kudret ve îmanımız vardır. Emrinizi makine başında bekliyorum" dediği vakit telgrafına, İçişleri Bakanlığı Müsteşarı Timolyon cevap vermiş ve "Ta'lîmâtı Vâliden alınız" demişti (195). Bunun üzerine Ödemiş Kaymakamı İçişleri Bakanına ikinci bir telgraf çekerek, "Ben Timolyon adında bir müsteşar tanımıyorum (196); sizin imzanızla emir bekliyorum" dedi ise de Nâzır'dan gelen cevap da aynı mealde idi (197). Fakat bu cevap, vatansever kaymakamı doyurmadı; bu sebeple o, Saray'a başvurdu, fakat Saraydan değil Sadrazam'dan cevap aldı. Bu cevap da rahatlatıcı değildi. Aynı kaymakam, 29 Mayıs'da İ'tilâf Devletleri mümessillerine bir telgraf çekti, İzmir'i mütâreke hükümlerine aykırı olarak Yunanlılara işgal ettirmelerini, acı bir dille eleştirdi, Yunanlılar İzmir'den çekilmezlerse, dökülecek kandan İ'tilâf Devletlerinin sorumlu olacağını açıkladı ve nihayet bundan sonra "kalem değil silâh konuşacaktır" (198) demek suretiyle bir yandan gerçeği ifade etti; bir yandan da devletleri tehdit etmiş oldu. Öte taraftan, İzmir Valiliğine gönderdiği bir telgrafta, Vali'nin tutumunun memleket aleyhinde olduğunu belirttikten sonra vilâyetle ilgisini kestiğini söylemiş ve Kuvâ-yi Milliyyeye katıldığını bildirmişti (199).

29 Mayıs 1919'da yüzbaşı Tahir Bey'in komutasındaki milli kuvvetler savaşa hazır duruma gelmiş bulunuyor-

---

(195) Rahmi Apak, I, S. 61.

(196) Timolyon, Rum soyundandı.

(197) Rahmi Apak, I, S. 61.

(198) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 135.

(199) H. Güvendik, S. 143.

lardı. O gün "sadece yunan ordusu hesabına işleyen İzmir treninin işgal edilmiş bölgeden" daha doğuya geçmemesi için silâhlı bir müfreze kurulmuş ve bu müfreze 30 Mayısta İzmir'den gelmekte olan ve içinde Yunan askerleri de bulunan bir treni Hacı İlyastan geri çevirmişti. Fakat bütün bu olanlardan Ödemiş'teki yerli Rumlar, çıkması akla gelebilen karışıklıklardan dolayı kaygı içinde idiler. Bundan dolayı bir Rum heyeti Kuvâ-yi Milliyye Komutanına başvurmuş ve Türk-Rum ileri gelenlerinden seçilecek bir heyetin, Ödemiş'e doğru ilerlemekte olan, Yunan kuvvetleri komutanına gönderilerek, Ödemiş'in işgal edilmemesi için ricada bulunulmasını istemişlerdi (200). Bu manasız bir hareketti ve isteğin kabul edilmiyeceği meydanda idi. Buna rağmen sadece Rumlardan kurulu bir heyetin Yunan komutanına başvurmasına engel olunmadı. Fakat tahmin olunduğu gibi Yunan komutanı onların isteğini reddetmiş ve yürüyüşe devam etmişti. Bunun üzerine, Ödemiş'de toplanmış olan millî kuvvetler, 31 Mayıs'da yapılan bir tören ve duâdan sonra, düşmanla çarpışmak üzere kasabayı terkettiler (201). Öte taraftan, Büyük Menderes vâdisinde, Aydın'a doğru ilerlemeğe başlayan Yunan kuvvetleri, bu tarihlerde Küçük Menderes vâdisini de işgale başlayarak 1 Haziran 1919'da Ödemiş'e saldırdılar. Bunlar 3.000 kişi kadar tahmin olunuyordu. Buna rağmen "Yiğit Ordu" adını alan ve 150 kişiyi geçmiyen Türk millî kuvvetleri (202), düşmanın sayıca olan üstünlüğüne de değer vermiyerek, kasabanın yakınında mevzi'lendiler ve savaşa girdiler. Sabahleyin başlıyan ve en kanlı çarpışmaları Hacılyas Köyü civarında geçen bu savaş, öğleye kadar sürdü; fakt bundan sonra bu bir avuç insanın direnmesi mümkün olmadı; onlar kırk kadar şehid verdikten ve şehid sayısının iki katı düşman savaşcısı öldürdükten sonra Ödemiş'i bırakmak zorunda kaldılar.

İlk kurşun muharebesi ve Bozdağ cephesinin kuruluşu.

O gün geç saatlerde düşman, Ödemiş'e girerken civardaki köylerden alevler ve dumanlar yükseliyordu; savaşı

(200) H. Güvendis, S. 142.

(201) Türk İstiklâl Harbi, 2, I, S. 91.

(202) Türk İstiklâl Harbi, 2, I, S. 92.

teripliyen ve idare edenlerden Kaymakam Bekir Sami Bey, Jandarma yüzbaşısı Tahir Bey ve askerlik şubesi başkanı, bu esnada büyük bir üzüntü içinde Gediz'e doğru uzaklaşmakta idiler; zeybekler ve efeler ise, Poslu Mestan Efe'nin komutasında Bozdağ'a çekildiler. Her türlü aracılığı reddeden ve Yunanlılar, vatan topraklarını terketmeden silâhı bırakmıyacağını söyliyen Efe, bundan sonra kendisine "Bozdağ Kuvâ'yi Milliyye Reisi" unvanını verdi; yazdırdığı yazılara da "Bozdağ Kuvâ-yi Milliyye Reisi Poslu Mestan" diye imza koydu ve bu suretle de Bozdağ Cephesi kurulmuş oldu. Gerçi "Yiğit Ordu" yenilmişti; fakat o davranışı ile, Türk topraklarının kolayca istîlâ edilmiyeceğini ve Türk milletinin bu toprakları savunma hususunda her fedâkârlığa katlanabileceğini, bütün dünyaya isbatladı. Ayrıca, Türk İstiklâl tarihindeki yeri pek büyük olan bu savaşa, Kuvâ-yi Milliyye'nin ilk savaşı gözüyle bakıldı; adına "İlk Kurşun Muhârebesi" denildi ve Hacılyas Köyüne de daha sonra İlkkurşun adı verildi. Gerçekten bu yüz elli kişiye, yurdun tehlikeye düşen öteki bölgelerindeki, aynı duyguları taşıyan başka yüzelli kişiler de karıştılar ve düşmanın daha iç bölgelere girmesine engel olmak üzere ilk seddi teşkil ettiler, zaman zaman baskınlar yaptılar, zaferler bile kazandılar. Nitekim 5 Haziran 1919'da Akhisar'ı işgal etmiş olan Yunanlıların karşısına da ilk defa millî kuvvetler çıktılar (203). Bu hal ve İngilizlerin müdahalesi (204), bir an Yunanlıları,

(203) 61. Tümen komutanı Kâzım (Özalp) Bey tarafından Akhisar ve civarında gerekli teşkilâtı kurmak üzere görevlendirilen Çerkes Ethem Bey ve onunla işbirliği yapanlar, bir Redd-i işgal Cemiyyeti kurdular. Bak, A. Midillili, S. 53. Burada ilk müfreze, Karaosmanoğullarından Halid Paşa diye anılan kişi tarafından kuruldu. Fakat bu kişi, çok iş görmeğe zaman kalmadan, Manisa civarındaki çiftliğinde, 10 kadar milisle birlikte 8 Temmuz 1919'da Papazlar Köyü'nün Rum çeteleri tarafından basıldı ve şehid edildi. Bak, Türk İstiklâl Harbi, 2, I, S. 190. Rumlar, Halid Paşa'nın başını bir sopaya geçirerek sokak sokak dolaştırdılar. Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 38. Belge 911. Papazlar Köyü 10 ve 27 ağustos'da iki kez Türk Millî Kuvvetlerinin saldırısına uğradı ve yakıldı.

(204) 6 Haziran'da Fitzmaurice "Denizli'nin işgalini men' ile Nazilli'nin boşaltılmasını" istedi. Bak, G. Jaeschke, I, S. 41. 43.

işgal ettikleri yerlerden bazılarını boşaltmağa sevketti (205), fakat hiç bir zaman ne İngilizlerin karışması ne de Türk millî kuvvetlerinin artması, Yunan istîlâ planını büsbütün aksattı. Bundan dolayıdır ki onlar, 12 Haziran'da Bergama'yı da işgal ettiler. Gerçi Yunanlıların her gittikleri yerde işledikleri cinâyetleri duymuş olan Bergama'lılar, önceleri kasabalarını savunmağa kararlı idiler; bu sebeple de silâhlanmağa ve gerekli teşkilâtı kurmağa başlamışlardı (206). Fakat bazı soysuzların yaptıkları olumsuz propaganda ve İstanbul Hükûmeti'nin tutumu (207), halkı tereddütlere sevkettiği için, direnme fikri yavaş yavaş söndü (208) ve yukarda da söylendiği gibi Bergama, 12 Haziran'da Yunanlılar tarafından kolayca işgal edildi. Ancak, Yunanlılar bu işgalin hesabını iki gün sonra çok ağır bir surette ödediler. Çünkü bu bölgede toplanan millî kuvvetlerin sayısı, 14 Mayıs'da, Ayvalık, Balıkesir, Soma ve Kırkağaç'dan gelenlerle birlikte 1.600 kişiye yüksel-

Bergama'nın Yunanlılar tarafından işgali ve Türkler'in yaptığı baskın.

(205) "Haziren ortalarına doğru Yunanlılar'ın mevzii olarak bazı yerlerden geri çekildikleri görüldü. Osmanlı delege heyetinin Paris'e gitmesi, İzmir ve dolaylarında cereyan eden facialarn Avrupa'da aksetmesi ve özellikle millî kuvvetlerin gittikçe daha azımkâr ve kararlı harekete geçmeleri, onları ihtiyata sevketmiş olacaktı. 12 Haziran'da Soma, Aydın boşaltılmış, Aydın'daki işgal kuvvetlerine ait eşya ve erzak da İzmir'e naklolunmuştur. Ertesi günü Akhisar ve daha sonra Manisa da tahliye edildi". Bak, T. Gökbilgin, I, S. 130. Onların bu çekilişini, bir taraftan İ'tilâf Devletlerinin bu işgale göz yummadıklarını, bir taraftan da millî kuvvetlerin baskısına bağlayanlar vardı. Bak, A. Midillili, S. 35.

(206) Hazırlıkların yapılmasında ve depodaki silâhların halka dağıtılmasında Cephane Komisyonu Reisi Nuri Bey'in rolü büyüktür. Bu kişi ayrıca, Bergama'yı savunmak için 200 kişilik bir kuvvet de hazırlamıştı. Bak, Rahmi Apak, I, S. 26.

(207) "Dahiliye Nâzırı" Ali Kemal Bey'in, kasabanın işgaline karşı, "Fi'len mukavemet, barış konferansında Yunanlılar'a karşı" ileri sürülecek huhukî iddiaların zedelenmesine yol açacağı ve bundan dolayı yalnız protesto ile yetinilmesini bildiren telgrafı. Bak, A. Midillili, S. 96.

(208) Bu durum karşısında "Esliha Komisyonu Reisi", Yunanlı'ların eline geçmesin diye, silâh ve cephane deposunu ateşledi. Bak, A. Midillili, S. 36.

mişti (209). Aynı tarihte 14. Kolordu bölgesinde toplanan Yunan kuvvetleri ise sayı ve malzeme bakımından bundan çok üstündü (210). Fakat, yapılan keşiflerden Bergama'yı işgal eden Yunan birliklerinin çok genç elemanlardan kurulduğu, bunların bir kısmını da yerli Rumlar'ın teşkil ettiği ve bunların savaş eğitiminden yoksun oldukları anlaşıldı. Bu sebeple onlar, 14 Haziran 1919'da, Balıkesir, Soma, Kırkağaç ve Akhisar'dan gelen Türk milisleri tarafından yapılan baskın sonunda büyük kayıplara uğramış; (211), baskından kurtulabilenler Menemen'e çekilmişlerdi.

15 Haziran'da da Aydın bölgesinde Malkaç deresi üzerindeki tren köprüsünü korumakla görevli 100 Yunan askeri, Yörük Ali Efe kuvvetleri tarafından basılmış; bunlardan çoğu öldürülmüş; tren köprülerinden bir kaçı da tahrip edilmişti (212). Ayrıca, millî müfrezeler, Erikli ve Erbeyli'de de Yunanlıları basarak birer başarı daha elde etmişlerdi. İşte bu başarılardır ki, Birinci Dünya Savaşı'ndan yorgun ve yenilmiş olarak çıkmış olan Türk Milletinin ma'neviyatını yükseltmiş ve düşmanlarla çarpışma isteğini kamçılamıştı. Yunanlılarda ise bu hareketler, büyük bir endişe yarattı. Nitekim, 21 Haziran 1919'da Yunan kumandanlarından Nider, Paris'de bulunan Yunan Başvekili Venizelos'a verdiği bir raporda, "Tam bir Türk seferberliği ve kuvvetli bir jön Türk teşkilâtı karşısında bulunuyoruz. Her taraftan taarruza ma'ruz kalarak her gün bir miktar arazi terk etmeğe mecbur oluyoruz. Şâyet derhal kâfi miktarda kuvvet, hiç olmazsa bir fırka gönderilmiyecek olursa pek yakında İzmir tehdit altında bulunacaktır" diyor (213) ve Batı Anadolu'daki millî kuv-

---

(209) Türk İstiklâl Harbi, 2, I, S. 165.

(210) Yunan kuvvetleri 2220 piyade ile "10 ağır makineli tüfek iki top ve 160 mevcutlu bir süvari bölüğünden" mürekkepti. Bak, Türk İstiklâl Harbi, 2, I, S. 165.

(211) A. Midillili, S. 41.

(212) Rahmi Apak, I, S. 78.

(213) N. Karacebe, S. 115. S. 223.

vetlerin miktarını 40.000 olarak gösterdikten sonra bunların 47 topa ve bir çok makineli tüfeğe sahip olduklarını yazıyordu (214). Fakat bunlar çok abartılmış rakamlardı; bu tarihlerde millî kuvvetlerin sayısı onbin'e bile yükselmemişti.

Yunanlılar, Bergama ve Malkaç (215) köprüsünde uğradıkları bozgunun acısını Menemen'de silâhsız ve suçsuz ahaliden aldılar. Gerçekten, onlar 17 Haziran'da Menemen'de evlere, dükkânlara hücûm ederek yağma ettiler; kadınların ırzına geçtiler; "Türk çocuklarını süngülere takarak gezdirmek suretiyle şenlik" yaptılar; ilçe kaymakamı ile binden fazla Türk'ü şehid ettiler (216). Türkler'den bir kısmı, yerli Rum ve Yahudilere, birçok vaadlarda bulunmak suretiyle ancak hayatlarını kurtarabildiler. Geri kalan halk ise, korku ve dehşet içinde Menemen'den göç etmeğe başladı ve bu hal o kadar genişledi ki, bu yörelerde bir Rum çoğunluğu meydana gelmesi gibi bir durum hasıl oldu (217). Ancak, bu tedhiş hareketleri bir taraftan da Türk halkının hem kînini, hem de kurtuluş için yapmakta olduğu fedakârlıkları artırdı. Nitekim 20 Haziran'da Akhisarlılar, "Harbiye Nezâreti'ne" gönderdikleri bir yazıda, Türk Milleti'nin silâha sarıldığını, İ'tilâf Devletleri'ne gönderdikleri telgrafla da, işe müdahale etmedikleri takdirde, düşmanı kovuncaya kadar silâhlarını bırakmayacaklarını bildirdiler (218). Bununla beraber Yunanlılar, planlarını uygulamaktan vaz-

Menemen olayı.

(214) A. Midillili, S. 72.

(215) Bu köprüye Malkoç Köprüsü diyenler de vardır. Bak, Türk İstiklâl Harbi, 2, I, S. 137.

(216) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı I. 23 ve 6. 121. Tahkik Komisyonu Raporu, madde 42. A. Midillili, S. Belge 44. G. Jaeschke, I, S. 43.

(217) Yunan zulmü karşısında yerlerini, yurtlarını terk edenler pek çoğaldığı için hükûmet, bu durumu 1 haziran 1919'da müzakere etmiş ve göçe mani' olmak üzere ilgililere gerekli tebliğde bulunmuştu; halka nasîhat etmek üzere bu bölgeye bir öğüt heyeti de gönderilmişti. Bak, T. Gökbilgin, I, S. 123, 124.

(218) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 6. Belge 117.

Yunanlılar, Bergama'yı yeniden işgal ettiler.

geçmiş değillerdi. Bu sebeple, 2.000 kişilik bir Yunan kuvveti 19 Haziran'da Bergama'ya yeniden saldırdı (219). Bu harekete Menemen'deki Yunan kuvvetleri de katıldılar (220). Bu suretle meydana gelen büyük kuvvet karşısında Albay Kâzım (Özalp) Bey'in komutasındaki 500 kişilik bir Türk kuvveti, akşama kadar şehri savundu ve halkın, şehri boşaltarak Soma'ya doğru çekilmesini sağladıktan sonra mevzi'lerini terk etti.

İstanbul Hükûmeti ve Kuvâyı Milliyye. Birbirine uymayan emirler.

8 — Anadolu'da cereyan eden bu facialara her ne kadar İstanbul Hükûmeti açıkça yardım edemiyorsa da, millî kuvvetlere ve halkın heyecanına karşı ilgisiz de kalmıyordu. Nitekim 1 Haziran 1919'da Damat Ferit Paşa Hükûmeti, gazetelere bir tebliğ göndererek Türk halkının Yunanlılar'a karşı takındığı tavrı tabiî karşıladığını ve halkın duygularına hükûmetin de katıldığını bildirmiş ve "İ'tilâf Devletleri katında gerekli teşebbüsleri yapmakta olduğunu", ayrıca Paris Barış Konferansı katında da, "İşgal keyfiyetini reddettirmek için" çalışılacağını açıklamıştı (221). Şu sözlerden de anlaşıldığına göre Hükûmet, Anadolu'da başlamış olan mücâdeleyi tamamiyle tasvib ediyordu. 15 Haziran 1919'da Harbiye Nezâreti'nin Sadaret Makamına gönderdiği bir yazı, bunun daha açık bir delili idi. Harbiye Nezâreti bu yazısında "Yunan işgallerini millî kuvvetlerimizle karşılamaklığımız icab eder ki arkadan gelen kuşaklara karşı sorumlu kalmayalım" diyor (222) ve bu suretle Kuvâ-yi Millîye'nin teşekkülünü meşru' saymış oluyordu. Ancak, bu Nezâret'in verdiği emirler birbirini tutmamakta idi. Bunların hangisine inanılması gerekeceğini, o tarihte bu emirleri alanlar, herhalde ta'yinde ço kgüçlük çekmiş olsalar gerekti. Çünkü bu Nezâret, 19 Haziran 1919'da 14. Kolordu Komutanlığına gönderdi-

(219) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 6. Belge 121.

(220) Bergama'ya saldıran Yunan kuvvetleri "4000 piyade, bir alay süvari" idi. Bunların 12 topu vardı. Bak, Rahmi Apak, I, S. 55.

(221) Ömer Sami Coşar, No: 17.

(222) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 4. Belge 84.

ği bir yazıda, Kuvâ-yı Milliye'nin, Yunanlılar eline geçen Türk şehir ve kasabalarını geri almağa teşebbüs etmelerine, barış müzâkerelerine zarar vereceği için, mani olunmak lâzımdır demekte idi (223). Yine aynı tarihte, İkinci Ordu Komutanlığı ile Birinci Kolordu ve 14. Kolordu ve 57. Tümen Komutanlıklarına gönderdiği başka bir emirde, Menemen, Dikili ve Aydın civarında Yunanlılar'a karşı millî kuvvetler tarafından girişilen hareketler, halkın Yunan işgalini kabul etmediğini gösterdiği ve işgal olayı ile "Matlûb olan âsâyiş ve sükûnet'in elde edilemiyeceğini isbat ettiği" için lehimizde bir harekettir. Ayrıca Yunanlılar'ın İzmir'i işgal ettikleri sıralarda yaptıkları kötülükler de, bütün Dünya'da onlar aleyhine bir hal husule gelmesine sebep olmuştur. Onun için Kuvâ-yi Milliye'nin "icraâtı", sadece Yunanlılar ve onlarla işbirliği yapan yerli Rumlar aleyhine olmalı, köylerinde hiçbir işe karışmıyarak oturmakta olan Rumlar'a asla zarar vermemelidir. "Bu hususta ufak bir yanlışlık, memleket yararları adına akıtılan kanların heder olarak aleyhimize bir cereyan doğuracağına şüphe yoktur" (224) diyor; başka bir yazıda da, yukarıdaki hususların "Kuvâ-yi Milliye'ye suret-i kat'iyyede" anlatılmasını istiyordu (225). Ancak ne Kuvâ-yi Milliye'nin başarıları, ne İstanbul Hükûmeti'nin bu kuvvetlere karşı gösterdiği eğilim, ne de bu hükûmetin İ'tilâf Devletleri katında işgalin kaldırılması veya durdurulması hakkında yaptığı teşebbüsler olumlu bir sonuç verdi. Tersine olarak İ'tilâf Devletleri, Yunanlılar için tanıdıkları işgal sahasının dışında bile karışıklıklar çıktığı takdirde, Yunanlılar'ın o bölgeyi de işgal edebileceklerini ve "Bunun takdirini İngilizler'e" bıraktıklarını bildirdiler

(223) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 6. Belge 116.

(224) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi. Sayı 6. Belge 118.

(225) "Erkân-ı Harbiye-i Umumiyye Riyâseti" (Genelkurmay Başkanlığı), 19 haziran 1919'da Sadaret Makamına aşağıdaki raporu verdi : "Sadaret-i Uzmâya : A - 14. Kolordu ve 57. Fırka Kumandanlarından mevrûd raporlar hülâsası ber vech-i zîr Huzûr-i Fahîmânelerine takdim olunur : 1 - 18 - 6 gecesinden beri Menemen istikametinde top sesleri işitilmekte ve bundan Menemen civarında Kuva-yi Milliyye ile Yunanlılar arasında müsâdeme olduğu anlaşıl-

(226). Fakat Müttefiklerin bu ve buna benzer hareketleri İstanbul Hükûmeti'nin bile sabrını tüketti ve 21 Haziran 1919'da önemli bir karar almasına sebep oldu. Buna göre, şimdiye kadar yapılanlar hariç, bundan sonra, İ'tilâf Devletleri tarafından bir tebliğat yapılmadan, Yunanlılar tarafından herhangi bir Türk şehir ve kasabası işgal edilmeğe teşebbüs olunursa, Türk askerî birlikleri buna engel olmağa çalışacaklardı (227). Fakat aynı tarihli kararda Anadolu'da hususî bir teşkilât kurulmasının ve halktan "Malî ve bedenî" herhangi bir yardım isteğinde bulunulmasının doğru olmadığı, bu şekildeki hareketlere "cihet-i askeriyye ve mülkiyece" meydan verilmemesi de vardı. Bununla beraber Harbiye Nezâreti, "Heyet-i Vükelâ" tarafından verilen ve yeni bir işgali önlemeği amaç sayan bu kararın uygulanmasını mümkün görmüyordu. Çünkü

---

maktadır; 2 - Dikili ve üç kilometre mesâfede Orta nam mahalde Yunanlılarla o cihetteki Kuvâ-yi Milliyye arasında 18 - 6 sabahından beri müsâdeme devam etmektedir; 3 - Aydın'ın 30 kilometre şarkında Sultanhisar civarında Kalkaç köprüsü (Malkaç olmalı) muhafız Yunan efradı baskına uğrayarak bazılarının itlâf edildiği; 4 - Malkaç ile Atça arasındaki şimendifer köprülerinden birisinin bomba ile tahrib edildiği, Aydın hattı üzerinde Gencili barakası kurbundaki köprüden geçen tren'de, köprünün parçalanması yüzünden telefat olduğu; 5 - Aydın'ın garbında Karapınar civarında bir küçük köprünün bomba ile tahrib olunduğu; 6 - Atça taraflarında Yunan müfrezelerine baskınlar yapıldığı ve Atça'daki Yunanlıların firar ettiği ve Aydın'daki Yunanlılar'da eser-i telâş bulunduğu ve işbu vukuâtın 10-16 - 6 tarihlerinde ahali tarafından Yunanlılar aleyhinde vuku'bulduğu müstahberdir. A - Bütün bu harekâtın efkâr-ı umumiyye-i cihan üzerinde Aydın vilâyeti halkının Yunan işgalini kabul etmiyerek silâhla mukabele ettikleri ve Aydın vilâyeti'nin Yunanlılar tarafından işgaliyle matlûb olan âsâyiş ve sükûnetin elde edilemiyeceğini isbat ettiği cihetle lehimizde olması lâzımgelir ise de ancak Yunanlılar ile müsellehan ve bi-l - fiil müştereken hareket eden âsî Rum unsurundan maadâ, şehir ve köylerinde sâkin ve iş güçleriyle meşgul Rum unsuruna karşı zinhar bir hareket-i hasmânede bulunulmamasının her vasıta ile Kuvâ-yi Milliyye'ye suret-i kat'iyyede anlatılması hususunun kemal-i ehemmiyyetle te'mini icabedenlere tebliğ edildiği..." Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 6. Belge 119.

(226) T. Gökbilgin, 1, S. 157.

(227) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 1, Belge 23.

bu Nezâret'e göre, İ'tilâf Devletleri herhangi bir Türk şehir veya kasabasını işgal etmek istedikleri takdirde, Türk askerî gücü bu işgale engel olamayacak kadar zayıftı, bundan dolayı işgallere siyaset yoluyla mani olunmağa çalşılmalı idi. İşte Nezâret bu gerekçe ile kararın bir kere daha görüşülmesini Sadâret'e teklif etmiş ve bu sebeple de emri, askerî birliklere tebliğ etmemişti (228). Ancak Harbiye Nezâret,i biraz kapalı yazılmış olan bu emrin 3. maddesini yanlış anlamış bulunuyordu. Onun için yaptığı itiraz Sadâretçe hoş karşılanmamış ve Nazırı âdeta azarlayan bir yazı ile, silâhlı hareketin yalnız Yunanlılar'a karşı olduğu açıklanarak, eski fikirde israr edilmişti (229). Öte taraftan Vali ve Mutasarrıflara, 28 Haziran 1919'da "Ne nam ve ne suretle olursa olsun teşkilât" kurulmaması emredildi (230). Fakat 30 Haziran'da Harbiye Nezâreti, 28 tarihli emrin tam tersine bir yazıyı, Ordu Müfettişlikleriyle Kolordulara gönderdi, bu yazıda "Ordu Müfettişleriyle Kolordu Kumandanlarının askerlik görevlerinden gayrı iç işlerin önemlileri hakkında mülkiye memurlarına ta'limat verebileceğini", gerektiğinde İzmir çevresindeki millî kuvvetlerin yardımına koşabileceğini, içten ve dıştan meydana gelebilecek tehlikeleri "karşılamak üzere Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetleri teşkil" edebileceğini; bu teşkilâta engel olmak istiyen herhangi bir kişiyi cezalandırabileceğini bildiriyordu (231). Kısacası, anlaşılıyordu ki İs-

(228) Halbuki hükûmetin bu kararını İçişleri Bakanlığı ilgililere bildirdiği için Kolordular durumdan haberdar olmuş ve gerekli tedbirleri almışlardı. Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 2. Belge 24.

(229) Sadaretçe Kararın 3. maddesi aşağıdaki şekilde açıklandı : ..... "Yunan asâkiri, Konferans tarafından karara iktiran etmiyen havâliye tecâvüz ettiği takdirde, kuvve-i askeriyyemiz hemen terk-i mevki' etmiyerek alâ - kaderi-l - imkân müdafaada bulunması...". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 3. Belge 40.

(230) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 2. Belge 32, 34.

(231) Aynı Dergi, 31, 32.

tanbul Hükûmeti, olaylar karşısında bazı kararlara varıyor; fakat az sonra bunları değiştiriyordu. Ancak beliren ve değişmeyen noktalardan birisi, genellikle askerlerin millî mücâdeleyi desteklemesi, ikincisi de, birbirine uymayan emirlerin "ahali arasına ilk ihtilâfı" serpmesi idi (232). Nitekim İktisat Bakanlığı, 14. ve 17. Kolordular bölgesinde seferberlik yapıldığına dair haberler geldiği vakit "Böyle bir şey vaki ise sebep onların cezalandırılması ile buna mani olunması hakkındaki "Bakanlar Kurulu Kararlarını" her tarafa ta'mim etti ve "cihet-i askeriyyeden asker celbi hakkında verilen emrin" yerine getirilmemesini istedi (233). Fakat bu durum, kanunen askere alınması gerekenlerin "dahi da'vete icâbet etmemesini," meydana getirdi, ahalide askerliğe karşı bir nefret ve askerî memurlara karşı bir güvensizlik doğurdu (234).

Millî kuvvetlerin Aydın'ı geri alması ve güçlenmesi.

9 — Aydın'ının 27 Mayıs'da işgalinden kısa bir zaman sonra Söke, Umurlu, Sarayköy ve Aydın civarında 800 kişiye yakın silâhlı insan toplanmıştı. Bunlar Aydın'ı geri almak istiyen zeybekler, efeler ve köylülerden meydana gelmiş olan Kuvâ-yi Milliye idi. Bu durum karşısında Yunanlılar, Nazilli'deki kuvvetlerini de (235) Aydın'a naklettikleri için, burada toplanan Yunan kuvvetlerinin sayısı,

---

(232) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 38. Belge 907.

(233) Aynı Dergi, 907.

(234) Aynı Dergi 907.

(235) Yunanlılar Nazilli'den çekilirken 18, Atça'dan da 15 Türk'ü beraberlerinde götürmüş; çetelere yataklık etti diye 20 köylüyü de tutuklamıştı. Bunlardan çoğu öldürüldü ve yol üstündeki köyler de yakıldı. Bak, Türk İstiklâl Harbi, 2, 1, S. 136. A. Midillili, S. 71. Yunanlılar Nazilli'den çekildikten sonra Nazilli yerli Rumları İ'tilâf Devletleri ilgililerine aşağıdaki yazıyı gönderdiler. "Memleketimizde islâm ve hıristiyanların, gerek insanca ve gerek maddeten uğradıkları büyük zayiat ile şahid olduğumuz hâileden, ricat eden Yunan ordularını sorumlu buluyoruz. Bu hâileye biran evvel nihayet vermek ve ricat halinde bulunan Yunan ordularının münâsebetsizliklerine mâni olmak için gerek mümessilleriniz ve gerek hükûmetleriniz nezdinde teşebbüsat-ı lâzimede bulunulmasını hem cemâatimiz nâmına hem de insaniyet ve medeniyet nâmına rica ve istirham ederiz", Bak, C. Bayar, 7. S. 1943.

yerli Rumlarla birlikte, beş bine yükseldi (236). Bununla beraber, millî kuvvetlerle çarpışmayı istemiyorlardı. Bundan dolayıdır ki, Aydın'daki İngiliz irtibat subayı ile Aydın Belediye Başkanı, millî kuvvetlerin başkanları ile görüşmek üzere Umurlu'ya geldiler; Aydın üzerine yürümenin türlü zararlar doğuracağını ileri sürerek bu hareketten vazgeçilmesini istediler. Fakat millîciler ,onların isteklerini red etmiş; hatta Yunanlılar, 24 saat zarfında Aydın'ı terk etmezlerse, dökülecek kandan onların sorumlu olacağı tehdidinde bulunmuşlardı (237) .Bu ihtarın bir göz dağı vermek olmadığı, 28 Haziran'da anlaşılmıştı. Çünkü o gün Türk millî kuvvetleri, 57. Tümen Komutanı Albay Şefik Bey'in idaresinde kanlı bir savaşa başlamışlardı. Düşman, sayı ve malzeme bakımından çok üstündü. Buna rağmen birinci gün Aydın'a doğru itildi ve şehrin güneyindeki "Tellidede ve Telsiztepe" sırtları ele geçirildi; ertesi gün savaş, bütün şiddetiyle akşama kadar sürdü. Bugün özellikle Yörük Ali Efe, Tevfik Ağa ve Komiser Hamdi Bey'in idaresindeki kuvvetlerle "Teğmen Kadri müfrezesi" büyük yararlıklar gösterdiler. Savaş meydanına yakın köylerin kadın ve kızları ise, fedâkârlıkta erkeklerden asla geri kalmamışlardı. Balkan ve Birinci Dünya Savaşlar'ında yakınlarından birisini kaybetmiş olan bu asîl ruhlu kadınlar, evlerinde yiyecek, içecek ne varsa hepsini savaşanlara verdiler; sıcak bir günde yapılmış olan bu savaşta en ileri hatlarda çarpışanlara su yetiştirdiler; ağır yararlıları sırtlarında taşıdılar; savaş meydanında ele geçirdikleri silâhlarla düşmana ateş açtılar (238). Savaşın devam ettiği sıralarda Aydın'daki Müslüman mahallesinde yangın çıktı. Çünkü Yunan topçusu Türk mahallelerini topa tutmuştu. Yangından ve topçu ateşinden canlarını kurtarmak için sokağa fırlayanlara da Yunanlılar, çocuk, kadın ve ihtiyar olduklarına değer vermiyerek, makineli tüfek ateşi açtılar, bu yüzden

(236) Türk İstiklâl Harbi, 2, 1, S. 146. Bazı eserlere göre bu kuvvet 9000'e yükselmişti. Bak, Rahmi Apak, 1, S. 84.

(237) Rahmi Apak, 1, S. 81.

(238) A. Midillili, S. 76.

birçok insan öldü; Yunan kurşunlarına hedef olmak istemiyenler ise evlerinde yandılar (239). Bundan sonradır ki 57. Tümen Komutanı Şefik Bey, Tümen emrindeki topların kullanılmasına izin verdi (240). Türk topçularının savaşa katılmasından sonra Yunanlılar müşkül duruma düştüler ve akşam üzeri Türk kuvvetlerinin, yanmakta olan Müslüman mahallelerini işgal etmelerine engel olamadılar. Savaşın üçüncü günü düşman çekilmeğe başladı. 30 Haziran 1919 öğle zamanı millî kuvvetler Aydın'ı işgal etmiş bulunuyorlardı (241). Ancak bu el değiştirmeler sırasında Aydın'da Yunanlılar, özellikle Türk kadınlarına karşı hayasızca davranmış (242); buna karşı Türk millî kuvvetleri, Rum kadınlarına karşı pek asilâne hareket etmişlerdi (243).

---

(239) Tahkik Heyeti Raporu, madde 32. A. Midillili, S. 81.

(240) Türk silâhlı kuvvetleri millî kuvvetlere açıktan yardım edemiyorlardı. Fakat Yunan topları karşısında Kuvâ-yi Milliyye'nin sarsıldığını gören 57. Tümen Komutanı Şefik Bey, 175. Alay Komutanı Hacı Şükrü Bey'i çağırarak, millî kuvvetlere top ile yardımın lüzumundan bahsetmiş; tümenin toplarının kullanılması gerektiğini, fakat bu halin siyasî duruma tesir edeceği için yapılamıyacağını, ancak ikisinden biri İstanbul'a asî duruma geçtiği takdirde bunun mümkün olabileceğini söylemişti. Bunun üzerine Hacı Şükrü Bey, "Ben isyan ederim" demiş ve bu suretle tümenin topları onun emrine verilmişti. Tümen Komutanı "... Hacı Şükrü Bey'in devlete isyan edip millî kuvvetlere katıldığını" bir şifre ile İstanbul'a bildirdi. Bak, Ömer Sami Coşar, No: 42. Türk İstiklâl Harbi, 2, 1, S. 152.

(241) Rahmi Apak, 1, S. 84.

(242) Tahkik Heyeti Raporu, madde 22.

(243) Türkler Aydın'a girdikleri vakit yerli Rumlardan çoğu, özellikle kadın erkek Fransız sörler okuluna ve kiliselere sığınmışlardı. Bunlara karşı Türk millî kuvvetleri, "Bizim kadınlarla işimiz yoktur. Dayılarınız Yunanlılar sizi bırakıp neden kaçtı, korkmayınız biz sizin ağalarınız gibi ırz ile oynayan namussuzlardan değiliz". demişlerdi. Bak, A. Midillili, S. 79. Halbuki Yunanlılar, 25 haziran'da Balatçık istasyonunda trenden indirdikleri Türk yolcuların kadınlarına, kocalarının önünde tecâvüz ettiler ve bu yolculardan 90 kişiyi öldürdüler. Bak, A. Midillili, S. 80.

Aydın'ın ikinci defa Yunanlılar tarafından işgali.

Venizelos, Aydın'ın Türkler eline geçtiğini öğrendiği vakit, İzmir'deki Kolordu Komutanlığına bir yazı göndererek "Duyduğu hayret ve teessürü" bildirdi; aynı zamanda Türkler'e hemen saldırılmasını istedi (244). Çünkü şimdiye kadar bütün Dünya'ya "Eşkiyâ", "Başıbozuk çete" olarak tanıtılmış olan Türk millî kuvvetlerinin, kudretli bir Yunan tümenini yenmesi, Yunan ordusunun prestijini sarsan bir hal olmuştu (245). Bundan başka, Paris Barış Konferansı'nın zaten Yunan işgal bölgesine katmadığı bu yerleri Yunanlılar, İzmir'deki İngiliz temsilcisini, buralardaki Hıristiyan halk tehlikede demek suretiyle, kandırarak işgal etmişlerdi (246). Bu bakımlardan Aydın'ın yeniden işgali gerekiyordu. Bundan dolayı General Nider, 30 Haziran'da I. Yunan tümenine verdiği bir emirle Aydın'ın yeniden ele geçirilmesini ve Büyük Menderes ırmağına kadar ilerlenmesini istedi (247). Halbuki Yunan kuvvetlerinin yeniden toplandığı ve tertibat aldığı bu sıralarda Türk millî kuvvetlerinin bir kısmı dağılmıştı (248). Gerçi Yunanlılar'ın tekrar Aydın'a saldıracakları söylentileri karşısında yeniden toplanmağa başladılar. Fakat bu iş için zaman kâfi gelmedi. Çünkü 3 Temmuz 1919'da çok kuvvetli bir Yunan tugayı, Aydın'a saldırdı ve o günün akşamı şehre girmeğe muvaffak oldu.

---

(244) Türk İstiklâl Harbi, 2, 7, S. 154.

(245) Aynı eser, S. 155.

(246) Aynı temsilci, şimdi bu yerlerin boşaltılmasını istiyordu, 2 temmuz 1919'da Amiral Calthorpe'a gönderdiği bir raporda "Aydın vilâyetinde barış için tek ümidin Yunan askerlerinin İzmir sancağına çekilmeleri olduğu mülâhazasındayım" demişti. Bak, G. Jaeschke, 4. 88.

(247) Tümen komutanına verilen emirden bir kısım: "Emrinize verdiğim birliklerle kısa zamanda Aydın'ı ele geçireceksiniz. Aydın'ı işgal ettikten sonra Büyük Menderes Nehrine kadar ilerlemeğe devam edeceksiniz. Bu ilerleme güneyde Serçeköy'e, doğuda Köşk (dahil)'e kadar olacaktır". Bak, Türk İstiklâl Harbi, 2, 1, S. 175.

(248) Millî kuvvetler Aydın'ı geri almakla görevlerinin âdeta sona erdiğini kabul etmiş ve çoğu köylerine dönmüşlerdi.

Demirci Mehmet Efe kuvvetlerinin Millî kuvvetlere katılması.

Aydın'a hücum eden Yunanlılar'ın üstün kuvvetleri karşısında Nazilli'ye doğru çekilen Türk millî kuvvetleri 11 Temmuz'da Demirci Mehmet Efe kuvvetlerinin katılması ile büyük güç kazanmış ve 17 Temmuz 1919'da Yunan ileri harekâtını durdurarak Umurlu ve Köşk dereleri arasında tutunmağa muvaffak olmuşlardı (249). O anda sözü en çok geçen kişilerden birisi Demirci Mehmet Efe idi. Korkunç bir haydut olan ve Türk kurtuluş savaşında adı çok geçen bu efe'nin (250) hareketlerine daima şiddet hâkim olmuştu. Fakat Temmuz 1919 sonlarında Köşk'deki cephe karargâhına gelmiş olan Denizli Müftüsü Hulûsi Efendi ona, "Bu iş çeteciliklе sökmiyecek, biz bunu askerî usulüne çevirmek istiyoruz" (251) dediği vakit Efe, bu isteği yerinde bulmuş ve müftü'ye "Hayhay, ben askerlik yapmam, yalnız askerin îâşesiyle uğraşırım; bu zabitler de askerlik işleriyle uğraşsınlar" (252) demek suretiyle askerliğin lüzumunu kabul etmiş, hatta 1313 ve 1314 doğumluların, silâhları ve teçhizatları ile 48 saat zarfında askerlik şubelerine başvurmalarını, emre itaat etmiyenlerle çocuklarını askere göndermeyen babaların muhakeme edilmeden asılacaklarını ve evlerinin de yakılacağını bozuk ifadeli bir emirle yayımlamıştı (253). O, en bü-

---

(249) Türk İstiklâl Harbi, 2, 1, S. 184. Demirci Mehmet Efe "10 Temmuz 1919 günü Umurlu cephesine 200 kadar mevcudu ile katıldı". Bak, C. Bayar. 7. S. 2090.

(250) Nazilli'nin Pirlibey köyünden bir demircinin oğlu olan Mehmet Efe, asker kaçağı idi. Aydın ve Denizli havalisinde, yaptığı haydutluktan dolayı, ün kazanmıştı. Önceleri bu bölgede 57. Tümen Komutanı Albay Şefik Bey duruma hâkim gibi görünüyorsa da, biraz sonra Millî Hey'etlerin Demirci Mehmet Efe'ye "Aydın Cephesi Kuvâ-yi Milliyye Kumandanı" unvanını verdikleri görülür. Bakı Rahmi Apak, 1, S. 88.

(251) Akif Tütenk, S. 30.

(252) Aynı eser, S. 30.

(253) Emir aşağıdadır : "313 ve 314 tevellütlü efrad bütün esliha ve teçhizat ve elbiseleriyle 48 saat zarfında şubelerine müracaat edecek, etmedikleri takdirde tebligata adm-i riâyt gösterdikleri anda derdest edilerek bilâ mukâkeme i'dâm edileceğini, evladlarını kıt'asına göndermiyen pederleri derhal i'dâm ve hanelerini ihrak

yük rütbeti komutanlardan bile kendini üstün tutuyordu. Konya'daki Kolordu Komutanına yazdığı bir mektupla, Konya'da Kuvâ-yi Milliye aleyhinde bulunanlardan bazılarının, cezalandırılmak üzere, Nazilli'ye gönderilmesini istemiş ve bu mektubun altına "Umum Kumandan Mehmet Efe" diye imza atmıştı (254). Onun, galiba en saydığı kişi Denizli Müftüsü Hulûsi Efendi idi. Çünkü Hulûsi Efendi, onun asmak istediklerini bile ölümden kurtarabilmişti (255). Bununla beraber, 4 Eylül 1919'da "Umum Aydın ve havalisi Kuvâ-yi Milliye Kumandanı" olan bu efe bir an geldi ki, Denizli'de bile çok kanlı bir surette hareket etmekten çekinmedi (256).

Millî kuvvetler hakkında buraya kadar söylediklerimizi özetliyerek diyebiliriz ki: Öz vatanının istilâya uğradığını gören Türk halkı, hemen harekete geçerek silâhlanmağa, teşkilâtlanmağa başladı ve az bir süre içinde düşmanlarını müşkül durumlara sokacak derecede güçlendi; ancak bu güç, sadece İzmir ve civarında Yunanlılar'a karşı değil, tehlike bulunan her sahada ve bu arada Kocaeli Yarımadasında da kendisini hissettirdi. Nitekim İngiliz işgali altında bulunan bu yarımada'da millî kuvvetler, Geb-

---

ettireceğimi bütün millete selâmet-i vatan namına istiklâl-i Osmânî'yi te'min maksadiyle i'lân ederim. Fîmâba'd kıt'alarından firar olmayacaktır, her kaza'da münâdiler vasıtası ile i'lân edilecektir. Bu telgraf aynı zamanda şube riyasetlerine aynen gönderilecektir. 20 temmuz 1335. Demirci Mehmet Efe". Bak, Fahrettin Altay, Hayat Mecmuası, 14. 1959. Bu emirde 1310, 1311, 1312, 1313, 1314 doğumluların askerlik şubelerine başvurmaları istenmektedir. Bak. C. Bayar. C. 7. S. 2098.

(254) Fahrettin Altay, Hayat Mecmuası, 4. 1959.

(255) Denizli'de bulunan doktorların rüşvet aldıkları söylentileri karşısında bu efe, 2 ağustos 1919'da "Denizli Heyet-i Milliyesi" ne bir mektup göndererek doktorların, asker olacaklara rüşvet karşılığında hava tebdili verdiklerini işittiğini bildiriyor ve "Rüşvet bâbı kapandı; haber alırsam hepsini i'dâm ederim; böylece ma'lûmunuz olsun". diyordu. Bunun üzerine Müfti Efendi, doktorların namuslu insanlar olduğunu, onlar hakkında duyulanların yanlış olduğunu bu efeye bildirmiş ve kendisine yanlış bilgi verenlerin cezalandırılmasını istemişti. Bak, Akif Tütenk, S. 66.

(256) Bak, Cilt 3. İlgili kısım.

ze tren köprüsünü havaya uçurdular. Gerçi köprü acele ta'mir edildi ve 12 Temmuz 1919'da Tuzla'daki İngiliz karargâhından Türk millî kuvvetleri üzerine bir batarya topla birlikte Hind piyadeleri ve İngiliz süvarisi sevk edildi. Fakat millî kuvvetler, "takdir edilecek şekilde" ve "hiç bir paniğe kapılmadan" bunlara ateş açtılar (257). Her ne kadar, üstün İngiliz kuvvetleri karşısında, tutunamayan millî kuvvetler Gebze'yi terk etmek zorunda kaldılarsa da çevredeki dağlardan ve köylerden onları söküp atmak mümkün olmadı. Şu halde Winston Churchill'in dediği gibi: "Kötü yönetimin şaşkınlığı, savaşların yorgunluğu, bitip tükenmek bilmiyen savaşların acısı, çevresinde parçalanıp çöken İmparatorluğuna rağmen, Türkler hâlâ yaşıyorlardı" (258). İşte bu sıralardadır ki Mustafa Kemal'in dehası işe karıştı.

(257) David Walder, S. 95.

(258) Aynı Eser, S. 99.

İNDEKS

Abdullah Bey. 139.
Abdullah Züühdü Bey. 140.
Abdülhalim Efendi (Şehzade). 143.
Abdülâziz (Sultan). 81.
Abdülmecit (Sultan). 70.
Abdülmecit Efendi (Veliahd). 10, 14, 253, 254, 256, 258.
Abdurrahim Efendi (Şehzade). 176.
Abdurrahman Ağa. 129.
Abdurrahman Şeref Bey. 16, 42.
Adana. 38, 47, 48, 49, 50, 55, 69, 75, 110, 126, 216, 218, 220, 221.
Adapazarı. 123.
Afyonkarahisar. 69, 214.
Agamemnon. 26, 31.
Aharonian. 121.
Ahmet İzzet Paşa. 7, 9, 10, 11, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 23, 27, 28, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 55, 57, 67, 75, 76, 99.
Ahmet Dino Bey. 180.
Ahmet Rıza Bey. 43, 235.
Ahmet Rifat Bey. 140.
Ahmet Zülkifl Paşa. 139.
Akçakoyunlu. 127.
Akçay. 211.
Akdeniz. 22, 156, 160, 169, 262.
Akhisar, 195, 203, 243, 249, 282, 284, 285.
Akka. 153.
Alâiyye. 211.
Alaşehir. 214.
Alemdar Müfrezesi. 137.
Alemdar Gaztesi. 131.

Alexander I. 158.
Ali Batı. 133.
Ali Batı Olayı. 133.
Ali Bey (Çetinkaya). 264.
Ali Fuat Paşa (Cebesoy). 68, 78, 270.
Ali İhsan Paşa (Sabis). 33, 34, 35, 37, 64, 65, 66, 67.
Ali Kemal Bey (İçişleri Bakanı, Gazeteci). 257, 258, 268, 277, 288.
Ali Nâdir Paşa. 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 204.
Ali Rüştü Efendi. 139.
Âlimt Efendi. 205.
Allenby. 37, 40, 41, 49, 64, 66, 218.
Alman, Almanlar, Almanya. Bir çok yerde.
Amanos. 83.
Amanos tünelleri. 38.
Amasya. 90, 91, 96, 238, 242.
Amerika, Amerikalılar. Bir çok yerde.
Amet. 94.
Amman. 8.
Anadolu. Bir çok yerde.
Anadoluhisarı. 87.
Andavallı Kardeşler. 92.
Anglo - Helenik ligası. 123, 159.
Ankara. Bir çok yerde.
Anonya. 95.
Antalya. 64, 154, 155, 162, 163, 168, 208, 211, 214.
Antep. 69.
Araplar. 27, 33, 36, 125, 126, 127, 155, 228.
Arappınarı. 36, 65.
Ardahan. 51, 54, 103.
Arian. 54.
Arızona Zırkboi. 191.
Arnavutköy Amerikan Kız Koleji. 246.
Arom Manokyan. 115.
Arşak Çobanyan. 99.
Asîr. 57, 58.
Asri Türk Kadınları Cemiyeti. 247.
Atça. 290.

Athenagoras. 89.
Athelstan Rilley. 123.
Atina. 10, 12, 13, 89, 159, 173.
Avam Kamarası. 124.
Averoff. 55, 85, 189.
Avrupa. 28, 94, 103, 106, 110, 121, 157, 160, 174, 188.
Avusturya. 62.
Avusturyalılar. 9, 154, 207.
Ayafotini. 185 .
Ayanikola. 269.
Ayasofya. 23, 84, 85, 86, 97.
Ayastafanos Antlaşması. 103.
Ayasuluk. 180.
Ayatriada. 85.
Aydın. Bir çok yerde.
Aympa. 89.
Ayvalık. 160, 175, 195, 203, 264, 265, 267, 268, 269, 277, 279, 283.
Azaryan Efendi. 99.
Aziz Efendi. 191.
Azmi Bey. 14, 15, 86.
Bâbıâli. 18, 97, 103, 107, 108, 184, 185, 233, 257, 266.
Bafra. 89.
Bağdat. 151, 228.
Bahaeddin Şâkir Bey. 68.
Bakırköy. 65.
Balatcık İstasyonu. 296.
Balfour. 127, 261.
Balıkesir. 138, 160, 271, 276, 279, 283, 284.
Balkan savaşları. 105, 156, 160.
Bandırma. 20, 23, 160, 271, 277.
Bandırma Vapuru. 236.
Bakû. 105.
Barkston Kardeşler. 191.
Batman. 34.
Batum. 51, 52, 53, 91, 95, 96, 98, 103.
Batum Tahlis Cemiyeti. 53.
Bayındır. 195, 203, 279.

Bedirhaniler. 130.
Bekirağ bölüğü. 83, 225.
Bekir Sami Bey (Komutan). 224, 264, 277, 278.
Bekir Sami Bey (Baran). 278, 280, 282.
Belediye Çeşmesi Protokolu. 269.
Bergama. 160, 195, 203, 242, 283, 284, 285, 286.
Berlin. 43, 80, 107.
Berlin Andlaşması. 103.
Bern. 10, 12, 20.
Berthelot. 134.
Besim Ömer Paşa. 245.
Beşiktaş. 85.
Beşinci Kafkas Tümeni. 53.
Beykoz. 138.
Beyoğlu. 54, 55, 56, 59, 61, 64, 84, 109.
Beyşehir. 242.
Bingazi. 63, 64.
Birecik. 65, 67, 69.
Birinci Dünya Savaşı. 1, 2, 11, 29, 30, 41, 68, 69, 93, 101, 104, 112, 126, 127. 136. 151, 153, 157, 169, 270, 277, 284.
Bitlis. 69, 122, 129, 144, 153.
Bodrum. 160, 180.
Bogos Nubar Paşa. 98, 99, 105, 120, 121.
Boğazlar. 140.
Boğazlayan. 125.
Bolşevikler. 51, 152, 154.
Bolu. 69, 138, 243.
Volvadin. 211, 243.
Bostancı. 92.
Bozcaada. 160.
Bozdağ. 136, 160, 282.
Bozdağ Cephesi. 282.
Bozdağ Kuvâ-yi Milliye Reisi. 282.
Brémond. 216.
Brest Litovsk Andlaşması. 51.
Bristol. 179, 252.
British Armenio Committee. 106.

British Relief Fund. 128.
Bucak. 213.
Buhara. 43.
Bulgarlar. 8, 9, 19, 145, 155, 160, 207, 260.
Bulgaristan. 32, 58, 104, 112.
Bulgar Sadık. 137.
Bunoust. 62.
Burdur. 197, 208, 210, 211, 214, 242.
Burrows. 123, 159, 175.
Bursa. 55, 116, 160, 242, 247.
Bünyandağı. 90.
Büyükada. 24.
Büyük Bakkal Köyü. 137.
Büyük Ermenistan. 91.
Büyük Menderes Vadisi. 281.
Büyük Yunanistan. 91, 156, 157, 158, 169.
Byron. 156.
Cafer Tayyar Bey. 68, 139.
Calthorpe (Amiral). 13, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 34, 35, 40, 48, 55, 57, 65, 94, 164, 166, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 191, 197, 201, 203, 213, 225, 241, 244.
Câmi Bey. 171, 180.
Canbulat Bey. 14, 15.
Canik. 230.
Cassel (General). 33.
Cavit Bey. 7, 13, 16, 42, 43.
Cecil (Lord). 121.
Celâl Muhtar Bey. 16.
Cemaleddin Efendi (Şehzade). 176.
Cemal Paşa. 7, 14, 42, 43, 68, 137.
Cemal Paşa (Hemşin Zâde). 53.
Cemal Paşa (Mersinli). 49, 197, 212, 231.
Cemil Paşa. 139.
Cemil (Polis). 61, 62.
Cemiyet-i Akvam. 121.
Cemiyet-i İslamiyye. 52.
Cenânı Bey. 270.
Cenevre. 98.
Cerablus. 36, 37.

Cevat Bey (Dursunoğlu). 142, 143.
Cevad Paşa (Çobanlı). 220, 226, 232, 233, 271, 273, 279.
Ceyhan. 47.
Chambon. 121.
Charles Karabiber Bey. 10.
Chilton. 54.
Chrysanthos. 95, 96, 98.
Chrysostomos. 172, 173, 190, 202.
Churchill. 296.
Cide 243.
Cizre. 134.
Clemnceau. 127, 157, 166, 167, 208, 257, 261, 262.
Constantine I. 157, 159.
Corcovado Vapuru. 62.
Cudi Paşa. 132.
Cuma Köyü. 204.
Cumalı. 219.
Cunda (Yunda) Adası. 269.
Curzon. 26, 121, 154, 155.
Çağşur. 90.
Çakır Efe. 137.
Çal. 243.
Çamlıca. 137.
Çamur İzzet. 137.
Çanakkale. 2, 69, 117, 158, 160, 229.
Çanakkale Boğazı. 18, 19, 22, 25, 54, 157, 225.
Çankırı. 91.
Çarşamba. 90.
Çatalca. 68, 69, 147, 243.
Çavdaryan. 220.
Çelebi Efendi. 214.
Çengelköy. 43.
Çerkes Ethem Bey. 277.
Çeşme. 195, 205.
Çine. 211, 276.
Çorlu. 146, 147.
Çorum. 91.
Dadaki. 148.
Dalyan Boğazı. 265.

Damat Ferit Paşa. Bir Çok Yerde.
Danimarka. 70, 73.
Daşnaklar. 106, 108, 109, 110, 113, 114.
David Beauregard. 45.
Dayı Mes'ut Bey. 138.
Dayton. 181.
Dedeağaç. 161.
Defrance. 181.
Demiralay. 214.
Demirdağ. 160.
Demirci Mehmet Efe. 294.
Denizli. 160, 171, 194, 242, 271, 274, 275, 294, 295.
Denizli Heyet-i Milliyesi. 276, 295.
Dersaâdet. 37.
Dersim. 5, 130.
Deutsche Orient Mission. 106.
Develi. 242.
D. G. Hogarth. 55.
Dikili. 242, 287, 288.
Dimitriyadi. 68.
Dinar. 276.
Dipasimas. 89.
Dixon. 165, 172.
Diyâle. 34.
Diyarbakır. 65, 67, 106, 111, 114, 122, 128, 129, 144, 169, 230.
Doğu Beyazıt. 119.
Dolmabahçe. 55.
Dolmabahçe Sarayı. 59, 85.
Dorotheos. 84, 88.
Dörtyol. 50, 218, 220, 221.
Dudasta. 261.
Dudullu. 137.
Duvauroux. 181.
Ecevit Ormanları. 137.
Edchmiadzin Katalikosluğu. 102, 112.
Edirne. 69, 154, 160, 164.
Edremit. 64, 160, 170.
Efes. 160.

Efzun Taburu. 189, 191.
Ege Denizi. 156, 164.
Elazığ. 64, 69, 106, 111, 114, 128, 129, 130, 144, 230.
Elefteris Pontus. 95.
Elvieye-i Selâse. 51.
Emanuelidi. 68.
Emin Alî Bey. 130.
Emre Köyü. 277.
Enez. 89, 152, 163.
Enosis. 185.
Enver Paşa. 7, 10, 11, 41, 42, 43, 68, 136, 137, 234.
Erbaa. 90, 242.
Erivan. 98.
Ermeni. Bir Çok Yerde.
Ermeni Çeteleri. 91.
Ermeni Lejyonu. 217, 219.
Ermeniler. Bir Çok Yerde.
Ermenistan. 98, 109, 119, 120, 122, 131, 140, 152, 217, 234, 255, 259.
Ermeni Komiteleri. 73.
Ermeni Patriki. 88, 130.
Erzincan. 91, 114, 123, 144, 230.
Erzurum. 64, 106, 111, 113, 122, 123, 142, 143, 153, 230, 244.
Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti. 258, 259.
Esad Efendi. 243.
Eskişehir. 69.
Eşref Bey. 136.
Ezine. 242.
Fahri Paşa. 57, 58, 127.
Faik Bey. 275.
Fas. 117.
Faysal. 8.
Feke. 219.
Felemenk. 70.
Fethi Bey (Okyar). 14, 15, 16, 43, 75.
Fethiye (Makri/Meğri). 210, 211, 214, 216.
Fevzi Paşa (Çakmak). 227, 232, 233.
Fırat. 34.

Filistin. 2, 3, 4, 53, 231.
Fitzmaurice. 203, 206.
Fiume. 165.
Foça. 181.
Fofo (Sefa). 269.
Franchet d'Espérey. 13, 56, 57, 59, 60, 72.
Fransa. Bir çok yerde.
Fransızlar. Bir çok yerde.
Frew. 128.
Fritz Rössler. 31.
Fuat Bey. 45.
Fuat Efendi (Şehzade). 58.
Fuat Paşa Türbesi. 75.
Fuller. 64.
Furuzan Bey. 29.
Galata. 83.
Galata Rıhtımı. 22, 28, 55, 236.
Galatasaray. 60.
Galiçya. 2, 228, 249.
Gamavur. 217.
Gebze. 137, 138, 139, 295.
Gedikpaşa. 109.
Gediz. 282.
G. F. Walker. 63.
Gelibolu. 145, 147.
Gemlik Körfezi. 152.
Genoa. 162.
George V. (İngiltere Kralı). 121.
Germanos V. (Patrik). 88.
Giresun. 138.
Gladston. 104.
Gory. 54.
Gouraud. 221.
Gömeç. 267.
Granti. 210, 211.
Granville. 12, 163.

Grey. 157, 158.
Guinnes. 124.
Gümülcine. 145, 161, 167.
Gümüşhane. 91.
Gürcistan. 53, 108.
Gürcüler. 60.
Gürlevik. 221.
Hacı Hasan Paşa. 194.
Hacı Hüseyin Efendi. 132.
Hacılyas. 278.
Hacı Şükrü Bey. 214, 292.
Hadımköy. 59, 145, 147.
Hadkinson. 267.
Hafız İbrahim. 213.
Hafız Mehmet Bey. 45.
Hahamhane. 125.
Hakkı Bey (Bayramzade). 68.
Halep. 8, 37, 38, 39, 40, 41, 45, 47, 48, 69, 106, 128.
Haliç. 56.
Halide Edip (Adıvar) Hanım. 246, 249, 253.
Halife. Bir çok yerde.
Halil Bey. 228.
Halil Bey (Bern Ateşemiliteri). 20.
Halil Bey (Polis Müdürü). 130.
Halil Bey (Malatya mutasarrıfı). 130.
Halit Bey. 140.
Halit Paşa (Karaosmanoğullarından). 282.
Hama. 8.
Hamdi Bey (Komiser). 297.
Hamdi Bey. 264.
Hamid (Sultan). 7, 108, 110.
Han. 109.
Harapnaz İstasyonu. 68.
Haralambos. 93.
Harb Okulu. 63.
Harbiye Nezareti. 48, 50, 52, 55, 64, 65, 66, 67, 68, 74, 132, 175, 176, 178, 179, 183, 193, 206, 207, 212, 213, 224, 228, 236, 237, 241, 266, 268, 270, 274, 278, 279, 285, 286, 288.

Harding. 121.
Harem-i Şerif. 127.
Harir. 34.
Harold Nicolson. 160, 167.
Harput. 122, 152.
Hasankale. 145.
Hasan Tahsin. 190.
Haşim Bey. 7.
Havza. 90, 238, 242.
Haydar Molla. 58.
Haydarpaşa. 56, 74, 75.
Hayfa. 153.
Hayrabolu. 148.
Hayri Efendi. 13, 14, 15, 16, 42, 43.
Hazar Denizi. 108.
Hazret-i Muhammet. 132.
Hazim Bey. 217.
Heybeliada Rum Papas Okulu. 173.
He'yet-i Nasiha. 176.
Heyet-i Vükelâ. 222, 259, 288.
Hınçaklar. 106, 110.
Hınçak Komitesi. 108.
Hicaz. 8, 57.
Hilmi Bey. 265.
Hind. 36.
Hind İstiklâli. 155.
Hindular. 155.
Hoca Rafif Efendi. 141, 142, 143.
Hoff. 111.
Hulusi Efendi. 171, 274, 275, 294, 295.
Humus. 8.
Hüdevendiğar (Bursa ili). 69, 270.
Hürriyet-Perveran Fıkrası. 76.
Hürriyet ve İtilaf Fıkrası. 81, 139, 150, 227.
Hüseyin Efendi. 216.
Hüseyin (Mekke Şerifi). 126.
Hüseyin Avni Bey. 142.
Hüsnüyadis. 207.

Irak. 2, 8, 18, 19, 32, 33, 34, 69.
İan Smith. 181, 184, 185.
İbrahim Efendi (Haydarî Zâde). 84.
İhsan Bey. 138.
İlhaki Red Heyet-i Milliyesi. 188.
İlk Kurşun Muharebesi. 282.
İmadiye. 34.
İmroz. 152, 160.
İnebolu. 64, 91.
İngiliz. Bir çok yerde.
İngiliz Muhipler Cemiyeti. 139.
İngiltere. Bir çok yerde.
İntelligence Servic. 238.
İpsala. 148.
İpsiz Recep. 138.
İran. 2, 33, 108, 120.
İron Duke. 191.
İskenderiyye. 110.
İskenderun. 38, 39, 40, 41, 45, 47, 64, 104, 105, 137, 255.
İslâhiyye. 47, 219.
İsmail Bey. 197.
İsmail Bey (Gümülcineli). 270.
İsmail Hakkı Paşa (Topal). 68.
İsmet İnönü. 79, 196.
İspanya. 11.
İsparta. 212, 214.
İsparta Gönüllü Mücâhidleri. 213.
İstanbul. Bir çok yerde.
İstanbul Hükûmeti. Bir Çok Yerde.
İstanbul Üniversitesi. 259.
İstihlâs-ı Vatan Cemiyeti. 169 .
İsveç Hükûmeti. 9, 70, 73, 98, 99, 111.
İsviçre Hükûmeti. 9, 70, 73.
İtalya. Bir Çok Yerde.
İtalyanlar. Bir Çok Yerde.
İ'tilâf Devletleri. Bir Çok Yerde.
İttihadcılar. Bir Çok Yerde.
İttihad ve Terakki Cemiyeti. 6, 9, 108.
İzmit. Bir Çok Yerde.

İzmit Körfezi. 56.
İzmirliyan. 108.
İzzet Bey (Kanbur). 44, 176, 177, 178, 179, 180, 187, 193, 200.
İzzet Fuat Paşa (Keçeci Zâde). 258.
J. A. Douglas. 124.
James Bryce.. 104, 124.
James Morgan. 184.
Japonya. 153.
Kabakçı Mustafa. 6.
Kabataş. 60.
Kadıköy. 64, 138.
Kadıköy Karakolu. 120.
Kadri Bey. 216.
Kafkasya. 59, 106, 112, 234.
Kahrat. 278.
Kâmran. 130.
Kandıra. 243.
Kaptan Tanik. 123.
Karaaslan. 137.
Karaburun. 181.
Karacadağ. 128.
Karaçorun. 128.
Karadeniz. 22, 64, 91, 93, 108, 117, 123, 138, 237.
Karadeniz Boğazı. 22, 25, 56, 89.
Kara Hasan. 219, 220, 221.
Karakese. 220.
Karapınar. 285.
Karasi. 69, 268, 273, 279.
Karlsbad. 11.
Kars. 51, 54, 103, 117.
Kartal. 132, 138.
Kastamonu. 69, 91, 230, 242.
Katma. 37, 47, 48.
Kavala. 158.
Kavak. 239.
Kayseri. 69, 116, 230.
Kâzım Bey. 263.
Kâzım Bey (Özalp). 277, 282, 286.

Kâzım Karabekir Paşa. 67, 78, 79, 80, 139, 144, 212.
Kefken. 138.
Kelebek. 48.
Kemal Bey. 119, 120.
Kemal Paşa (J. Genel K.). 271.
Kerker. 33.
Kerkük. 8.
Keskin. 242.
Keşan. 147, 148.
Kıbrıs. 104, 105, 158, 160, 164.
Kırıkhan. 47.
Kırkağaç. 284.
Kırkgöz. 214.
Kırklareli. 145, 148, 242.
Kırım. 103.
Kısıklı. 137.
Kızılay. 60.
Kızılçukur Köyü. 204.
Kızılırmak. 109.
Kızılkaya. 211.
Kızkulesi. 236.
Kilikya. 38, 48, 109, 153, 216, 217, 218, 220.
Killing. 36.
Kilis. 47.
Kirmastı. 214.
Kişnev. 118.
Kitchener. 82.
Kiyef. 110.
Kocaeli Genel Komutanlığı. 138.
Konya. 50, 69, 197, 210, 211, 212, 214, 242, 247, 274, 295.
Korkuteli. 211.
Kostaki Vayani. 44.
Kösten. 181.
Köstence. 111.
Köşk. 293.
Kuleliburgaz. 59.
Kuşadası. 165, 180, 210, 214, 215.
Kut-ül Amâre. 17.

Kuva-yi Milliye. Bir Çok Yerde.
Küçük Bakkal Köyü. 138.
Küçük Ermenistan. 109.
Küplü. 267.
Kürdistan, Kürt. Bir Çok Yerde.
Kürt Kulübü. 132.
Kürt Mustafa Paşa. 44.
Kürt Mustafa Paşa Divan-ı Harbi. 119.
Kürt Sait Paşa. 44.
Kürt Teâlî Cemiyeti. 129, 130.
Kütahya. 69.
Ladik. 90, 238, 242.
Latarna. 90.
Lenin. 160.
Leonidi. 95.
Leros. 210.
Les Vepres Ciliciennes. 110.
Libya. 153.
Lichnowski. 157.
Liman Von Sanders. 8, 37.
Liverpool Kruvazörü. 23.
Lloyd George. 13, 57, 61, 89, 122, 127, 154, 165, 166, 167.
Londra. 35, 55, 80, 96, 121, 152, 172.
Loreley. 41.
Lozan. 153.
Lütfi Fikri Bey. 5.
Lütfi Simavi Bey. 3.
M. Arapyan. 128.
Machine İnfernal. 108.
Madran Dağları. 138.
M. Fazi. 99.
Magliano. 181.
Mahmut Efendi (Odabaşı). 132.
Mahmut Bey (Milli Aşiret Başkanı). 128, 132.
Mahmut Celâleddin B. (Galip Hoca/Celâl Bayar) 180, 222.
Mahmut Nedim Bey. 142.
Malatya. 64, 130.
Malkaç Köprüsü. 285.
Malkaç Deresi. 284.

Malta. 83.
Maltepe Atış Okulu. 138.
Manchester. 128.
Manisa. 195, 203, 205, 241, 254, 277, 278, 283.
Maraş. 69, 113, 114, 122, 219, 230.
Marcél Savoie. 20.
Mardin. 67, 126, 134.
Mark Sykes. 110.
Marmara. 55, 160.
Marmaris. 160, 165, 167, 179, 207, 208, 210, 214.
Marsilya. 94.
Marshall. 33, 34.
Maşatlık. 187.
Mavri Mira. 86, 87, 89, 100.
Mavroudis. 169, 181, 185.
Maxwell. 62.
Mazarakis. 194, 195.
Mazhar Müfit (Kansu). 132.
Meclis-i Meb'usan. 14, 71, 72, 75, 76, 100.
Meclis-i Millî. 256.
Meclis-i Vükelâ. 22, 185, 266, 267, 268.
Medine. 127.
M. Edmond Giraud. 10.
Megalo İdea. 157, 186.
Meis Adası. 160.
Mehmet Bey. 53.
Mehmet Ali Bey. 226.
Mehmet Emin Bey. 249.
Mehmet Reşat (Sultan). 1, 2.
Mehmet Tahir Efendi. 216.
Mehmet Vahidüddin (Sultan). Bir Çok Yerde.
Memduh. 139.
Menderes. 214, 215, 293.
Menemen. 195, 203, 204, 284, 285, 286, 287.
Mersin. 5, 64, 137, 153, 154.
Merzifon. 90, 94, 226, 238.
Meskene. 34.
Mezopotamya. 109, 153.
Midilli. 10, 20, 23, 27, 189.

Midyat. 133, 134.
Midye. 152, 163.
Milas. 214.
Milli Aşireti. 128, 132.
Millî Kongre. 149.
Milne. 13, 56, 163.
Misis. 47, 48.
Mondros. 23, 51, 83.
Mondros Mütârekesi. Bir Çok Yerde.
Monfredi. 169.
Mudanya. 160, 193.
Muhiddin Bey. 68.
Muhiddin Paşa. 57.
Muğla. 160.
Muhammere. 34.
Murat Bey. 138.
Murphy. 54.
Musa Kâzım Efendi (Şeyhülislâm) 3, 7, 8, 9.
Mustafa Bey. 50.
Mustafa Kemal Paşa. Bir Çok Yerde.
Mustafa Sabri Efendi. 222.
Mustafa Şeref Bey. 7.
Musul. 33, 34, 35, 36, 56.
Muş. 114.
Muşeg (Mouchegh). 110, 111.
Muvaffak Bey. 195.
M. White. 91.
Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri. 64, 243.
Münir Bey. 258.
Müslimiyye. 47.
Müttefikler. Bir çok yerde.
Nabi Bey. 16, 28, 44.
Nablus Savaşı. 8.
Naci Bey. 14, 15.
Napoleon. 59.
Narses Vorçebedyan. 103.
Naşit Bey. 195.
Nazarbek. 106.
Nazım Bey. (Doktor). 7, 68.

Nazım Bey. 270.
Naum Efendi. 20, 125.
Nazif Süruri Bey. 140.
Nazilli. 160. 195, 203, 290, 294, 295.
Near East Belief. 123.
Nebiler Köyü. 204.
Nevşehir. 243.
Nicholas. 103.
Nider. 284.
Niğde. 243.
Nihat Paşa. 46, 49.
Niksar. 242.
Nizip. 127.
Noël. 128.
Nur Dağları. 220, 221.
Nurettin Paşa. 20, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 190.
Nuri Bey. 283.
Nusaybin. 122, 133, 134.
Nusret Bey. 120.
Nüzhet Paşa. 140.
Of. 102.
Oniki Ada. 152, 160, 164.
Onlar Konseyi. 160, 260.
Oramar Tepesi. 34.
Orlando. 127, 165, 166, 257.
Ortaköy. 59.
Osman Ağa (Topal). 138.
Osman Bey. 272.
Osmanlı. Bir çok yerde.
Osmanlı Bankası. 108.
Osmanlı İmparatorluğu. Bir çok yerde.
Osmanlılar. Bir çok yerde.
Osman Nuri Bey. 265.
Oxford. 104.
Ödemiş. 242, 272, 281.
Ömer Hullisi Efendi. 16.
Pactich. 127.
Papaslar Köyü. 282.

Paris. 20, 80, 84, 89, 95, 97, 98, 130, 140, 146, 165, 191, 260, 263, 283, 284.
Paris Barış Konferansı. Bir çok yerde.
Parlamento. 28, 70, 71, 122.
Pasin. 109.
Patrikhane. 88, 100, 125, 146, 173, 174.
Patris. 193.
Patrona Halil. 6.
Payas. 46.
Pendik. 63.
Perapalas. 75.
Pericles. 159.
Perraud. 192.
Petersburg. 80.
Peyam Gazetesi. 131.
Peykişevket. 23.
Pichon. 257.
Pierre Loti. 85.
Piran. 34.
Pisani. 193.
Polemitis. 85, 89.
Pontus. 89, 96, 228, 230.
Pontuscular. 90, 93, 94, 98, 138, 237.
Pontus Cemiyeti. 89, 91, 94, 97.
Pontus Çeteleri. 226, 236.
Pontus Devleti. 93, 94, 95, 97, 98.
Uontus Cumhuriyeti. 91, 98.
Poslu Mestan Efe. 282.
Pozantı. 45, 47, 48, 49, 50, 51, 137.
Rahmetullah Efendi. 187.
Rahmi Bey. 9, 10, 13, 277.
Ramazanoğulları. 49.
Rasim Efendi. 251.
Rauf Bey (Orbay). 14, 15, 16, 17, 19, 21, 25, 26, 27, 28, 29, 236.
Redd-i İlhak Cemiyeti. 244, 245.
Redd-i İlhak Hey'et-i Milliyesi. 197.
Reşad Hallis Bey. 258.
Reşad Hikmet Bey. 21.

Reşit Bey. 258.
Reşit Bey (Çerkes). 277.
Reşit Paşa. 47, 56.
Reşit Akif Paşa. 16, 28.
Rifat Bey. 130.
Rizt. 205.
Rıza Tefik Bey. 45, 227, 258, 259.
Rize. 89.
Rodos. 208, 210.
Roma. 146.
Romanya. 104, 110.
Ronald Graham. 96.
Rum, Rumlar. Bir çokyerde.
Rum Çeteleri. 91.
Ruslar. 105, 107, 115, 117, 141, 145, 152, 156, 158.
Rusya. 11, 94, 104, 107, 112, 118, 121, 151, 152, 153, 154, 162.
Rüştü Bey. 143.
Ryan. 227.
Sabri Efendi. 222.
Sabri Bey. 243.
Sadık Bey. 139, 140.
Sadrazam. Bir çok yerde.
Sa'dullah Bey. 21.
Saint Jean de Mauriennet. 154, 162.
Saint Sophia Redemption Commitee. 124.
Sait Halim Paşa. 4.
Sakarya. 152.
Salisbury. 151, 254.
Samsun. 69, 89, 90, 92, 93, 94, 123, 132, 133, 138.
Sancakkale. 181.
Santraligoz. 92.
Sarayköy. 290.
Sarılar. 219.
Sasun. 106.
Savur. 134.
Sazanoff. 158.
Selâhattin (Câbirî Zâde). 127.
Selânik. 56, 156, 159, 164, 191.

Selçuk. 195, 198, 203, 210.
Senegal. 61.
Serçeköy 293.
Seyhan. 47, 48.
Seyyid Bey. 16.
Seyyid Abdülkadir. 129, 130.
Sforza. 181, 227.
Siftek. 37.
Siirt. 34, 64.
Sille Dağları. 137.
Silvan. 132.
Sinclair S. Tollmache. 156.
Sinop. 94, 96, 236.
Sirkeci. 60.
Sivas. 49, 91, 96, 106, 111, 114, 122, 144, 229, 230, 242.
Siverek. 65, 67, 128, 132.
Skiros Adası. 156.
Société Pour l'union des Eglises chrétiennes. 123.
Soma. 271, 283.
South Wark Katedrali. 124.
Söke. 198, 290.
Sterghiades. 190.
Stockholm. 131.
Suriye. 9, 18, 19, 32, 38, 48, 61, 121, 153.
Süleyman Fethi Bey. 175, 178, 193.
Süleymaniye. 34.
Süleymanlı. 113.
Süleyman Nafız Bey. 60, 142.
Süveyş. 2.
Sykes - Pico Matabakatı. 153.
Şakir Paşa. 179, 228.
Şam. 8, 19, 42.
Şefik Bey. 270, 276, 278, 291, 292, 294.
Şemseddin Bey (Günaltay). 126.
Şerif Paşa. 131.
Şevket Turgut Paşa. 204, 224.
Şile. 138.
Şişli. 235.
Şişmanyan. 220.

Şükrü Bey (Doktor). 193.
Şükrü Bey (Yenibahçeli). 138.
Şura-yı Millî. 256.
Şura-yı Saltanat. 253, 255, 256.
Tahir Bey. 280, 282.
Tahsin Bey. 14, 15.
Talât Paşa. 7, 9, 10, 11, 13, 14, 17, 41, 42, 68, 137.
Tarsus. 47, 50.
Taşalle. 50.
Tavas. 243.
Tavşancıl. 139.
Teğmen Kadri Müfrezesi. 153, 165, 291.
Tehcir Kanunu. 115, 116, 117.
Theologos. 85.
Tekirdağ. 139, 145.
Tekye Manastırı. 114.
Tel Ebyaz. 67.
Tellidede Tepesi. 291.
Telsiz Tepe. 291.
Tenedos. 152.
Tevfik Ağa. 291.
Tevfik Bey. 259.
Tevfik Bey. 18.
Tevfik Bey (Çerkes). 277.
Tevfik Paşa. 11, 13, 14, 15, 20, 44, 60, 73, 75, 76, 77, 80, 81, 258, 259, 260.
Tiflis. 43, 95, 98.
Times Gazetesi. 175, 280.
Timolyon. 280.
Tire. 195, 203, 279.
Tittoni. 216.
Tokad. 90, 91, 242.
Tokomanidis. 92.
Toprakkale. 48.
Torbalı. 195, 203.
Toroslar. 48, 49, 136, 137, 270.
Toros Tünelleri. 24, 38.
Townshend. 11, 17, 18, 19, 20, 26, 28.
Toynbee. 95, 195.
Trablus. 57, 58, 127.

Trabzon. 45, 69, 94, 98, 106, 114, 122, 137, 144, 152, 229, 237, 244, 258.
Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti. 144.
Trakya. Bir çok yerde.
Trakya Paşaeli Müdefaa-i Hukuk Cemiyeti. 141, 145.
Tuna. 56.
Turgutlu. 203.
Tuzla. 296.
Türk, Türkler, Türkiye. Bir çok yerde.
Türkiye Havas Reuter. 255.
Ulukışla. 233.
Umurlu. 290, 291, 294.
Urfa. 119, 126, 128.
Urla. 195, 203, 263, 264.
Uşak. 160.
Uzunköprü. 58.
Üsküdar. 64, 109.
Üçler Konseyi. 165.
Vahan Papasyan. 114.
Vahdet-i Milliye Hey'eti. 251.
Van. 106, 111, 114, 115, 122, 133, 229, 230.
Van Gölü. 108.
Vartan Manikonyan. 109.
Vaugh. 54.
Vehip Paşa. 136.
Venizelos. Bir çok yerde.
Veysel Orhan Bey. 138.
Vezirköprü. 90, 226, 238.
Vilâyat-ı Sitte. 64, 105, 144.
Vilâyât-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti. 141, 142, 144, 240.
Viranşehir. 128.
Webb. 85, 196, 199.
Wedgwood. 124.
Wellington. 156.
Westernenk. 111.
Wilson (Amerika Cumhurbaşkanı). 11, 14, 29, 30, 123, 125, 127, 160, 162, 163, 166, 167, 252, 254.

Wilson (Henry. İng. Mareşali). 163, 164.
Wilson (Henry M. İng. Generali). 56, 64.
Wilson Birliği. 141.
Wilson prensipleri. 16, 29, 161, 171, 187, 189, 251.
Wrangel. 152.
Yahya Kaptan. 137.
Ya'kup Şevki Paşa. 51, 153.
Yalova. 243.
Yavuz Bey (Yüzbaşı Fehmi Bey). 123.
Yemen. 57, 58.
Yerebakan Köyü. 219.
Yermanos. 92, 237.
Yervanidis. 95.
Yıldız Sarayı. 85, 233, 253.
Yiğit Ordu. 281, 282.
Yozgat. 91.
Yörük Ali Efe. 271, 276, 291.
Yunan, Yunanlılar, Yunanistan. Bir çok yerde.
Yusuf Bey. 257.
Yusuf İzzet Paşa. 68, 224, 266.
Yusuf Ziya Bey. 138.
Yuvakin. 205.
Zafiriu. 189.
Zaho. 34, 129.
Zaven Efendi. 89, 100, 101, 121, 123.
Zeytun. 113.
Ziraat Bankası. 63.
Ziya Gökalp Bey. 114.
Ziya Paşa. 16.
Zonguldak. 137.
Zor. 69.